

AZƏRBAYCAN

1'2015

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavinləri: Südabə AĞABALAYEVA
Əsəd CAHANGİR

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli,
Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday
Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub,
Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu,
Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 29.12.2014 Sifariş 53 Tiraj 800 Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 12 çap vərəqi 16,8 şərti çap vərəqi	E-mail: azerbaijan@ayb.az intigam.gasimzade@gmail.com Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, "Azərbaycan" nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur
Telefonlar: <i>Redaksiya</i> – 498-78-10 493-28-32 493-28-34 <i>Mühasibat</i> – 493-29-41		

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir.

BU SAYIMIZDA:**20 Yanvar... 25 il**

ŞƏHİDLİK...QƏHRƏMANLIQ.....3

Poeziya

VAQIF BƏHMƏNLİ - Şeirlər.....7

BARAT VÜSAL - Şeirlər.....83

ZİRƏDDİN QAFARLI - Şeirlər.....122

BALAYAR SADİQ - Şeirlər.....127

Nəsr

MƏMMƏD ORUC- Qısa qapanma (roman - əvvəli).....30

Dramaturgiya

MEHMAN MUSABƏYLİ - Yük vaqonu (iki hissə və dörd pərdəli dram).....91

Dünya, səndən kimlər keçdi...

ZÜMRÜD DADAŞZADƏ - "Nəhəng olan uzaqdan daha aydın görünər..."133

Debüt

HƏDİYYƏ ŞƏFAQƏT- Şeirlər.....145

Adil Babayev - 90

VAQIF YUSİFLİ - "Təzədən doğulur şair ölən gün..." 149

Yeni tərcümələr

MƏMMƏD KAZIMOĞLU - Yuqranın şeir havası.....153

İVAN ŞELOKOV, İRİNA RİYABİ,

DMİTRİ MİZQULİN və PAVEL SERKAŞİNin şeirləri.....153

Xatirələr, duyğular

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Şəkillər.....161

Tənqid və ədəbiyyatşünaslıqNƏRGİZ CABBARLI - Yeni yaradıcılıq təmayülləri,
ədəbi qruplar və avanqard poeziya.....163**Kitablar, rəylər**

ZAMAN ƏSGƏRLİ - Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.....172

AYNUR XƏLİLOVA - On ilin ədəbi - tənqidi düşüncələri.....176

“İsti-isti”GÜNAY QARAYEVA - Hörmüz - Əhriman və yaxud
Xeyir və Şər modelinin transformasiyası.....181**Naməlum abidələrimizdən soraqalar**

PAŞA ƏLİOĞLU - Mirzə Saleh Təbrizi.....185

MİRZƏ SALEH TƏBRİZİ - Şeirlər.....186

Kitab rəfi189

♦ 20 Yanvar... 25 il

ŞƏHİDLİK... QƏHRƏMANLIQ

*Əcz ilə dönmək ədudən səhlidir, himmət tutub,
Ya şəhid olmaq gərək, ya intiqam almaq gərək!*

M.Füzuli

* * *

Şəhid...
Şəhid şəhər...
Şəhidlər qəbiristanlığı...
Şəhid ruhlar...

Bu sözlərin, ifadələrin doğurduğu kədərli ovqat bizə yaxşı tanışdır. Son iyirmi beş ildə belə çox işlənən sözlər, ifadələr təsəvvürə gətirmək çətindir. «Şəhid ailəsi», «şəhid anası», «şəhid atası», «şəhid məzarı» - yurdun hər guşəsindən bəzən hıçqırıqla, bəzən də qürurla söylənilən bu sözlər indi bizim hər birimizin dilində səslənir. Şəhidlərin adına küçələr, məktəblər var.

Şəhid ailələrinə hörmətsizliyi hes kəs bağışlamır. Azərbaycanda şəhidlik hörmət və ehtiramın ən ali məqamı səviyyəsinə ucalıb.

Azərbaycan ədəbiyyatında şəhidlik mövzusunun tarixi çox qədim əsrlərə gedib çıxır. Ancaq bu mövzunu ədəbiyyatda ilk dəfə abidə səviyyəsinə qaldıran və şəhidliyi bədii-metaforik rəmzə çevirən dahi Məhəmməd Füzuli olubdur... «Hədiqətüs-süəda» əsərində o, əski çağlardan çox yayılan Kərbəla vəqiesini qələmə almış, bu dini hadisəni təkcə din yolunda gedən mübarizə kimi yox, insanın mənəvi və cismani köləliyə qarşı üsyanı, məslək və etiqad uğrunda mübarizəsi kimi təsvir etmişdir. Ümumiyyətlə, türk dünyasında da, müsəlman aləmində şəhidlik missiyası dini-ideoloji kontekstdən sıyrılmasa da, sonralar Vətən, xalq və millət uğrunda gedən savaşlar, istiqlal mübarizələri ilə sıx bağlı olmuşdur. Xüsusilə qardaş türk ədəbiyyatında Nihal Atsız, Mehmet Akif, Yəhya Kamal kimi şairlər şəhidlikdən qəhrəmanlığa ucalan yolu və zirvəni doğru müəyyənləşdiriblər. Yəni, onların poetik tərənnümündə şəhidlik anlayışı qəhrəmanlıq kimi dərk olunur.

***Qəhrəmanlıq nə yalnız
bir yüksəliş deməkdir.
Nə də yıldızlar kibi
parlayıb sönməməkdir.
Sızlarsa da könüllər
Şəhidlərin yasından,
Qoşar adım getməli
onların arxasından.
Qəhrəmanlıq-içərək
acı ölüm təsindən,
irəliyə atılmaq və
sonra dönməməkdir!
(Nihal Atsız)***

Azərbaycanın müstəqilliyi təkcə 80-90-cı illərin hadisəsi olmayıb, kökü milli şüurumuzun və azadlıq düşüncələrimizin dərin qatlarına gedib çıxır. Odur ki, poeziyada müstəqilliyimizə qədər gələn arzuların real ifadəsi kimi bir sıra obrazlar diqqəti cəlb edir

1990-cı ilin 20 Yanvar günü də yaddaşımızda dərin iz buraxan belə səhifələrdən biridir. İyirmi beş il keçir o qanlı faciədən. Hər il 20 Yanvar günü Bakıda, Azərbaycanın digər şəhərlərində insanlar axın-axın Şəhidlər Xiyabanı adlanan, günahsız insanların dəfn olunduqları məzarlıqlara baş çəkirlər.

Vətən övladları məhz azadlıq, istiqlal duyğusu ilə küçələrə, meydanlara axışdılar, xeyli canlı qüvvə, sursat və zirehli texnika ilə silahlanmış rus ordusu ilə üzbəüz qaldılar. Vaxtilə şəninə mahnılar qoşulan Qızıl Ordu Bakını qan dənizinə döndərdi, Neftçalada, Lənkəranda, Cəlilabadda eyni faciələr törətdi. Xalq şairi Qabilin «Mərsiyə» şeiri də həmin günlərdə yarandı:

***Öz Qızıl Ordumuzun Yurdumuza qəsdinə bax,
Üstümə tank yeridən fitnəkarın şəstinə bax,
Gözü qanımla xumar düşmənimin məstinə bax,
Qara bayraqlarımın cərgəsinə, dəstinə bax,
Gecəni atəş ilə qırmızı qan eylədilər,
Xalqımı-millətimi gülləbaran eylədilər.***

Həmin gün çoxlarının yadındadır. Boğazımızda tıxanan qəhərlə, içimizi doğrayan kin və qəzəblə axına qoşulub Şəhidlər Xiyabanına doğru yol alırdıq. Fikirləşirdik ki, əsrlər boyu «Avropanın jandarmı» rolunu oynayan Rus imperiyası öz rüsvayçı «Parçala və hökm sür!» siyasətində ən müdhiş rolunu oynadı. Axı, biz nə istəyirik? - istəyirik ki, Azərbaycan müstəqil olsun, bizim də üçrəngli bayrağımız BMT civarında dalğalansın, maddi sərvətlərimizin yiyəsi özümüz olaq, yeni bir Azərbaycan yaradaq... Buna görə bütöv bir xalqı işğala məruz qoymaq, onun azadlıq yanğını söndürmək olardımı? Həmin gün bütün Bakı qırmızı qərənfillərə qərq olmuşdu. Çox keçməz, Azərbaycan poeziyasında və xalqın yaddaşında QƏRƏNFİL obrazı 20 YANVAR obrazı ilə qoşalaşacaqdı. Kim bilir, o zərif çiçəklər bəlkə də bizdən çox şəhid məzarları üzərində göz yaşları axıdacaqdı...

***Qərənfil-şəhid qanı,
Ağla, qərənfil, ağla!
Ağla, inlət meydanı,
Ağla, qərənfil, ağla!***

***Cavanlara qıydılar,
Tanklar altda qoydular-
Qanın içib doydular,
Ağla, qərənfil, ağla!***

1990-cı il Azərbaycan poeziyasının ən hüznüli ili idi. Çünki xaincəsinə vurulan zərbələr hamını sarsıtmışdı, yara hələ isti idi. Hələ göylərimizdən, analarımızın, bacılarımızın qara yaylıqlarından, şəhərimizin üzərindən matəm buludları çəkilməmişdi. Bu matəm buludları, bu göz yaşları şeirimizdə də kədərli bir ovqat yaratmışdı. «Bakının yuxusu dağılmışdı küçələrə, Od ələnirdi işıq gələn pəncərələrə Göydən ölüm yağırı yərə. O aylı gecədə Ah-vaylı gecədə için-için ağlayırdı Bakı» (Nüsrət Kəsəmənli), «Dağlar da, daşlar da ağlayır dil-dil, Bu dərdi çəkməklə qurtaran deyil» (Ofelya Babayeva), «Əl-ələ tutdular şəhid oğullar, Güllələr töküldü yolları üstə. Dayanıb tankların önündə onlar, Ölümü aldılar qolları üstə» (Aslan Kəmərlı), «Göylər qara bağlayır, Bu torpağın ahına. Şeirimiz yas saxlayır, Şəhidlərin ruhuna» (Nisə Bəyim), «Yarımçıq yazılmış şeirlər öldü, Şəhəri Şəhidlər xiyabanında ağlaya-ağlaya basdırdı millət Özünün ən gözəl şeirlərini» (Aydın Uluxanlı), «Bələyinə qan bələndi Bakının, Əynimizə qan köynəyi biçmişik Aman allah, bu nə dərddir, düşmüşük?!» (Qaçay Köçərli), «Dönüb milyon-milyon al qərənfilə, Vətən torpağında bitdi şəhidlər» (Nəsir Əhmədli) və s.

Böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin «Şəhidlər» poeması 20 Yanvar mövzusunda yazılan əsərlərin ən kamili və bədii - sənətkarlıq baxımından ən mükəmməlidir.

Müəllif bu poemada «Gülüstan» poemasındakı vətənpərvərlik ideyasını daha parlaq şəkildə davam etdirir, bu faciənin yaranması səbəblərini təhlil edir, faciənin günahkarlarını ittiham edir. Poema lirik səpgidə başlasa da, tezliklə epik xətt də ona qoşulur. Ayrı-ayrı şəhidlər haqqında da (İlham-Fərizə, Larisa, Sürəyya Lətif qızı, Baba müəllim, Aleksandr Marxevka və s.) poetik oçerklər poemanın epik vüsətini artırır.

***Qatil gülləsinə qurban gedirkən,
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər.
Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər.***

***Zalım öyünməsin zülümləriylə,
Minbir böhtanıyla, minbir şəriylə.
Həqiqət uğrunda ölümləriylə,
Ölümü kamına çəkdi şəhidlər.***

***İnsan insan olur öz hünəriylə,
Millət millət olur xeyri, şəriylə.
Torpğın bağına cəsədləriylə,
Azadlıq tumunu əkdə şəhidlər.***

İyirmi beş il nə tez gəlib keçdi. Elə bil dünən idi Bakının üzərini qara buludlar alan gün. Zəhmli tankların sürətlə şığıyaraq küçələri, meydanları, insanları şumladığı gün. Dünən idi elə bil Bakının qırmızı qərənfillərə qər q olduğu gün, Şəhidlər Xiyabanına gedən insan axını.

Biz bunları unutmamışıq... Çünki:

***Sınar dağların beli, bu qədər ah götürməz,
Adi insan olan kəs belə günah götürməz,
Yerdə bəndə götürsə, göydə Allah götürməz,
Qəm yemə, dəli könlüm, nahaq qan yerdə qalmaz.***
(Z.Yaqub)

20 Yanvardan sonra xalqımız çox-çox müsibətlərlə üzləşdi, Qarabağ torpağında igidlərimizin qanı bir şərid kimi dolandı bu məmləkəti. Ancaq 20 Yanvara biz tək cə qara gün kimi boylanmamalıyıq, bu gün Azadlığa, Müstəqilliyə doğru gedən yolun təməlini qoydu. Ən başlıcası isə, xalqın özünü dərk etməsinə, öz düşməninə tanımasına stimül oldu.

Beləcə 20 Yanvar - qanlı şənbə bizimlə yol gedir... Ruhumuzda, mənəvi dünyamızda, şeirmizdə... Düşmənimizi tanımaq, özümüzü dərk etmək, müstəqilliyimizi qorumaq üçün. Şəhidliyimizi Qəhrəmanlıq kimi anlamaq üçün.

***Zillət ilə ləzzəti olmaz həyatın, dustilər,
Nəğdi-can sərf eyləyib dünyadan kam almaq gərək.
Əcz ilə dönmək ədudən səhlidir, himmət tutub,
Ya şəhid olmaq gərək, ya intiqam almaq gərək!***
(M.Füzuli)

♦ P o e z i y a

Vaqif BƏHMƏNLİ

İyirmi beş şeir

—1—

*Qula bəndədi, - dedim,
doğma gəndədi, - dedim,
Düşmən məndədi, - dedim;
Nə işim qıraq ilə?*

BƏXT

Həyat itir dərində, həyat izi dərimdə -
kim deyirsə, səhv deyir, dərbədən doğulmuşam.
Ovcumdakı xətlərin yanlış deyil biri də,
and olsun Allaha ki, bəxtəvər doğulmuşam.

Bəxtəvər doğulmuşam -
Günəşin özü kimi,
Ulduzun işartısı, Ayın ziyası təndə,
əbədi yük çəkirəm, canım yelkənli gəmi;
dünyanı daşıyıram girdə, yumru bədəndə.

Girdə, yumru bədəndə
dartınır qoca bəndə
özündən kiçik, amma özündən uca göyə.
Fəlakət ilxısını ehmal salır kəməndə

qoymur ki, yer tərpnə,
yıxılıb uça göyə...

Yıxılıb uça göyə
gərək qurduğum qala,
gərək yüngül canımı yüngül mehlər apara.
Taleyim gahgir atdı,
Allah çarəsiz qalar -
cilovumdan yapışıb gərək mehtər apara.

Gərək mehtər apara
mənim kimi köhləni
Şahlara layiq atam, belim gədə götürməz!
Gəncliyim şərab kimi başa çəkdi köhnəni,
mömində qocalığım,
ələ badə götürməz.

Ələ badə götürməz;
bədənim gözütoxdı,
keyf üçün vaxt nə gəzir, əlimdə işim daşır.
Bəxtimin adı işdi, ayrı bir işim yoxdu,
qəbrim üstə ucalar, yəqin ki, işin daşı.

Yəqin ki, işin daşı
mənzilimi hörər cəm,
ruhumun qamətini rüzgar əyməsin deyə.
Baş daşımın saçına üzərrik hörəcəyəm
bəxtimə bir kimsənin gözü dəyməsin deyə!
2014

RÜBAİ-QOŞMA

Öküzün boynunu ip-çatı yeyir,
Kişini it yemir, arvadı yeyir.
Adam var bəyənmir təzəni, təri,
Adam var ilmüdam boyatı yeyir.

Açgözə nə var ki, tayadı, yeyir,
Düşünmür kəsəkdi, qayadı, yeyir.
Adını batırır eşşəyin oğlu,
Dalınca şiniyib soyadı yeyir.

İşıqlı Doğunu kor Batı yeyir
Viskinin içinə buz atıb yeyir...
Həmzə dünyasıdı bu dünya mənə,
Düratı ötürür, Qıratı yeyir.

Hərə bildiyi tək həyatı yeyir,
Ot ata yalvarır, at otu yeyir.
Lavaş arasına büküb, nənəm də
ağı gəvələyir, bayatı yeyir.

Qırx çeşmə evləri bir qutu yeyir,
Hamını Allahın tabutu yeyir.
Vaqifəm, bostanım el bostanıdı,
nə fərqi mərd girir,
ya lotu yeyir?

2014

BİR XATİRƏ

Daha
canımda hiss etmirəm
gün işığını,
küləyi,
qarı,
yağışı,
ən qarışıq havanı belə.
Və elə bilirəm
dərin sükuta dalan
heykəldi sülh,
boş bir uşaq oyunu sayıram
ən dəhşətli davanı belə...

Bir zaman
çiçəyimi çırtladan gün işığı,
köynəyimi qabardan külək,
xəbərlər səpən yağış,
hələ qar... hələ qar...
Çoxdan,
lap çoxdan itirdiyim
dostlar kimidi onlar!
Qəfil qarşıma çıxanda
və qəfil özləri mənə toxunanda
anlayıram ki,
onlar
olublar!
Onlar olublar -
gün işığı,
külək,
yağış,
qar
və dostlar,
dostlar...
İndi onların hər biri
mütləqə hakim!
Mən,
bəs mən kim?
sirli bir kölgə,
qərrib bir ölkə...
Olmamışam əzəldən,
heç yoxam bəlkə?
Amma bəs
yoxamsa əgər,

Nə təhər, əfəndim, nə təhər
xatırlayıram baxtımı,
Nə təhər xatırlayıram bəs
küləyin çapar,
qarın məktub,
yağışın ayrılıq,
eşqin oğlan,
gün işığının
qız vaxtını?

2012, Ankara

VAQİFLƏR VAR DÜNYADA

Belə düzüb düzəldən
yer ilə, yataq ilə.
İşim yoxdu əzəldən
dürlü təmtəraq ilə.

Çox torpaqlar sınađım,
şirə çəkdi inadım -
şaxələndi qanadım
babam salan tağ ilə.

Əlimi ələ tutdum,
dostlardan qala tutdum,
dilimi bala tutdum,
sözü sildim yağ ilə.

Sevda beynimə qondu,
hicran əynimə qondu,
quşlar çiynimə qondu,
vurmadım yaraq ilə.

Ot döşək, yastıq saman,
su süzdü xəlbir-tavan...
Sırr saxladım hər zaman
diş ilə, dodaq ilə.

Mülklər başa dar oldu,
mülkədarlar xar oldu,
mənsə, bəxtiyar oldum
tək gözlü otaq ilə.

Yola verib övrəti,
dolandırdım külfəti...
Tutdu sözüm, söhbətim
həm sol, həm də sağ ilə.

Böyrümdə yetim dərdim
çox məclislər bitirdim...
"Zakuska"sız ötürdüm
arağı araq ilə.

Qula bəndədi, dedim,
doğma gendədi, dedim,
Düşmən məndədi, dedim,
nə işim qıraq ilə.

Kilid, açar dünyadı,
noolsun kor dünyadı...
Vaqiflər var dünyada
yol ötür çıraq ilə...

2014

AĞRIYA XİTAB

Ağlatma anamı, ağrı,
bir də gördün, yox olmuşam...
Ağrıتما canımı, ağrı,
mən ki səndən doğulmuşam!

Ağrı, çətindi dərd işi
irəli yox, geri itib,
göbəyim altmış ildi düşüb,
sünnətimin yeri itib...

Ağrı, nəfəs də, köks ötür,
bir az soyusun hirsin.
verdiyin bir candı, götür,
canım gözüne girsin!

2014

— 2 —

*Deyəsən, güman yoxdur xilasına bir qırıq -
çağırış həkimləri tıxacda gəbəvəcək!*

QARIŞQALAR

Mənim bağım canlı həyat kimidi,
burda tısbağa var,
kərtənkələ var.
Cibimdə olsa da qıl-kilidi
ayrı darvazadan keçirlər onlar -
ah, bu qarışqalar,
bu qarışqalar.

Şəksiz,
belə tünlük olmaz məhlədə,
bəlkə camaatdı;
toya gəliblər.

Nəfəsim ağzımdan çıxmamış hələ
Arvadlar eşidib, vaxt gəliblər? -
ah bu qarışqalar,
bu qarışqalar!

Sıranı səhv salmaz bircə ədədi,
cüt-cüt dişləyərlər tək-tək tərəni.
cərgəylə getsələr, Qarabağ nədi,
azad eləyərlər İngiltərəni
bu atlı, piyada, boz
qarışqalar.

İçinə dolurlar,
demirlər nökrə,
yaxud da qüdrətli şah məzarıdı.
Birini birinə satırlar bəlkə,
bəlkə bura qədim qul bazarıdı?
ah bu qarışqalar, bu qarışqalar...

Dən dartır,
ötürlər salxımbasaxım,
dözürlər ən ağır yükün tabına.
Atlı qanadlanıb Günəşə qalxır
qaraca təpilir buz dolabına -
ah bu qarışqalar,
bu qarışqalar.

Allahı, mələyi, bütü yeyirlər,
nə divan tuturlar cənnət bağına.
Almanı, armudu, tutu yeyirlər,
sonra da cumurlar tut arağına
ah bu qarışqalar,
bu qarışqalar.

Sərvət bağlarının kasıb bəlası -
açıq gözlərinin yuxusu yoxdu.
Bayrağı,
qoşunu,
qəsri,
qalası...
Bunların heç zaddan qorxusu yoxdur;
ah bu qarışqalar,
bu qarışqalar.

İlanlar yalayır artıqlarını,
bəlkə işlədirlər dəvəni toyda?
Özləri yesəydi dardlıqlarını
Hərəsi olardı nə dəvə boyda -
ah bu qarışqalar,
bu qarışqalar.

Məhləm el yoludu,
dinclik nə, bilməz,
Hər tərəf qarışqa;
səhər və axşam.
İndi ayağımı hara atım bəs? -
ömrümdə qarışqa tapdamamışam...
ah bu qarışqalar,
bu qarışqalar!

"Baş çəkək qardaşa" - deyib, gəliblər
Yeraltı niyyətlər təmizdi bəlkə?
Atamı yeraltı yeyib gəliblər,
mənə onçün belə əzizdi bəlkə?
ah bu qarışqalar,
bu qarışqalar.

Hər gün yer eşirəm, ancaq diriyəm,
Əgər öldürməsə insan, ölmərəm!
Qarışqa nəslindən çıxan biriyəm,
ayaqlar altında qalsam, ölmərəm -
ah bu qarışqalar,
bu qarışqalar!

2014, Mərdəkan

TIXAC

İlk dəfə Bəhmənliyədən mən Bakıya gələndə
on beş yaşı var idi...
indi əlli yeddidi,
İstəyim budur, kimsə
suçu görməsin məndə,
heç gəlmək istəmədim,
məni çoban gətirdi.

Bəlkə də tozdan qaçdım, hal iynədən qaçan tək
mal-heyvan sıxlığından,
pəyələrdən, arxacdən...
Nə qədər ayran olar, nə qədər quru çörək,
bezdirmə axar arxımı
çör-çöp tutan tıxacdan.

Bu da əlli yeddi yaş,
sıxılmış baş, apar at!
Səhər qoşul naxıra, axşam qayıt axura.
Bakı şəhər deyilmiş
aparatmış, aparat
sağırılmış inək kimi
kim ilişsə çarxına...

Çuğun tavaya düşdün -
əridəcək yağ kimi...

üzü çopur asfaltdan
yayınmaz bircə darı.
Çəkəcək kəpənəyi piltəli çıraq kimi
yandırıb kül edəcək
ışıldaq qanadları!

Bakının sakinləri
uçurumdan daha dərin,
özül qatı dərədir,
qırxıncı qat qəlbi dağ,
Aparatı çalışır nəqliyyat nazirinin -
işinin bir adı var;
tıxac yaratmaq ancaq!

Tanrı nə fikirləşir görəsən yuxarıda? -
Mələklər bar qızları, könül satır, incəlik.
Prospektlər tıxacdır,
"qazovka" buxarında
küçələr, dar dalanlar pəndəm olub, "dincəlik!"

Tıxacda boğulana aman, imdad olmayıb;
Nə yaman qarışıqdı qumlu şəhərin zəti?
Soyuq qaya tək susur, sanki heç zad olmayıb,
Tıxacda boyun burub Baksovet aparatı.

Tozu çırpısam gedirdi,
yuyuram getmir qırı
Səbir kasam nə zaman
daşacaq, dəbərəcək?
Deyəsən güman yoxdu xilasına bir qırıq
Çağırış həkimləri tıxacda gəbərəcək.

Biri qəfil bayılır, biri gedir özündən;
Bəlkə insanı tutmuş şamanların qalınlığı.
İndi necə keçirdək canı iynə gözündən
Yolun keçidi yoxdu, şoferin adamlığı.

Görüm sənün üzünü, çoban, kafarlar yusun,
Allaha, tanrıya bax, geriye qaytar məni.
Gül kimi qoyun idim, ölçim yunlarım yosun...
Mundar olmamış yetiş,
sürüyə qaytar məni!

2013

SÖZDƏ

Ərşə-fərşə qapalı
ən dərin sirrə girdim -
sözdə!
Atımı qoçaqlığın
güllü bağına sürdüm -
sözdə!

Qoydum anasını
mələr yağının -
sözdə...
Qalxdım zirvəsinə
hünər dağının -
sözdə!

Zər atıb bəxti uddum -
sözdə,
Arazı içib qurutdum -
sözdə.
Qoşun çəkib
Təbrizi tutdum -
sözdə.
Yenə bir qoşun çəkib
Şuşanı tutdum -
sözdə...
Qeyrət deyilən xislət
nə sizdədi, nə bizdə
sözdə,
sözdə,
sözdə!

2014

ADAMSIZ ADAM

Allahın altında,
görəydilər suçumu,
buraydılar puçumu;
verəydilər son əmrimi
bəribaşdan
Dalıma bir təpik vurub
qovaydılar işdən;
buraxaydılar başımı
azadlığa
Canımı alaydılar adamlardan,
adamları məndən alaydılar.
Qurulaydım, qaralaydım
əl yetməyən,
ün yetməyən
bir dam kimi.
Atamsız qaldığım tək,
anamsız qaldığım tək
adamsız qalaydım,
Allah,
yaşasaydım
adam kimi...

2011

KÖMÜR

Nə ata, nə ana?
məni saldılar qana!

Nə oğul, nə qız?
üzü tüklü,
başı pırpız!

Nə qaynana,
nə baldız? -
həya yükü, ağır duz!

Nə qardaş, nə bacı -
biri zəqqum,
biri acı!

Nə yurd, nə ev, nə eşik -
xəlbirdi,
deşik-deşik.

Nə at, nə mal, nə qara? -
qoyun, eşşək, avara!

Nə xala, əmi, dayı?
ağır çuvalın tayı.

Nə toy-nişan, bal ayı? -
cırıldayan çarpayı.

Maaş nə? Bəla payı -
bir qappış tula payı!

Nə hekayə, nə roman?
saralıb solmuş saman!

Nə xoşbəxtlik, nə ömür?
qara,
qaradan qara,
kömür,
kömürdən kömür!

2014

— 3 —

*Qanad qanada öyləşdik,
əhd ilə peyman bağlaşdıq,
eyvanda durub ağlaşdıq -
göyərçintər oldu, mən oldum.*

QOLLARIMIZ

Ay ömrüm, ay görüm səni min yaşa,
Xoşbəxtlik oxunsun əlindən sənin.
Yadına gəlirmi,
 gedirdik qoşa,
Mən də yapışırdım qolundan sənin.

Bu xoş xatirəyə güləydin bəlkə?-
Ah-ufu çəkində düyünə qədər...
Dilimiz uzanıb gileydən bəlkə,
Bəlkə qol gödəlib çiyinə qədər?

Bir bax,
 yolumuza boran tökülür,
Neyləyim,
 sızlayan yarandan tutum?
Oranı tuturam, buran tökülür,
Vallah, heç bilmirəm harandan tutum...

2014

ÜÇ

Olubmu mən sayaq beş, ya üç nəfər
canını işlədən hər zaman nəfə;
iştahla üyüdən gündə üç dəfə,
iştahası kəsən ildə bir dəfə?

Birtəhər can dartır nə qədər əfəl...
olubmu mənim tək sevimli kafər -
yatağa tullansın gündə üç dəfə,
beli dincə qoysun ildə bir dəfə?

Hər gecə üç dəfə yuxudan durub
ağaca su verən... doyana kimi,
üç-üç öpən gülü -
 güllər yorulub
başını yastığa qoyana kimi?

Üç vaxtı qovuşan üç qat kələfə
bir eşqə üç odda qalanan varmı?
Bakının başına gündə üç dəfə,
geyiniib, mənim tək dolanan varmı?

Geri üç dan yeri, ön də üç qürub
Nə dan, nə qürubdan qorxan oğulam.
Gündə üç yol güzgü önündə durub
üç dəfə üzünü qırxan oğulam.

... İndi qocalmışam...
üç-üç görürəm;
elə qaraltı da sayılır nəfə.
Gündə üç yüz dəfə köks ötürürəm,
nəfəsim açılır ildə bir dəfə.

Şərab üç-üç tökür çağ dişlərimi
"üçulduz" tükənir,
"rakı" qurtarır.
Daha üç öpmürəm, üç dişləmirəm
üç addım atıram, Bakı qurtarır...

Gözümdən üçəlli qovuram çəni,
qonur bəbəyimi hicran ağladır.
Hər gecə üç dəfə cin boğur məni,
hələ üç dəfə də şeytan aldadır.

Fələklər alsa da üçqat hədəfə
natəmiz ölməkdən qorxuram hər gün.
Yatağa girsəm də ayda bir dəfə
üzümü üç dəfə qırxıram hər gün.

2013, Mərdəkan

KOFE

Yemişdən, gilənardan,
süddən, qənddən, çörəkdən,
ən ləziz, şirin paydan,
yonma stakanda çaydan,
hər daddan
fərqli bir dad -
kofe...

Azadə cavanlığım,
sonuncu yavanlığım...
böyür nədi,
baş nədi -
dibi də anlamağım...
kofe!

Yadıma gəlir o kafenin
yarımqaranlıq küncü,

kartof qızartması -
katletlə,
yarım şüşə konyak,
dalbadal siqaretlər...
xəyalda uçmağa məşq
təpədə tüstü, tüstü,
havalı, halqalı eşq
kofe...

Xəbərsiz-ətərsiz
şair gicliyi,
Moskvaya uçuş
"Litfondan" ayrılan
ucuz biletlə
kofe...

Orda, Peredelkinoda
Şaxtalı qış günü düş,
qalın saçlarım sulu,
nazik, qara jaketlə
qatması uzun ketlə,
öküz kimi vurağan
burun pərləri qalxan eşqlə
yaradıcılıq evini
tərk etmək -
kofe...

Donuz kimi doğranmaq qismətini
ağına gətirmədən,
qar yara-yara,
küknar meşəsi içindən
fit çala-çala keçib
"elektriçka"yla
Kiyev vağzalına
salamat çatmaq -
kofe...

və "çubuş" iti
özündən qat-qat məlahətli
bir şəxsiyyənin mənzilində
səhərəcən yatmamaq -
kofe...

və mətbəx pəncərəsini
qarlı şəhərin üzünə
azcana aralayıb
möhtəşəm qürbətə baxmaq,
baş qatmaq qurtum-qurtum -
kofe!

GÖYƏRÇİNLƏR VƏ MƏN

Bu yayın iyun ayında
dincəlməyə gedən oldum,
mən can,
onlar dən hayında -
göyərçinlər oldu,
mən oldum...

Nömrəmi təyin etdilər,
Dərdimi müəyyən etdilər,
Sonra çəkilib getdilər...
göyərçinlər qaldı,
mən qaldım.

Cin tək şüşədən uçdular,
Sımsız meşədən uçdular
eyvanıma doluşdular -
göyərçinlər oldu,
mən oldum.

Səpdim çörəkdən, düyüdən;
dəndən doymarmı üyüdən?
dən-dən mətləbi böyüdən
göyərçinlər oldu,
mən oldum.

Kışlədim,
acıq etdilər!
Uçub çiynimdə bitdilər,
ha yana getdim,
getdilər -
göyərçinlər oldu,
mən oldum.

Gerçəkmiydi, ya yuxudu -
böldük pivəni, noxudu,
birlikdə qəzet oxuduq -
göyərçinlər oldu,
mən oldum.

Qanad-qanada əyləşdik,
əhd ilə peyman bağlaşdıq,
eyvanda durub ağlaşdıq -
göyərçinlər oldu,
mən oldum.

Qədrimizi bil, dedilər,
yalvardılar;
qal, dedilər,
getsən, bir də gəl, dedilər...

göyərçinlər oldu,
mən oldum.

Quşlar qanad əyincə bir,
qanadlandım yeyincə bir...
uçduq Bakı deyincə bir
göyərçinlər oldu,
mən oldum...
yolpulum özümə qaldı!

2013

QƏM BOSTANI

Saldın bu qalmaqalı
sən gözünəm əslində.
Halına ağlamalı
mən özüməm əslində.

Oldum Ay kimi aydın;
sevdim, gördüm can nədi.
Vüsalın olmasaydı
bilməzdim hicran nədi...

Sənsən, mənəm dirlikdə-
bitməz eşqin dastanı.
Gəl, ağlayaq birlikdə
sulansın qəm bostanı...

2014

—4—

*Fərq etməz göycəkdi, ya da ki, qopur-
canı bala sayı böləsən gərək.
Analar baladan göbəklə qopur,
baladan qopmaq üçün öləsən gərək...*

ALLAHIN ANASI

Atalar karxanadı
daşı kəsən anadı,
daş daşıyan anandı,
daşı düzən anadı...

Damı ana yaradıb,
adamı ana yaradıb,
ağzımıza dad verən
tamı ana yaradıb...

Əvvəl qəlibə salıb,
sonra da damar-damar
o toxuyub,
o hörüb
can evini o tikib...

dünyanın divarı düz olsun deyə,
adamda qənirsiz üz olsun deyə,
adamdan qalan bir iz olsun deyə
Allah da gözünü anaya dikib!

2013

OĞUL-ALLAH

Mən niyə adamam;
şeir yazıram
Bəs it nəyə görə it günündədi?
Çünki göydə O var,
deyir, yazıram,
itə də hür deyir,
haqqı kündədi...

Heçdən var yaradan,
azı çoxaldan,
çoxu az eləyən odur mənbilən.
Gülün budağında bülbül oxudan,
Qazı qaz eləyən odur mənbilən!

Bir yandan dincliyə fərman buyurub
hər dürlü qada-qan eləyən odur.
Şərabı,
tütünü dərman buyurub,
sonra da qadağan eləyən odur!

Çatmır topuğuma, qardaş,
sevinc, qəm,
dünya bədənimdə,
bədənim-oğlum...
Allahı hamıdan çox istəyirəm
Onun Atasıyam,
O mənim oğlum!

2014

ƏZİZLƏMƏ

Dəyərli ziyalı, gözəl qələm sahibi, professor Qəzənfər Paşayevin "Altı il Dəclə-Fərat sahillərində" kitabında belə bir ərəb məsəli oxudum: övlad cocuqluqda valideyni yatmağa qoymur, böyüyəndə yaşamağa... və ani olaraq bu misralar yarandı...

Sənə canım qurban, Günəş,
üstümdə yandırdın çıraq.
Sənə canım qurban, Torpaq,
qara üzümü elədin ağ.

Sənə canım qurban, ana,
Haqq eləyib doğdun məni.
Sənə canım qurban, ata,
Yaxşı yetim qoydun məni.

Adına qurban, oğul, adım
səbrimi döndərdin dağa.
Cocuqkən yatmağa qoymadın,
böyüdükcən yaşamağa.

Ağlayıram zülüm-zülüm -
Anam hanı kiritməyə?
Sənə qurban olum, ölüm,
Apar məni diriltməyə!

2013

BALALAR, BƏLALAR...

Ay allah, balanı bəla vermisən;
İnsanın nəyi var baladan ayrı?
Məsləhət sənindi, belə vermisən
Şah nəyi qorusun qaladan ayrı?

Tutalım, çinardı, palıddı ata -
qanadı qalxmasa kötük kimidi.
Balalar açardı, kiliddi ata -
qəhr olsun açarı itən kilidi!

Allah da bacarmaz balalar qədər
saça dən, bəbəyə su doldurmağı.
Başa bala kimi, de, kim turp əkər,
Kim ona öyrədər ot yoldurmağı?

Fərq etməz göyçəkdi, ya da ki çopur
canı bala sayı böləsən gərək.
Balalar anadan göbəklə qopur,
baladan qopmaqçün, öləsən gərək!

2013

NƏVƏ GÜNÜ

Hər bazar nəvələr səpilir bağa;
Sanki uşaq deyil, dəndi, düyüdü.
Bərəkət qəlbimi döndərir dağa -
Hər bazar babanın nəvə günüdür.

Verməz bildiyini dədəsinə də
Hanı vecə alan sözü, öyüdü.
Qoz qoymaz babanın hədəsinə də;
Hər bazar babanın nəvə günüdür.

Hürərlər, çaparlar, duz yükləyərlər -
bəlkə it, bəlkə at, dəvə günüdür?
Qaralan qanıma yerikləyərlər;
Hər bazar babanın nəvə günüdür...

Duzu doldurarlar salmaçayıma,
bir qurtum içərəm, qarışar ödüm.
"Kola" əndərlər dolma payıma -
Hər bazar babanın nəvə günüdür.

Ciyərim genələr göy üzü kimi,
Nəfəsim açılar - hava günüdür.
Zülməti sanaram gündüzüm kimi -
Hər bazar babanın nəvə günüdür.

Qalxar aralıqdan ehtiram, hörmət
Neytron erası, nüvə günüdür...
Cibimdə pul qalmaz, dizimdə taqət -
Hər bazar babanın nəvə günüdür.

Kəkliyi azıbdı, toxdan da toxdu,
Dənliyi alışır, bəlkə gün udub?
Bu günün ayrı bir yozması yoxdu -
Nənə-siftə xanım, nəvə-günüdür.

Bilinməz suç kimdə, kimdədi günah
Küsüşmə, barışma, dava günüdür -
Bu günün işinə qarışmaz Allah,
Hər bazar babanın nəvə günüdür.

Nəvələr qapıdan qopub gedincə
Açar qırışımı ayrı bir ütü;
Danlayar üzümü bəsdə deyincə
hər bazar babanın nənə günüdür,
hər bazar nənənin baba günüdür...

2014, Biləcəri

—5—

*Varıma mənimdi, deməmişəm ki,
Kəsib boğazımdan sözə vermişəm,
Sözü neynəmişəm? -
Neməmişəm ki,
Sözü də götürüb sizə vermişəm.*

KİTAB

İlk dəfə nə vaxt
Kitaba toxundum?
Oxudum,
 oxundum
ilk dəfə nə vaxt?

O zaman ki,
 Allah vardı,
O zaman ki,
 Allahdan başqa
 Allah yoxdu...

Bətnindəydım Allahın
münəccim yox,
 sehrbaz yox,
 kahin yox.

Dəryalar yox,
 gəmilər yox,
 sahil yox!

Əziz, doğma bətn var;
o müqəddəs bətndə
ilahi bir səs mənə
anladır birbəbir:
əlli ol, Allahdan çıx,
tez elə, kitaba gir...

2014

SÖZ HAQQINDA SÖZ

Adamdan söz qalır-
 orası düzdü,
Söz-
 canın külüdü,
 can isti közdü;
Di gəl,
 hər bir halda
 söz, elə sözdü,

Səni mən bilmərəm,
sən biləni...
söz!

Söz
zəkat sayılmaz -
 min qaba pay çək,
kisə də doldurmaz,
 çuvala tay çək...
Sellənsə leysan tək,
 gurlasa çay tək
yuyuban aparmaz qan biləni söz!

Taxıl tək qalxsə da
 axmaq beyində,
bafa bağlasa da
 buğumu dən-dən,
gülləyə uçmayıb quş dimdiyində
hancarı kəsdirsən
 dən biləni söz?

Sözsüz ki,
 sözdəndi ruhun dərisi...
Ruh -
dağın o üzü,
 sözdü bərisi,
qurda yem olmazdı qoyun sürüsü
bilsəydi kor olmuş çən biləni söz?

Bir söz də söyləyim
 sözümə qüvvət
Sözdü vaxt,
 sözdü baxt,
 sözdü məhəbbət;
Gəlmək çığırtıdı,
 getmək sükunət,
gorda da unamaz can biləni söz!

Mənim tək ac yatıb,
 ac oyanmayıb,
fərqinə varmayıb əyni yalındı,
burnu əzilməyib,
 əli yanmayıb,
quyruğu qalmayıb qapı dalında
axı hardan bilsin
 sən biləni, söz?
axı hardan bilsin
 mən biləni söz?

HAMIDAN YAXIN

Yaxşı ki, misram var
qılinc tək sivri,
zərif beytlərim aşıq tək qoşa.
Şükür, qafiyələr bulmuşam diri,
dörd yerə bölünər vuranda daşa.

Üçlük düzəltmişəm sözdən yaxşı ki,
duyguya,
ağıla,
dizə dayaqdı.
Dediyim bayatı şəkildi, şəkil,
balaca canıyla yüzə dayaqdı.

Şükür, qoşmalarım
babam tək qoca,
yaşmaqlı rübaim
nənəm yaşdadı.
hicalı şeirim dağlardan uca -
bir üzü qardadı,
biri yaşıldı.

Şeirimin qəzəbli sərbəsti olub -
namərdin körpüsü laxlayır hələ...
Anamın cığası qırx ildi solub
təcnisim cığanı saxlayır hələ.

Qeyrət də,
namus da,
sabah da sözdə
nə qardaş, nə bacı,
nə qız, nə oğul?..
Ətrafım zəhr olur yağ içib gözdən,
di gəl rədiflərim noğuldu, noğul.

Nağılım,
distanım,
eh nələr, nələr...
Qocanı gənc edən alma ki, bitmir.
Qızıla əvəzdi qızıl kəlmələr
əldən ələ keçir,
amma ki, itmir.

Dostlar un tək axır...
kəpək cəm olur.
Sözdən ayrı heç nə ələkdən çıxmır.
Nəvəm ərə gedir, nəticəm olur,
yazdığım laylalar bələkdən çıxmır.

Varıma mənimdi deməmişəm ki,
Kəsib boğazımdan sözə vermişəm.
Sözü neyləmişəm? -
yeməmişəm ki,
Onu da götürüb sizə vermişəm.

2013

YAZI TƏRZİ

Məqam nədi,
yerimi də
mükəmməl bilib yazıram.
Ağlamalı şeirimi də
gizlincə gülüb,
yazıram.

Zarafat bildirən sözü,
damağı qaldıran sözü,
bir dəfə güldürən sözü
min dəfə ölüb yazıram.

Leysan süzülməsin deyə,
qan-yaş düzülməsin deyə,
yazım pozulmasın deyə
gözümü silib yazıram.

Üzə
dərindən çıxardıram,
Fərhad sirrin çıxardıram!
Daşdan Şirin çıxardıram
Bisutun dəlib yazıram.

Fırlanır çərxin ələyi,
Gecikir ilham mələyi
çiyнімdən dartıb lələyi
saçımı yolub yazıram.

Başımı qoşub başlara
tamah salmıram aşırlara
Pay saxlayıb qardaşlara
qisməti bölüb yazıram.

Vaqif biraz üzdən gedir,
üzdə nə var, bizdən gedir...
Fani yazır, sizdən gedir,
mən sizdə qalıb yazıram.

2014

ŞEİR

Şeir göydən tökülmür,
yerdən yığılmır şeir.
Daşa çal,
 tikələnmir,
qığılıcım çaxır şeir.

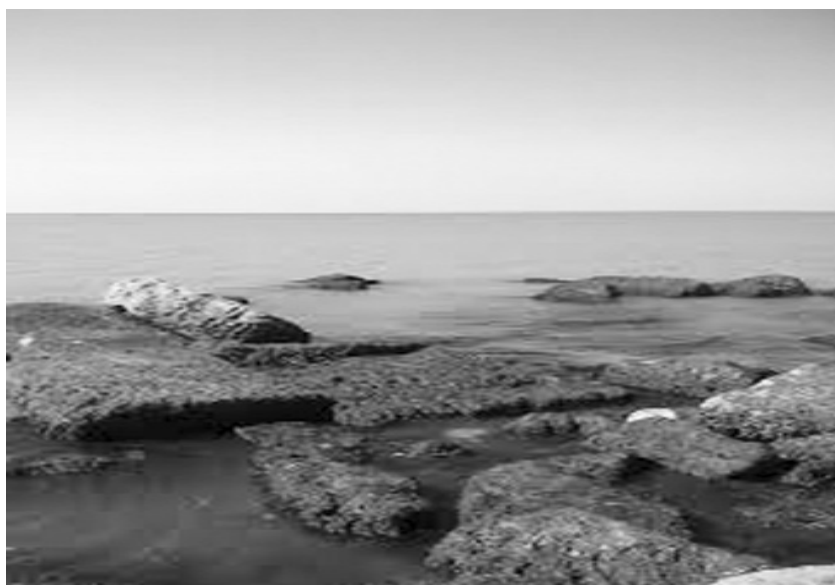
Sanma şeirdi hər yan,
sanma hər çuxur şeir -
axır damardan qan-qan,
ciyərdən çıxır şeir.

Bir kimsəni aldatmır;
gözə düz baxır şeir.
Nadan başlara çatmır,
havayı axır şeir.

Şeir Allahın adı -
dərgaha qalxır şeir,
qəmliini güldürür,
 şadı
yandırır yaxır şeir.

Söz ovuna çıxır hərə
yeldən qanad taxır şeir,
yaxa vermir şairlərə
aralıdan baxır şeir...

2014

◆ N ə s r

Məmməd ORUC

QISA QAPANMA

◆ *Roman*

Birinci fəsil

CÜMƏ

...Küçədən keçən maşınların səsindən bildi ki, yuxudan erkən oyanıb, çünki bu səslər çox aydın eşidilirdi.

Yataqdan ona görə qalxmırdı ki, mənzil soyuqdu, sovetdən qalma qızdırıcılar işləmirdi, son dəfə möhkəmcə soyuqlayandan sonra qardaşı Maarifin səxavət göstərib ona aldığı səkkiz arakəsməli elektrik qızdırıcısını, eləcə də öz evindəki köhnədən qalma qızdırıcıları işlətməyə qorxurdu, nədənsə ona elə gəlirdi ki, alınandan əsaslı təmir görməyən mənzilində elektrik xətləri sıradan çıxıb - naqillər, necə deyirlər, bir himə bənddi, qısa qapanma baş verə bilər.

Orta məktəbdə fizika dərslərində öyrəndiklərinin, demək olar, hamısını yaddan çıxartmışdı, adına qısa qapanma deyilən fiziki hadisədən başqa. Qısa qapanmanın əsasən, naqillərin həddindən artıq yüklənməsindən baş verdiyini bilirdi və son zamanlar ona elə gəlirdi ki, insan bədənindəki damarlar da naqillər kimidi, köhnələndən sonra -hərdən lap təzə vaxtı da - artıq yüklənəndə dözmür, alışıb yanır.

Son zamanlar ara-sıra qısa qapanma və bunun nəticəsi olan dəhşətli bir yanğın hadisəsi yuxusuna girirdi və o, bu yanğından qaçıb qurtara bilmirdi; nə qədər qışqırmaq istəsə də, hiss eləyirdi ki, səsi çıxmır, ətrafındakı insanlar isə, elə bil, onun diri-diri yandığını görmürdülər.

Bu qış sabahında da belə bir yuxunun təsirilə oyanmışdı, amma peşman deyildi, masanın üstündəki yarımçıq yazı onu gözləyirdi; hələ ötən ilin qışında cərrahiyyə əməliyyatından çıxanda və şairliklə də məşğul olan həkim dostu məşhur şairdən misal gətirib, "dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə", - deyə ona məlum bir həqiqəti bir daha anladanda, nə qədər acı da olsa, öz payını götürmüşdü və qərara almışdı ki, nə qədər ki əli qələm tutur, xatirələrini yazsın.

Memuarlarının maraqlı doğuracağına inanırdı; axı, ömrü səhnədə keçmişdi, məşhur aktyorlarla, aktrisalarla, rejissorlarla çiyin-çiyinə işləmişdi, orden-medalı öz yerində, hər aktyora nəsib olmayan fəxri adı da vardı.

...Qapının qəfil zəngindən qorxdı, çünki yalnız yaşadığı son beş ildə qapısının zəngi belə erkən çalınmamışdı. Nə desən ola bilər, itə daş atırsan, aca-yalavaca deyir. Sanballı təqaüd alması da çoxlarına məlumdu, amma çox az adam bilirdi ki, o, ayın əvvəlində aldığı sanballı təqaüdü ayın axırınacan xərcləyib qurtarır, artığı qalanda da Moskvaya - nəvəsi Seryojaya göndərir.

...Seryoja vaxtsız həlak olmuş yeganə övladının nişanəsidir və onu bu dünyaya bağlayan işıqlı bir teldir. Amma onu bu dünyaya bağlayan bir telin də mövcud olduğunu bilirdi və artıq beş ildə fikirləşirdi ki, o telə doğru getsin, ya getməsin? Bu qərarlıq hərdən yadına adını unutduğu bir aşığın misrasını salır: "desəm öldürərlər, deməsəm ölləm".

...Sağ ayağında ağırlar başladığından qapıya qədər axsaya - zariya gəldi və qapının rəzəsini çəkməzdən öncə bir daha ürəklə zarıdı ki, qapının arxasındakı adama da nə isə anlatsın.

-Kimdi?

Cavab bir neçə saniyə keçəndən sonra gəldi:

-Mənəm...

Səs o qədər doğma, məhrəm idi ki, zəngi çalanın kim olduğunu dübarə soruşmağa utandı, şəstlə qapını açdı və kəndə dayanmış qara eynəkli, saç-saqqalı çallaşmış adamın üzünə bircə dəfə baxmaqla yerindəcə donuxub qaldı.

-Edik?

Qəfil qonaq eynəyini çıxarıb onun üzünə gülümsündü:

-Düz tapmısan...

Sərxan Səmədzadə bu sözdənmi kövrəldi, yoxsa bu qəfil görüşün ruhunu sarsıdan həyəcanındanmı - bilmədi. Və daha nə isə soruşmağa dili gəlmədi.

Qapının kəndərində qucaqlaşdılar və doqquz mərtəbəli bu daş binanın birinci mərtəbəsində addım səsləri eşidilənəcən bir-birindən aralanmadılar. Kim bilir, bu addım səsləri olmasaydı, onlar hələ bu qapının kəndərində bir-birini nə qədər qucaqlayacaqdılar, nə qədər bir-birinin üzündən, yaşarmış gözlərindən öpəcəkdilər və artıq keçmişdə qalan ayların, illərin - hansı günlərini, anlarını yaşayacaqdılar?!

Qapını örtüb mənzilin dəhlizinə keçəndən sonra soruşdu:

-Bəs niyə xəbərsiz gəlmisən? Zəng də vura bilməzdin?

Erməni dostunu rusca yox, Azərbaycan dilində dindirməsi səbəbsiz deyildi; Edqar orta məktəbi Azərbaycan dilində bitirmişdi və ruscadan fərqli olaraq, Azərbaycan dilində daha səlis danışdı.

Qonaq onun verdiyi sualın cavabını ayaqqabılarını soyunandan, mətbəxə, hamama, qonaq otağına ehtiyatla nəzər salıb mənzildə onlardan başqa heç kim olmadığını təxmin eləyəndən sonra sualla verdi:

-- Sən nə bilirsən ki bizim telefon danışılarımızı izləyən yoxdu?

Əlbəttə, erməni dostunun bu gümanına şəkk gətirmək olmazdı, çünki onlar artıq iyirmi beş il idi ki, dünyanın fərqli - bir-birindən min kilometrə aralı şəhərlərində yaşasalar da, vaxtaşırı zəngləşirdilər, məktublaşırdılar, bayramlarda, ad günlərində bir-birinə açıqca göndərirdilər.

Sərxan Səmədzadə məktub, açıqca məsələsində də ehtiyatlı idi; erməni dostu Edqar Lalayana yazdığı məktubları, bir qayda olaraq Peterburqda yaşayan aktyor dostunun adına, ünvanına göndərirdi, həmçinin Edqardan

gələn açıqcaların, məktubların da üstünə rus aktyor dostunun adı, soyadı, ünvanı yazılmış olurdu.

Hələ dəhlizdə ikən mətbəxdən gələn səs qonağı diksindirirdi.

-Evdə bizdən başqa kimsə var?

-Kim olacaq? - Sərxan Səmədzadə ağızucu cavab verdi, - özün bilirsen ki, Qalınadan sonra tək yaşayıram.

Qonaq mətbəxə sarı boylandı:

- Orda səs eşitdim, axı.

Ev sahibi başını buladı:

-Siçanlardı, - dedi və qonağın eynini açmaq üçün əlavə elədi, - mənim ijdiveniyamda yaşayırlar, ailə üzvlərimdilər.

Bu cavabdan sonra, həqiqətən, qonağın eyni açıldı və o, hər şeydən baş çıxaran bir adam kimi:

-Evdə siçan təhlükəli deyil, -dedi,-amma siçanın qoxusuna gələn ilan qorxuludu.

Əslində, otuz il qabaq bu iki otaqlı mənzili alanda və bu mənzilin mətbəxində ilk siçanla qarşılaşanda siçanın arxasınca gələ biləcək ilandan qorxmışdı. Amma bu otuz ildə heç bir vasitə ilə siçanların kökünü kəsə bilməmişdi.

Elə indinin özündə də siçanların mənzildəki davranışı ilə barışa bilmir, onu ən çox haldan çıxaran isə bu evdə harda gəldi-mətbəxdə, qonaq otağında bu siçanların qoyduqları izlərdi, bu izlərdən gələn kəsif qoxudu, amma hərdən fikirləşirdi ki, nə etmək olar, siçan da, ilan da hardasa yaşamalıdır ki, dünyanın nizamı pozulmasın. Təpədən - dırnağa ateist olsa da, yalnız realıqla barışsa da ona elə gəlirdi ki, bu dünya bir saat mexanizmi kimi nizamlanıb və xalq arasında dünyanın çarxı deyilən şey də elə bu nizamdı.

-O vaxt da bu mətbəxdə siçan var idi, -qonaq dedi, -o vaxt da gecələr bu siçanların səsi məni diksindirirdi.

Qonağın «o vaxtı» yadına 1990-cı ilin yanvarını saldı; məhz o günlərdə Sərxan Səmədzadə uşaqlıq, cavanlıq dostu Edqar Lalayarı öz evində sərasər bir həftə gizləmişdi və 20 Yanvar faciəsindən sonra qardaşı Maarifin köməyiylə Bakı Dəniz Limanına aparıb Krasnovodskaya gedən bərəyə mindirərək Xəzərin o tayına -Türkmənistanı yola salmışdı.

Əslinə baxsan, Lalayan o vaxt heç bir ehtiyatsızlıq eləməmişdi; hələ mövcud olaylardan bir ay qabaq arvadını və yeganə qızını Leninqrada göndərmişdi, özü isə Bakıda ona görə qalmışdı ki, on ildən artıq növbəyə durandan sonra şəhərin mərkəzində aldığı mənzili ya dəyişsin, ya da mümkün olarsa satsın.

Deyir, sən saydığını say, gör fələk nə sayır. Və yəqin ki, Sərxan Səmədzadə olmasaydı, o günlərdə Sərxan onu aramasaydı, bu niyyəti həyatı bahasına başa gələ bilərdi.

Edqar çoxdan bu qənaətə gəlmişdi ki, onu Sərxana uşaqlıq, cavanlıq xatirələrindən daha çox, bu yaxşılıq bağlayır, çünki o günlərdə öz evində erməni gizləmək hər kişinin hünəri deyildi.

Ermənistandan qovulanda anası, bacısı zorlanmış, oğlu, qızı gözü baxa-baxa öldürülmüş, Bakıda sərgərdan dolananda da təhrikçi ünsürlərin qarmağına düşmüş, gözünü qan örtmüş adama necə anlada bilərsən ki, qanı suyla da yumaq olar...

Qonaq, qonaq otağına keçəndən, bu otağın tanış oboyları solub-saralmış divarlarına, çoxdan dəbdən düşmüş mebellərə, masanın üstündəki şahmat taxtasına, içində bir tək banan olan vazaya, təzyiq aparatına ötəri nəzər salandan sonra, qədimi olduğu çəşnilərdən, butalarından bilinən xalçadan

asılmış cavan oğlan və yaşlanmış qadın portretlərinin qarşısında dayanıb sinə dolusu köks ötürdü:

-Allah ikisinə də rəhmət eləsin, -dedi, -mən bu dünyada onlara borclu qaldım.

Qonağın etirafını təbii qarşıladı; həqiqətən də, o soyuq yanvar günlərində, qonaq-qaradan, ümumiyyətlə, xoşu gəlməyən arvadı Qalina Aleksandrovna bir həftə ərzində Lalayanın qulluğunda ana-bacı kimi durmuşdu. Üstəlik, o vaxt bu ikiotaqlı mənzildə darısqallıq idi. Oğlu evləndəndən sonra qayınanasının evinə yığılsa da, artıq bir neçə ay idi ki, arvadını da qoltuğuna vurub ata ocağına qayıtmışdı. Nəvəsi Seryoja da artıq bu mənzilin otaqları arasında iməkləyirdi və o şəxsən nəzarət eləyirdi ki, balaca divarların künc-bucağından suvaq, daş-torpaq qoparıb ağzına təpməsin. Qalina Aleksandrovna isə təkidlə bildirirdi ki, uşağın ayrıca otağı olmalı idi və o artıq bu qənaətə gəlmişdi ki, adından-sanından istifadə eləyib yenə mənzil növbəsinə dayansın və bu mənzil cavan ailəyə qalsın.

Alçaq masanın arxasında kreslolara çöküb bir daha bir-birini təbəssümlə süzəndən və baxışları ilə də bir-birinə məhrəm duyğular anladandan sonra ev sahibi soruşdu:

-Nəynən gəldin?

-Samalyotla.

-Bəs səni yoxlamadılar?

-Yoxladılar..

İki dəfə çiyinləri qalxdı və sonra da o, müəmmalı tərzdə başını buladı.

-Bəs başa düşmədilər ki, sən ermənisen?

Qonaq mübhəm bir sirin üstünü açmış kimi astadan, titrək səsle cavab verdi:

-Mən özgə pasportuyla gəlmişəm.

Ev sahibi heyrətlə içini çəkdi:

-Sən nə danışırısan, Edik? -dedi,-ciddi sözündü?

-Əlbəttə! Tam ciddi.

-Bəs qorxmursan?

Qonaq başını aşağı salıb qəmli-qəmli gülümsəyəndən sonra astadan cavab verdi:

-Qorxuram...

Sərxan Səmədzadə etirazını dərhal bildirdi:

-Yox! Sən qorxmursan! Qorxan svoliç belə qələt qarışdırmazdı!

O, uşaqlıqda olduğu kimi yaşa dolandan sonra da Edqarı yeri gələndə söyüb-suvamaqdan çəkinmirdi, çünki hiss eləyirdi ki, erməni dostu bu söyüşlərdən nəinki incimir, əksinə, xoşallanır.

Elə indi də o, müəmmalı tərzdə çiyinlərini çəkəndən sonra gülümsədi və:

-Aeroportda taksiyə minəndə doğurdan qorxdum,-dedi, -keçiddə pasportumu yoxlayan məmuru böyrümdə görəndə, bir allah bilir nələr çəkdim. Taksi magistrala çıxandan sonra da bir gözüm arxada qalmışdı. Sabunçu kruqunda «QAİ» taksini əyləyəndə lap ürəyim düşdü, -qonaq sözünə ara verib əlində tutduğu siqaret dənəsini masanın üstündəki alışqanla odladı, -Sizin blokun ağzında da qəfildən qarşıma çıxan kişidən gözüm su içmədi, hətta mənə elə gəldi ki, o, yan tərəfdən mənim şəklimi çəkdi.

Sözün bu yerində Sərxan məsxərə ilə güldü.

-Demək istəyirsən ki, səninlə siçan-pişik oynayır?

Qonaq çallaşmış qaşlarını düylənəyib müəmmalı tərzdə özü də sualla cavab verdi:

-Bəlkə belə lazımdı?

Ev sahibi də müəmmalı dilləndi:

-Bəlkə də...

...Araya çökən sükutu yenə də siçanların çıxartdığı səslər pozdu, amma bu şıqqıltı mətbəxdən yox, onların oturduğu otaqdan, qarşı tərəfdəki divanın altından gəldi, qəfildən iki, bəlkə də üç siçanın civiltisi bir-birinə qarışanda isə ev sahibi dedi:

-Sevişirlər... Axı qarşından yaz gəlir, nəsil artırmaq lazımdı.. Onlar bizim tayımız deyillər.

Bu zarafat anbaan büzüşən qonağın eynini açmaq üçündü, onun rəngi-ruhu da ev sahibinin xoşuna gəlmirdi; elə bil gülüb-danışan bir ölü idi.

-Bəlkə mətbəxə keçib çay dəmləyək, -Sərxan dedi, -orda da söhbətimizi eləyək, ora həm də isti olar, görürəm üşüyürsən.

-Hə, üşüyürəm, -qonaq etiraf elədi və dərhal yerindən dikəldi.

...Qonağı hər şeydən çox heyretə gətirən mətbəxin nizamı oldu, elə bil Qalina Aleksandrovna indicə bu mətbəxi silib-süpürüb çıxmışdı. Yalnız mebellərin, soyuducunun yox, qab-qacağın, cəngəl-bıçağın da yeri dəyişdirilməmişdi. Hətta elə bil qaz piltəsinin üstündəki çaydana da toxunmamışdılar. Üzərində rus folklorunun ənənəvi, geniş yayılmış təsvirlərini yaşadan çəllək formalı duzqabı da, çayqabı da, çörəkqabı da öz yerində idi. Bu nizamın yaddaşında kök salmasının, bəlkə də, başlıca səbəbi 1990-cı ilin o dəhşətli yanvar günlərində, məhz bu mətbəxdə gecələməsi idi. Yuxusu ərsə çəkildiyindən bütün gecəni bu mətbəx əşyalarına, bu əşyaların təsvirlərinə göz gəzdirdirdi və sanki erkən uşaq çağlarında oxuduğu slavyan nağıllarını, «İqor polku haqqında dastan»ı yenidən vərəqləyirdi.

Xilaskarına çevrilən uşaqlıq dostu o zaman elə birinci gündən onun başını stolüstü oyunlarla, əsasən, şahmatla qatmağa çalışsa da, gecə yarını keçəndən sonra onu bu mətbəxə gətirdi və burda açılma çarpayının üstündəki qar kimi ağappaq yatacağı nişan verib:

-Səni mətbəxdə yatırdığıma görə üzr istəyirəm,- dedi, - amma görürsən ki başqa çarə də yoxdu...

Bəyəm ona hansısa bir çarə lazım idi? O, bütün gecəni fikirləşdi ki, görəsən, sağ qalsa, dostunun bu yaxşılığından necə çıxacaq? Və hələ hava işıqlanmamış, küçədə maşın səsləri peyda olanda yataqdan qalxıb, yatacağını yığışdırdı ki, gəlin gəlib körpə üçün sıyıq bişirə bilsin.

O yeddi günün nəinki anları, dəqiqələri, saatları da unudulmuşdu, amma bu mətbəxin nizamı, ələlxüsus da rus folkloruna məxsus təsvirlər hər şeyi təzələdi və o soruşmaq istədi ki, necə olub bu ötən illər ərzində bu mətbəxin nizamı dəyişməyib, bəyəm o burda bişirib-düşürmür? Amma qaz piltəsinin üstündəki çaydan o zamandan ona tanış olan fitini çalmağa başlayanda sükutu ev sahibi pozdu:

- Çay içək, yoxsa kofe?

- Əlbəttə çay, - qonaq cavab verdi, -kofe təzyiqi qaldırır, bilmirsən?

- Sənin də təzyiqin var?

- Əlbəttə var, -qonaq cavab verdi, -bizim yaşımızda təzyiqdən qaçmaq mümkün deyil, qan qatılışıb, damarlarımız kirəcləşib, daralıb, öz yükünü daşıya bilmir.

-Təzyiq dərmanı atırsan?

-Əlbəttə, bəs sən?

Ev sahibi bu sualın cavabını gülə-gülə verdi:

-Mən yox... -Onun etirafı səmimi idi, əslində isə vəziyyəti kəskinləşəndə həkimlər yazan bütün dərmanları alırdı, amma bir neçə gündən sonra da zibil qutusuna atırdı.

Ona elə gəlirdi ki, hər bir kimyəvi dərmanın xeyirdən çox zərəri var. Düzdür, hələ neçə il qabaq prostat iltihabından əziyyət çəkəndə prostomoluno, omnik-okas adıyla tanınan xarici həbləri qəbul eləmişdi, hətta qan təzyiqinə qarşı məsləhət görülmüş pananqinin də tamına baxmışdı, amma qısa bir zaman kəsiyində.

Ətri dərhal mətbəxin ab-havasını təzələyən çayı fincanlara süzəndən, soyuducunun qapısını aralayıb ordan səhər yeməyi zamanı istifadə etdiyi qırmızı kürünü, balı, kərə yağını, şokoladlı peçenyeni stolun üstünə düzəndən sonra, nəhayət ki, onu ən çox düşündürən sualı qonağa verdi:

- Xeyirdimi?

Qonaq çaşqın halda gözlərini döyməyə başlayanda, o, sualına bir qədər aydınlıq gətirdi:

- Bilmək istəyirəm ki, nədən ötrü gəlmisən? Məqsədin nədi?

Uşaqılıq yoldaşı sualın cavabını bir xeyli fikirləşəndən, müəmmalı tərzdə çiyinlərini çəkəndən, başını bulayandan sonra bir kəlmə ilə verdi:

- Bilmirəm...

Qonağı təxmini də olsa anladı, amma yenə də narazı halda soruşdu:

- Necə yeni bilmirəm, Peterburqdan Bakıya uçasan, nəyə görə uçuğunu bilməyəsen, elə şey olar?

Qonaq dinmədi, başını aşağı saldı.

- Axı, sənə belə bir niyyətin də yox idi.

- Nə bilirsən?

- Olsaydı, mənə yazardın, məsləhətləşərdin...

- Əvvəla, bunu sənə yazmaq, ya telefonla bu mövzuda danışmaq olmazdı, özün başa düşürsən, ikincisi də mənə elə gəldi ki, sən mütləq etiraz edəcəksən, düzdü?

-Düzdü.

Burum-burum buxarlanmaqda olan çaydan bir-iki qurtum alandan sonra ev sahibi ona hələ qaranlıq qalan bu məsələyə az da olsa aydınlıq gətirmək üçün soruşdu:

-Bax, tutaq ki, nəzarət - keçid məntəqəsində məsələnin üstü açılaydı, onlara nə cavab verəcəkdin? Deyəcəkdin ki, Peterburqdan Bakıya niyə uçuğumu bilmirəm?

Edqar yenə də susub başını aşağı salanda Sərxan ərklə səsinə qaldırdı:

-Cavab ver də, a Lalayan! Lalsan?

Əlbəttə, Lalayan lal deyildi, amma eynilə Lalayan kimi duyğularının əsirinə çevrilən Nalə lal idi, özü də anadangəlmə.

...Lalın dilini anası bilər, deyirlər, amma Nalənin anası ölmüşdü, 1989-cu ilin qışında - Ermənistandan Azərbaycana qaçanda yolda ölmüşdü və meyidi yolun qırağında basdırmışdılar.

O zaman on beş yaşına keçən lala atası anlatmışdı ki, bu məzarın üstündə ağlamağın mənası yoxdu, onlar qaçmalıydılar ki, canlarını qurtarsınlar və lal atasını anlamışdı.

Lal hamını anlayırdı, amma onu anlayın yoxdu, anasından başqa... Yolda atası lalı inandırır ki, o narahat olmasın, meyidi orda qoymayacaq, ara sakitləşən kimi gəlib çıxardıb aparacaq və harda məskunlaşsalar, orda da basdıracaq, mərmərdən baş daşı qoyacaq ona...

Lalın özündən kiçik iki bacısı var idi və atası o dağ yolunda ona anlatmaq istəyirdi ki, əsas məsələ bu qızları düşmən əlinə verməməkdir, o yenə də atasını başa düşdü, sərt döngələrdən yenəndə, aşırımlar aşanda bacılarının əlindən tuturdu, tamam əldən düşmüş kiçik bacısını isə hərdən dalına alırdı. Və nəhayət, hava qaralandan sonra Gürcüstanın azərbaycanlılar yaşayan

bir kəndinə gəlib çıxdılar. Atası kimi o da sevinirdi. Hər halda bacıları düşmənlərinə düşməmişdi.

Artıq lal qırx yaşını haqlamışdı və bir dəfə yox, dız altı dəfə bu dağ yolları ilə Ermənistanı gedib qayıtmışdı və ötən ilki səfərində anasının yol qırağındakı qəbrini tapmışdı.

Bakıdan Tiflisə bir qayda olaraq qatarla gedirdi və orda da minirdi Tiflis-İrəvan avtobusuna və həmin Azərbaycan kəndində avtobusdan düşüb, həmin dağ yolları ilə sərhədi piyada keçirdi. Ermənistan ərazisində o, özünü suda balıq kimi hiss eləyirdi.

İrəvanda isə, onlarla özü kimi lal-kar dostu vardı və onlara sidq ürəkdən inanıb arxalanırdı.

Bu, lalın Ermənistanı yeddinci səfəri idi və hələ ki, heç bir çətinliklə üzləşməmişdi. İrəvana çatan kimi Arakelgilə gedirdi. Arakel də onu başqa lal-kar dostları ilə görüşdürürdü və lalın ağılına da gəlmirdi ki, hansısa bir lal dostu onu sata bilər.

...O yenə də Tiflis - İrəvan avtobusundan sərhədə üç kilometr qalmış, hər şeydən çox aşığı bol olan Azərbaycan kəndində avtobusdan düşdü. Artıq bu kənddə onu tanıyanlar vardı və onu görəndə kimi başına toplaşib anladırıdılar ki, «fokus» göstərsin, o da cavanların sözünü yerə salmırdı və hərdən bu yolla azdan-çoxdan gürcü larisini də qazanırdı.

Amma bu dəfə cavanlar ona yanaşmadılar, deyəsən, kənddə ölü düşmüşdü, qara şallı arvadlar harasa tələsirdilər.

Lalın bu kənddə ləngiməsinin yalnız bircə səbəbi vardı; gözləyirdi ki, axşam düşsün, hava qaralsın.

-Mən Bakıya niyə uçduğumu həqiqətən bilmirəm, Sərxan, bilmirəm, bilmirəm, mənə başa düş!..

-Mən səni başa düşürəm, Edik, amma bu boyda risk etməyə dəyməzdi, axı...

Beləcə, qonağa narazılığını bildirsə də, nəzakətlə:

-Hər halda, xoş gəlmisən,- dedi, amma müxtəlif sorğularla məsələnin məğzinə varmaq istəyəndə qonaq qəfildən onun sözünü kəsdi:

-Olmadı, mən də sənnən bir söz soruşum?

-Buyur...

-Bax, üç il qabaq sən Peterburqa, mənim yanıma niyə gəlmişdin?

Ev sahibi qonağın bu müqayisəsi ilə razılaşmadığını dərhal bildirdi:

-Sən malı malı qatma, Edik, müstəqil bir ölkə vətəndaşının MDB məkanındakı bir şəhərə ucması ilə Azərbaycandan qaçmış bir ermənin başqa bir adamın pasportuyla Bakıya gəlməsi başqa-başqa şeylərdir...

Əlbəttə, uşaqlıq dostu onun bu mühakiməsilə barışmalı idi, bununla belə, yenə də etirazını bildirdi:

-Bu, məsələnin hüquqi tərəfidir, bəs duyğular? Bəyəm səni mənim yanıma duyğular gətirməmişdi?

Edqarın qənaətində həqiqət vardı, amma məsələ burasındadır ki, o vaxt Moskvaya nəvəsini görmək üçün ucmuşdu və orda da birdən-birə qərara almışdı ki, qatarla Peterburqa gedib uşaqlıq dostunu da görsün. Üstəlik, o vaxt Edqarın ailəsinin - arvadının və yeganə övladının - qızı Svetlananın bağ evində baş vermiş yanğında həlak olmasından xəbərdardı, bildirdi ki, Edqar da onun kimi tək qalıb, istəyirdi ki, o ağır günlərdə dostunun yanında olsun.

Peterburq səfərindən bir də ona görə razı idi ki, ordan - Edqarın mənzilindən Gümrüyə zəng vurub başqa bir erməni uşaqlıq dostu - Rantiklə də söhbətləşmişdi. Və məlum olanda ki Rantikin maddi durumu yaxşı deyil,

dərman almağa pulu yoxdur, elə həmin gün ona “BZİRKO” poçt xidməti ilə 200 ABŞ dolları göndərmişdi.

Rantik yeddinci sinfə qədər sinifdaşı olmuşdu, sonra nədənsə valideynləri onu Bakıdakı erməni məktəbinə vermişdilər, amma əlaqələri kəsilməmişdi.

Moskvaya getməsinə isə çox peşmandı, çox sevdiyi bu şəhərdə ümidləri göyərməmişdi; nəvəsi Sergey gecə-gündüz qulluğunda dursa da, onu Moskvaya gətirən ən ümdə məsələdə son sözü Sergeyin özü yox, anası dedi, o, üstüörtülü şəkildə olsa da, anlatdı ki, o yaxşı baba olsa, Bakıdakı mənzilini satar, gəlib Moskvada mülk alar və o ev də gələcəkdə qalar Sergeyə.

Təklif ilk baxışda ağlabatandı, amma bütün gecəni götür-qoy eləyəndən sonra bu qənaətə gəldi ki, onu bu dünyaya Seryojadan başqa da bağlayan tellər var və bu tellərdən biri də Bakı şəhəridir, onun insanlarıdır - illərdən bəri ünsiyyətdə olduğu kişilərdi, qadınlardı, teatrdı.

...Moskvaya uçanda ona elə gəlirdi ki, Seryojanı gec-tez Bakıya aparacaq, onun taleyini dünyaya göz açdığı şəhərlə bağlayacaq və gələcəkdə onun evinin çırağını Seryoja yandıracaq, amma olduqca müəmmalı qarşılanan təklifindən sonra Sergeyin də ağzını aradı və kəsinliklə anladı ki, nəvəsi Moskvanın meyvəsidi və artıq ərə getmiş, yeni ərindən də iki uşaq doğmuş anasının ətəyini buraxmaq istəmir.

Sərxan Səmədzadə hələ neçə illər qabaq Moskvada ali məktəbi bitirəndə ona paytaxt teatrlarından birində iş təklif etmişdilər və o zaman götür-qoy etməli olmuşdu və bu qənaətə gəlmişdi ki, yox, Bakısız yaşaya bilməz.

Məsələni Qalınanın qarşısında da sərt qoydu: "ili ya, ili Moskva».

Qalina öz seçimini göz yaşları içində boğula-boğula elədi və bu üzdən də özünü hələ də Qalina Aleksandrovneya borclu sayır...

Yenə qonağın fincanına çay süzmək istəyəndə o, etirazını bildirdi:

-Yetər, bəs elədi.

-Axı, sən heç nə yemədin, istəyirsən balıq gətirim, qızıl balıq.

-Qızıl balıq? Hardandı?

-Hardan olacaq? Xəzərdən.

-Xəzərdə qızıl balıq qalıb bəyəm?

-Qalıb ki tuturlar da..

-Xəzərin qızıl balığı Qırmızı kitaba düşüb, ovlamaq qadağandı, bilirsən?

Əlbəttə, Sərxan bir köhnə balıqçı kimi bunu bilirdi, hətta onu da bilirdi ki, qızıl balığı kürü tökmək üçün Kürə, Araxa çıxanda tuta bilirlər, Xəzərdə qızıl balıq sövdəsi, sözün həqiqi anlamında deryada balıq sevdəsi kimi bir şeydi.

* * *

Qızıl balıq Kürə səmt öz istəyilə üzürdü, onu aparan anasının qoxusu idi. Bu qoxu bütün varlığına hopmuşdu. Bu minvalla nə qədər məsafə qət edəcəkdə, bilmirdi, amma bilirdi ki, geriye yol yoxdur. Qızıl balıq dənizin heç bir canlısından qorxmurdu, ehtiyatlandığı şey yalnız dayazlıqlar idi və Kürün Xəzərə qovuşduğu dayazlıqda az qalmışdı tora düşə. Kim bilir, bəlkə qoxusu burnunun ucunda olan anası ibadət üstündə imiş? Qızıl balıq Suqovuşunda - Arazın Kürə töküldüyü yerdə Kürə səmt üzən soydaşlarının arxasınca xeyli baxdı, amma anasının qoxusu onu Arazdan vurdu. Adına insanların Bəhrəmtəpə dediyi yerdə qarşısına çıxan maneəni çətinliklə

aşandan sonra çayın əzəli yatağında xoş anlar yaşadı, burda yem də boldu, hətta ona yem kimi yan alan qunduzu bir toxunuşla naqqalara yem elədi. Növbəti maneəni Xudafərinde aşmalı oldu, sən demə, qarşıda daha dəhşətli maneələr var imiş, Oxçu çayının Araza töküldüyü yerdə çaya nə qarışmışdısa, su yalnız rəngini yox, tamını da dəyişmişdi və bu suda boğula biləcəyini hiss edəndə geri qayıtmaq istədi, amma onu bu yerə qədər gətirən qoxu onu qarşıdan vururdu. Qızıl balıq bu dünyada sərhəd deyilən şeyin nə olduğunu bilmirdi, yalnız onu bilirdi ki, anasının qoxusuna doğru üzməlidir.

* * *

Qonaq masanın üstündəki kərə yağını, holland pendirini, qırmızı kürünü, xamanı göstərib:

- Yox, mən belə şeylər yeyə bilmirəm, bir tikə balıq bəsdi, mən dieta saxlayıram, -dedi və taxçadakı «Qerkules» qutusunu nişan verdi, -mənim yediyim budu, bunun kaşasıdı, deyəsən, sən də xoşun gəlir, bişirirsən.

Ev sahibi başını buladı:

- Yox, mən bu evdə heç nə bişirmirəm, - dedi, -o «Qerkules»i də Məhəmməd alıb gətirib, özü də bir-iki dəfə bişirib.

- Məhəmməd kimdi?

- Aktyor dostumdu, hər şey bişirə bilir; piti, xaş, aş, hətta maşın da sürə bilir.

Qonaq gülümsədi və zarafat tərzində:

-Deyirsən, indi Məhəmmədi gözləyək gəlib bizə kaşa bişirsin?- dedi, - bəlkə özümüzü sınayaq, süd var?

-Olmalıdı, soyuducuda.

Qonaq sıyıq bişirmək üçün tədarük görəndə - yəni lazım olan qədər qaynar suyun üstünə süd və «Qerkules» ovuntusu töküb qarışdırmağa başlayanda o, çayla peçenye yeyirdi.

-Bu nədir, bizim yaşımızda belə şeylər yemək olmaz, zərərli.

-Bilirəm zərərli, amma xoşum gəlir, neynəyim, - və birdən-birə nəyisə xatırlayıb soruşdu, - bəs niyə mənə Peterburq pryaniki gətirməmişən? Bilmirsən ki, onun ölüsüyəm...

Qonaq dərhal cavab verdi:

-Gətirmişəm..

-Bəs hanı?

-Çamadanda...

Ev sahibi sağına, soluna boylandı.

-Axı sən qapıdan əliboş girdin.

-Çamadanı kameraxraneniyaya verdim.

-Elə niyə?

-Çünki səni evdə tapacağıma ümidvar deyildim.

Dostuna zarafat elədi:

-Yox, hələ başın işləyir, deyəsən, -dedi, -amma on gün qabaq gəlsəydin, məni evdə tapa bilməyəcəkdin.

-Hardaydın ki?

-Harda olacam? Xəstəxanada... Əməliyyat olunmuşdum...

Erməni dostu onun üç il qabaq bir ay xəstəxanada yatdığını, hətta hansı həkim tərəfindən əməliyyat oldunduğunu, müalicədən sonra xeyli yaxşılaşdığını bilirdi, ona görə də soruşdu:

-İndi nədən?

-Yenə o andıra qalmışdan, prostatdan, qan gəlirdi... Sən demə, şiş bəd xassəli imiş...

Qonaq etirazını bildirdi:

-Ola bilməz, bəd xassəli olsaydı, tez fəsad verərdi, yəqin, xoş xassəli idi, sən bu həkimlərə çox da inanma, yəqin, araqdan gillətmisən, o da qanaxma verib.

O, kəsdirə bilmədi ki, dostu təbabətin bu sahəsinə bələddi ya onu ürəkləndirmək üçün belə deyir.

-Hə, gillətməyinə, gillətmisəm, -dedi, -özün bilmirsən ki, mən əzəldən yeyib-icməkdən qalmamışam.

-Hər halda, gözləmək lazımdı.

-Nəyi gözləyim? Mənim yaşdılarımın çoxusu çoxdan torpağa qarışıb, mən bu dünyanı tutub durmayacam?

-Elə niyə düşünürsən, -qonaq dedi, -sənin yarımçıq işlərin var, sən hələ ən azı Seryojanı evləndirməlisən.

Hə, Sergey onun ən yaralı yeri idi, ona görə də söhbəti dəyişdi:

-İndi belə çıxır ki, biz aeroporta getməliyik, -dedi, -sənin çamadanını gətirməyə.. Elədi?

Qonaq qazın üstə vamlı bişən sıyığı qarışdıraraq cavab verdi:

-Mən özüm də gedə bilərəm, sən xəstəxanadan çıxmış adamsan, hava da soyuqdu.

Və o erməni dostu ilə bir daha məzələnmək qərarına gəldi:

-Bəs qorxmursan ki, orda yenə sən minən taksinin nömrəsini götürərlər, bizim bloka girəndə də şəklini çəkərlər?

Qonaq da zarafata biganə qalmadı.

-Əlbəttə, qorxuram, -dedi və qazanda buğlanan sıyığı çömçə ilə iki boşqaba çəkdi, -bu sıyıq xolesterini tənzimləyir, qanı da duruldur.

-Bəs, araq necə, durultmur?

-Duruldur, amma müvəqqəti...

-Bəs limon?

-Limon başqa məsələ, amma onu da gerek çox işlətməyəsən.

Ev sahibi hələ də buğlanmaqda olan sıyıqdan bir qaşığı alıb mətəlb üstə gəldi:

-Bəlkə, çamadanı gətirməyi Maarifə tapşıraq, telefonla kameraxraneniya kodunu deyərək Maarifə, o da gedib gətirər.

-Hansı Maarifə?

-Qardaşımı deyirəm də.

-O yenə dövlət qulluğundadı?

-Hə...

-O ağıllı uşaq idi, yaxşı ailədən evlənmişdi, balaları var?

-Var, iki oğlu, bir qızı var...

-Yanına gəlib-gedirlər?

-Onlar yox, Maarif özü gəlir, mənə xəstəxanaya da o apardı, evə də o gətirdi.

-Bacın uşaqları necə?

-Onlar xaricdədirlər, biri İsveçdə, biri Norveçdə, biri də Fransada.

-Heç gəlib-getmirlər?

-Yox...

-Amma haçansa qayıdacaqlar, qürbət gəzmək üçündü, bayatıda deyildiyi kimi, gəzməyə qürbət ölkə...

Erməni Edqar Lalayanın Azərbaycan folkloruna belə içdən bələd olması, Azərbaycan dilində çox səlis danışması kimisə təəccübləndirə bilirdi, əlbəttə, Sərxanı yox.

Onlar eyni sinifdə cəmi üç il oxumuşdular; birinci sinifdən üçüncü sinfə qədər. Dördüncü sinifdə yolları ayrılmışdı; zəif oxuyan azərbaycanlı uşaqları bu beynəlmiləl məktəbin Azərbaycan bölməsinə keçirəndə Edqarı da qoşmuşdular onlara və maraqlıdır ki, Edqar Azərbaycan bölməsində ən nümunəvi şagirdə çevrilmişdi və orta məktəbin tamamında da ADU-nun filologiya fakültəsinə girmişdi. O zaman universitetin ədəbiyyat fakültəsində Edqar Lalayandan başqa da bir neçə erməni oxuyurdu. Şayiə gəzirdi ki, onları - qarabağlı Araratı, ordubadlı Fronziki Universitetə Daşnakstyun partiyası qəbul elətdirib, onlar Daşnakstyunun gələcək casuslarıdır. Əlbəttə, o zaman belə şeylərə şəkki vardı və inanırdı ki, Edqar Lalayan qədər sadıq dostu yoxdur.

Telefonun dəstəyini götürüb nömrə yığmağa başlayanda qonaq soruşdu:

-Kimə zəng vurursan?

-Maarifə.

-Lazım deyil, o, mənim burda olduğumu bilməsə daha yaxşıdır.

-Niyə ki?

-Necə olsa, məmurdu, məni görsə, burda olduğumu bildirməyə borcludu.

Bu söz ağılına batsa da cavab vermədi. Və qonaq söz ehtiyatını daha iki müdrik kəlamla nümayiş etdirdi:

-Qaşınmayan yerdən niyə qan çıxaraq, ağrımayan başımıza niyə dəsmal bağlayaq?

Araya çökən sükutu telefonun zəngi pozdu. Ev sahibi çaparaq dəstəyi götürsə də, alo, alo", - deyə nə qədər qışqırsa da dəstəkdən səs -səmir gəlmədi.. Və o dəstəyi yerinə qoyandan sonra soruşdu:

-Belə çıxır ki, sən həyətdə də çıxmıyacaqsan, axı bu həyətdə səni tanıyanların hamısı rəhmətə getməyib, çoxusu sağdı.

Qonaq nəyisə xatırlayıb soruşdu:

-Larisa yenə bu binada yaşayır?

-Larisa rəhmətə gedib..

-Yeri behişt olsun, gərək ki, doqquzuncu blokda olurdu, səkkizinci mərtəbədə... Nədən öldü?

-İndi insanlar nədən ölür? Xərçəngdən...

-Amma sənə yaman vurulmuşdu, yadıncadı? - Ev sahibi başını yüngülcə tərpədir gülümsəməklə kifayətləndi - O sənə görə universitetə girdi, sən də birinci kursda qaçıb getdin Moskvaya... Niyə, bilmədim.

-Cavanlıq... Amma anam onunla da görüşməyimin əleyhinə idi.

-Niyə? Anası rus olduğuna görə?

-Bəlkə də... Anam deyirdi ki, anası gəzən ağacı balası budaq-budaq gəzər, amma onun anası hansısa ağacı gəzən arvadlardan deyildi. Düzdür, ərindən ayrılmışdı, amma başını aşağı salıb uşaqlarını böyüdüdü, -sözünün ardını boğazına çökən qəhəri udandan sonra gətirdi, -Larisa da etibarlı arvad çıxdı, ərinə tez itirdi, amma övladlarını namusla böyütdü.

Onlar Peterburqda görüşəndə bu barədə danışmışdılar, amma söhbət bu qədər nisgil gətirməmişdi, ancaq indi gözləri doldu. Ümumiyyətlə, axır zamanlar tez kövrəlirdi və mavisini qarasını üstələyən gözlərinə yaş gəlirdi.

Ev sahibinin gözlərindəki yaş qonağı da qəhərləndirdi, amma o birdən-birə heyətlə soruşdu:

-Sən ağlayırsan?

O, gülümsündü:

-Yox, ağlamıram, - dedi, -olur belə şeylər hərdən.

Qonaq aşkar sezilən qibtə ilə:

-Sən xoşbəxt adamsan, - dedi, - amma mən ağlaya bilmirəm.

Və ev sahibi yenə söhbəti Larisanın üstünə gətirdi:

-Gərək ki, bir oğlu, bir qızı vardı Larisanın. Burda yaşayırlar?

Ev sahibi qonağın üzünə baxmadan cavab verdi:

-Yox, qız İtaliyada ərdədir, oğlan da İstanbulda bir türk qızı ilə ailə qurub.

Yenə ev telefonunun qəfil zənginə görə söhbəti kəsməli oldular, yenə də ev sahibi dəstəyi qulağına dayayıb "alo, alo" - deyə nə qədər qışqırdısa da dəstəkdən səs gəlmədi və o:

-Yəqin, Seryojadı, -dedi,-ya onların ev telefonunda problem var, ya bizim...

Artıq hava işıqlansa da, günəşdən əsər-əlamət yoxdu, boz-bulanıq buludlar isə doqquz mərtəbəli binaların damına qədər çökmüşdü.

Sərxan Səmədzadə pəncərədən gözünü çəkmədən:

-Sən Bakıya Peterburq havası gətirmisən, - dedi, - xəbərin var?

Edqar da yerindən qalxıb pəncərəyə yaxınlaşdı və:

-Peterburqda ilin doqquz ayı belədi, - dedi, -amma bu, şimallılar üçün təbii haldı, bizim kimilər üçünə dəhşətdi, hərdən adam az qalır başını götürüb hara gəldi qaça.

Sərxanın yadında idi, üç il qabaq Peterburqda görüşəndə də erməni dostu indi olduğu kimi, elə hey havadan gileylənirdi və o da bir qayda olaraq onun fikrinə şərik olduğunu bildirirdi; amma indi susurdu və yenə havadan gileylənən erməni dostuna baxa-baxa fikirləşirdi ki, görəsən, bu fağır, bir dəri, bir sümük qalmış erməni iki dövlətin sərhəddini özgə pasportuyla necə keçə bilib? Və elə bu müəmmaya aydınlıq gətirmək üçün də qonağını sualla dindirdi:

-Yəni, sən o adama o qədər oxşayırsan?

Erməni dostu bu suala cavab verməsə də, döş cibindəki pasportu çıxarıb ona uzatdı:

-Baxa bilərsən.

O, pasportdakı şəkilə, sonra da dostunun üzünə zəndlə baxandan sonra soruşdu:

-Bəs sən bu adamı hardan tapmısan?

-Qəbiristanlıqdan. -Və qonaq ev sahibinin bu cavabla barışmadığını dərhal sezdi. - Heykəltaraşdı, Peterburqda təhsil alıb, taleyi elə gətirib ki, orda qalıb, indi qəbiristanlıqda heykəl yonur, -dedi, -mən də istədim ki, arvadımın, qızımın xatirəsini bir heykəllə əbədləşdirim, orda da ona rast gəldim...

-Ona inanırsan?

-Əlbəttə.

-Demək, o da sənə inanır?

-Əlbəttə, inanmasa, pasportunu mənə verməzdi ki?

-Adı nədi?

-Orda yazılıb da...

Ev sahibi eynəyini taxıb pasportdakı yazıları ucadan oxumağa başladı:

-Namazov Djaxanqir Alı oğlu. Qod rojdeniya: 1937; mesto rojdeniya: Arm.SSR. q.Erevan.

Və ev sahibi kinayə ilə dilləndi:

-Bu lap sənin eloğlundu ki?

Qonaq da kinayə ilə cavab verdi:

-Hardan oldu mənim eloğlum? Mənim babam da, atam da Bakıda doğulub.

Ev sahibi yenə kinayə ilə dilləndi:

-Onda belə çıxır ki, mən gəlməyəm, hə?

Qonaq da zarafatından qalmaq istəmədi:

-Əlbəttə, - dedi, - atan İmran müəllim ərdebilli idi, anan Ceyran xanım da qarabağlı.

Deyilənlər həqiqətdi; lap uşaqlıqdan onların evinə öz evləri kimi gəlib - gedən Edqar onun şəcərəsinə bələddi.

Deyib-gülməyi, zarafatı çox sevən Sərxanın eyni açıldıqca, ağırları da elə bil azalırdı və istəyirdi ki, yenə də uşaqlıq dostu ilə məzələnsin, həm də hiss eləyirdi ki, bu elə onun da ürəyincədi, o nəinki incimir, əksinə, xoşallanır.

-Demək, sənin yeni adın: Cahangirdi. Cahangir Əli oğlu. Özün də memarsan.

-Memar yox, heykəltəraş.

-Demək, səni dost-tanışa da belə təqdim etməliyəm: heykəltəraş Cahangir Əli oğlu.

-Şübhəsiz...

Ev sahibi müəmmalı tərzdə başını buladı:

-Bəs qardaşım Maarifə nə deyim? Deyim ki, bu heykəltəraş Cahangir Əli oğludu?

Sözün bu yerində qonağın üzündəki, gözlərindəki təbəssüm çəkildi və o:

-Sənə dedim, axı, çalış, biz Maariflə qarşılaşmayaq, - sözünə ara verdi. - O, xəbərsiz də gəlir?

Sərxan yarızarafat, yarıgerçək tərzdə:

-Yox, mədəni oğlandı, gəlməmişdən qabaq zəng vurur, - dedi və pasportun daha bir neçə vərəqini aramla çevirdi və diqqətini sonuncu vərəqə dəftərxana sancağı ilə yapışdırılmış təyyarə bileti çəkdi:

-Bu nədi?

-Abratnı билет.

Uçuş tarixinə ötəri nəzər salanda və məlum olanda ki, qonağı üç gündən sonra qayıdır, bir qədər yüngülləşdi. Son zamanlar heç kimin-həttə ən yaxın dostu Məhəmmədin belə, bu evdə gecələməsini istəmirdi. Gecələrin tənhalığına o qədər alışmışdı ki, evdə kimsə olanda darıxırdı.

Düzdür, hər yerdə deyirdi ki, o, yalnız ülfətin, ünsiyyətin möhtacıdır, amma bu, quruca sözdən başqa bir şey deyildi, gecələr mütləq tək qalmaq istəyirdi.

Tənhalıq mələkəsi, yalnız, o, gecələr tək qalanda gəlirdi. Hə, tənhalıq mələkəsi... Bu adı da özü qoymuşdu.

İyirmi il qabaq yeganə övladını, sonra da arvadını itirəndən sonra tək-tənha qaldığı gecələrdə evin divarları üstünə gəlirdi. Hər şıqqılıtdan diksinirdi, hər hənirtidən qorxurdu. Amma zaman-zaman bu qorxular çəkiləndə o, hiss elədi ki, daha bu evdə tək deyil, gecələr tənhalıq mələyi onu öz ağışına alır. Bu mələkə hərdən səhərə kimi onu danışdırıb-dindirirdi və o arxada qalan ömrün hesabətini verirdi.

Gündüzləri yola verməyə nə vardı ki? Blokun ağzında minirdi taksiyə, gedirdi teatra. Düzdür, daha ona rol vermirdilər, adını aktyor truppasından da silmişdilər, amma burda ona iltifatla Sərxan müəllim, «Sərxan İmranoviç» deyən dostlar, xudmani bufet və buradakı stolların birinin üstündə ona məxsus şahmat vardı.

Şahmat onun yaralı yeridi, özünə də məlumdu ki, yaxşı oynamır, amma bilir ki, vaxtı öldürməyin ən sadə yolu bu oyundu. Hərdən oynamağa adam tapmayanda başlayır özü ilə oynamağa. Özü ilə oynayanda gedişlər

üzərində daha çox düşünür və qərribə burasıdır ki, başqalarına uduzmağın fərqi deyil, özünə isə, uduzmaq istəmir.

-Demək, üç gündən sonra qayıdırsan? Bəs, niyə belə tez?

Qonaq bir qədər fikrə gedəndən sonra cavab verdi:

-Məndən olsa, elə bu gün qayıdardım.

Elə bil Sərxanın sifətindəki təbəssümü su çəkən kağızla çəkildilər və elə çəkildilər ki, heç yeri də qalmadı.

-Bu nə sözdü? Nə xoşuna gəlmir?

-Əsas məsələ səni görmək idi, Allaha şükür, səni də sağ-salamat gördüm, mənə özgə nə lazımdı ki?

-Bəs doğma Bakı?

-Doğma Bakı mənə doğma bakılılara görə maraqlıdır.

Sərxanı bu cavab qane etməsə də:

-Hər halda, mən yeni Bakını sənə göstərəcəyəm,- dedi, - üç gün az müddət deyil.

...Qonağın səsi ona gənəşmədən mətbəxə keçəndən sonra gəldi:

-Sənə də çay süzüm mü?

O, ayağını çəkə-çəkə pəncərədən aralanandan, televizorun düyməsini basandan sonra:

-Süz, -dedi, amma gətirmə, mən də gəlirəm.

Fincanı əlinə alanda qonağın barmaqlarının əsməsi və bir an sonra da titrəməyə başlaması, rənginin ağarması onu həyəcanlandırdı, amma o bu məqamda da yenə də zarafat üçün söz tapdı:

-Bura bax, ölüb eləyərsən, üstümdə qalarsan ha!

Qonaq dərindən köks ötürdü:

-Mənim istədiyim də elə bu deyilmi? Meyidimi çölə atmayacaqsan ki? Amma Peterburqda olsam, kimdi məni basdıran?

Sərxan yenə zarafatından qalmadı:

-Yəni, o Cahangir Əli oğlu da sənə meydinə yiyə durmaz?

-Onsuz da gümanım onadı, vəsiyyətim də ona eləmişəm.

-Axı, gerek ki, sənə bibin uşaqları da vardı?

-Onlar Amerikadadılar, heç bir ünsiyyətimiz də yoxdur, açıq, ailəmin faciəsindən sonra onları axtardım, amma tapa bilmədim...

-Yəqin ciddi axtarmamısan, indi adam tapmağa nə var ki, gir internetə, adam özü səni tapacaq.

-Bəlkə də..

-Peterburqda erməni diasporu var, onlarla da görüşürsən?

Qonaq gülümsədi:

-Onlarla görüşsəydim, bura gəlməzdim ki...

Və ev sahibi mülkəlməni yenə də məzə məcrasına saldı:

-Bəlkə elə onlarla görüşdüyünə görə bura gəlibsən?

Bu sual rəngi onsuz da avazı qonağı ağappaq ağartdı.

-Ciddi deyirsən? İnciyərəm ha...

Və ev sahibi cavab əvəzinə onu dübarə qucaqladı və:

-Yol səni yorub, bəlkə bir az yatıb dincələsən? -dedi, -rəngin xoşuma gəlmir.

Qonaq onunla razılaşmadı:

-Yox, samalyotda yatmışam,-dedi, -o ki qaldı rəngimə, yəqin, davleniyam düşüb, bilirəm təzyiqim azalanda rəngim qaçır, -və mətbəxdən qonaq otağına boylanıb sözünün ardını gətirdi, -stolun üstündəki deyəsən təzyiq aparatı, sənədi, yoxsa həkimin yadından çıxıb qalıb?

-Mənimdi.

-İşlədə bilirsən özün?

-Yox..

-Bəs onda nəyinə lazımdı?

-Qalina gələndən -gələne davleniyamı da ölçür.

Peterburqda görüşəndə Qalina Vasilyevna haqqında ətraflı danışmışdı, hətta ən incə məqamları da ondan gizlətməmişdi.

Qalina mərhum arvadı Qalina Aleksandrovnanın keçmiş rəfiqəsi idi. Deyəsən onlar rus kilsəsində tanış olmuşdular və sonra da arvadından iyirmi yaş kiçik olan bu Qalina onların evinə ayaq açmışdı. Əlbəttə, rəfiqə kimi, amma Qalina Aleksandrovna yatağa düşəndən sonra, demək olar ki, onların qulluqçusuna çevrildi. Əcəl yastığında arvadının etdiyi vəsiyyətin son məqamı da Qalina ilə bağlı idi; onu inandırmaq istəyirdi ki, heç kim onun qulluğunda Qalınadan yaxşı durmayacaq, ondan əl çəkməsin, hətta bəzi xüsusiyyətlərini də xırdalamışdı, demişdi ki, bütün qadınlar kimi pulgirdi, amma bunu ona nöqsan saymaq olmaz, əl-ayağı düzdü.

Arvadını Sultəpə deyilən yerdə, oğlunun yanında dəfn eləyəndən, qırx mərasimini də adına-sanına layiq keçirəndən sonra qardaşı Maarif də, həkim bacısı Ofelya xanım da onu evləndirmək istədiklərini, hətta münasib arvad da tapdıqlarını bildirəndə qəti etiraz elədi:

-Mənə yaraşmaz!

Əslində isə qırx gün ərzində həftədə bir-iki dəfə də olsa, evinə gələndən, mənzilini silib-süpürən, hərdən ona borş bişirən, hətta tuman-köynəyini də yuyub-ütüləyən Qalina anlatmışdı ki, o da tənhalıqdan bezib, qəlbə susuz çöl kimidi, yağışa möhtacdı.

...Arvadının vəfatından sonra ona elə gəlirdi ki, çox yaşamayacaq, amma bu görüşlər ərzində Qalina onun qəlbində elə bir şam yandırdı ki, qarşıdakı ömrünü bu şamın işığında gördü.

Qalina onun evinə yığılmaq təklifini qəti etirazla qarşılayanda da incimədi, onu başa düşdü. Çünki Qalınanın kürəkəni elə-bələ azərbaycanlı deyildi, Hac ziyarətinə gedib-qayıtmış azərbaycanlı idi; Ramazan ayında oruc tuturdu, gündə beş namaz qılırdı, özü də Şəriət qaydaları ilə yaşayırdı.

Hər halda Qalınanın həftədə bir dəfə sadəcə onun evinə gəlib-getməsi də, onun aləmində az şey deyildi, sanki o hər gəlişilə mənzilinin soyuq divarlarını isidirdi.

Hələ aradabir Qalınaya münasib bir idarə işi tapmaq istəyirdi ki, başına bir iş gəlsə, o qadın daha kiminsə evini silib - süpürməli olmasın.

O, bütün bunların təfsilatını Peterburqda görüşərkən Edqara danışmışdı, anlatmışdı ki, tərkidünyalığa dəyməz, həyatda nəyin varsa, gərək paylaşasan, hətta bir Anadolu şarkısından misal da çəkmişdi: «həyat paylaşınca gözəl...».

Qonaq soruşdu:

-Qalina yenə həftədə bir dəfə gəlir?

-Yox, xəstələnəndən sonra tez-tez gəlməyə başlayıb. Son əməliyyatdan sonra isə hər gün gəlir; həm də mənə iynə vurur, sistem köçürür.

-Sistem də köçürür?

-Hə...

-Onda əməlli-başlı medsestradır ki?

-Yox, medsestra deyil, amma bacarır...

-İçir?

-Rus ola, içməyə... içir də, çəkir də... -yenə sözünə məzə qatmaq istədi,- hətta söyüş də söyür.

-Sən uşaqlıqda heç söyüş götürən deyildin, necə dözürsən?

-Məni söymür, yox, mən buna yol vermərəm.

-Bəs kimi söyür?

-Dünyanı...

-Niyə söyür ki?

-Nə bilim. Ürəyini boşaltmaq üçün. Sən söymürsən?

Qonaq bu suala cavab vermədi, mətbəxdən qonaq otağına keçdi, televizorun kanalını dəyişib soruşdu:

-Deməli, o bu gün də gələcək?

-Hə, gələcək, yəqin ki. Saat 10-da iynəmin vaxtıdır.

Qonaq zəncirli cib saatını pencəyinin döş cibindən çıxarıb qapağını qaldırdı, ötəri baxdı və soruşdu:

-Sən bilən, məni tanımaz ki?

-İnanmıram.

-Bakı rusudu?

-Hə, Bakı rusudu.

-Onda bəlkə də tanıyar.

-Tanımaz, axı, o bizdən çox cavandı.

-Hər halda...

Qonağı sözünü bitirməyə macal vermədi:

-Əlbəttə, -dedi, -səni ona Cahangir Əli oğlu kimi təqdim edəcəyəm, -və xəfifcə qımışib sözünün ardını gətirdi, -heykəltəraş Cahangir Əli oğlu kimi!

Amma, deyəsən, bu vəd də qonağı arxayınlaşdırmadı və o yerindən dikəlib:

-Hər halda, indi mən getsəm yaxşıdır, -dedi, -həm gedib çamadanı götürərəm, həm də o məni görməz.

-Qorxma! -Ev sahibi dedi, -lap o səni tanısa da... qorxma!

-Niyə?

-Mən nə dediyimi bilirəm.

Erməni dostunun onu anlamasının, ya anlamamasının fərqi nə varmadı və anlatdı ki, çamadanın yana narahat olmasın, Sərməst gedib gətirəcək.

Edqar təəccüblə soruşdu:

-Sərməst? Birinci dəfədir belə ad eşidirəm, o kimdi?

-Ermənistan qaçqınıdı, Kalinino rayonundan, Soyuqbulaq kəndindəndi, indi şəhərdə taksovatlıq eləyir, bizim blokun ağzında durur, dostumdu, canlara dəyən bir kişidi.

-Birdən bacarmaz.

-Necə yəni bacarmaz, od parçasıdı, dəyirmanın boğazına ölü salsan, diri çıxacaq.

...Sərməsti on ilə yaxındı ki, tanıyırdı, taksi ilə harasa getmək lazım olanda - onsuz da daha avtobusa minmirdi - onu axtarıb tapırdı. Çox axtarmağa da ehtiyac qalmırdı, həyəət düşürdü və görürdü ki, Sərməst sükənin arxasında mürgüləyir. O, Sərməstin haçan dincəldiyini kəsdirə bilmirdi, çünki hələ elə bir an olmamışdı ki, həyəət düşsün və Sərməsti burda görməsin.

Onların tanışlığının əsl dostluğa çevrilməsinin səbəbkarı isə Sərməstin yaxşı şahmat oynamağı bacaran böyük oğlu idi. Sərməstin öz adı kimi onun da qəribə adı vardı: Nalə. Nalə anadangəlmə laldı. İrəvan şəhərində xüsusi internat məktəbində təhsil görmüşdü. Əlləri, necə deyirlər, qırıldı, çox şeylər bacarırdı, amma əsas peşəsi xarratlıqdı, ağır işlərə getmirdi, tar, kamança, saz çanağı, nərđtaxta, şahmat düzəldib satmaqla məşğuldu. Onların tanışlığına səbəb də oğlanın küçədə satmaq üçün əlində tutduğu şahmat

olmuşdu, daha doğrusu, bu şahmatın son dərəcə ustalıqla yonulmuş fiqurları. Sərxan şahmatı almışdı və bununla da onların ünsiyyəti başlamışdı. Şahmat taxtası üzərində etdiyi gedişləri çıxmaq şərtilə, demək olar ki, Naləni qətiyyənlə anlamırdı, amma bilirdi ki, Nalə onu tam başa düşür və nə qədər acı da olsa hiss eləyirdi ki, Nalənin ona yazdığı gəlir və elə bu səbəbdən də onunla şahmat oynamaqdan boyun qaçırmır.

Sərməstin maşınına minəndən sonra nə isə izah etməyə ehtiyac qalmırdı. Sərməst artıq onun getdiyi ünvanların hamısını tanıyırdı, hətta Sulutəpədəki qəbiristanlığı da, o qəbiristanlıqda hasara alınmış bir cüt qəbri də.

Sərxan Səmədzadə iki qəbrin arasındakı boş yeri özü üçün nəzərdə tutmuşdu və bu, Sərməstə də məlumdu və Sərməst onu da bilirdi ki, Sərxan müəllim tapşırırdı, ya tapşırırmadı, yay aylarında həftədə bir dəfə o qəbiristanlığa maşın sürüb qızılgülləri sulamalıdı, qəbirləri ot-alafdan təmizləməli və həmin günün axşamı ona çatdırmalıdı ki, Sulutəpəyə maşın sürüb.

Qızılgülləri Sərməsti tanımamışdan qabaq özü əkmışdi, amma bu kolların sonradan qol-budaq atması, yeni şivlər verməsi, bilirdi ki, Sərməstin zəhməti ilə bağlıdır. Sərməst onu gündüz saat 11-12 radələrində teatra aparıb axşam da qaytaranda yol boyu ona hər şeyi danışdı; teatrda kimlərlə görüşüb, kimlərlə şahmat oynayıb, kimə neçə dəfə uduzub, kim ağıllıdı, kim simicdi, kim hansı rolda oynamaq eşqinə düşüb, indi hansı pyesi səhnəyə qoymağın məqamıdı və s. və i.

...Edqar yenə mətbəxdən qonaq otağına keçərək pərdəni aralayıb bayıra, evlərin damına qədər çökmüş, çıpaq çinar ağacının budaqlarında göz yaşı kimi gilə-gilə yaşlara çevrilmiş buludlara baxdı və sonra ona sarı çevrilib soruşdu:

- Demək, mənim aeroporta getməyimə razı deyilsən?

- Əsla. Aeroportda nə var ki? Bir çamadandı, onu Sərməst gətirəcək. Sən mənə yalnız kameraxraneniya kodunu söylə. İndidən xəbər verim ki, işini bilsin, bəlkə elə təsadüfən yolu aeroporta düşdü, artıq benzin işlətməz, üç yetim böyüdü...

-Arvadı ölüb?

-Ölüb...

-Təzə ölüb?

-Yox, iyirmi il qabaq Ermənistandan qaçanda yolda ölüb, elə yolun qırağında torpağa tapşırıblar.

Araya çökən sükutu ev telefonunun zəngi pozdu və o, yenə də çaparaq dəstəyi götürdü.

Qəribə idi; o, bu evdə, demək olar ki, bir ayağını çəkə-çəkə, ovuldaya-ovuldaya gəzirdi, telefonun zəngi isə, sanki ona hər şeyi unuttururdu, dəstəyi pişik kimi qamarlayırdı. Bu da səbəbsiz deyildi, son zamanlar ona ev telefonu ilə zəng vuran yalnız nəvəsi Seryoja idi. Amma bu dəfə dəstəkdən qadın səsi gəldi:

-Qalina, eto ti? Privet! Koqda priyedeş? Çerez ças? Xoroşo! Da, niçeqo ne nado! Yesli mojno, kupi vodku, moskovskiy kakoy-nibud polufabrikat, znayeş, ko mne drux priexal, iz Peterburqa...

Bu sözlərdən Edqarın diksindiyni gördü və dərhal da əlinin işarəsilə ona əlatdı ki, narahat olmasın. Yenə dəstəkdən qadın səsi eşidildi.

-Tot armenin? Edik Lalayan?

Sərxan Səmədzadə Qalinaya bütün keçmişini danışmağa macal tapmasa da, bəzi vacib saydığı məqamları söyləmişdi, bu fikirdə idi ki, onu

Edqar Lalayanla bir əsrin üçdə biri qədər sürən ünsiyyətdən çox, bəlkə də, hələ adı tapılmamış bir insani duyğu bağlayır və bu duyğu bütün münasibətlərin fəvqündə durur.

Qonağın təlaş, qorxu ifadə edən üzünə daha bir kərə nəzər yetirəndən sonra, hələ də telefonda nəsə üyüdüb tökən Qalınanın sözünü kəsdi:

-Net, ne tot armenin, ne tot Lalayan, azerbaydjanin Cahangir Alı oqlı, zodçiy.

Edqar da dərhal öz düzəlişini verdi:

-Ne zodçiy, a skulptor.

Sərxan Səmədzadə telefon mükəlliməsinin tamamında daha bir neçə xahişini dilinə gətirdi:

-Yesli tebe ne trudno, kupi i tendir çöreiy i nemnojko motal pendiri ili prosto brinzu.

Edqar isə ciblərini eşələyirdi və, deyəsən, nəhayət ki, itirdiyini tapdı: kameraxraneniya kodu idi, onun Peterburqdan Bakıya uçduğunu bildirən biletin arxasına yazmışdı.

Sərxan Səmədzadə nə üçünsə ona çox uzun görünən bu koda diqqətlə nəzər salandan sonra mobil telefonu ilə Sərməsti tapdı və şifrələri amla, özü də iki dəfə söylədi və axırda da anlatdı ki, məxsusi bu iş üçün aeroporta tələsməsin, bəlkə işi elə gətirəcək ki, axşama kimi istər-istəməz aeroporta getməli olacaq.

Həqiqətdə də Sərxan Sərməstin aeroporta tez-tez maşın sürdüyünü bildirdi; çünki onun kimi daimi müştərilərindən birinin bir ayağı Bakıda idi, bir ayağı Avropa ölkələrində. O, siyasət adamı idi və konkret nə işlə məşğul olduğunu Sərxan bilmirdi. Əslinə qalsa, bu onu maraqlandırmırdı, amma qulağı çalmışdı ki, bu siyasətçi Avropa ölkələrindən aldığı qrantla dolanır. Qrantın nə olduğunu təxminən anlayırdı, amma başa düşə bilmirdi ki, bu qarantı ona niyə, nədən ötrü verirlər? Bu onun aləmində yeni dövrün, yeni zamanın müəmmalarından biri idi.

-Bəlkə bir partiya şahmat oynayaq,-dedi, -Qalina gələncən?

Edqar başını buladı:

-Yox, mən şahmatlıq deyiləm, -dedi, -içimdə nıgaranlıq var, aeroportda taksiyə minəndə ardımca gələn də, blokun ağzında şəklimi çəkən də yadımdan çıxmır, mənə elə gəlir ki, izimə düşüblər, ürəyimə damıb ki...

Sərxan Səmədzadə ərklə dostunun sözünü kəsdi:

-Bəsdır, Edik, başqa söhbət elə, biz bu söhbətə artıq nöqtə qoymuşuq, xof təbii şeydi, o ki qaldı sənın xoflanmağına, bu daha təbiidi, başa düşdün? İndi gəl şahmatımızı oynayaq. Amma Peterburqda olduğu kimi mənə güzəşt eləmə, ciddi oyna!

Peterburqda görüşəndə də bir neçə partiya oynamışdılar və şahmat, dama dərəcələrinə birgə getdikləri günləri xatırlamışdılar. Əslində şahmatın, damanın əlifbasını ona Edik öyrətmişdi və o tez bir zamanda dama sahəsində uğurlar qazanmışdı, yaşlıları arasında rayon və sonra şəhər çempionu olmuşdu, on iki yaşında ustalığa namizəd titulu qazanmışdı, amma elə həmin il də dama oynamağın daşını biryolluq atmışdı.

Hələ damanın çikini-bikini unutmasa da, qətiyyənlə dama oynayırdı və dama barəsində söz düşəndə susurdu, qərribə idi, yaxından bələd olduğu sahələr - o cümlədən teatr haqqında da çox az danışırı, hətta son müsahibələrindən birində demişdi ki, teatrdan danışmağa dəyməz, teatr sözünü deyib qurtarıb, həyat özü ən böyük teatrdı. Onun bu müsahibəsi ictimai etirazla qarşılanmışdı, amma o geri çəkilməmişdi, nəzakətlə demişdi ki, kaş yanılan tərəf mən olum.

Qapıya bayırdan açar salınanda və kilid şıqqıldayanda, əlində şahmat fiquru düşünməkdə olan qonağın diksindiğini sezdi və dərhal da yerindən qalxmadan:

-Qalınadı, - dedi, - ehtiyat açarı ona vermişəm.

Hər yerdə özünü bu evin sadəcə qulluqçusu kimi təqdim edən Qalınaya mənzilin ehtiyat açarını verməsinin iki səbəbi vardı: başına bir iş gəlsə, dəmir qapını sındırası olmasınlar - bir, ikincisi də, bu açar onların arasında yaranmış etibarın rəmzi ola bilərdi və Qalina da, sözsüz ki, rəfiqələrinin yanında bununla qürrələnərdi.

O, Qalınanın rəfiqələrini tanıyırdı, amma Qalınanın söhbətlərindən kəsdirmişdi ki, onlar ərsiz olsalar da, aşnasız deyillər və bazar günləri mütləq kilsəyə gedirlər, dua eləyirlər, sonra da birinin evində cəmləşib içirlər və baş-başa verib rus xalq mahnıları oxumaqla təsəlli tapırlar, özlərini ovudurlar. Və Qalınanın həyat tərzini düşünəndə öz dərd-səri yadından çıxırdı, fikirləşirdi ki, o hələ cavandı, mütləq özünə gələcəyi olan bir iş tapmalıdı, hər gün geyinib-bəzənib adam arasına çıxmalıdı, həftədə bir dəfə kilsədə dua etməklə heç nə qazanmayacaq. O, ümumiyyətlə, ateist idi və öz sələflərindən biri kimi bütün dinləri əfsanə və puç hesab eləyirdi və bunu vaxtaşırı verdiyi müsahibələrdə də danmırdı.

Qalina otağa girəndən sonra qəzet parçasına büküb gətirdiyi isti təndir çörəklərinin ətri otağa doldu və hətta elə bil mənzilin soyuğunu da nisbətən aldı. O, çantasından çıxardığı pendiri, yarımfabrikatı, göyertini və arağı masanın üstünə qoyandan sonra qonağa nəzakətlə əl verib özünü təqdim elədi və sonra üzünü ev sahibinə tutdu:

-No vam, Sarxan İmranoviç, pit kateqoriçeski nelzya!

Qalina ev sahibini yataq otağına keçirib iynəsini vurandan sonra dərhal əynini dəyişib öz ənənəvi vəzifə borcunu yerinə yetirməyə başladı və demək olar ki, yarım saat ərzində bu iki otaqda və eləcə də bu otaqların heç birindən balaca olmayan mətbəxdə əli dəymədiyi künc-bucaq qalmadı. Qalina bu müddət ərzində, demək olar ki, onların söhbətinə müdaxilə etmədi və vanna otağında əllərini yuyub mətbəxə keçəndən sonra, əlini işdən ayırmadan həzin səslə qədim bir rus xalq mahnısını zümzümə edə-edə qızartdığı polifabrikat kotletləri gətirib tavadaca masanın üstünə qoydu və bildirdi ki, məmnuniyyətlə onlarla oturardı, amma rəfiqələrindən biri dünyasını dəyişib; getməlidir.

Qalina şubasını geyinib dəhlizdəki bədənnüma güzgünün qarşısında çiyinlərinə tökülmüş sarı-xurmayı saçlarına sığal verəndə isə qapı döyüldü və Sərxan Səmədzadə təxmini də olsa bildi ki, bu, Sərməstdi. Çünki o, nədənsə heç vaxt zəngi çalmırdı, qapını döyürdü və elə bil həm də bununla bildirirdi ki, gələn özgəsi deyil.

Orta boylu, cüssəli və iti baxışlı Sərməst bəlkə də ötən yüzilliyin əllinci, altmışıncı illərindən qalmış qara çamadanı qapıdanca verib qayıtmaq istəyəndə, ev sahibi onun biləyindən yapışıb içəri çəkdi:

- Hara gedirsən, heç olmasa gəl qonağımla görüş, bizimlə bir stəkan çay iç.

Edqar çamadanı açanda və içindəki bükülüləri səliqə ilə çıxarıb ortaya qoyanda Sərxan Səmədzadə bir gözü bu bükülülərdə qalan Qalınanı da getməyə qoymadı. Və ona anladı ki, bir-iki dəqiqə ləngisə, heç nə olmaz, mətbəxə keçib bir çay dəmləsin.

Qalınanın bir-iki dəqiqə ləngiməsi də onunla nəticələndi ki, ev sahibi bükülülərin birindən çıxan iki-üç kiloluq salanı tamına belə baxmadan ona bağışladı və:

-Sənin ailən böyükdü, -dedi, -istəsən bir dilim də kəsib mənə gətirərsən. Salanı Qalınaya bağışlayanda sanki Edqarın sinəsinə elə bir dağ çəkdi ki, tüstüsü təpəsindən çıxdı.

Qalina isə salaya görə qonağa da ədəb-ərkanla təşəkkürünü bildirəndən sonra qapıya yaxınlaşanda:

-Ya nikoqda na Neve ne bıla,- dedi, - no vas qde-to, koqda-to ya videla, postarayus vspomnit...

Və bu söz qonaq qədər ev sahibini də heyrləndirdi...

Sərxan Səmədzadə başqa bir bükülədən çıxan kiloluq bankada xarramış cökə balını sadəcə iyləyəndən sonra Sərməstə bağışlayanda Edqar dedi:

-Heç olmasa, dadına baxaydın.

Sərxan:

-Xalis baldı, bilirəm, -dedi, -təmiz kişiye gərək təmiz bal verəsən...

Sərməst də hədiyyəyə görə minnətdarlığını bildirdi və üzünü Edqara tutub dedi ki, harasa gedəsi olsa qabaqcadan xəbər eləsin.

Edqar bu təşəkkürə qarşı cəndərdi bir «Dəyməz» söyləsə də ani baxışıyla ona narazılığını da bildirdi və Sərxan bu qənaətə gəldi ki, erməni dostu haqlıdır, gərək hədiyyələri onun yanında başqalarına bağışlamayaydı.

Sərməst qapıdan çıxıhaçıxıda Sərxan ona bir sual da verdi:

-Nalə hardadır? Niyə bu tərəflərə üzükür?

Sərməst çiyinini çəkdi:

-Nə bilim, -dedi, -yeni sevdaya düşüb.

-Nə sevda?

-Balıqçılıq sevdasına düşüb, özünə spinninqlər alıb, nevski katuşka alıb, bütün günü tilov düzəldir.

-Balıqçılıq pis məşğuliyyət deyil, -Sərxan dedi, -amma spinninqləri nahaq alıb, gəlib mənim spinninqlərimi götürsün, onsuz da mən daha balığa getmirəm...

Sərxan Səmədzadə son illər balığa getməsə də, spinninqlərini, eləcə də digər balıqçı ləvazimatlarını kimsəyə qıymırdı, ona elə gəlirdi ki, səhhəti düzələcək və yenə də balığa gedə biləcək. Bununla belə, spinninqlərini Naləyə verə bilirdi, uzaq başı amanat kimi, işlətsin, ona lazım olanda gətirib qaytarsın.

Sərməst soruşdu:

-O, bilirmi sizdə spinninq olduğunu?

-Nə bilim, mənə elə gəlir balkonda görüb. Yay aylarında onlar şahmatı balkonda oynayırdılar və ola bilməzdi ki, Nalə o spinninqləri görməsin. Hər halda, Naləyə anlat ki, məndə spinninq var, özü də yaxşısından...

-Anladaram, - Sərməst cavab verdi və otağı tərk elədi.

* * *

...Nalə kol-kos və sərt qayalıqların ayırdığı Gürcüstan-Ermənistan sərhədini hava qaralandan sonra keçdi, amma yenə də şikar izinə düşmüş bəbir kimi sinə-sinə gedirdi. Məşəliyə çatanda və nəfəsini dərmək üçün ayaq saxlayanda bıçağını çıxarıb özünə bir ağac da kəsdi və bu ağacı dəyənək kimi əlinə alıb sambalını yoxlayanda bir qədər də ürəkləndi. Buralarda canavar olduğunu bilirdi, amma indi fikirləşirdi ki, daha bu yerlərdə canavar qalmaz: qoyun olmayan yerdə canavarın nə işi? Qarşıdakı kəndi, evbəev tanıyırdı, azərbaycanlılar qovulandan sonra boş qalmış bu Azərbaycan kəndində bir dəfə gecələmişdi; onda bu kənddə bir evin çırağı yanırdı, indi o da sönmüşdü, kənd zil qaranlıq içində idi, göy ulduzlu olsa da,

Ayın iştirakı da duyulmurdu. Bu kəndi ona görə tanıyırdı ki, burda vaxtilə onun anasının qohumları yaşayırdı və onlar hərdən bir ailəliklə bu kəndə toya gəlirdilər. Onların kəndi burdan otuz kilometr aralı idi və o bilirdi ki, bu məsafəni piyada qət etmək üçün bir gün vaxt lazımdır. Amma hələlik onun məqsədi doğma kəndə yox, İrəvan şəhərinə getməkdə.

Yeddi yaşının tamamında atası onu İrəvan şəhərinə gətirib lal-karlara məxsus xüsusi təyinatlı internata qoymuşdu və o, on beş yaşına kimi burda oxumuşdu, bir neçə sənət mənimsəmişdi, əsasən də xarratlıq peşəsini. Sınıfdaşları onun türk olduğunu bilirdilər, amma bununla belə ona xüsusi rəğbət vardı, hətta danışa bilən müəllimləri də onun xətrini əziz tuturdu. Atası yaydan yaya gəlib onu doğma kəndə aparırdı və üzüm yetişənə yaxın yenə İrəvana-internata qaytarırdı. O zamanlar ona elə gəlirdi ki, doğma kəndi onun üçün doğma eləyən ancaq anasıdı, danışa bilən və hətta aradabir onu yamsılayıb lağ eləyən bacılarından xoşu gəlmirdi. Atasından isə ona görə inciyirdi ki, atası onu balığa getməyə qoymurdu. Amma o yenə də atasının evdə olmadığını bilən kimi beş-on soxulcan çıxarıb, gizlincə saxladığı tilovunu götürüb balığa gedirdi.

* * *

...Qızıl balıq daha bir keçilməz maneəni keçəndən sonra özünü iki ölkənin şərikli su anbarına çatdırmışdı; bu göl yaşamaq üçün olduqca münasibdi: yem bol, su dumdurur, dərəcəyə də dərin, amma qızıl balıq bəlkə də burda ləngiyə bilirdi, anasının qoxusu qoymadı, bu su elə bil ona qarışan bütün qoxuları itirmişdi, onun anasının qoxusundan başqa. Hələ qarşıda nə qədər məsafə vardı? Qızıl balıq bunu bilmirdi, amma hiss eləyirdi ki, yorulub.

Hansı yollarsa erməni dostunun könlünü almaq barədə düşünəndə Edik onu fikirlərindən ayırdı:

-Sənin bu Qalınan məni doğrudan tanıya bilər?

-İnanmıram.

-Axı, özü dedi ki, məni hardasa, haçansa görüb?

-Məncə o bunu sadəcə ünsiyyət xatirinə dedi, lap tanısa da səni satmaz, öz xristianındı, ikincisi də, arada mən varam...

-Sən ona inanırsan?

-Əlbəttə...

-Sən elə əzəldən hamıya inanırsan! Səksəni haqlamısan, başın daşdan-daşa dəyib, yenə hamıya inanmısan! Amma yəqin heç ağına da gəlmir ki, o bu evdə qulluqçuluq etməklə yanaşı hansı bir orqanına tapşırığını da yerinə yetirə bilər?

-Bəsdir, Edik, mən indi kimə lazımam ki?

-Necə yəni kimə lazımsan? Sən məşhur aktyorsan, bütün ölkə səni tanıyır, sənin dediyin bir kəlmə minlərin, milyonların dediyi sözdən çəkilirdi, özün də heç zaman ləbbey deyənlərdən olmamısan, elədi?

Bu suala cavab vermədi, çünki bu sözdə həqiqət vardı, nə qədər yaxasını ələ vermək istəməsə də, jurnalistlər ondan əl çəkmirdilər, ən sürüşkən məsələlərdə onun mövqeyilə maraqlanırdılar və o özündən asılı olmayaraq elə cavablar verirdi ki, necə deyərlər şiş də yanırdı, kabab da.

Arağın qapağını açıb badələrə süzmək istəyəndə də qonaq narazılığını bildirdi:

-Axı indicə dedilər ki, sənə içmək olmaz!

O, sakitcə:

-Əlli qram olar, -dedi, -həm də sənin gəlişini biz qeyd etməliyik, ya yox? -Badələri yüngülcə toqquşdurub boşaldandan sonra sözünün məbədini gətirdi, -ilk dəfə arası mənə sən içirtmisən ha, yadımdadır? Yeddinci sinifdə oxuyurdun...

Qonaq yüngülcə başını tərpətib gülümsəyəndən sonra:

-Araq o qədər də pis şey deyil, amma qədərində, -dedi, -qanı duruldur, ünsiyyətə yol açır...

İyirmi illik ayrılıqdan sonra onlar Peterburqda görüşəndə də əndazəni aşmamışdılar və Edik təklif etmişdi ki, şəhəri ona göstərmək istəyir, Peterburq çox gözəl şəhərdir. O, etirazını bildirmişdi, demişdi, o, Peterburqa şəhəri gəzmək üçün gəlməyib, gəlib ki, onu görə...

Peterburqun necə gözəl bir şəhər olduğunu bildirdi, bir neçə dəfə olmuşdu, hətta bu şəhərdə «Mosfilm»-in bir kinosuna da çəkilmişdi, amma xırda bir rolda...

O, ümumiyyətlə, aktyor kimi bir qədər tanınandan sonra Sovet məkanının əksər studiyalarından dəvətlər alırdı, amma həmişə də xırda, epizodik rollara.

Nə teatrda, nə kinoda hələ ona baş rol oynamaq qismət olmamışdı. Amma bununla belə sənət taleyindən razı olmasa da, narazı da deyildi, onu üzən şəxsi taleyi idi. Ünsiyyətə və şahmata da ona görə can atırdı ki, oturub düşünməli olmasın. Həçənsə, hansı tamaşadansa eşitdiyi bir mısra isə vaxtaşırı qəribənə bir səsle beynində təzələnirdi: "gərək Günəş dağları aşıb sönməyər..."

Telefonun zəngi onu yenə yerindən tələsik qalxmağa vadar elədi.

-Alo! Alo! Seryoja, eto ti? Privet, privet! Da! Da! Posle operatsii vsyo normalno! Da, da, operatsiya proşla normalno. Narkoz? Da.

Telefonla gələn səsi qonaq eşitmirdi, amma görünürdü ki, mükəllimin kiminlə getdiyini bilib: xəfifcə gülümsəyirdi...

-Ti ne volnuysa, Seryoja, sleduyuşiy mesyats snova budu tebe prislat pyatsot dollar. Da, da, abizatelno! Ti znaeş, Seryoja, ko mne druz priexal iz Peterburqa... Sidim i v şaxmatı iqraem.

Və sözün bu yerində qonaq cəld yerindən qalxıb dəstəyi onun əlindən aldı və o dərhal anladı ki, bunun səbəbi nədi. Və dəstəyi yenidən əlinə alandan sonra sözünə düzəliş vermək istədi:

-Ne tot druz, druzoy, skulptor, azerbaydjanes Cahangir Ali oqlu, on toje jivyot v Peterburqe, da ti eqo ne znaeş, koneçno... Spasibo za priqlaşenie, no...

Bu telefon söhbətinin məbədində də ev sahibi dalbadal suallar verir, cavablar alırdı, amma daha nə bu suallar, nə bəzi hecalarını eşidə bildiyi sözlər onun üçün maraqlı deyildi; bəlkə də o dostuna həsəd aparırdı; kaş onun da, lap dünyanın o başında olsa da, beləcə bir ümid yeri olaydı.

Telefon söhbətinin tamamında ev sahibi cibindən çıxartdığı qar kimi ağappaq dəsmalı yaş dolu gözlərinə basanda qonaq da kövrəldi və soruşdu:

-Yenə Moskvaya gedəcəksən?

-Çox güman ki, yox. Mən Moskvada gördüyümü gördüm.

Qonaq dərinə getmədi; çünki onun Moskvada nə gördüyünü bildirdi, dostu özünü bu barədə ona hər şeyi danışmışdı, hətta «Dom akyor»-a gedib orda heç bir tanış sima görməməsini də.

-Bəs Peterburqa, necə? Gələcəksən?

Güldü.

-Sənin kimi dəliliyim tutsa, hə...

Edqar doluxsunda:

-Sən nə bilirsən ki, mən dəli deyiləm, -dedi, -əgər yurdunu-yuvasını, evini-eşiyini, sonra da ailəsini itirən adam bu dünyada yaşayırsa, bu dəlilik deyil, bəs nədi?

Sərxan yerindən qalxıb əlini dostunun çiyinə qoydu:

-İrəli baxmaq lazımdır, əzizim, -dedi, - geriye yox... Razısan?

-Əlbəttə, razıyam,-Edqar cavab verdi, -amma bu təzə söz deyil, sən mənə, bir zamanlar sənə dediyim sözləri qaytarırsan.

Bu həqiqətdi, oğlunun, sonra da arvadının ölümündən sonra Edqar Peterburqdan hər gün olmasa da, günəşırı zəng vurub bu və buna bənzər sözlərlə təsəlli verirdi:

-Bağışla...

Edqar etirazını kəsinliklə bildirdi:

-Yox, mən səndən üzr istəməliyəm.

-Nəyə görə?

-Səni çıxılmaz vəziyyətə saldığıma görə.

-Bunun nəyi çıxılmazdı ki, bu gün gəlmisən, üç gündən sonra da çıxıb gedəcəksən, elə deyil?

Edqar müəmmalı cavab verdi:

-Bunu hələ bilmək olmaz,-və dərhal da soruşdu,-qəzetlər yazırlar ki, indi Bakıda otuz min erməni yaşayır, inanırsan?

-İnanıram, bütün azərbaycanlıların erməni arvadlarını saysan, otuz mindən də artıq olar, necə bəyəm?

-Heç elə-belə soruşdum, -dedi və söhbəti başqa bir məcraya yönəltdi.

-Amma sən də az qalmışdı erməni qızına evlənəsən ha, yadındadır, Axundov kitabxanasının yanındakı telefon budkasından zəng edib yalvarırdın ki, Sveta balkona çıxsın ki, onu kənardan da olsa, görəsən, yadındadır?

Hə, o həyatında belə bir sevda da yaşamışdı və Svetanı yaxından tanıyandan sonra özü ondan aralanmışdı; Sveta onun gələcəkdə aktyor olmaq istəyini həqarətlə qarşılamış, xorda komsomol mahnıları oxumasını isə məsxərəyə qoymuşdu, halbuki, o, özü, o mahnılarda tərənnüm olunan işıqlı gələcək qədər heç nəyə inanmırdı.

İlk səhnə taleyini, səhnə həyəcanlarını da xorda yaşamışdı. Universitə daxil olan kimi onun xorda oxuduğunu bildilər və dərhal bu təhsil ocağının xoruna cəlb elədilər. Bu xorda rast gəldiyi qız isə onu başa düşmədi ki, düşmədi... Və indi də hərdən ona elə gəlir ki, o zaman universiteti atıb, Moskvaya teatr institutuna getməsinə səbəb də o qız oldu.

Dübarə adama əlli qram içəndən sonra qonaq «həvəsdi-bədsi» deyə yerindən qalxıb süfrəni yığışdırmağa başlayanda dərhal etirazını bildirdi:

-Dəymə, Qalina gəlib yığışdıracaq...

-Qalina haçan gələcək?

-Sabah.

Qonaq ucadan güldü; deyəsən, araq artıq işini görmüşdü.

-Deyirsən, indi sabaha kimi gözləyək ki, Qalina gəlib süfrəni yığışdırsın?

-Bəs nə...

Və qonaq aldığı cavabın fərqiə varmadan süfrəni yığışdırıb, masanı nəm əsgilə sildi, bulaşmış qabları mətbəxə aparandan sonra yumağa başlayanda ev sahibi qonaq otağından səsləndi:

-Sən orda neynəyirsən?

-Qabları yuyuram.

-Sən Peterburqdan bura qab yumağa gəlmisən?

Qonaq bu suala gülə-gülə cavab verdi:

-Onda gəl özün yu.

-Mən ömrümdə qab yumamışam!

-İnanıram, demək onda evdə xörək də bişirmirsən?

-Yox...

-Bəs günortalar, axşamlar harda yeyirsən?

-Günortalar yemirəm, axşamlar isə Əlişirin kababçısında...

-Əlişir kimdi?

Arvadı Qalina Aleksandrovnanı itirəndən sonra Əlişir də onun tənha həyatına daxil olan İrəvan qaçqınlarından biri idi, artıq aralarındakı ünsiyyət o yerə çatmışdı ki, Əlişirə də yeri gələndə borc verirdi, onun da xeyrinə-şərinə gedirdi. Hərdən axşamüstü teatrdan çıxıb taksiyə minəndən sonra yarı yolda Əlişirin əl telefonuna zəng vururdu: mənzilə bir-iki şiş ciyər qoy, gəlirəm. O, bilirdi ki, Əlişirin bir-iki şiş ciyər kababına görə ondan aldığı pula ən dəbdəbəli restoranda da şam eləyə bilər, amma o zirzəmidəki kababçıda gördüyü rahatlığı tapa bilməz. Və o, bilirdi ki, Əlişirin ona, onun da Əlişirin gülər üzünə ehtiyacı var...

-Demək, axşam məni aparacaqsan Əlişirin kababçısına?

-Əlbəttə.

-Amma hələ axşama bir axşam var, neynəyək?

-Məsləhət sənindi.

-Bilirsən, Peterburqda qət eləmişdim ki, bu üç günü sənin yanında oturacağam, sənə qulaq asacağam, amma indi mənə elə gəlir ki, daha bizim bir-birimizə deməyə sözüümüz qalmayıb.

Dostunun nə demək istədiyini təxmini də olsa, başa düşdü və qəfildən soruşdu:

-Nədən narazısan, Edik?

-Bilmirəm.

Anbaan ona elə gəlirdi ki, Edqar onun ürəyini bir kardiogram lenti kimi oxuyur və o Edqardan heç nə gizlədə bilmir.

Edqarı başa düşsə də, onun bu qəfil gəlişi ilə barışa bilmirdi.

-Peşimansan gəldiyinə?

-Açığını deyim ki, hə.

-Bəlkə şəhərə çıxmaq? Geyinim?

-Yox, hələ tələsmə, hava xoşuma gəlmir, açılsa, çıxarıq.

...Yenə ayağını çəkə-çəkə pəncərənin önünə gəldi və çölün havası kimi boz pərdəni aralayıb bayıra boylandı ki, havadan hali olsun. Gözlə görünən buludlar və binalardı. Amma üç ay qabaq bu pəncərənin qarşısında bina yoxdu, ayna xudmani bağçaya açılırdı, pəncərəni açan kimi köklü-gövdəli tut, qarağac, çinar ağacları, yaz-yay aylarında bu ağacların yaşıllanmış budaqlarında bu məkanı qışda da tərk etməyən qumrular və öz nisgilli nəğmələrini bu təbiət guşəsilə, bu guşənin insanları ilə səxavətlə paylaşan qaratoyuqlar gözə dəyirdi. Çox fikir vermişdi: bu quşlar bütün günü dənələnir, budaqlarda qurduqları yuvalara yem daşıyır, gecəni isə bu ağaclarla gecələyirdilər.

Eni əlli, uzununu təxminən yetmiş addım olan bu xiyabanın tən ortasında adına «Şahmat klubu» deyilən tikili də vardı. O, bu kluba hərdənbir gəlirdi, amma burda şahmat oynamırdı, uşaqların oyunlarına baxırdı və anlayırdı ki, oynasa da onlarla bacarmaz. Yadındadır, o bu binaya köçəndə hələ bu bağçanın ağacları balaca idilər, heç hiss eləmədi ki, bu ağaclar haçan böyüdü, necə qol-budaq atdılar, necə oldu ki, o tut ağaclarından birinin budağı uzana-uzana onun balkonuna əyildi, yamyaşıl yarpaqları ilə

pəncərəsinin şüşəsinə toxundu; və yəqin ki, bu manəə olmasaydı, budaq otağa keçərdi. Növbəti ildə o bu budaqda bar da gördü, bu barın qızarmasını da, şəvə muncuq kimi qaralmasını da, şəvə muncuq kimi qaratoyuqların bu barı qorxu-hürkü içində dimdikləməsini də.

Yay aylarında bağça daha da qələbəlik olurdu; gündüz uşaqların, axşamlar, gecələr isə sevişən cavanların oylağına çevrilirdi. O ki qaldı bağın ortasındakı şahmat klubuna, hərdən onun işığı gecə saat birə, ikiyə kimi sönmürdü və bilirdi ki, gecələr yaşlıların ixtiyarına keçən klubda şahmat oynayırlar. Arvadının narazılığı olmasaydı, elə özü də gecələrini orda keçirərdi, amma Qalina Aleksandrovnanın narazılığı öz yerində, heç o özü də arvadını gecələr tək qoymaq istəmirdi, bütün günü harda olur-olsun, axşam mütləq evə qaçırdı, amma tez-tez balkona çıxıb boylanırdı ki, görsün «Şahmat klubu»nun işığı yanır, ya yox? Bəli, hərdən o içindəki şahmat azarını şahmat klubundan gələn o işıqla da söndürə bilirdi.

1992-ci ilin payızında Zəngilandan qovulmuş, köç-külfətlə Arazının o taya keçməyə məcbur olmuş və sonra da İran dövlətinin ərazisi ilə Astaradan keçib Bakıya pənah gətirmiş bir qaçqın ailəsi şahmat klubunu sığınacaq kimi zəbt elədi. O zaman şahmat həvəskarlarının etirazına cavab olaraq Evlər idarəsində bildirdilər ki, bu, müvəqqətidir, tezliklə dövlət onlara yataqxanada yer verəcək və onlar şahmat klubunu boşaldacaqlar.

Amm elə həmin ilin payızında Bakı şəhəri yeni qaçqın dəstələri ilə dolanda və günlərin birində o şahmat klubunun bacasından boru, borudan tüstü çıxmağa başlayanda, tikilinin qarşısındakı ağaclardan şərid, şəriddən təzə yuyulmuş uşaq paltarları asılarda və hələ sonra da klubun damında əldəqayıрма televiziya antenası quraşdırılanda, Sərxan anladı ki, yox, bu tikilinin zəbtə müvəqqəti deyil, vəd olunduğu kimi klub tezliklə boşaldılmayacaq.

Klubu zəbt eləmiş ailə haqqında məlumatı səhihdi, amma hər səhər siqaret çəkmək üçün balkona çıxanda, qaçqın sığınacağına çevrilmiş bu klubun qapısından əli çantalı beş uşağın - dördü qız, biri oğlan - çıxdığını görürdü; ailənin ucaboylu, şüvərək kişisi də harasa gedəndə də, hardansa gələndə də bu kişidən ən azı iki-üç addım arxada gələn qamış kimi dümdüz qadını da hərdən diqqətini çəkirdi və o fikirləşirdi ki, görəsən bütün varidatlarından əli çıxmış bu ər - arvad bu beş məktəbli uşağı necə dolandırır?

Çox güman ki, Yeni ilin ilk gecəsində ağzındakı qızıl qapaqlı sonuncu diş ağrımaysaydı, bu ağrıdan xilas olmaq üçün diş həkimi axtarmasaydı və təsadüfən qarşısına çıxan qapıbir qonşusu onu qapıdakı «Şahmat klubu»na tuşlamasaydı, bu qaçqın ailəsini yaxından tanımayacaqdı.

-Uzağa niyə gedirsən? -qonşu dedi, -sən hələ bilmirsən ki, qaçqın qonşun diş çəkəndi, özü də ali təhsillisindən?

O gecə Sabir doxtur onu diş ağrısından qurtarandan sonra da onunla ünsiyyəti kəsmədi, nəinki özünün, hətta arvadının da yeni protez dişlərini ona düzəltirdi və bu azmış kimi, başladı tanış-biliş arasında Sabirə müştəri də axtarmağa.

Düzdür, birinci dəfə Sabirin bu sığınacağına ayaq basanda, bu ailədə böyüyən beş məktəblinin harda yatmasının, harda durmasının fərqinə varanda yüz dəfə ölmüşdü, yüz dəfə də dirilmişdi, amma bu ailədəki mehribanlığı görəndə həyat səhnəsində ilk böyük kəşfini eləmişdi: demək, xoşbəxt olmaq üçün insana çox az şey lazımdı...

Sabirlə, Sabirin ailəsi ilə vaxtaşırı ünsiyyəti onu daha bir həqiqətə inandırirdi: taledən qisas almaq istəyirsənsə, üzünə gül!

Daha uşaqları adbaad tanıyırdı, kimin neçənci sinifdə və necə oxuduğunu bilirdi. Və onu da bilirdi ki, Sabiri də, Sabiri bir baxışdan anlayan Şükufə xanımı da daha bu dünyada heç nə düşündürmür: bu beş uşağın təhsilindən, təlimindən başqa.

Ömrünün iki ən fərəhli anını yadına salsaydı Sabirin böyük qızının tibb universitetinə, oğlunun Xalq təsərrüfatı institutuna bir gündə qəbul olunduğu günü də xatırlayırdı.

Bilirdi ki, qıza elçilər gəlib-gedir, bilirdi ki, oğlu onun dostlarından birinin qızına vurulub. Sevinirdi. Amma...

Amma keçən ilin yazında Sabir onun üstünə bəd xəbərlə gəldi:

-Bizi şahmat klubundan köçürdülər, Sərxan müəllim!-dedi, -gümanım Sizədir, Siz tanınmış adamsınız, bəlkə.

Arxayınca cavab verdi:

-Qorxma! Prezident özü deyib ki, qaçqınları incitmək olmaz!

-Üç gün möhlət veriblər..

Üç gün ərzində dövlət telefonuyla vurduğu üç zəngin üçü də nəticəsiz qaldı və nə qədər acı olsa da, nəhayət, anladı ki, onun adı - sanı keçmişin mirası kimi elə yaxın keçmişdə də qalıb.

Bu qaçqın ailəsini zorla, polisın müdaxiləsilə «Şahmat klubu»ndan köçürdəndə qonşuların arasında buna sevinənlər də vardı, elə bilirdilər «Şahmat klubu»nu yenə onların ixtiyarına verəcəklər və onlar yenə də boş vaxtlarında buraya gəlib şahmat oynayacaqlar, amma elə ertəsi gün səhər yuxusundan ayılındı gördülər ki, şahmat klubunun daş binasını sökürlər, daşını-taxtasını da iri yük maşınlarına yükləyib harasa aparırlar. Bu mənzərə onu da məyus elədi, amma kimsə dedi ki, orda yeni şahmat klubu tikəcəklər, tamam yeni - Avropa standartlarına uyğun. O da buna inandı, ümumiyyətlə, hər deyilənə inanmaq onun başında uşaqlıqdan qalıb. Bir az sonra dörd doqquzmərtəbəli binanın ortasında salınmış bu bağça hər tərəfdən faner hasara alınanda və sonra da bu hasara təzə, çalovlu buldozerlər salınanda və bu buldozerlə yüz ilin ağaclarını ət ürpədən nəriltili, gurultu ilə kökündən çıxarmağa başlayanda xəbər çıxdı ki, tezliklə ÇAŞ (Çağdaş Ümidlər Şirkəti) bu bağçanın yerində on altı mərtəbəli, səkkiz bloklu göydələn qaldıracaq.

Bu xəbər bir günün içində ətrafdakı doqquzmərtəbəli dörd binanın bütün sakinlərini birləşdirdi: hətta eyni binanın yanbayan bloklarında illərlə yaşaya-yaşaya bir-birinə salam verməyənlər də bir-birini tanıdılar. Məlum oldu ki, bu binaların sakinləri arasında ondan da adlı-sanlı adamlar var imiş... Amma dörd yüz nəfərin adından yazılmış məktubun ən yuxarı başında onun adı, soyadı idi. Məktubu oxuyandan sonra, o da qol çəkdi. Şikayət Ekologiya nazirliyinə ünvanlanmışdı, amma belə çıxırdı ki, surətini bütün nazirliklər alacaq. Bir həftə ərzində ərizədən soraq çıxmıyanda qonşular fəallaşdılar və bağçanın ağaclarını çıxarmaqla məşğul olan başı qırmızı dəbilqəli fəhlələri qovdular, artıq-əskik danışan bir mağmın buldozerçini isə basıb döydülər. Əslinə qalsa, artıq-əskik bir söz də danışmamışdı, sadəcə, demişdi ki, qoyun bir parça çörəyimizi qazanaq.

Ertəsi gün bağçanı sökməyə gələnlərin sayı xeyli çoxalsa da, vəziyyət gərginləşən kimi hər fəhlə əlinə bir armatur parçası alıb müdafiə mövqeyində dayansa da, nəhayətdə, qaçmalı oldular. O gün qonşuların birliyi ona mitinqi xatırlatdı. Qonşulardan biri sürücüsü qaçmış buldozerin üstünə çıxıb ucadan qışqırdı:

- Bizim birliyimizin qarşısında heç dünya birliyi də tab gətirə bilməz! Bu bağ bizimdi!

Bir başqası isə buldozerin üstünə dırmaşıb dalbadal iki atalar sözünü yada saldı:

-El gücü, sel gücü, el bir olsa zərbi kərən sındırar!

Bir neçə gündən sonra bağı sökənlər tikinti meydançasına bir avtobus polisin müşayiəti ilə daxil olanda və bağı sökülməsi yenidən başlananda qonşular bir müddət adicə seyrçiye çevrildilər, hətta kökündən çıxarılan ağaclara baxa-baxa gözündən gildir-gildir yaş axıdan qadınlar da oldu.

Qonşular uzun sürən məşvərdədən sonra (artıq özlərinə lider də seçmişdilər) sinanmış bir yola əl atdılar, artıq əməlli-başlı inşaat meydançasına çevrilmiş bu bağçanın yanından keçən magistral yolu bağladılar. Yol Patrul Xidmətinin patrulları dərhal yolu açmaq istəsələr də bacarmadılar, sözü bir yerə qoymuş qonşular yoldan çəkilmədilər və bu da onunla nəticələndi ki, dörd yol ayrıcında yaranmış tıxacın səsi-sorağı bütün şəhərə yayıldı və çox keçmədi ki, telekanalların reportyorları, müxbirləri tökülüşüb gəldilər və müsahibə məqsədilə onu da dindirdilər və o da bir kəlmə ilə:

-Məqsədimiz problemi ictimaiyyətə çatdırmaqdı, -dedi və sonra da əlavə elədi, -heç olmasa o ağaclarda gecələyən quşlara rəhm etmək lazımdı...

Və o gecə onu heyretləndirən dilindən çıxan bu iki kəlmə sözü Azadlıq Radiosundan eşitməsi oldu.

Şəhərin -bütün ictimaiyyətin tanıdığı məzəli meri də hadisə yerinə gələndən və vədlər verəndən sonra qonşular magistralı bağladıkları kimi də açdılar.

Nəticə isə göz qabağında idi; bağçanın, bağçanın ortasındakı şahmat klubunun yerində onaltı mərtəbəli bir göydələn tikilmiş, hətta damı da örtülmüşdü. İndisə binanın içində və fasadında iş gedirdi, fasadı aqlay daşla bəzəyirdilər və əvvəllər pəncərədən, bəzən də eyvandan bu işin başı dəbilqəli icraçısına baxanda və onun harasa bərkidilmiş xırda, dairəvi, çəlləyə bənzər bir qurğunun içində işlədiyinə şahid olanda dərhal gözlərini yumurdu. Kim idi o zavallı, bilmirdi, amma indi başını yüngülcə tərpətməklə ona salam da verirdi. Bu dəfə də yenə qapını aralayıb eyvana çıxdı ki, həm təmiz hava udsun, həm də ona salam versin. Amma o öz aləmində idi, əlini işindən ayırmadan səsini başına atıb oxuyurdu.

Edqarın muğam həvəskarı olması, cavanlığında kamança çalması, hətta bu yolla para qazanması da yadında idi. Dərhal onu da balkona səslədi:

-Edik, bura gəl, qulaq as gör tapa bilirsənmi o hansı muğamı oxuyur?

Edqar sualın cavabını balkona çıxan kimi verdi:

-Bayatı-Şiraz oxuyur.

Sərxan Səmədzadə də təxminən belə zənn eləmişdi, musiqi aləminə, ümumiyyətlə belə olsa da, hətta Bethovenin, Çaykovskinin əsərlərindən bir sıra məşhur parçaları hərdən pianinoda çalsa da, Azərbaycan muğamlarından yalnız Bayatı-Şirazı yadında saxlaya bilmişdi. Və çox güman ki, buna səbəb muğamın adı idi, bilirdi ki, Şiraz ulu babasının vətənidir, Ərdəbildə sonralar məskunlaşıblar.

Atası əcəl yastığında ona vəsiyyət etmişdi ki, gələcəkdə sərhədlər aradan götürülsə, yollar açılsa, Ərdəbilə gedib, qohum-qardaşı arasın, amma ara açıldıqdan, hətta çoban-çoluq da Ərdəbili, Təbrizi su yoluna döndərəndən sonra hiss elədi ki, Ərdəbil onu çəkmir. Qərribə idi, onun içində əksər aktyor dostlarında sezdiyi türk yanğısı da yoxdu. Hələ nəinki Buxaranı, Səmərqəndi, heç Təbrizi də görməyə can atmamışdı.

Bilirdi ki, insanın kökündən ayrı düşməsi, ağacın kökündən qopması kimi bir şeydi, amma ona elə gəlirdi ki, əsla kökündən qopmayıb, sovet-rus

təhsili isə onu sadəcə bəşəri, küresəl dəyərlərə tuşlayıb. Və bu dəyərlərdən birinin örnəyi indi böyründə durub qarşı binanın fəsadına aqlay daşı vura-vura fəryadla Bayatı-Şiraz oxuyan fəhləyə qulaq asan erməni Edqar Lalayan idi.

Sən demə, bu fəhlənin Bayatı-Şirazına onlardan başqa da diqqət kəsilənlər, qulaq asanlar var imiş, başını irəli uzadıb eyvandan yuxarı boylananda buna bir daha şahid oldu. Sanki bir əli öz işində olan fəhlə də görürdü, hiss eləyirdi ki, ona qulaq asanlar var və məhz buna görə də susmurdu.

...Soyuq hava hələ qocalığı boyunlarına almayan dostların sür-sümüyünə işləsə də, otağa qayıtmaq istəmirdilər. Hərdən bir-birinin üzünə baxsalar da, dinmirdilər.

-Yəqin, Qarabağlıdı?

-Mən də elə düşünürəm, - Sərxan dedi, - çox güman ki, qaçqındı.

Qonaq onun əlavəsinə öz münasibətini bildirmədən soruşdu:

-Bakıda qaçqın çoxdu?

-Əlbəttə, Ermənistandan qovulanların üstünə Qarabağın, sonra Qarabağa bitişik rayonların camaatı qoşulanda çoxaldılar, indi paytaxtın əhalisinin hər üç nəfərindən biri qaçqındı.

Qonaq bir qədər fikrə gedəndən sonra dilləndi:

-Sən mənim bu sözümlü başqa cür qəbul eləmə, görəsən bu məsələdə cəmi ermənilər kimi mənim də günahım var?

Bu sualın cavabını dolayısı ilə verdi:

-Moskva imperiyanın maraqlarını Qafqazda qorumağı idi, -dedi, -bu belə də oldu, bütün ermənilərin bura nə dəxli var?

Onlar bu söhbəti üç il qabaq Peterburqda görüşəndə də çözmüşdülər və o zaman Edqar son olaraq demişdi: «Günahın çoxusu bizdədi». Amma o kəsdirə bilməmişdi ki, Edqar «bizdədi» deyəndə kimi nəzərdə tutur...

Bəlkə də qarşı binanın fəsadını aqlay daşlarla bəzəyən fəhlə öz harayını, naləsini tamamlayanda və onlar istər-istəməz otağa keçməli olanda yenə bu söhbətin üstünə qayıdacaqdılar, amma elə bu arada qapının zəngi çalındı və ev sahibi:

-Bu evə xəbər vermədən gələn adam yalnız Ramiq ola bilər, -dedi, - gedim qapını açım.

Qonaq təlaşla, amma astadan soruşdu:

-Ramiq?

-Hə, Ramiq.

Qonağın bu cavabdan alındığını, meyid kimi ağardığını sezdi, amma ağlına da gəlmədi ki, bu adi ad adamı bu dərəcədə qorxuda bilər?

Ramiq Sərxan Səmədzadənin tənha qalandan sonra curlaşdığı və demək olar ki, hər gün olmasa da, günəşiri beş-on partiya şahmat oynadığı insanlardan idi. Tibb institutunu bitirmişdi, uzun illər Bakının Qaraxəhərdəki poliklinikalarından birində cərrahlıq eləmişdi. Əmək Məcəlləsinin mövcud qanunlarıyla təqaüdə çıxmalı olandan sonra da cərrah alətlərini özüylə gəzdirdi, onu axtarıb tapanların uşaqlarını sünnət eləyirdi ki, nədənsə, hamının müvəqqəti adlandırdığı bu keçid dövründə ehtiyacdən yaxa qurtarsın. Əzəldən də söz sənətinə meyilli olan Ramiq təqaüdə çıxandan sonra daha fəal surətdə bədii yaradıcılıqla məşğul olur, «Məsum» təxəllüsü ilə şeir yazırdı və Sərxan Səmədzadədən də umacağı o idi ki, məşhur aktyor aradabir səhnədə görünəndə onun da şeirlərindən oxusun. Bu müstəvidə, demək olar ki, bütün şairlərə yarayan Sərxan Səmədzadə Ramiq Məsumdan da səxavətini əsirgəməirdi və onların ünsiyyəti davam

edirdi. Sərxana da özgə nə lazım idi? Təki onu axtaran bir Allah bəndəsi olsun.

Ev sahibi yanılmamışdı. Gələn Ramiq idi. O, sevinc qarışıq etirazını dərhal bildirdi və üzünə açılan qapıdan içəri keçməmiş üyüdüb tökməyə başladı:

-Bu nədi, a qardaş, evə zəng vururam, götürmürsən, əl telefonunu yığırım, açmırsan, narahat oldum, dedim əməliyyatdan çıxmışdı, nə oldu buna?

Bu sözlər ev sahibinə çox tanışdı, ona görə də suala cavab vermədən:

-Xoş gəlmisən, -dedi, -qapıda dayanma, keç içəri!

Ramiq qara, sürtülmüş, meşin çantada gəzdirdiyi alətlərini güzgünün qabağına qoyub çəkələk geyinəndə vanna otağına keçən adamı arxadan gördü və soruşdu:

-Ustadı?

-Yox, qonaqdı, uşaqlıq dostumdu, Peterburqdan gəlib.

Ramiq bir anda Tretyakov qalareyası, Pyotrun Neva üstündəki heykəli, Peterburqda yaşayan şair dostları haqqında nə bilirdisə bir-birinə caladı və ən axırda da soruşdu:

-Qonağın rusdu?

O, bu suala anlaşılmayan cavab verdi və Ramiqi qonaq otağında, kresloda oturdub şahmat fiqurlarını qarşısına, masanın üstünə tökəndən və tələsik bir neçə gediş eləyəndən sonra yerindən qalxıb ayağını çəkə-çəkə vanna otağına gəldi və qapını içəridən bağlandığını biləndə təəccüblə soruşdu:

-Sən orda neynirsən? Çimirsən?

Cavab bir qədər sonra gəldi:

-Yox, hələ ki, üzümü qırxıram...

-Heç olmasa gəlib Ramiqlə görüşəydin, sonra da...

Bu dəfə qonaq ehmalca qapının rəzəsini çəkib araladı və:

-Mən onunla görüşməyəm yaxşıdır, -dedi, - o məni tanıyacaq.

-Nə bilirsən?

-Mən onu tanıyıram, cərrahdı, - dedi, sol qaşının üstündəki yara yerini nişan verdi, - burdakı şışı o kəsib, səksən beşinci ildə..

Sərxan Səmədzadə Ramiqin qəfil gəlişilə belə bir müəmma qarşısında qalacağını ağına da gətirməzdi.

-Yaxşı, indi mən ona nə deyim?

-Heç nə demə, çalış ki, o tez çıxıb getsin.

Ev sahibi gülümsədi:

-O tez gedən qonaqlardan deyil, -dedi, -masanın üstündəki arağı da görüb, hara gedir?

-İçəndi?

-Əlbəttə.

-Onda içirt! Elə içirt ki, - sözünün ardını pıçılıyla gətirdi, - məni tanımasın, məni başa düş, Sərxan, mən sənə görə narahatam.

Əlbəttə, Sərxan qonağını başa düşdü, amma kəsdirə bilmədi ki, bəs şahmat taxtasının arxasında oturub onu gözləyən Ramiqə nə cavab versin? Ağına nə gəldisə, qapını aralayıb hamamın taxçasındakı təzə qətfələrin, sabunun, şampunun yerini də ona göstərdi.

Hərəyə daha bir neçə gediş eləyəndən, vəzirlər dəyişdiriləndən və heç-heçənin qaçılmaz olduğu anlaşılandan sonra Ramiq soruşdu:

-Sənin bu qonağın orda neynəyir, üzünü qırxır? -- Elə bil divarın arxasından Ediki görürmüş.

-Hə, üzünü qırxır...

-Adı nədi qonağın?

Yalan deməyə məcbur oldu:

-Cahangir.

O, ümumiyyətlə yalan deməyi sevmirdi, hətta cavan vaxtlarında hərdən arvadına yalan söyləmək məcburiyyətində qalanda da rəng verib, rəng alırdı, bülbül kimi ötən dili topuq çalırdı.

-Nəçidi?

Daha bir yalan uydurmaq zorunda qaldı:

-Heykəltəraşdı.

Bu yalandan sonra Ramiq sənətçilər arasında adına «patetik» deyilən bir ifadə işlətdi:

-Mənim heykəltəraşlara çox böyük hörmətim var! Çox böyük!

İkinci partiyani başlayanda Ramiq arağa baxa-baxa soruşdu:

-Sənin bu qonağının üzünü qırxması nə uzun çəkdi?

O, bu suala cavab vermədi, amma arağ şüşəsini də, boş badəni də ona sarı itələdi:

-Biz içmişik, -dedi, -bəlkə sən də boğazını yaşlayasan?

Ramiq təklifi dərhal qəbul eləyib badəni boşaldandan bir qədər sonra vanna otağından su şırıltısı eşidiləndə isə ucadan güldü:

-Deyəsən qonağın çimir?

-Yəqin ki...

Ramiq yenə ucadan güldü:

-Qoy çimsin, -dedi, -ona halaldı!

Ev sahibi qonağın bu sözündə məntiq görməsə də dərinə getmədi, çünki Ramiqi yaxından tanıyırdı və üstəlik də ona Ramiqin məntiqi lazım deyildi, sadəcə ünsiyyəti gerekdi.

İkinci partiyani da heç-heçə tamamlayandan sonra Ramiq yenə badəni doldurub hamamda çimən qonağın şərəfinə qaldıranda onu gülümsəməyə və həm də düşünməyə vadar edən bir sual verdi:

-Bizim bu qonağımız hamamda boğulmaz ki?

Əslində, Sərxan Səmədzadə onun çıxıb getməsini istəyirdi; iki partiya şahmat oynamışdılar, daha arağ şüşəsi boşalmışdı və süfrədə yeməyə də bir şey qalmamışdı, amma Ramiq elə bil qəsdən getmirdi ki, qonağın üzünü görsün. Və tez-tez də deyirdi: «Mənim heykəltəraşlara çox böyük hörmətim var, çox böyük!».

Ramiq növbəti dəfə altmışıncı illərdən qalmış, sürtülməkdən bozarmış fiqurları düzməyə başlayanda, o bir də vanna otağına yaxınlaşdı və qapını aralayıb, vannada uzanmış, fikir -xəyal aparmış qonağına anladtı ki, o keflidi, onu tanımaz, çıxsın ortalığa. Qonaq etirazını bildirdi.

-O məni tanıyacaq, -dedi, -89-un payızında, operasiyadan beş il sonra Azadlıq meydanında qarşılaşanda da o məni dərhal tanıdı, üstümə qışqırdı: «ə, sən nə gəzirsən, burda?»

Sərxan Səmədzadə xəfifcə gülümsədi və istədi soruşsun, ay erməni, bəs sən nə gəzirdin orda? Amma kəsirdi ki, məqamı deyil.

O, dübarə təkid eləyəndə erməni dostu bircə kəlmə söz dedi:

- O çox zehinni adamdı... Bu evə gəlib-gedirsə, sən onu tanımalıydın...

Sərxan Səmədzadə Ramiqin həqiqətən də çox zehinli olduğunu bilirdi; amma həmişə də təəssüflənirdi ki, o zehni faydasız, səmərəsiz xərcləyib, bir də görürdün ki, altmışıncı illərin ortabab bir şairinin bir poemasını əzbər söylədi, bir də görürdün ki, altmışıncı illərdə Əli Kərimlə Əli Vəliyev arasında baş vermiş mükaliməni nöqtəsinə, vergülünəcən xatırladı.

Üçüncü oyunda şahmat taxtasında vəziyyət o dərəcədə gərginləşdi ki, hamamda qalmış qonaq daha nə ev sahibinin yadına düşürdü, nə sonradan gələn qonağın. Sanki bayılmışdılar və qonağın allı-güllü qətifəyə bürünmüş halda hamamdan çıxdığını görəndə ayıldılar.

Bu qiyafədə kişidən çox qadına bənzəyən qonaq dərhal mətbəxə keçib qapını örtəndə Ramiq başını aşağı salıb gülümsədi və:

-Ay qardaş, bunu bayaqdan də, mən çıxıb gedim də, ölmədim, Cahangir adında qadın da gördüm, səni təbrik eləyirəm... Də, çıxım gedim də.

Sərxan Səmədzadəyə bəyəm onun çıxıb getməsi lazım deyildimi? Qoy nə düşünür, düşünsün. Təki Edikin ürəyi səksəkədən qurtarsın, təki o özü də qarşıdakı gecəni rahat yatsın...

Amma heç Ramiq kreslodan qalxmamış, qətifəyə bürünmüş qonaq gəlib onlarla üzbəüz oturanda ev sahibi bir anlığa özünü itirdi. Ramiq dərhal qonağa əl verib adını, soyadını dedi:

-Ramiq Məsum.

Qonaq adını demədi, amma dedi ki, Ramiq Məsumu yaxşı tanıyır.

Ramiq isə dedi ki, onun heykəltəraşlara çox böyük hörməti var! Çox böyük.

Və dərhal da Ramiq diqqətini qonağın sol qaşının üstündəki yara yerinə yönəldib soruşdu:

- Bu hansı qəssabın əməliidi?

Cavab qısa oldu:

- Cərrah işidi.

Ramiq dərhal etirazını bildirdi:

- Yox, bu qəssab əməliidi.

Ən gözlənilməz hadisə qonaq qəfildən qətifəni başından siyirəndə baş verdi:

-İndi də məni tanımadın, doxtur?

Ramiq keçmiş pasientini səsindən tanıdı, çünki ötən illər onu çox dəyişmişdi.

-Tanıdım...

Ev sahibi heyrət içində idi. O, dostunun uşaqlıqdan ürəkli olduğunu bilirdi, amma ağılına gəlməzdi ki, o hər şeyin yoluna düşdüyü anda belə bir addım atar.

-89-un dekabrında Azadlıq meydanında qarşılaşdığımız yadımdadır?

-Yadımdadır...

-Bəs mənə dediyin söz?

-O da yadımdadır.

Araya çökən ağır sükutu qonaq pozdu:

-Mən özümü gizləyə də bilərdim, -dedi, -amma birdən-birə fikirləşdim ki, sən bu evə gəlib - gedirsənsə, bu evdə çörək kəsirsənsə, məni başa düşərsən. Elə deyil?

Ramiq bu sualı cavabsız qoydu, onun sol qaşının üstündəki yara yerinə bir də baxdı, mənalı tərzdə gülümsündü və başladı qonağa tövsiyələr verməyə:

- Hansı niyyətlə gəlmisən, necə gəlmisən, bilmirəm, amma sənə bir qardaş kimi məsləhətim budur ki, evdən çıxmıyasan, səni tanıyanlar ola bilər, hamı da Ramiq Məsum deyil ki, sənə ürəyi yana.

Sözün bu yerində ev sahibi söhbətə qarışmaq istəsə də Ramiq macal vermədi. Ümumiyyətlə, Ramiq, harda olur-olsun, sözünün kəsilməsinə yol verməzdi, danışmağa başlayanda hadisəni hadisəyə elə calayırdı ki, nə onu susdura, nə də ondan aralana bilirdin...

- Tem bolee, bu məhlədə yaşamısan, bu məhlədəki kafelərdə kamança çalmısan.. Düz deyirəmmi?

Atasını və yeniyetmə yaşında da anasını itirəndən sonra Edikin kimsəsiz qalmasını, bir parça çörək qazanmaq xatirinə ətraf kafelərdə kamança çalmasını Sərxan Səmədzadə yaxşı xatırlayırdı. O zaman ona elə gəlirdi ki, lap uşaqlıqdan bu alətə alışan dostu elə bu kamançanın ,arxasınca gedəcək, amma orta məktəbi bitirən il gördü yox, Edikin filoloq olmaq istəyi qətidir.

- Düz buyurursan.. -Qonaq bir xeyli fikirləşəndən sonra Ramiqin sualına cavab verdi, -mən bu məhəllədəki kafelərin, demək olar ki, hamısında kamança çalmışam.

- Hələ neçə gün Bakıdasan? -Ramiq bu sualı qonağa qapıdan çıxhaçıxdı verdi və cavabını alandan sonra,-demək hələ görüşəcəyik, -dedi.

- Mənə də elə gəlir...

Ramiq gedən kimi ev sahibi ərklə qonağını məzəmmət etməyə başladı:

-Onsuz da o çıxıb gedirdi, izi azdırmışdın, özünü nişan vermək, axı, nəyə lazım idi. Dəlisən?

-Dəliyəm də... Dəli olmasam burda nə gəzirəm? -və dərhal da səsinin tonunu dəyişdi, -bilirsən, Sərxan, mənə elə gəldi ki, məni görənin kimi tanıdı, mən hamamda üzümü qırxanda, çiməndə bu barədə çox fikirləşdim və axırda da onu qabaqlamaq qərarına gəldim, hər şey ola bilərdi, amma mən bir kəlmə sözlə onu öz tərəfimə çəkdim, sən buna dəlilik deyirsən?

Sərxan atmaca atdı:

-Mən sənə erməni olduğunu bilirdim, amma bu dərəcədə yox...

Qonağın bu atmacadan incimədiyini, əksinə, razı qaldığını sezəndə isə astadan soruşdu:

-Kamança qalır?

-Qalır, amma çalmıram..

-Niyə?

-Peterburqda kimə lazımdı mənim kamançam? Kamança dərdi danışmaq üçündü. Sən Bakıya baxma, Peterburqda kimdi mənim kamançamı anlayan? -Sözünün ardını siqaretini alışırdandan, sinə dolusu qüllab vurandan sonra gətirdi, - Peterburqda yataqxanada məskunlaşmışdıq, hərdən gecələr kamança çalırdım, qonşular şikayət yazdılar... İnanırsan?

Əlbəttə, o dostuna inanırdı, amma məsələ burasındadır o da həyatında ən sərt zərbəni «Kamança»ya görə -daha doğrusu Azərbaycan klassiki Cəlil Məmmədquluzadənin «Kamança» pyesinə görə almışdı.

Sovetlər gözlənilmədən dünya siyasəti səhnəsində laxlayanda və çökəndə, bütün Qafqaz milli münaqişə ocağına çevriləndə, özünümüdəfiə dəstələri yarananda, bir-birinə qaynayıb-qarışmış millətlər arasında qanlı toqquşmalar başlayanda, o teatrın qocaman aktyorlarından biri və baş rejissorun köməkçisi kimi təklif elədi ki, erməni-Azərbaycan qarşıdurmasını ən humanist, ən sağlam mövqedən əks etdirən «Kamança»nı tamaşaya qoymaq lazımdı. Təbii ki, pyesin məziyyətlərindən də danışdı və teatr rəhbərliyini inandırdı ki, bu pyesin tamaşaya qoyulmasında var gücünü sərf edəcək, çünki bu əsər onun milli münaqişə müstəvisində bələd olduğu ən humanist yazıdır.

Əslində isə, Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan dramaturgiyası, Azərbaycan səhnə tarixi ilə tanışlığa çox gec - yəni Moskvada teatr institutunu bitirib gələndən də bir neçə il sonra başlamışdı. O, birdən-birə anlamışdı ki, keçmişindən xəbərsizdi və bu zaman artıq köklü surətdə dərk

eləyirdi ki, insan keçmişlə gələcək arasında körpüdü, daha doğrusu, bu körpünün bir sütunu keçmişdi, bir sütunu gələcək.

M.F.Axundovla başlayan Azərbaycan dramaturgiyasını və Azərbaycan teatrını, həmçinin Azərbaycan kinosunu öyrənmək üçün ömrünün üç ilindən keçməli oldu. Məşhur Azərbaycan şairlərinin məşhur şeirlərini də ona görə əzbərlədi ki, rus dram teatrının səhnəsində batıb qalmasın, Azərbaycan televiziya səhnəsinə çıxsın.

Bənzərsiz, bəlağətli səsi isə ilahidən gəlmişdi.

Məşhurlaşdığını, küçəyə, bir sözlə, adam arasına çıxanda dərhal hiss eləyirdi və təbii ki, bu, fərəh gətirirdi.

Azərbaycan dramaturgiyasını araşdırarkən onun diqqətini onlarca səhnə əsəri çəkmişdi, amma qət eləmişdi ki, baş rejissor olsa -əlbəttə, bütün aktyorlar kimi o da bu arzu ilə yaşayırdı-«Kamança»nı tamaşaya qoysun.

Teatrın rəhbərliyi əvvəlcə onun təklifini müsbət qarşıladı və o qısa bir zaman kəsiyində pyesi rus dilinə çevirib tamaşa üçün hazırladı. Amma pyesi plana salmaq söhbəti meydana çıxanda ona dedilər ki, hələ bunun vaxtı deyil. Əlbəttə, geri çəkilmədi, məsələni yenidən qaldıranda dedilər ki, hara istəyirsən, yaz.

Onun şikayətlərinə yuxarı dairələrdə biganə qala bilmədilər, (çünki artıq nüfuz sahibi idi, teatr, kino sənəti ilə bağlı bütün çəkişmələrdə onun rəyini soruşurdular) amma son nəhayətdə ona daha sərt söz dedilər: «Sən siyasi sayıqlığını, siyasi mövqeyini itirmisən!»

Və o, şikayət etməyə yer tapmayanda (sən demə, ən ağır da elə bu imiş) «Kamança» ilə bağlı öz mövqeyini internet saytlarında, müxalifət mətbuatında bildirdi və bu da onunla nəticələndi ki, adını teatrın truppasında saxlasalar da, rol vermədilər.

Əvvəllər o nəyinsə, nələinsə dəyişəcəyinə ümid bəsləyirdi və elə bu ümidlə hər səhər teatra gəlirdi, hər axşam da qayıdırdı.

Edqar şahmat taxtasında yarımçıq qalmış oyuna öteri nəzər salsa da;

-Yox, -dedi və çoxqatlı bir kəlam işlətdi,-bizim oyunumuz daha maraqlı olar.

Amma Sərxan bunun fərqi varmadı:

-Onda şəhərə çıxacaq...

Edqar yenə başını buladı:

-Mənimçün bu şəhər sənsən!-dedi, -bunu da sənə bir dəfə demişəm, yenə hava açılırdı...

Hava isə açılana oxşamırdı, binaların damına qədər çökmüş boz-qara buludlar get-gedə sıxlaşırdı, yağış yağmasa da, bu boz, qara buludların gətirdiyi nəm, çisgin artıq küçələri, asfaltı islatmışdı və küçədən keçən maşınların çıxartdığı səslərə apaydın eşidilən su səsləri qarışırdı.

...Edqarın etirazına baxmayaraq, hava qaralanda, küçələrin neon lampaları yananda və bu lampaların işığı balkonu işıqlandıranda onlar, nəhayət ki, bu dörd divarın arasından çıxdılar, amma şəhəri gəzmək üçün yox, Əlişirin kababçısına gedib şam etmək niyyətilə.

Ermənistan qaçqını Əlişirin icarəyə götürüb kababxana kimi işlətdiyi zirzəmi Sərxan Səmədzadənin evindən çox da aralı deyildi. Bir tini adlayıb küçənin o tayına keçəndən sonra kababçıya girib bu zirzəmidə yerləşdirilmiş beş-altı stoldan birinin arxasında üzbəüz oturanda və orta yaşlı, qıvrıq, bıqlı-saqqallı Əlişir gülərüzlə, xoş sözlə gəlib onların qulluğunda duranda Sərxan Səmədzadə qonağını ona Peterburqlu heykəltəraş Cahangir Əli oğlu adıyla nişan verdi və dedi:

-Göstər məharətini, nəyin varsa gətir...

Qonaq isə zirzəminin divarlarına bir xeyli göz gəzdirəndən sonra başını ona sarı əyib astadan pıçıldadı:

-Mən burda da kamança çalmışam, o zamanlar da bura kababçı idi...

Sərxan Səmədzadədən olsaydı, adama yüz qram araqla və çeşidli kabablarla şam eləyib üstündən kəkotu çayı içəndən sonra daha bir çaynıq çay sifariş verərdilər, çünki bu zirzəmi onun mənzilindən qat-qat isti idi. Amma içəri daha bir müştəri girəndən və onlarla qabaq-qənşər stolun arxasında əyləşəndən bir qədər sonra Edqar onu tələsdirdi, bunun səbəbini isə bir-birinin qolundan tutub hələ maşınların seyrəlmədiyi küçəni keçəndən sonra bildirdi:

-Aeroportda mən minən taksinin nömrəsini götürən oğlan idi..

Sərxan başını bulayıb sadəcə gülümsədi, amma mənzilə girəndən sonra erkyaana dedi:

-Sən çox xoflusan, dostum, mən bunun səbəbini başa düşürəm, amma unutma ki, bu boyda hökumət sənə siçan-pişik oynamağa vaxt ayırmaz, nəse duyuq düşsəydilər, səni aeroportdaca qandallayardılar, bir də axı, sən kimə lazımsan?

Edqar bu sualı və eləcə də bu söhbəti Sərxan üçün gözlənilməyən, sərrast cavabla qurtardı:

-Mən heç kimə lazım deyiləm, -dedi, -amma, hər halda, erməniyəm.

Moskva telekanallarından birinin çağdaş rusların ailə qurması və boşanması ilə bağlı əyləncəli yayımına tamaşa eləyəndən sonra yatmaq məqamı gələndə və Edqar qonaq otağında yox, mətbəxdə yatmaq istədiyini bildirəndə o heyrətlə soruşdu:

-Nəyə görə?

-Ev çox soyuqdu, -o cavab verdi, -mən başa düşürəm, sən burda necə yatırsan? -və sonra o divarın küncündəki səkkiz laylı qızdırıcını, qonaq otağının balkona açılan qapısının üstündən divara bərkidilmiş kondisioneri nişan verdi, -başə düşmürəm bunlar nədən ötrüdü? Niyə işlətmirsən?

Ev sahibi bu xüsəsdə maraqlananlara, hətta təəccüblənənlərə verdiyi cavabı ona da çatdırdı; ona da anlatdı ki, divarın içindəki naqillər insanın ürəyinə gedən damarlar kimidi və mənzili alandan əsaslı təmir görməyib, naqillər təzələnməyib və qısa qapanmadan qorxur.

Qonaq qısa qapanmadan necə qorxmaya bilərdi ki, bir günün içində bağ evində baş verən qısa qapanma nəticəsində arvadını və yeganə övladını itirib bu dünyada yalqız qalmışdı...

Qapını aralayıb balkona çıxan qonağın səsi bayırdan gəldi:

-Yağış başlayıb, yağır.

Sərxan da yağışa baxmağa çıxdı, neon lampaların işığında sarıya çalan və sanki ələkdən, xəlbirdən tökülən yağışa baxa-baxa:

- Belə yağsa, səhər mütləq gün çıxacaq, hava açılacaq, - dedi.

II fəsil

ŞƏNBƏ

Qarmaqarışıq bir yuxunun təsiri ilə yuxudan ayılındə və yuxuda gördüyü qərib məkandə deyil, öz evində olduğunu anlayanda şükür elədi və həmişə olduğu kimi, yenə də küçədən keçən maşınların səsindən, daha doğrusu, bu səslərin bir-birini necə kəsib -doğramasından bildi ki, havanın işıqlanmasına az qalıb.

Gecə - hər gecə olduğu kimi beş dəfə, demək olar ki, hər saatdan bir qarmaqarışq yuxuların təsirilə ayılıb sol ayağını sürüyə-sürüyə özünü ayaqyoluna çatdırmışdı, hər dəfə də ayaqyolundan çıxanda mətbəxin aynalı qapısından içəri boylanmışdı ki, görsün Edqar burda açdıqları ensiz, açma çarpayıda necə yatıb? Üstünü açmayıb ki?

Üç il qabaq, birinci dəfə prostat iltihabından əməliyyat olunanda cərrah onu inandırmışdı ki, daha gecələr qarmaqarışq, vahiməli yuxulardan ayılıb ayaqyoluna qaçmağa məcbur olmayacaq, axşam yatıb səhər ayılacaq və şirin yuxular görəcək, amma bu vəd özünü doğrultmamışdı və nəhayət, iki həftə öncə taleyini başqa bir cərraha tapşırılmışdı. Amma yenə də yenilik yoxdu, yenə də gecələr dörd-beş dəfə ayılıb özünü ayaqyoluna çatdırırdı və hər dəfə intizarla sidiyinə baxırdı və hərdənbir qan nişanəsi görməyəndə sevinirdi. Həkim, cərrah nə qədər vəd verir - versin, sövqi - təbii fikirləşirdi ki, qan gəlsə, demək, içində açıq yara var...

Yatacağına o qarmaqarışq yuxunun qorxusundan girmədi, bilirdi ki, gözünü yumub mürgüləsə o yuxu yenidən qayıdacaq və bu dəfə bu soyuq otaqda yuxudan tər içində oyanacaq. Yuxudan tər içində oyananda mütləq xəstələnirdi və dərdi azmış kimi zökəm də başlayırdı onu silkələməyə...

Stolüstü lampanın düyməsi əlinin altında idi, toxunan kimi masanın üstünə nizamsız halda səpələnmiş vərəqləri, yarımçıq yazını işıqlandırır və onu yazmağa həvəsləndirirdi.

Üç il qabaq birinci dəfə cərrah bıçağı altından sağ-salamat çıxanda, gəlimli-gedimli dünyanın ən qaçılmaz həqiqətinə bir daha inananda və bu memuarı qələmə almağa başlayanda ona elə gəlirdi ki, yazını uzağı beş-altı aya tamamlayacaq, amma bu minvalla aylar illərə döndü, yazı isə, hələ də yarımçıqdı.

Üç il öncə bir büküm ağ vərəqi qaralayandan və gecələrin birində yazdıqlarını oxuyandan sonra anladı ki, yetmiş illik ömrün təfəsilatını ipə-sapa düzmək üçün bəlkə də yetmiş illik bir yazıçı ömrü lazımdı. Başa düşdü ki, son dərəcə ciddiyyətlə seçim etməli idi: nələri yazmaq, nələri yazmamaq?! Hərdən saatlarla götür-qoy eləyirdi ki, 50-ci 60-cı illərdə Sovet hökuməti Macarıstana, sonra da Çexoslovakiyaya qoşun yeridəndə, azadlıq istəyən xalq tankların tırtılları altında əzəndə keçirdiyi hissləri qələmə alsın, ya almasın? Axı, bu qanlı hadisələrin yaşıntıları onun keçmiş idi.

O, kəsdirə bilmirdi ki, 1988-ci ildə Qarabağ hadisələrinə cavab olaraq Bakıda başlayan və 1990-cı ilin yanvarında qanlı sonuclanan xalq hərəkatı, Azadlıq mübarizəsi adı alan meydan olaylarını yazsın, ya yazmasın? Axı, o ilk gündən bu hərəkata qarşı idi... Bütün bunları incələmək isə həm də yazıçılıq məharəti istəyirdi və hiss eləyirdi ki, bu qabiliyyət onda yoxdu, duyğuları sözə çevirmək çox çətindi...

Bununla belə, artıq ona elə gəlirdi ki, əsasən şəxsi həyatı və teatr, kino sənətində keçən ömrü ilə bağlı memuarlarının üçdə ikisini yazıb və üç ildən bəri ona rahatlıq verməyən bu yükün altından çıxmağa az qalıb.

Qələmi əlinə alandan sonra əlyazmanın yarımçıq qalmış yerindən bir səhifəsini əvvəldən axıra kimi oxudu; bu, özünü kökləyib, yazıya qayıtmaq üçündü.

Hərdən bir neçə gün dalbadal bu və ya digər səbəbdən yazmayanda hiss eləyirdi ki, yazıdan uzaqlaşır, hətta bu yazının ümumiyyətlə gözündən düşdüyü məqamlar da olmuşdu.

Qələmi əlinə alandan sonra yenə də tanış duyğular yaşadı və Edqar qəfildən arxadan əlini çiyinə qoyanda elə bil yuxudan ayıldı...

Qonağın bu otağa necə girdiyini, ona necə yaxınlaşdığını duymamışdı.

- Bu nədi, yazıçılığa başlamısan?
- Yox, Edik, memuar yazıram...
- Ağıllı ideyadı, məşhur adamların memuarları həmişə gündəmdədir.
- Sən mənə də məşhur adam sayırsan?
- Əlbəttə, ən azı əlli kinoya çəkilmisən, hökumət sənə o boyda ad verib, ömrün teatrda keçib, bu azdı?

Qonaq masanın üstə qalaqlanmış yazılı vərəqlərdən gözünü çəkmədən soruşdu:

-Haçan başlamısan?
-Üç ildi...
-Haçan bitirirsən?
-Mən deyən olsa, bu ilin axırına...
-Mən məmnuniyyətlə oxuyardım,-sözünə ara verib soruşdu, -mənnən də yazmısan?

-Əlbəttə...
-Bax, bu lazım deyil.
-Niyə?
-Niyəsini özün bilmirsən?

Sərxan Səmədzadə bu sualın cavabını qəfildən stoldan qalxandan, kim bilir, dünəndən bəri neçənci dəfə onun nataraz burnunu barmaqları arasında sıxandan sonra sualla verdi:

- Mən sennən necə yazmaya bilərəm, Edik? -dedi, -mən keçmişimi yazıram, sən də mənim keçmişimsən, axı...

-Səni başa düşməzlər, hələ yaralar istidi...

-Mən bunu gələcək üçün yazıram, Edik, gələcək üçün! O ki qaldı yaralara... Hansı yara soyumayıb? - Çiynini çəkdi və sözünə davam elədi, - gələcəkdə yenə də Allahverdinin toyuğu İmamverdi kişinin hinində yumurtlayacaq, yenə İmamverdi kişinin xoruzu Allahverdinin çəpərində banlayacaq...

Sözün bu yerində Edqar gülümsədi və:

-Cabbarlıya əlavə etməyə ehtiyac yoxdu,-dedi,-onun pyesində nə xoruz var, nə çəpər. Elə deyil?

Sərxan Səmədzadə zarafata salıb bu sualın da altından çıxdı:

-Axı, mən yaradıcı aktyoram, bilmirsən?

Bunu nəinki istekli dostu, teatr, kino aləmində hamı bilirdi, hamı bilirdi ki, o, oynadığı bütün tamaşalarda, çəkildiyi əksər kinolarda rejissorlarla kəllə-kəlləyə gəlib ki, bir kəlmə ilə də olsa, öz sözünü desin, yaradıcı aktyor olduğunu sübut eləsin.

-Onda sən yaratmağında ol, -qonaq yarıkinayə, yarızarafatla dedi, -mən də gedim sənə yulaf kaşası bişirim.

-Yulaf nədi?

-Yulaf sənənin ana dilində gerkulesin adıdır, hələ bilmirsən?

Nə qədər qərribə olsa da, uşaq vaxtı bir çox sözləri, o cümlədən yağlı söyüşləri erməni dostu Edqar Lalayandan öyrənmişdi. Bunun da başlıca səbəbi o idi ki, Edqar bütün günü həyətdə azərbaycanlı uşaqlarla oynayırdı, onu isə demək olar həyətdə düşməyə, o uşaqlarla oynamağa qoymurdular ki, oxusun, gələcəkdə adam olsun. Sərxan riyaziyyat sahəsində öz istedadını lap uşaqlıqdan biruzə vermişdi. Riyaziyyatçı atası da, alman dili müəllimi olan anası da onu gələcəkdə riyaziyyatçı görmək istəyirdilər və ona «Eynşteyn» deyirdilər.

Amma səkkizinci sinfə keçəndən sonra onu daha bağlı qapı arxasında - dörd divar arasında saxlaya bilmədilər.

Birinci dəfə bağlı qapı arxasından həyətə Edqarın altdan yuxarı onların üçüncü mərtəbədəki balkonuna tulladığı kəndirlə düşdü və ata - anası işdən qayıtmamış həmin kəndirlə də evə qalxdı. Amma o yaz günlərinin birində atası məktəbdən nə üçüncə erkən qayıdıb onu həyətdə uşaqlarla şumaqədər oynayan görəndə məsələnin üstü açıldı, tərs kimi bir ucu balkonun məhəccərinə bərkidilmiş kəndir də havada yellənməkdə idi.

İlk ata şapalağından sonra bir həftə dayısı evində gecələdi və bir həftənin tamamında dayısı onu öz evlərinə gətirəndə, atası ilə anasının arasına bərk mübahisə düşdü və əsla gözləmədiyi halda anası onu müdafiə elədi:

-Sənə deyirdim, axı, uşağı çıdarlamaq olmaz, uşaq at deyil, uşaq uşaq arasında, mühitdə böyüməlidir.

Atası isə pəncərədən həyətə boylanıb qışqır-bağır ilə top-top oynayan, bir-birini rusca söyüb-suvayan rus, erməni, yəhudi, azərbaycanlı uşaqların toplumunu nişan verdi:

-Sən buna mühit deyirsən? Tüpürüm belə mühitə!

Ən acınacaqlısı isə o idi ki, atası o kəndiri tapıb gətirənin kim olduğunu öyrənmişdi və ona nəinki Edqarla görüşməyi, quruca salamlamağı da yasaq eləmişdi, halbuki, yaşıdları arasında yalnız Edqarla durub-otururdu.

...Hələ uşaq olsa da, atasının cibində partbilet gəzdirə-gəzdirə ruslara qarşı qəzəbinin səbəbini də bilirdi; bu, 1945-ci il, dekabr ayının 12-də Təbrizdə yaradılan və bir il sonra odlara qalanan Milli Azərbaycan hökumətinin süqutu ilə bağlı idi; atası yana-yana deyirdi ki, ruslar öz maraqları naminə Milli Azərbaycan hökumətini fars şovinistlərinin caynağına verdilər və onlar da minillərin mübarizəsindən sonra azadlığa qovuşmuş yüz minlərlə azərbaycanlıyı qətlə yetirdilər.

Daha bir məqam da yadında idi: nədənsə, müharibəyə çoxları kimi 1941-də yox, 1944-də aparılan atasının məktubları Təbrizdən gəlməyə başlayanda anası ona demişdi: biz Təbrizə köçəcəyik, atan orda nazir olacaq.

Hələ nazir sözünün nə olduğunu tam anlamasa da, köçmək xəbərindən şadlanmışdı, çünki artıq həyatında bir dəfə köçün nə olduğunu görmüşdü.

Bir yük maşınının kuzasına minmişdilər, yaşıl dağları aşağı-aşağı yol getmişdilər, yolda maşından düşüb əvəlik yığmışdılar, quzuqulağı yemişdilər.

Köçdükləri məkan isə yadında atasının onu qucağına alıb mindirdiyi, qabaq ayaqlarında və alnında qaşqası olan kəhərə görə qalmışdı. Bu dünyanın nə qədər gözəl olduğunu bu atın belində oturanda, dünyaya bu atın belindən qorxa-qorxa baxanda görmüşdü və ömründə bir daha belə bəxtiyar an yaşamamışdı. Görünür, həyatda elə anlar olur ki, onu ömründə yalnız bir dəfə yaşaya bilirsən.

Ertəsi gün yenə ata yaxınlaşdı və aralıdan durub soruşdu ki, arpa istəyirmi? O, evində məskunlaşdıqları kişinin bu kəhərə hər gün bir torba arpa verdiyini və atın arpanı necə xıdır-xıdır yediyini görmüşdü. O kişi bu kəhərə gündə bir dəfə də bir badya su verirdi və axşamdan-axşama cidarını açıb tövləyə salırdı.

Bir neçə gündən sonra ayağının altına kətil qoyub, kəhərin yalmanından yapışib belinə dırmaşmağa başladı. Bir dəfə, iki dəfə və beləcə, atın belində nəinki oturmağa, hətta ayaqüstə durmağa öyrəşdi, könlündən keçən isə kəhərin çidarını açmaq və çapmaq idi.

Bu istəyinə nə az, nə çox, düz otuz il sonra - "Qazaxfilm"də kinoya çəkiləndə çatdı. Yəhərli - yüyenli atı minəndən sonra hiss elədi ki, belində ayaqüstə durmağa da gücü çatır.

Rejissor Talomuş Okeyev isə altdan yuxarı ona baxıb gülümsündü.

-Vam ne nado trenirovka, ne nado Vas nauçit, Vı nastoyaşiy jokey.

Bütün bunları da memuarına əlavə etmək istəyirdi; bunlar da onun keçmişi idi, amma qorxurdu ki, belə-belə təfərrüatlara vara və memuarı tamamlamağa ömür çatmaya.

...Nə qədər özünü toplasa da, altmış yaşının tamamında, daha doğrusu, altmış illiyində teatr, kino ictimaiyyəti tərəfindən anılmaması, yada salınmaması haqqında bir kəlmə belə düşünə yatan cümlə tapıb yazı bilmədi və masanın arxasından qalxıb mətbəxə gəldi, Qalınanın önlüyünü taxıb sıyıq bişirməyə başlayan qonağına dedi:

-O kaşanı bir az artıq elə.

-Niyə?

- Qalina da gələcək, mənə iynə vurmağa, hələ, yəqin, Ramiq də özünü yetirəcək bir azdan, - dedi, - alətləri burda qalıb.

Edqar onunla razılaştığını bildirəndən və artıq bişməkdə olan sıyığa bir qədər də yulaf, süd əlavə eləyəndən sonra:

-Mənə elə gəlir ki, o Ramiq işləri korlayacaq...

-İnanmıram.

-Niyə?

-Birincisi, ona görə ki, arada mən varam, ikincisi də o iqtidara qarşıdı, müxalifət qəzetlərində döşəyir iqtidarın cəmdəyinə.

-Nədən narazıdı?

-Altmış iki yaşında pensiya adıyla işdən qovulan cərrah nədən razı ola bilər?

-Onunku qisasçılıqdi...

-Amma adını mübarizə də qoymaq olar.

Edqar:

-Hər halda, beləsi çox təhlükəli idi, yalnız öz quyruğu tapdananda haqq-ədalət yadına düşür, - dedi və birdən - birə mükəlliməni başqa məcraya yönəltdi, -Peterburqda soruşdum, cavab vermədin, sən də müxalifətdəsən?

Sərxan Səmədzadə çaşqın bir an yaşasa da, başını bulayıb gülümsədi:

-Yoxsa, Peterburqdan bura elə bunu öyrənməyə gəlmisən?

Edqar bu atmacadan xoşallanıb sinədolusu güləndən sonra:

-Kaşa hazırıdı, -dedi, -çəkim, yoxsa, Qalınanı gözləyək?

-Gözləsək yaxşıdı, - o cavab verdi və qonaq otağına keçib televizorun düyməsini basdı, qonağı da qonaq otağına çağırıdı, - bura gəl sən də.

Əslində, qonağını televizora baxmağa səsləmirdi, istəyirdi ki, o da gəlib pəncərədən yağışdan sonra doğan səhər günəşinin qan kimi qızartdığı üfüqlərə, açıq səmaya tamaşa eləsin və bilsin ki, hava günəşli olacaq, hara istəsələr gedə biləcəklər.

Edqar da onun arxasınca eyvana çıxdı, gözlə görünən nə vardısı, hamısına acgözlüklə baxdı və birdən-birə Sərxan üçün gözlənilməz bir kəlam işlətdi:

-Mənə elə gəlir mən Bakının üzünə baxmağa utanıram.

-Niyə?

-Çünki bu məsələlərdə mənim mənsub olduğum millət daha çox günahkardı.

Sərxan sərt cavab verdi:

-Biz əvvəl insanıq, sonra millət, -dedi və sonra da bildirdi ki, o, imperiyanın öz maraqlarını qorumasına təbii baxır.

Ekranda yeni ailə quranlar və boşananlar haqqında «Xoçu jenitsya» adlı, dünən axşam baxdıqları verilişin təkrarı başlayanda Edqar soruşdu:

-Sən həmişə Moskva kanallarına baxırsan?

-Demək olar ki, hə.

Yalan söyləmirdi; Azərbaycan telekanallarının verilişləri onu çəkmirdi, hətta hərdən yalnız gündəlik xəbərləri əhatə edən yayımlara da axıracan baxmağa hövsələsi çatmırdı.

-Amma mən istəyirəm ki, bu günlər ərzində yalnız Azərbaycan telekanallarına baxım, - sözünə bir anlıq ara verdi,- görürəm, duyuram, sən məni başa düşmürsən.

-Nə bilirsən?

-Başa düşsən, niyə gəldiyimi dönə-dönə soruşmazsan. Mən doğrudan da Bakıya niyə gəldiyimi bilmirəm.

Daha sonra Edqar söylədi ki, Peterburqda iki nəfərin Azərbaycan dilində danışdığını eşidəndə özündən asılı olmayaraq onların arxasınca düşür ki, xoş anlar yaşasın, türklər demişkən qulaqları çınlasın.

O, Edqarın səmimiyyətinə inanırdı, lap uşaqlıqdan inanırdı, amma uşaq vaxtı başa düşə bilmədi, anası erməni ola-ola nədən Edqarı onların oxuduğu beynəlmiləl məktəbin Azərbaycan bölməsinə keçirttilər, axı, rus bölməsində də zəif şagird təsiri bağışlamırdı, ondan da hazırlıqsız uşaqlar vardı, axı! O zaman onun üçün ən böyük müəmma ruslara qarşı qəzəbini gizlətməyən atasının onu rus bölməsinə verməsi idi. Hətta birinci sinifdə oxuyanda, atası ona rus dili müəllimi də tutmuşdu ki, dildən axsamasın, amma o nəinki rus dilindən geri qalmadı, artıq beşinci sinfə keçəndə anladı ki, ana dilində danışanda çətinlik çəkir, «2»yə «iki» dediyinə görə ona lağ edənlər haqlıdılar.

... Dayısı onu anasının ana Vətəninə -Ağdama aparmışdı və orda bir neçə gün qalandan sonra Şuşaya -vilayət pioner düşərgəsinə gətirmişdi ki, Sərxan əməlli - başlı istirahət eləsin, ən əsası da, kökəlsin.

Düşərgənin boynu qırmızı qalstuklu pioner heyəti üç dəstədə birləşirdi. Birinci dəstədə rusca danışanlar, ikincidə ermənilər, üçüncü dəstədə isə azərbaycanlılar. Qərib yerdə, bəlkə də qan çəkdi və adını, soyadını söyləyib azərbaycanlı uşaqlara qarışmaq istədi, amma məlum olanda ki, o "2"yə "iki", 3-ə «uç» deyir, gülüşdülər, dəstə rəhbəri isə dedi ki, sənə yerin rus otryadıdır, sən onsuz da bizi başa düşməyəcəksən.

Düşərgənin «Qırmızı guşə»dən asılmış nizamnaməsini dönə-dönə oxumuşdu. Hətta artıq onu da bilirdi ki, onu «Hayes, turkes?» deyə dindirən olsa, cavab verməli ki, mən Lenin pioneriyəm. Və ekskursiyalara gedəndə yetimxana uşaqlarına yaxınlaşmamalıdı.

Gündə iki dəfə - səhər və axşam dəstələr məxsusi düzəldilmiş meydançada sıraya düzülürdülər, manqa başçıları dəstə rəhbərlərinə və onlar da Baş dəstə rəhbərinə hesabat verirdilər ki, hamı yerindədir.

Hər dəstənin yanı-yörəsi açıq olsa da üstüörtülü bir guşəsi vardı və səhər yeməyindən sonra hər dəstə özünə məxsus guşədə toplaşır. Erməni və azərbaycanlı dəstələrdəki uşaqlara nə danışdılar, o bilmirdi, amma onlara «İqor polku dastanı»ndan parçalar oxudurdular. Səlis nitqi ilk dəfə o zaman karına gəldi və o, nəhayət ki, bu düşərgədə seçildi.

Seçilmək, fərqlənmək istəyi onun içində lap çoxdan baş qaldırmışdı, bəlkə də bu dünyada, daha bir yaşının varlığını duyduğu andan...

Bu pioner düşərgəsindəki cəmi pionerləri birləşdirən, qaynayıb-qarışmağa həvəsləndirən tar-kaman səsi isə axşamlar ucalırdı və oynaya bilənlər ortaya düşüb oynayırdılar. O, əl çalanlardan idi, amma xorla oxumaq yeri gələndə bəziləri kimi yalandan ağzını açıb-yummurdu, ürəkdən oxuyurdu.

Hər axşam ortaya düşüb sındıra-sındıra «Kolxoz» rəqsi, hərdən də bir «Nəlbəki» rəqsi oynayanların arasında şuşalı bir qız da vardı və bəlkə də o qız olmasaydı, o qız hərdənbir onun üzünə gülümsəməsəydi, onu danışdırmısaydı, dünyanın ən böyük sirrini ona anlatmasaydı -hələ də yadıındadır, o qız da onun kimi 2-yə «iki» deyirdi -dayısına məktub yazardı ki, gəlib onu aparsın.

O, həyatında ilk məktubunu bu düşərgədən yazdı, özü də Bakıya - Edqara.

Şuşada ən çox şıdırğı yağışlar yağanda darıxırdı və ilk dəfə İsmayılının Quşencə kəndində atasının köməyi ilə belinə qalxdığı, sonralar isə mehr saldığı o çıdarlı atın gözlərini xatırlayırdı.

Adını, soyadını, hətta Şuşa şəhərindəki ev ünvanını hələ də unutmadığı o qızı günlərin birində - atası, ya əmisi bilmədi, -gəlib düşərgədən aparən gün dayısına - Ağdama çoxdan yazmaq istədiyi məktubu yazdı və dayısı bir neçə gündən sonra gəlib onu atın tərkində Ağdama aparandan və yenidən qohum-əqrəbaya qarışandan sonra anladı ki, ana dilini bir qədər də yadırgayıb. Bunu dərd etməsə də, sıxılırdı və çalışırdı az danışsın ki, yaşlıları ona gülməsinlər. Amma hiss eləyirdi ki, Ağdamdakı doğmaları arasında onun rus dilində «lap rus kimi» danışması ilə qürrələnənlər də var.

...Baxdıqları televiziya yayımında Ağdamın adı hallananda, cəbhə bölgəsindəki bir neçə kəndin, erməni silahlı birləşmələrinin nəzarət etdikləri adsız yüksəkliklərdən iri çaplı pulemyotlarla və avtomatlarla atəşə tutulduğu vurğulananda və dərhal da düşmənin cavab atəşilə susdurulduğu qeyd olunanda Edqar bir gözünü ekrandan ayırmadan soruşdu:

-Sənin Ağdamdakı qohumların necə oldu? Bakıdadılar?

-Hə, Bakıdadılar, hərəsi bir yataqxanada məskunlaşıb.

-Necə dolanırlar?

-Bütün qaçqınlar kimi, səhərdən-axşama küçələrdə alver eləyirlər ki, ac yatmasınlar.

-Gərək ki, onlardan birinin arvadı erməni idi, qızını da yanına salıb hərdən Ağdamdan sizə gəlirdi.

-Susanna xalanı deyirsən?

-Hə, Susanna xala... Yaşayır?

-O, elə hadisələr başlananda öldü.

O, Susannanı tez-tez xatırlayırdı, amma ona görə yox ki, dayısının ömür yoldaşı olmuşdu, uşaq vaxtı Ağdama gedəndə qulluğunda durmuşdu, nazıyla oynamışdı; ona görə ki, Susanna həmişə qızı Əntiqəni nişan verib deyirdi ki, böyüyəndə Əntiqəni ona verəcək. Həm də Susanna Əntiqəni məcbur eləyirdi ki, rusca danışsın. Əntiqədən isə əzəldən xoşu gəlmirdi, hələ lap balaca ikən bir dəfə dayısı onları güləşdirmişdi və Əntiqə onu yerə çırpandan sonra da qulağını ağzına alıb var gücü ilə dişləmişdi; özü də elə dişləmişdi ki, dərhal onu həkimə qaçırdıb qulağına tikiş qoymalı olmuşdular və o bir neçə gün Göləblidə qulağı sarıqlı gəzmışdi.

O zamanlar anası Susannadan razı deyildi, oturub-durub deyirdi ki, köpəyin qızı çox yaxşı gəlindi, amma doğmur, belə getsə, qardaşımı oğulsuz qoyacaq, amma Susanna gecdən-gec bir oğlan da doğdu və bu zaman anası onu da götürüb gözaydınlığına, Ağdama - qardaşığı ilə yola düşdü. Sərxan artıq onuncu sinfə keçmişdi və illik qiymətləndirmə cədvəlində ona yalnız «Azərbaycan dili» fənnindən kafi yazmışdılar, qalan qiymətləri «5» di.

Görüşmədikləri illər ərzində Əntiqə tamam böyümüş, gözəlləşmişdi, özünü ağır aparır və onu nəinki rusca, heç Azərbaycan dilində də

danışdırmırdı. Heç elə bil bir neçə il qabaq nə o Əntiqənin hörüyünü biləyinə dolamışdı, nə də Əntiqə onun qulağını dişləyib qopartmışdı.

Susanna sözgəlişi anlatdı ki, qohumlar arasında Əntiqəni istəyənlər var, sonra da anasının ucadan gülməsinə səbəb olan bir zarafat elədi:

-İndi mən gərək bir qız da doğam ki, Sərxan gələcəkdə subay qalmaya...

O zaman Sərxan özü də bu zarafata biganə qalmamışdı, başını aşağı salıb gülümsünmüşdü, amma Qalina Aleksandrovnanın vəfatından sonra özündən otuz yaş kiçik tamam başqa bir Qalina ilə görüşəndə və bu Qalina həyatı yenidən onun gözündə gözəlləşdirəndə, ona sıcaq anlar yaşadanda, bir daha inandı ki, kişi ilə qadın arasındakı böyük yaş fərqi olsa-olsa məhəbbət artır bilər, özgə heç nə.

...Ona etibar olunmuş açarla qapını açan Qalina içəri lov xəbərlə girdi, təlaş içində birnəfəsə söylədiklərindən belə məlum oldu ki, şəhər vahimə içindədir, terrorçu Neft Akademiyasına girib, qarşısına çıxanları - onlarca tələbəni, müəllimi güllələyib, axırda da özünü vurub. Qalınanın sözündən belə çıxırdı ki, bütün vəğzal ətrafı yolları bağlayıblar və onu buraya gətirən taksi sürücüsü də məcbur olub ki, yolunu dəyişsin və buna görə də ondan əlavə olaraq üç manat da artıq pul alıb.

Sərxan Səmədzadə Qalınanın hər dəfə bu evə həyəcanlı bir xəbərlə gəldiyinə, son olaraq da bunu onun kisəsindən çıxacaq paraya bağladığına alışmışdı, amma bir qədər sonra Ramiq Məsum içəri daxil olanda və Neft Akademiyasında baş vermiş fəlakətin ucundan-qulağından danışanda birdən-birə hönkür-hönkür ağlamağa başlamasından bildi ki, Qalınanın təşvişi əbəs deyil, həqiqətən də vəğzal ətrafında qarışıqlıq idi.

-Dadanıblar Neft Akademiyasına, - Ramiq dedi, - haranı qarışdırmaq lazım olduğunu bilirlər.

Ötən ilin payızında Neft Akademiyasında baş verən terror olayı Sərxanın yadında idi. Aktyor dostlarından birinin qızı o hadisədə həlak olmuşdu və o mərhumun üçün də, qırxına da getmişdi.

Sərxan Səmədzadə, ümumiyyətlə, xeyirdən-şərdən qalmağı sevmirdi, teatr səhnəsindən daha çox, real həyat səhnəsində olmaq istəyirdi. Amma neynəyəsən ki, can o can deyildi. Və ən qəribəsi də bu idi ki, toy məclislərində ağlamaq, yas yerlərində gülmək istəyirdi və hərdən ona elə gəlirdi ki, bu, artıq dəlilik əlaməti idi.

-Bəs terrorçu kimdi?

Sərxan Səmədzadənin ortalığa atdığı bu sualı Ramiq dərhal cavablandırdı.

-Bu dünyada ermənilərdən başqa terrorçu var?! - dedi və dərhal da çönüb Edqardan üzr istədi, - sən məndən incimə ha..

Amma Edqardan çox ev sahibi incidi, ona görə incidi ki, bu sözün tamamında Qalina heyrət, təəccüb dolu gözlərini Edqara zillədi və müəmmalı tərzdə çiyini çəkdi:

-No poka liçnost terrorista neizvestna, no qovoryat on ne sam v sebe strelyal, yevo otkuda-to ubil snayper.-Bu sözü də Qalina dedi, amma Sərxan Səmədzadə kəsdirə bilmədi ki, Ramiqin qonağa nə üçün üzrxahlıq etdiyini Qalina başa düşüb, ya yox? Və hər ehtimala qarşı Ramiqi bir qırağa çəkdi, - danışığına fikir ver dedi, - Qalina onu Cahangir Əli oğlu kimi tanıyır, anladın? O, xəfifcə qımışıb üzr istədi və bir qədər sonra da Qalınaya eşitdirə- eşitdirə qonağa üz tutub, - Cahangir müəllim, - dedi, -Bakının yeni mənzərələri xoşunuza gəlirmi? - Və bir qədər sonra Qalina nəzakətlə Edqara Cahangir müəllim deyə üz tutanda bir qədər toxtadı, amma içində

bir nigarançılıq qaldı və bu Ramiqin Edqardan üzr istəyərkən Qalının gözlərində doğan ifadə ilə bağlı idi.

Ev sahibi isə, bir əli televizorun pultunda, bir - bir Azərbaycan kanallarını çevirirdi ki, görsün şəhərdə baş vermiş olay haqqında onlar nə deyirlər? Amma bütün kanallarda əyləncəli verilişlər gedirdi, elə bil kanallar xalqı daha çox əyləndirib-güldürmək uğrunda yarışa girmişdilər. Görünür, Ramiq də ev sahibinin telekanallarda nə axtardığını duydu və ona görə də:

-Mən aralıdan gördüm, telereportyorları yaxına da buraxmırdılar, -dedi, -yəqin ki, axşam xəbərlərində məlumat verəcəklər; bunu xalqdan gizlətmək olmaz.

Ev sahibi soruşdu:

-Niyə gizlətməlidirdər ki?

Və Ramiq Məsum həm də siyasi savadını nümayiş etdirməyə başladı:

-Axı, bu siyasi məsələdi, nə qədər insan öldürülüb, nə qədər insan yaralanıb, qatil isə artıq həyatda yoxdur, bu isə o deməkdir ki, əməliyyatı kəşfiyyat işləyib, hökumət bu məsələni araşdırmalıdır, məsələni xalqa necə çatdırmaq barədə qərar qəbul olunmalıdır, bu da axşama çəkər, mən belə düşünürəm.

Amma bir qədər sonra Moskva telekanallarından biri bu hadisənin bir sıra məqamlarına, o cümlədən həlak olanların, yaralananların sayına aydınlıq gətirdi və məlum oldu ki, qatil özünü yaralasa da, sağdı, qanun qarşısında cavab verəcək. Amma qatilin şəxsiyyətindən söz açılmadı və Ramiq Məsum da bunu əsas tutaraq müəmmalı bir ifadə işlətdi:

-Demək, məsələ aydındı...

Edqar isə bu xüsusda bir kəlmə sözünü xəlvətə salıb onun qulağına pıçıldadı:

-Hamısı mənim qismətimdən, baxtımdandı, bu günə qalmışdı bu çaxnaşma?!

Edqar baxtından gileylənməkdə haqlı idi; onunku əzəldən gətirməmişdi, hələ üç yaşında ikən atasız qalanda anası evə bir kişi gətirib salmışdı və bu pəzəvəng kişi də evlərinə ayaq basdığı gündən Edqarı döyməyə başlamışdı.

Sərxan o zamanlar dərəcə gedəndə anasının ona verdiyi bir büküm pendir-çörəyi Edqarsız yeməzdi, harda olur-olsun Edqarı tapıb loxmasını onunla bölərdi.

Hərdən Edqar özü onu axtaranda və deməyə heç bir yeni sözü olmayanda başa düşürdü ki, Edqar acdı.

Müharibədən sonrakı ilk illərdə hərdən onların da evində çörək olmurdu, yarma bişirib yeyirdilər və o bilmirdi ki, bu yarmadan Edqara necə aparsın?

...Qalina otaqları silib-süpürəndən, hətta səhər günəşinin bir özgə görkəmə gətirdiyi kraxmallanmış köynəklərini, tuman-köynəyini şifonerdə, dolabda yerləşdirəndən sonra önlüyünü döşünə taxıb mətbəxdə bulaşmış qabları yumağa başlamışdı. Özü də həmişə olduğu kimi qüssəli bir rus xalq mahnısını zümzümə eləyə-eləyə. Elə bil o bu mənzildə həyəcanla, təşvişlə bir-birinin üzünə baxanları da, iki saat qabaq sakini olduğu şəhərdə baş vermiş dəhşətli olayları da tamam unutmuşdu və sanki bu mahnı onu bu mahnıda təsvir olunan o yaşıl, çaylı, meşəli məkana qovuşdurmuşdu.

Sərxan isə Qalının zümzümə etdiyi bu mahnılara alışırmışdı və ona elə gəlirdi ki, Qalina öz taleyini oxuyur.

Qəfil zəng səsi gəldi - ev sahibinin əl telefonuydu. Zəng vuranın səsi apaydın eşidilirdi; telefon açanın gur danışığına görə yox, onun telefonundakı nizamsızlığa görə. Ötən illərdən qalma bəzi əşyaları kimi bu telefona da öyrəşmişdi və son zamanlar təzə nə isə almağa əli gəlmirdi.

-Mənəm, Sərxan müəllim, Sərməstdi, yəqin, şəhərdə baş verənlərdən xəbəriniz var, deyirlər ki, başqa institutlarda da terror gözlənilir, hər yanda yolları bağlayıblar, maşın sürmək olmur, bu gün gedəsi bir yeriniz yoxdursa, mən gedim evə.

Etirazını dərhal bildirdi:

-Heç yana getmə, bir azdan düşürük aşağı, bu gün gedəsi yerimiz çoxdu.

Qalina ərlə səsinə qaldırdı, sanki öz kəbinli kişisinə qışqırırdı:

- Kuda tı posle operatsii? Na ulitse xolodno, solntse obmançivoe, svetit, no ne qreet.

Qalinaya əhəmiyyət vermədən üzünü qonağa tutdu:

- Geyin.

Bir gözü bayaqdan bəri şahmat taxtasında olan Ramiq Məsum da bu sözdən öz payını götürdü:

-Onda mən də gedim, -dedi, -şahmat oynamağımız qalsın sabaha.

Ev sahibi qondarma təbəssümlə:

- İstrumentlərini unutma, - dedi, - hara qoymusan ordadı.

Qalina mənzilə həyəcanlı girsə də gülərlə tərk elədi, üzünü qonağa tutaraq dedi ki, o gələn gündən Sərxan İmranoviçin eyni açılıb, onu sevindirən də elə budur!

-Allah Sizi qorusun!

Ramiq Məsum hər dəfə bu mənzildən çıxanda bu sözü tək halda dilinə gətirirdi, Allah səni qorusun, deyirdi, amma bu dəfə qonağı da nəzərə aldı və üstəlik, bu kəlamı təkrarladı:

-Allah sizi qorusun!

Sərxanın Allahın adı hallanan bu kəlamdan əsla xoşu gəlmirdi; onun aləmində «Allah» insanın kəşfi idi, vəssalam, özü də ən böyük kəşfi! Haçandan bu qənaətə gəlmişdi, xatırlamırdı, amma kəsinliklə inanırdı ki, orta məktəbdə və sonra da institutda aldığı rus-sovet təhsilinin buna heç bir dəxli yoxdu, axı, onun orta məktəbdə şagird və eləcə də institutda tələbə yoldaşlarının böyük əksəriyyəti başqa cür düşünürdülər, «Tövrət», «İncil», «Quran» kimi müqəddəs kitabların Allah kəlamları kimi göydən nazil olduğuna inanırdılar. Bəs o niyə buna inanmırdı? Artıq ömrünün səkkizinci onilliyinə qədəm qoymuşdu, amma hələ də bunun səbəbini dərk edə bilmirdi...

Həyəət düşüb, artıq qapıları da onların üzünə açılmış taksiyə minəndən sonra Sərməst hara gedəcəklərini soruşanda o, fikirləşmədən Edqarı nişan verdi:

-Qonağımız, hara istəsə, ora...

Edqar isə, sanki o anda mükəlliminin bu sayaq məcrasına hazır idi.

-Sulutəpəyə gedəcəyik, -dedi, -qəbiristanlığa.

Üç il qabaq Peterburqda görüşərkən oğlunu da, arvadını da Sulutəpədə torpağa tapşırıldığını Edqara demişdi, bu üzdən də bu müstəvidə sual verməyə ehtiyac duymadı, amma narazılığını dilinə gətirdi:

-Əziyyət olacaq...

Sərxan Səmədzadə mühakiməsində haqlı idi, o qəbirlərə baş çəkməyi, otunu-alafını təmizləməyi ona görə Sərməstə həvalə eləmişdi ki, qəbiristanlığın girəcəyində maşından düşəndən sonra qarşıdakı dikdiri, daha doğrusu yarım kilometrlik ciğiri qalxmalı olmasın, çünki axırıncı dəfə o ciğiri qalxanda elə bir hala düşdü ki, elə bildi indicə ürəyi dayanacaq.

Ölümün insana nə qədər yaxın olduğunu da, iki dəfə əməliyyat stoluna qalxıb cərrah bıçağı altına düşəndə yox, məhz onda duymuşdu.

O zaman qəbiristanlığa Sərməstlə gəlmişdilər və Sərməst qızılgülləri sulamaq üçün beş litrlik kapron çəlləkdə gətirdiyi suyu da güllərə verəsi olmamışdı, onun üzünə çiləmişdi ki, ayılsın, özünə gəlsin.

-Mən bu yolda əziyyət çəkmək istəyirəm, - Edqar dedi, - borcluyam, - və sözünün ardını bir qədər fikirləşəndən sonra gətirdi, - bilirəm ki, borcdan çıxma bilmərəm, amma...

Edqar sözünün ardını gətirmədi və Sərxan Səmədzadə elə bu anda kəsinliklə qərara gəldi ki, Edqar elə borcundan çıxmağa gəlib, əslində isə, o, Edqarı özünə borclu saymırdı və inanırdı ki, o ağır günlərdə qarşısına Edqar yox, lap tanımadığı bir erməni çıxsaydı belə, onu gətirib evində gizlədərdi.

...Maşın artıq həyətdən çıxmışdı, amma hər tin başı tıxaclar sürət götürməyə imkan vermirdi. Edqar hər küçəsini, hər tinini, dalanını tanıdığı şəhərin mənzərələrindən gözlərini çəkməsə də, bir kəlmə olsun danışmırdı, sanki ağzına su almışdı.

Yarım saatdan da artıq çəkən və daha Sərxanı hövsələdən eləyən növbəti tıxacda Sərməst bu şəhər şəhərdə baş verən terror aksiyası haqqında gördüklərindən, eşitdiklərindən danışdı və axırda da:

-Bu, sözsüz ki, daşnakların əməli idi, - dedi, - amma məsələnin kökündə urus barmağı var - və bir qədər fikirləşəndən sonra öz qənaətini əsaslandırdı, - bu hadisə haqqında bizimkilərdən qabaq Moskvanın məlumat yayması təsadüf ola bilməz, Moskva zorunu göstərir, yəqin, yenə də hansı məsələdəsə Bakıdan incikdi, ya da eləcə istəyir ki, İrəvanın könlü xoş ola...

...Lal İrəvan-Tiflis magistralına yaxınlaşanda əlindəki dəyənəyi tulladı və İrəvana sarı gedən maşınlara əl etməyə başladı. Demək olar ki, hər maşının işığına sevinirdi, amma bu sevinc anları çox da uzun çəkmirdi, maşınların çoxusu ona çathaçatda sürəti azaltmırdılar, əksinə artırırıdılar. Bununla belə, ümitsiz deyildi, bilirdi ki, gecdən - gec də olsa, bir ürəyi yanan tapılacaq. Hər dəfə bu səfərə çıxanda bu magistralda belə bir nigaranlıq yaşasa da, istəyinə çatmışdı.

Göy üzü ulduzlu idi, amma birdən-birə səmanı qara buludlar alanda qorxdu ki, yağış yağa, daldalanmağa yer tapmağa ona görə də piyada İrəvana səmt üz tutdu ki, gözü harda bir üstü örtülü yer alsın, orda dayansın. Arada addımlarını xeyli yeyinlətdi ki, soyuq ona təsir etməsin. Yolun qırağında qarşısına çıxan arıq, axsaq yabı nəinki ondan qaçmadı, əksinə bir az da ona yaxınlaşdı, görünür, acdı və özü də ələ öyrəşmişdi, çünki iri, bulaşlıq gözlərini ondan çəkmirdi və elə bil bu kimsəsiz yolun qırağında bir canlıya rast gəldiyinə sevinirdi. Əslində, o da sevinirdi, axı daha tək deyildi. Könlündən keçdi ki, bu üzüyola atı minib yoluna davam eləsin, qırılan qoşunnandı. Yabının yalmanından tutub əlini belinə çəkəndə başa düşdü ki, çox qocadı, bu yabı onu apara bilməz. Atın dişlərinəndən çox qoca olduğunu tamamilə kəsdirəndə yabıdan aralandı, çünki o yalnız tər yox, həm də kəsif tər qoxusu verirdi. Bəlkə də elə bu qoxuya görə onu çölə buraxmışdılar. Qocalığı, daha bir işə yaramadığı dərhal hiss olunurdu.

Yolun qırağındakı, adam boyundakı kolluq qəfil tərپənəndə meşədən kəsdiyi dəyənəyi atdığına təəssüfləndi, amma dərhal bıçağını çibindən çıxartdı və kolluğa baxmağa başladı. Həmin yabı idi, arxasınca gələn bir cüt çaqqalı qovmaq istəyirdi, görünür, çaqqalların da niyyəti onu qovmaq, onu əldən salmaq idi.

Daha bir maşın ona çathaçatda dayansa da, sürücü onun lal olduğunu duyan kimi sürəti artırdı. Bir qədər sonra bir cüt işığına əl etdiyi

maşınlardan biri onu beş-on addım keçəndən sonra əyləndi, maşın boş idi, amma o maşının sürücüsü də onun lal olduğunu bilən kimi başını buladı və maşının qapısını onu, üzünə açmadı. Bir xeyli gedəndən sonra yenə həmin atı gördü, qaçırdı, amma çaqqallar da arxasınca. Ona elə gəldi ki, yabının ondan aralanmaması səbəbsiz deyil, onu qovan çaqqalların niyyətini anladığından və daha qaçmağa da həl qalmadığından ona güvənir. Yolun onu gətirib çıxartdığı avtobus dayanacağı xoşuna gəldi, burda hətta skamya da gözüne dəydi və kəsdirdi ki, hansısa insan məskəninə yaxındı.

Daha bir maşın onun tuşunda əyləndi, sükan arxasında qız idi, amma deyəsən elə bu qız onun lal olduğunu duyduğu üçün qapını açdı. Qız anlatdı ki, İrəvana gedir, bəs onun yolu haradı? O, İrəvana getdiyini anladı və maşın tərpənəndən sonra qollarını sinəsində çarpazlamaqla minnətdarlığını bildirdi. Yol boyu qızı güldürmək istəyirdi, daha doğrusu, bu yolla istəyirdi ki, qızın yaxşıllığından çıxsın. Özgə nəyə gücü çatardı ki?

...Qızıl balıq dərəcəni keçəndən sonra Arazın bir qoluna çıxdı, sürətini anasının qoxusuna doğru artırmaq istəyirdi ki, hənirti duydu, arxaya çöndü ki, soydaşlarından biridi - özü də erkəkdi. Mərhəm bir duyğu qızıl balığa anlatdı ki, bu erkək onun arxasınca gəlib. Sonra bu erkək ona o qədər yaxınlaşdı ki, bir-birinə toxundular. Bu təmas onu razı salmadı, sürətini artırdı. Anasının qoxusu burnunun ucunda idi sanki.

Sərxan Səmədzadə, ümumiyyətlə, hər adamın siyasətdən danışmasını sevmirdi, amma neynəyəsən ki, danışana qulaq asmamaq mümkünsüzdü, indisə barmağını maşının radiosuna tuşlayaraq Sərməstin sözünü kəsdi:

-Onu işə sal, görək o nə deyir?

Son illərin məşhur tikililərindən, metronun "20 yanvar" stansiyasının yaxınlığındakı tuneli keçib Bakı - Sumqayıt magistralına çıxanda sürücü sürəti artırdı. Çox keçmədi ki, son illər sürətlə böyüyən Sulutəpə qəbiristanlığına çatdılar və burda da Sərməsti dərhal tanıyan, ədəb-ərkanla salamatı alan, hansı qəbirin ziyarətinə gəldiyini bilən gözetçinin sözündən məlum oldu ki, maşınla yuxarı qalxa bilməyəcəklər, son yağışlar yoxuşu tamam yuyub.

Bir qayda olaraq çöldə-bayırda heç vaxt zarafatından qalmayan Sərməst gözetçinin bu xəbərini sualla qarşıladı:

-Təklifin nədi? Geri qayıdaq?

-Məsləhət sizindi, - gözetçi cavab verdi, - görürəm, yaşlı adamlarsız, ürəyim yanır sizə.

Sərxan birdən-birə gözetçinin cavabını zarafatla vermək qərarına gəldi:

-Narahat olma, bura elə yerdi ki, bir şey olsa üstümüzə Quran oxuyan tapılar.

Gözetçi hazır cavab olduğunu dərhal sübut elədi:

-Elə mən özüm də oxuya bilərəm, - dedi, - qorxmayın.

Sərxan Səmədzadə, ümumiyyətlə, heç bir ayının qulu deyildi, amma çoxdan bu qənaətə gəlmişdi ki, hər yerdən qaçmaq olmaz, həyatda elə məqamlar var ki, mütləq palaza bürünüb elnən sürünməlisən.

Yayda nəvəsi Sergeyi buraya gətirəndə də bu gözetçi demişdi ki, o, bu yoxuşu piyada qalxa bilməz.

Yayda indikindən qat - qat qıvrıqdı; üstəlik, uzun illərin ayrılığından sonra yeganə varisi yanına gəlmişdi və onun pərvazlanıb uçmağa yalnız qanadı çatmırdı, üstəlik də özünü hər addımda şux göstərmək istəyirdi ki, nəvəsi ürəklənsin, onun hələ uzun yaşayacağına əmin olsun.

Seryojanı aeroportda qarşılamağa ona görə taksi ilə yox, Məhəmmədlə getmişdi ki, nəvəsi bilsin; onun, aktyorluq öz yerində, maşın da sürməyi bacaran dostu var və bu elə bir dostdu ki, onu istənilən vaxt işindən ayırmaq olar.

Seryojanı qarşılamağa iki saat qabaq getmişdilər və bu iki saati hamı kimi gözləmə zalında əyləşib çay, kofe içə-içə də gözləyə bilərdi; amma o bu iki saat ərzində su da içməmişdi, ayaqüstə dayanıb gözlərini təyyarə reyslərinin monitoruna, sonra da Moskva - Bakı reysi ilə gələn sərnəşinlərin bir-bir üzə çıxdığı qapıya zilləmişdi...

Seryoja gələn günün axşamı Qalınaya zəng vurub demişdi ki, nə qədər nəvəsi Bakıdadır, onun evinə gəlməsin; Seryoja babası haqqında ayrı şey fikirləşər, ürəyinə xal düşər.

Bakiya istəkliyi ilə gələn Seryojanı daha hara qaldı gəzdirməsin, hansı çimərlik qaldı aparmasın, hansı restoran qaldı orda onlara qonaqlıq verməsin, hələ axırda da Sərməstin maşınıyla Qubaya, Şamaxıya apardı ki, Azərbaycan onun yaddaşında Quba, Şamaxı kimi yaşıl qalsın.

Günəşli səhərlərin birində bulvarda gəzinti teploxoduna da mindilər, Narginə kimi getdilər, çünki o bu adadan yeni Bakının necə möhtəşəm göründüyünün bir dəfə özü şahidi olmuşdu.

Məqsəd isə bu şəhəri nəvəsinə sevdirmək, onu bu şəhərə bağlamaqdı.

O bir həftə ərzində Seryojanı uzaq-yaxın qohumları ilə, xüsusən də cavanlarla, yeniyetmələrlə görüşdü, ünsiyyət yaratdı ki, nəvəsi bilsin ki, bu şəhərdə simsarları da var, gələcəkdə Moskvadakı kimi tək olmayacaq.

Lap axırda da gətirdi bu qəbiristanlığa, çünki o zaman ona elə gəlirdi ki, nəvəsini Bakiya bağlamaq üçün ən qırılmaz tel bu qəbiristanlıqdı, bu qəbiristanlıqdakı bir cüt qəbirdi, Seryojanın doğma atasının və doğma nənəsinin qəbri...

İndi o qəbirlərə doğru qalxırdılar. Hər əlində bir qızılgül dəstəsi tutmuş Sərməst öndə, yəqin ki, keçən əsrdən qalmış boynu dərilə paltonun içində heç bir əzası bilinməyən Edqar ortada, o isə axırda...

Hələ ki, Edqarın təklifi ilə razılaşıldığına peşiman deyildi, sol ayağından başqa ağrıyan yeri də yoxdu, son zamanlar Məhəmməd deyirdi ki, çəlik götürsün, o isə dərhal etirazını bildirirdi, amma hiss eləyirdi ki, əlində bir çəliyi olsa, belə əziyyət çəkməz, çəliyin ucunu son qardan sonra hələ qurumamış torpağa basa-basa yuxarı dırmaşar. Burada qar hələ tamam əriməmişdi, xüsusən qüzeydə, gün düşməyən yerlərdə nişanələri qalmışdı, amma sarımtıl rəngdə, toz içində.

Hər şeydən öncə üstünə döyülmüş şəkillərlə diqqətini çəkən başdaşlarının üstündəki adları, soyadları oxumasa da, doğum və ölüm tarixlərini bildiren rəqəmlərə nəzər yetirirdi və öz yaşını bu təpədə əbədi uyuyanların yaşı ilə müqayisə etdikcə, anlaşılmaz bir toxdaqlıq yaşayırdı.

Başdaşlarından birinin üstündəki yazılar isə onu heyretə gətirdi: «Səmədzadə Sərxan İmran oğlu». Doğulduğu il - 37. Yalnız başdaşındakı şəkil onun deyildi. O, bu dünyada cəmi 37 il yaşamışdı - ondan bir dəfə az. Ən qəribəsi isə sinədaşındakı, ona haradansa tanış yazı idi: «Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər et...». Görəsən, bu xitabı sinədaşına necə qayıb yazıblar, axı o, cəmi 37 il yaşayıb... Bəlkə öz vəsiyyəti? Bəlkə 37 yaşında dünyadan bezibmiş? Kim bilir... Bu qənaətə gəldi ki, bu yazı, ümumiyyətlə, onun təsəvvürünə yaddı, bəs onda niyə bu yazının önündə donub qalıb?

Bəzi başdaşlarının qarşısında ona görə ayaq saxlayırdı ki, nəfəsini dərsin və belə erkən yorulması onu qorxudurdu, çünki hələ yoxuşu yarı eləməmişdilər.

Bu məkana elə bir sükut hakim idi ki, hərdən ürəyinin döyüntüsünü eşidirdi, amma buna görə bu sükutdan çox öz qulaqlarına minnətdar olmalı idi, çünki onun hələ nəfəsi gedib-gələn yaşidlərinin çoxusu hər hansı bir mükəllimə zamanı əllərini qulaqlarına dayayandan sonra qulaqlarını (adətən sağ qulaqlarını) qabağa verirdilər ki, nə isə eşidə bilsinlər. Belə yaşidlərindən biri bəstəkar olduğundan, ona öz aralarında Bethoven deyirdilər.

Bethovenin kar ola-ola dünya musiqi xəzinəsinə hansı inciləri verdiyini bildirdi, amma başa düşə bilmirdi ki, onun bu «Bethoven»i oğlu, qızı, nəvələri ola-ola niyə tək yaşayır, nədən istəyir ki, onsuz da batmış qulağı səs eşitməsin? Və bu təklik niyə onu bezdirmir?

Daha bir sinədaşının üstündəki yazı onu ayaq saxlamağa, xalq mahnısından ona tanış olan misranı təkrar-təkrar oxumağa vadar elədi: «Aman təklik əlindən...»

Başdaşı da, sinədaşı da yalnız bir mişar daşından ibarət olan qəbrin yanında yanını yerə qoydu, dərhal da başa düşdü ki, burada çox otura bilməz, yer yaşdı və torpağın nəmi-soyuğu iliyinə-sümüyünə işləyir.

Ona yaxınlaşan orta yaşlı kişinin kimliyini biçimindən-başındakı papaqdan, əlindəki qara muncuqlu təsbehdən təxmin eləyib üzünü yana çevirsə də, salamını almalı oldu, amma dərhal verdiyi suala cavab axtaranda, kişi bir də soruşdu:

-Quran oxutduracaqsız?

Kişinin niyyətini başa düşdü və qərara gəldi ki, onu razı salsın. Kimisə sevindirmək onun məramıdır. Hərdən qəpik-qəpik qazandığını elə adamlara xərcləyirdi ki, tanıyanlar onun ağılına da şübhə edirdilər, amma ağılı kəsəndən, bəlkə də anadan olandan belə yaşamışdı. Hələ müharibənin müdhiş illərində, çörəkdən ötrü insanlar bir-birini öldürəndə, bir büküm çörəyini Edqarla bölmürdümü?

-Bəli, - dedi, - oxutduracağam...

Kişi başdaşı yalnız bir mişar daşından ibarət olan qəbri nişan verib soruşdu:

-Mərhumənin ismi-şərifini nədir?

-Bu vacibdi?

Kişi bəlağətlə cavab verdi:

-Əlbəttə, oxunan Quran öz sahibini tapmalıdır, bəradərim...

O, başını bulayıb gülümsədi və cibindən çıxartdığı əskinası kişiye verdi:

-Bəs eləyər?

-Əlbəttə, bədi, amma Siz mərhumənin ismi-şərifini söyləyin...

O, əskinası dərhal döş cibindən çıxartdığı portmanatda yerləşdirəndən sonra qaytarıb portmanatın yerinə qoyan kişiye əl verdi:

-Sən Quranı oxu, mən tələsirəm...

Son gücünü toplayıb özünü, nəhayət ki, doğma qəbirlərə yetirəndə və Sərməstin artıq qəbirləri otdan-alafdan təmizləyib, başdaşlarını sildiyini və qızılgülləri də səliqə ilə sinədaşının üstünə düzdüyünü görəndə çönüb Edqara baxdı. O, üzünü yana çevirmişdi, amma arıq çiyinləri nimdaş paltosunun içində körük kimi qalxıb-enirdi...

Sonra Edqar asta addımlarla qəbirlərə yaxınlaşaraq yerdən başdaşları kimi qara, xırdaca daş parçası götürdü və başdaşlarını ehmalca döyəcləyəndən - sanki yad adamın qapısını döydü - sonra üzünü bu daşlara toxundurub nəse dedi.

Sərməst isə heç nəyə məhəl qoymadan cib bıçağı ilə qəbirlərin ətrafında torpağa basdırılmış və artıq xeyli çoxalıb-artmış qızılgül kollarını budamağa başlamışdı. O kollardan biri qışın bu günündə bir gül açmışdı və bu gül aldıqları qızılgüllərdən daha tər görünürdü. Bəlkə də hələ kökündən ayrılmadığına görə?

Bilmirdi ki, neyləsin. İki qəbrin arasındakı boş yer sanki onu çağırırdı: "Dünya duracaq yer deyil, ey can", - deyirdi, - səfər eylə".

Yayda Seryojaya bu qəbirləri tanındanda vəsiyyətini də eləmişdi, o boş yeri göstərib demişdi: bax, məni orda dəfn eləyərsən, gözlərimə bir ovuc torpağı da özün tökərsən, öz əllərinlə... Amma indi o kəsinliklə əmin idi ki, Seryoja daha bu məkanı, bu qəbirləri heç zaman görməyəcək. Nə olsun ki, damarında onun qanı axırdı? O, başqa mühitin meyvəsi idi.

Sərməst bu məkana özünü hamıdan tez yetirdiyi kimi hamıdan tez də aralandı, o, bunun fərqinə varmadı, onu başa düşürdü, bilirdi ki, qaçqın taleyi yaşayan bu sürücü nəinki hər saatını, hər dəqiqəsini də pulla ölçür, vaxt onunçün puldu.

Sərməst gözdən itəndən sonra, Edqar hələ də ovcunda tutduğu daşı ona uzatdı və söylədi ki, yəqin onun da mərhuma, mərhuməyə sözü var, desin, bir də kim bilir haçan buraya gəlib çıxacaq?

Və o başını bulayıb, narazılıqla acı-acı gülümsəyəndə Edqar soruşdu:

-Sən hələ də inanmırsan?

-Kimə?

-Necə yəni kimə? Bilmirsən, kimə?

-Yox!-məsxərə ilə soruşdu, - Guya sən inanırsan?

-İnanıram.

-Haçandan?

-Tək qalan gündən...

«Doğrudanmı insan inanmaq üçün hər şeyi itirməlidir?»

Yox, o buna dözə bilməz!

Ağılına gələn fikirdən onu tərs basdı və elə bil bu dəfə iki qəbrin arasındakı boş yer-torpaq özü dil açıb pıçıldadı: dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə..

...Birdən-birə arxaya çönəndə və ondan beş-on addım aralanmış Edqarın dizlərini yerə dayadığını, əyilib, ağzını torpağa yaxınlaşdırdığını və nəse pıçıldadığını görəndə məəttəl qaldı.

-Sən neynəyirsən?

Edqar bu sualın cavabını ağır-ağır yerdən dikələndən, şalvarının dizlərindəki tozu-torpağı çırpıb təmizləyəndən sonra verdi:

-İnanmıram məni başa düşəsən, amma həqiqəti deməliyəm.

-Niyə inanmıram ki?

-Bilirsən, mən Peterburqdan çıxanda özümə söz vermişdim ki, Bakıda, aeroportda trapdan düşən kimi əyilib asfaltı öpəcəm, amma orda bu mümkün olmadı, daha doğrusu, orda bunu bacarmadım, burda isə fikirdəşdim ki, qəbiristanlıq da Vətən torpağıdır, müqəddəs yerdə, öpmək olar...

«Doğrudanmı sən bu torpağı Vətən sayırsan?»

Dərhal ağılına gələn bu sualı dilinin ucundan qaytardı, belə bir anda bu sualı Edqara verməyə qıymadı, yazığı gəldi.

Edqarın torpağı öpmək istəyi ona çox tanışdı, çox doğmadı.

Orta məktəbi bitirən ili müsabiqədən kənarda qalandan bir ay sonra əsgər şineli geyməli olanda, düşdüyü məxfi hərbi hissənin harada olduğunu anlayanda, nəinki azərbaycanlı, ümumiyyətlə, mülki insan (zabitlərin

arvadlarından başqa) üzünə, mülki insan təmasına həsrət qalanda, Bakının nəfəsini yalnız Edqarın Azərbaycan dilində yazdığı məktublardan alanda, hərdən xəlvətə çəkilib uşaq kimi ağlayanda o da belə bir istəklə yaşamışdı...

Gecələr yalquzaqların ulartısını eşidəndə inanırdı ki, bu məkanda insandan başqa da canlı var. Əvvəllər ona elə gəlirdi ki, burdakı həyat tərzinə alışa bilməyəcək, gecələrin birində o da xəlvətə salıb bir çoxları kimi canına qəsd eləyəcək, amma bu məxfi hərbi hissənin bütün əsgərlərin üzünə açıq olan kitabxanası və həm də (zabitlərdən birinin arvadı olan) kitabxanaçısı onu bu niyyətindən daşındırı.

Üç il keçdi, amma o Bakıda qatardan düşəndə asfaltı öpmədi; bu istək də nisgilli xatirəyə çevrildi. Və indi də Edqara baxa-baxa o nisgili yaşadı.

Qəbirlərin arasıyla bir-birinin əlindən tuta-tuta üzünə ağrı enəndə, üzüyuxarı qalxan iki kişidən birinə Edqarın zəndlə baxdığını və birdən-birə yenə ölü rəngi aldığını görəndə təəccüblə soruşdu:

-Sənə nə oldu?

Edqar yoxuşu qalxan kişiləri nişan verdi:

-Onlardan biri o idi, dünən kababçıda gördüyümüz.

O, başını bulaya-bulaya gülümsədi və birdən sərt səsle:

-Bəsdir xoflandın, Edik, axı dünən sənə söylədim,-dedi, - bu hökumət sennən siçan-pişik oynamaz!

Edqar dünən verdiyi cavabı bir başqa tərzdə dilinə gətirdi:

-Söhbət məndən getmir, söhbət... -Amma sözünün ardını gətirmədi, susdu və bir qədər gedəndən sonra çönüb arxaya boylandı.

Sərməst artıq maşını işə salıb qızdırmışdı və bu səbəbdən də, Sərxan qabaq oturacaqda, Edqar isə arxada yerini tutan kimi soruşdu:

-Hara gedəcəyik? Evə? Yoxsa...

Edqarın təklifi Sərxandan ötrü son dərəcə gözlənilməz oldu:

-Məndən olsa Səngəçəyə gedərik, Vitaliki də bir dəstə çiçəklə yad edərdik, -Edqar dedi, -mən bilən burdan Səngəçəyə o qədər də uzaq deyil.

Sərxan dərhal dilləndi, amma zarafat ovqatında:

-O qədər yaxın da deyil...

Bir zamanlar üç dost idilər. Edqar, Vitalik, bir də o. Fransız yazıçısı Dümanın məşhur romanının dəbdə olduğu o illərdə məhəllədə onlara üç müşkətyor deyirdilər. Amma heç biri nəinki qılınc, heç bıçaq oynatmağa da həvəsli deyildi. O, riyaziyyata aludə olmuşdu, Edqar kamançaya, Vitalik isə balıqçılığa. Martin ortalarından, noyabrın axırlarına-Abşeronda havalar, dənizdə su soyuyana kimi onu axtaranda məlum olurdu ki, balığa gedib-özü də Səngəçəyə.

Səkkizinci sinfə keçəndən sonra Vitalik məktəbdən aralandı və fərqli bir həyat yaşamağa başladı; o müstəqildi, haçan istəsə balığa gedirdi, haçan kefi kəssə dənizdə gecələyirdi, çaxır içirdi və qapıbir qonşuları Svetanı velosipedinin tərkinə mindirib - hərdən də ramanın üstündə oturdub - gəzdirir və onlara göz vurub əl eləyirdi.

Anası Mariya Nikolayevna yeganə oğlunun balıqçılığa qurşanmasının tam əleyhinə idi, amma Vitalikin tutduğu balıqları qonşulara özü satırdı, azərbaycanca danışa bilməsə də «təzə balıq, təzə balıq!» - deyər qışqıra bilirdi.

Vitalikin atası, deyilənə görə, 1920-ci ildə XI Qızıl Ordunun tərkibində Azərbaycana gələn və milli Azərbaycan ordusuna qarşı döyüşən rus bolşevik döyüşçülərindən olmuşdu və Mariya Nikolayevna bununla fəxr eləyirli, özünü məhəllənin başqa qadınları ilə müqayisədə imtiyazlı sayırdı. Kişisi o döyüşlərdən çox sonra ölmüşdü; balığa gedərkən yedək gəmisinin

fırtınaya düşüb batması nəticəsində həlak olmuşdu, meyidi də tapılmamışdı. Buna görə də pasxa bayramında Mariya xala başqa rus qonşuları kimi xristian qəbiristanlığına yox, kilsəyə gedirdi və deyirdi ki, orda bir şam yandırıb ərinin ruhuna dua eləyir.

Vitalikə atasından qalan miras balıqçı ləvazimatları idi və o ləvazimatlara qıymadığına, onları vaxtında tullamadığına görə Mariya xala çox təəssüflənirdi; ona elə gəlirdi ki, Vitaliki balıqçılıq azarına o ləvazimatlar salıb.

Onuncuda oxuyanda və artıq kamal attestatı imtahanlarına hazırlaşanda Vitalik necə oldusa onların da saqqızını oğurlayıb- Səngəçala, balığa apardı.

Avtobusla Səngəçal qəsəbəsinə çatandan sonra dənizçiləri buruqlara aparan bir yük maşınına minmək istəsələr də, sürücünün yanında oturmuş kişi buna mane oldu və onlar boz-qara qumu ilə diqqət çəkən yulğun, yovşan, dəvətikanı bitirən çöllə yarım saata qədər yol getdilər ki, mənzil başına çıxsınlar.

Yalnız fırtınadan - fırtınaya dənizlə qovuşa bilən bir gölün qırağında yarım saata qədər ləngidilər və Vitalik burda özünün rezin libasını geyinib, adına «saçok» dedişi balıqçı alətilə göldən balıq yemi -xərçəng yığmağa başladı və bu «saçok» irili - xırdalı xərçənglərlə yanaşı, yosun və başqa dəniz otları ilə dolandan sonra quruya çıxıb onların qarşısına boşaltdı:

-Təmizləyin, - dedi, -bu balıqçılığın əlifbasıdır.

Onlar bir neçə dəfə Vitalikin sudan çıxardıb quruya boşaltdığı yosunun, ot - ələfin arasından xərçəngləri seçib topladılar və əslində bu ovda onların gördüyü iş elə bundan ibarət oldu.

Sükutu estakada boyu uzanan böyük diametrli boruların içindən gələn uğultularla yanaşı, həm də qağayılar pozurdu: arabir eynilə insan kimi şaqqanaq çəkən qağayılar. Bu quşlar elə bir nəyəsə gülürdülər.

Estakadanın üstü ilə yarım saat da yol qət eləyib Vitalikin balıq ovlağına yetişəndən sonra nə o, nə də Edqar diri xərçəngi qarmağa keçirdə bilmədilər, Edqardan fərqli olaraq o buna bir neçə dəfə cəhd göstərsə də bacarmadı, əvvəl barmaqları, sonra bütün vücudu titrədi; xərçəng elə bil başa düşürdü ki, əcəl deyilən şey başının üstünü alıb, son anlarını yaşayır.

Vitalik tez bir zamanda nizamladığı və sonra uclarını yeyə ilə itilədiyi qarmaqların hamısına bir-bir xərçəng keçirdəndən sonra da tilovları suya atmadı, estakadanın dəmir məhəccərinə söykədi və peşəkar bir balıqçı kimi dedi ki, su çox durudu, külək qalxmasa, suyu bulandırmasa tilovu dənizə atmağın mənası yoxdu, külək isə ən azı bir saatdan sonra başlayacaq.

Amma bu bir saat ərzində də onlar boş oturmədilər, tomatlı konserv və kolbasa ilə nahar elədilər, çapma stəkanlarda araq içdilər, əsil dostluq və arzular haqqında tostlar dedilər.

Vitalik bu arada tez-tez havanı iyləyirdi və deyirdi ki, cənub küləyinin qoxusu gəlir.

Qağayılar, görünür, dənizdə yox, estakadanın üstündə yem iyi almışdılar, qorxa-qorxa da olsa onlara yaxınlaşırdılar və hətta hərdən süfrədən nə isə qapmağa can atırdılar.

Cənub küləyi başlayanda, havanı soyudanda və həqiqətən də azacıq sonra suyu bulandıranda Vitalik dedi ki, büzüşməsinlər, hərəkət eləsinlər ki, üşüməsinlər. Araqdan sonra o, üşümürdü, oturduğu yerdən tərپənməməsi-nə səbəb də o idi ki, estakadanı dənizdən ayıran məhəccərə yaxınlaşmasın, ordan aşağı boylanmalı olmasın, çünki dənizin qabarıb köpüklənmiş səthinə baxanda ona elə gəlirdi ki, dəniz qeyri-adi bir qüvvə ilə onu çəkir və hər dəfə bu anı yaşadıqca, özündən asılı olmayaraq gözlərini yumurdu.

Vitalikin məhəccərə dırmaşdığını və spiniqləri dənizə burdan tulladığını görəndə ödü ağzına gəldi. Estakadanın suyun səthindən nə qədər hündürdə olduğunu soruşmadı, çünki hər şey göz qabağında idi, gəmiləri estakadanın altından o yana da keçirdi, bu yana da.

Vitalik bu estakadanın dənizin içrilərinə doğru otuz kilometrə qədər uzandığını və hər kilometrə balıq ovladığını bildirəndən sonra dedi ki, onun ən sevimli ovlağı buradı, çünki ilk iri balığı sudan burda çıxarıb, burada suyun altına da bələddi, bilir ki, spinqi hansı səmtdən hara neçə metr tullasa, adına «zatsep» deyilən sualtı maneələrə tuş olmayacaq və qarmağa düşən balığı da asanlıqla çəkib estakadaya qaldıracaq.

Vitalik bir daha onları tərpənməyə həvəsləndirəndə yerdən qalxdılar və estakadanın o qədər hamar olmayan asfalt səthi ilə gülə-gülə o yana, bu yana getməyə başladılar.

-Darıxmırsan ki?

Edqarın bu qəfil sualına çiyini çəkməklə cavab verdi, əslində isə darıxırdı, çünki nigarandı, onu axtara bilirdilər.

-Bəs sən necə?

Edqar onun sualını dərhal, özü də sualla cavablandırdı:

-Mən sənnən bir yerdə olanda haçan darıxmışam ki?

...Estakadanın üstündə küləkdən, yağışdan daldalanmağa bir tikili də vardı; düzdür, qapısı, pəncərəsi sökülmüşdü, amma üstü örtülü idi, yerə də yosun döşəmişdilər və bu yosun qupquru qurusa da yenə də balıq, xərçəng iyi verirdi.

-Yəqin, Vitalik evə gəlməyəndə burda yatır, - Edqar dedi, - yəqin, bu yosunu da özü gətirib töküb buralara.

Vitalikin son zamanlar evdən daha çox dənizdə gecələdiyini bilirdi, hətta onu da bilirdi ki, Sveta da buna görə ondan incikdi.

Dənizə atılmış tilovlar bir-birinin ardınca cır telefon zənginə bənzər səslər çıxarmağa başlayanda və Vitalik bir-birinin ardınca sudan kiloluq, kiloyarımliq kütümlər çıxardanda və beləcə özünün necə bir balıqçı olduğunu anladanda və onlar istər-istəməz balıqçı dostlarının sevincinə şərik olanda, qarmaqdan çıxarılandan sonra asfaltın üstündə çabalayan balıqlara əl vurmağa da qorxurdular və bu balıqları adına sadok deyilən tor səbətə də Vitalik özü doldurur, ağzını bağlayıb estakadanın üstündən dənizə sallayırdı ki, balıqlar diri qalsınlar.

Arada onun da könlündən keçdi ki, dənizə spinning atsın, amma Vitalik onu inandırır ki, bacarmaz, o, qumsal bir sahilə günlərlə, həftələrlə, bəlkə də aylarla məşq etməli ki, bunu öyrənsin.

Hələ Günəş göy üzündən çəkilməmiş Edqar dedi ki, evə qayıtmalıdılar ki, Sərxanın ata-anası bu ovdan duyuyq düşməsinlər, yoxsa onlar bu yerə bir daha üçlükdə gələ bilməzlər.

Vitalik etiraz etmədi və üstəlik də bəxtləri onda gətirdi ki, Vitalik tilovları sudan çıxardandan, cəmi balıqçı ləvazimatlarını yerbəyer eləyib onların hərəsinə bir stəkan hələ tam soyumamış termos çayı süzəndən sonra fəhlələri buruqlardan gətirən yük maşını onlara çatır-çatmaz əyləndi və dərhal da məlum oldu ki, bu səbəbsiz deyil, sürücü Vitaliki tanıyır. Əlbəttə, onun Vitaliki haradan tanıdığının fərqi nə varmadı, amma quruya çıxandan sonra maşından tökülüşəndə və Vitalik tutduğu kütümlərdən birini ona verəndə anladı ki, sərbəst həyat Vitalikə çox şey öyrədib.

Sahildən, daha doğrusu, keçid - nəzarət məntəqəsindən şəhərə qədər olan bir saatlıq yolu fəhlələri "Azneft" meydanına gətirən avtobusla gəldilər, amma ayaqüstə.

Yol boyu ona görə gözlərini yumurdu ki, heç nə görməsin, gün ərzində yaddaşına, xəyalına hopmuş dəniz mənzərələri yenə gözləri önünə gəlsin; xərçəng yığıqları gölməçə, estakada, sudan çıxan balıqlar, yosun döşənmiş daldalanacaq... O, balıq ovuna gəldiyinə əsla peşman deyildi, hətta fikirləşirdi ki, haçansa müstəqil yaşamağa başlayanda bu aləmdə özünü sınayacaq. Ona elə gəlirdi ki, yeni bir aləm kəşf eləyib və Vitaliki bu aləmdən ölüm ayıra bilər və bu aləmdə ölüm gözlə qaş arasındadır...

İki həftə sonra Vitalikin anası Mariya Nikolayevna məhəllədə göz yaşı axıda-axıda hay salanda ki, bir həftədir Vitalik yoxa çıxıb, onun balıq tutmağa getdiyi estakadaya da bələd deyil, Sərxan bir an belə fikirləşmədən, alman dili müəllimi olan anasına, atasının yanında almanca anlatdı ki, o, Vitalikin balıq tutduğu məkanı tanıyır.

Artıq bir neçə il idi ki, hərdən ana-bala almanca danışmışdılar ki, öz aralarındakı məxfi söhbət üçüncü adama əyan olmasın. Amma bu dəfə anası mükaliməni almanca davam etdirmədi və məsələnin üstü açılanda, adətən, belə hallarda qəzəblənən atası sakit tərzdə dilləndi:

-Tanıyırsan, düş qabağa, Mariya Nikolayevnanın kimi var ki?

Məhəllədə ağsaqqal kimi tanınan Hacı kişi məsələdən halı olanda heç kimdən heç nə soruşmadan məşinini qarajdan çıxardı.

Edqarla o arxa oturacaqda oturdular, Mariya Nikolayevna qabaqda. Səngəçəyə çatanda və estakadalara aparan yola burulanda məlum oldu ki, Hacı kişi də cavanlığında bu yerlərdə balıqçılıq eləyib və təqaüdə çıxandan sonra bu yerlərdə yenə də balıqçılıq etmək ümidi ilə yaşayır.

Sən demə, Hacı kişi giriş - nəzarət məntəqəsindən necə keçməyin də qayda-qanununu bilirmiş, bununla belə, nəzarətçi müəmmalı təbəssümlə soruşdu:

-Bu xanım da balıqçıydı? -sonra da xəbərdarlıq elədi, -yağış yağacaq ha!

Hacı bu estakadanın hər qarışına, hətta ondoqquzuncu buruğa da bələd imiş.

Vitalikin spinninglərini aralıdan tanıdılar və sonra digər balıqçı ləvazimatlarını, o cümlədən, termosunu, qəndqabını, atasından qalma əsgər şinelini tapdılar. Əvvəlcə Edik qışqırdı:

-Vitalik!!!

Sonra o da var səsilə dostunu səslədi.

Daha sonra Mariya Nikolayevna da qışqırmaq istədi, amma qəhər onu boğdu. Edik daha bir dəfə qışqırdı:

-Vitalik!!! Vitalik!!! Vitalik!!!

Edqara haçandan-haçana qağayı səs verdi. Elə bil quş deyildi, qağayıya çevrilsə də, insan kimi şaqqanaq çəkmək qabiliyyətini özündə saxlayan insan idi.

Hacı kişi səbrlə spinningləri yığıdırmağa başlayanda Mariya Nikolayevna Vitalikə ərindən qalma şineli sinəsinə sıxıb için-için ağlayırdı.

Hava qaralanda və şıdırğı yağış başlayandan sonra da Mariya Nikolayevna dedi ki, o burdan getməyəcək, elə burda ölümünü gözləyəcək. Amma Hacı Mariya Nikolayevnanı yola gətirə bildi, söz verdi ki, sabah səhər onu yenə bura gətirəcək.

...Qırx gün sonra may ayının 1-də, dünya zəhmətkeşlərinin həmrəyliyi günündə onlar yenidən bu yerə qədəm basanda artıq Mariya Nikolayevna gecə-gündüz arzuladığı dünyaya qovuşmuşdu.

Onlar - məhəllənin bütün cavanları- Sveta da onların arasında idi-bu yerə gəldilər və bu estakadanın üstündən açıq dənizə çiçək səpələdilər.

Sonra bu, ənənəyə çevrildi və onlar bu ənənəni uzun illər yaşatdılar; hər il may ayının 1-də bu yerə gəlib bir dəstə çiçəyi dalğaların qoynuna tullamaqla Vitaliki andılar.

...Bax, belə, indi Edik, bir kəlmə sözlə Vitaliki yada salanda, yenə də Səngəçala gedib bir dəstə çiçəklə Vitaliki anmağı vurğulayanda bir an belə tərəddüd etmədən:

-Gedək, -dedi, və üzünü Sərməstə tutdu, -sən Səngəçala gedən yolu tanıyırsan da?

-Əlbəttə, tanıyram, -Sərməst cavab verdi və sürəti artırdı.

(Ardı var)

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2015-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti

1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

♦ P o e z i y a

Barat VÜSAL

KUFƏ ƏHLİ

Min ildi yalandan yazıb məktublar,
Köməyə gəlibsən Kufə, sən, gəlir...
Dünyanın başına gələn bəlalar
Min ildi elə bil Kufədən gəlir?!

Qələm düzəltmişdin, itirdin yəqin,
Sözünü qılınca verdin deyəsən?!
Başını vurmadın İmam Hüseynin,
Aləmin başını vurdun, deyəsən?!

Dərmanı neynirdin dərd verilməsə,
Biz Dəva əhli yox...
Biz Dava əhli!
Dünya başdan-başa Kərbala çölü,
Dünya başdan-başa bir Kufə əhli!

Yolundan, izindən dönməmək gərək,
Məsələn, dönməmək Kufə əhlinə!
Şəxsən məndən ötrü budur dünyada
Məsələ... dönməmək Kufə əhlinə!

Quyruq bulayıraq, təzə sümük var,
Biz Kufə əhliyik, biz Kufə əhli!
Harda vəfasız var, harda dönük var,
Yaz, Kufə əhlidi, yaz Kufə əhli!

Keçirik keçəndə Kufəli yerdən,
Ötəndə baş-başa... kül, sənsiz ötmür.

Biz dərs öyrənmişik Kufə əhlindən,
Bizim bir işimiz Kufəsiz ötmür!

Bu dünyanın bir sevinci yaranmır,
Neçə dərdi, neçə qəhri yaranır.
Zaman keçir... İmam Hüseyn yaranmır,
Amma hər gün Kufə əhli yaranır?!

Yamanca oxşarıq Küfə əhlinə,
Baxıram, görürəm mən də bu yeri,
Baxırsan, görürsən sən də səmanı.
Baxıram, görürəm mən də özümü,
Baxırsan, görürsən sən də simanı!?

Payını götürsün harda zalım var,
Kufədə qoydular Kufəni, Çöldə.
Sənə Kufə əhli, bir sualım var:
Çölmü Kufədədi, Kufəmi Çöldə?!

...Mən hələ nə üçün şeir yazıram?
Şairlik deyilən
görəsən, bumu?!
İmam Hüseynin körpə balası
Yanımda hələ də "Su!" söyləyir, "Su!"

SƏRHƏD XƏTTİ

Düşüb bu dağlarda, bu dərələrdə
Axtaran sanıram könül axtarır.
Sərhəd xəttinə bax, sərhəd xəttinə,
Babalar xətt çəkib, kömür basdırıb,
Nəvələr hələ də kömür axtarır.

Tutmaq istəyəndə təzə yerləri,
Düşmən də əlində kömür gətirib.
Biz axtaraq, tapaq hansı kömürü,
Biz sübut eyləyək kimi gətirib?!

Bu düşmən deyilən nə evlər yıxıb,
Bizmi köçəriyik, omu mədəni?!
Tapılmır... tapılmır kömür qırığı,
Götürüb aləmi kömür mədəni...

Sanıblar qonşuyuq, sanıblar dostuq,
Deyiblər, beləcə sərhəd çəkərək:
"Bu kömürdən belə sizindir daha,
Bu kömürdən belə, bizimdir, demək!"

Millət yanıb-yanıb kömürə dönüb,
Qopmuşuq çox yerdən...qopa bilmirik.
Hələ də sərhədi ayırd edəmmir.
Hələ də kömürü tapa bilmirik.

Sanmayın ömrümüz ömürtək qalıb,
Su həmənlər... bu həmənlər xəməndi bəlkə?
Nə qalıb, bir qırıq kömürtək qalıb,
Bu həmənlər bir qırıq kömürdü bəlkə?

Elə nəyimiz var, olub qapqara,
Elə nəyimiz var, alıb-satmışıq.
Qardaşla qardaşın arasına da
Axtarıb bir çimdik kömür atmışıq.

Budu Dayanacaq, budu Duracaq,
Ömür-Basırıqdır,
Könül-Çıxacaq!?
Axtarın, Arazda su quruyacaq,
Axtarın, Arazdan kömür çıxacaq!?

Bir gör nələr etdin sərhəd çəkərək,
Babam, rahatlandın kömür basdırıb.
Kim ki yenilməzdi, öz sərhədinə
Sən niyə bilmədin, könül basdırıb?!

Başımızda hələ qəzalar gəzir,
Bunu xeyirliyə yozursan yoxsa?!
Düşmənlər təzə torpaq, təzə yer gəzir,
Sən təzə kömürümü gəzirsən yoxsa?!

MƏNİM ÇANAQQALAM

Türkcə şərəf gətirib "Çanaqqala savaşı",
Türkün xeyrinə edib Allah-təala, savaşı.
Mənim də, mən türkün də belə ola savaşı,
Almamış öləmmərim, mən öz sənət qalamı,
Yazmamış öləmmərim, mən öz "Çanaqqalam"ı!

Mən də son əsgər kimi mərmimi atacağam,
Düşməni bir-birinə görərsən, qatacağam!
Mən arzuma blirəm, haqq- nahaq çatacağam,
Al qanımla yuyacam qan fışqıran yaramı,
Yazmamış öləmmərim, mən öz "Çanaqqalam"ı!

Gərək ayaqda deyil, gərək ürəkdə olum,
Təki heç vaxt susmayıb torpaq deməkdə olum!
Dönüb elə özüm də bayrağım rəngdə olum,
Görməmiş öləmmərim, mən öz bayraq qalamı!
Yazmamış öləmmərim, mən öz "Çanaqqalam"ı!

Ay namərd, yenədəmi sən qorxudan ölürsən,
Utanmazsan, bilirəm, lap yalvarıb ləlisən...
Mən hələ sərkərdəyəm, ölməmişəm, görürsən,
Böyüdürem görürsən mən Mərd, mən Dərd balamı,
Yazmamış öləmmərim, mən öz "Çanaqqalam"ı!

Qara rənglə yazmıyaq Şuşanı, ya Laçını,
Yazaq elə rənglə ki, qoy rəngləri açılsın.

Gərək bütün rənglərdən zəfər rəngi saçılsın,
Yox, qalmağa qoymaram mən bu sayaq qaranı...
Yazmamış öləmmərəm, mən öz "Çanaqqalam"ı!

Çalırıq səngərlərə dola-dola, zəfəri.
Gətirərəm, gətirər, vallah, yola zəfəri!
Qoy dönüb təkrar olsun "Çanaqqala zəfəri"
Şair, mürəkkəbə yox, batır qana, qələmi...
Yazmamış öləmmərəm, mən öz "Çanaqqalam"ı!

YARALI QƏLƏM

Baxma bu tökülən qanıma mənim,
Demirəm, oramı-buramı sarı!
Yaramı sarıma...
yaralı mən yox,
Yaralı qələmdi, qələmi sarı!

O dağ sağalmayıb, bu dağ bitməyib,
Ələnən düşmənin keçib əlindən.
Yaxşı bax, o boyda torpaq getməyib,
Torpağın qələmi düşüb əlindən!?

Bənövşə taleyim, bənövşə baxtım,
Ona əylənə qoy mən əyilim.
Niyə bu torpaqda bənövşə çoxdu?
Yəqin qələmimin boynu əyilib?!

Yaşayır bir millət boynu bükülü,
Nə vaxtdı qan düşür...
can paralanır.
Mənim qələmimdən Araz tökülür,
Mənim qələmimdən qan şoralanır!

Bu baxta kim yana, de kim acıya,
Oddu- yoxa çıxıb, addı görünmür.
Qələmi yaralı görmək -faciə,
Qələmin axırı çatdı... zülümdür!

Qoru qələmini-göz qarasını,
Baxma ki, çapanlar çapır atını.
Qələmim unudub öz yarasını,
Öpür, ürəyimin öpür çatını...

Kim deyir qorxmusan şərdən, fitnədən,
Hərəmi görəndən yaralanmısan.
Qələmim! Qələmim, yarana qurban,
Yaramı görəndən yaralanmısan!?

DARVAZA

Namus darvazası, ar darvazası,
Özünü ən böyük darvaza sanar.

Nə olsun hamının var darvazası,
Hamıdan ötəri bir darvaza var!

Darvaza-darvaza gör fəzaları
Nə günə qoyuruq biz gəzə-gəzə.
Bilmirik ki qoyur darvazaları,
Hamıdan ötəri olan darvaza!?

Hazırq... gəzirik darvaza yeri,
Qazırq... deyirik gor, bazar olsun!
Qorxma bu dünyada olmasa yerin,
Nəyin olmasa da darvazan olsun!

Orda bir həsir var, bir Məmmədnəsir,
Qoymaz özü sinsa
Darvaza sına!
Nə olsun özünün kişiliyi yox,
baxsana, kişinin darvazasına!

Bir evdə doğulub böyüsək də biz,
Darvaza-darvaza paralanmışıq,
Darvaza-darvaza yekələnmişik.
Darvaza-darvaza aralanmışıq,
Darvaza-darvaza səpələnmişik...

Sən o iştahsızın bax iştahına,
Qınama, sən niyə ev tikməmişən.
Adam var, görmüşük, öz qışlağına
Darvaza düzəldir ev tikməmişdən.

Çoxaldıb gör necə düzdə qoyublar,
Yoxsa görməyirsən? Gör, darvazanı.
Qəbristan yolunun üstə qoyublar,
Hamının deyilən bir Darvazanı!

Darvaza işinə qarışmaq olmaz,
Biz belə açırıq...
O, elə açır.
Burda örtdüyümüz darvazaları
Orda... qəbristanda ölülər açır?!

Özümüz handayıq...darvaza harda?
Adam darvazayıq, darvaza adam?!
bəlkə qoyduğumuz darvazalar da
bir gün gəlib keçir o Darvazadan?!

... hardasa yollara dikilib gözü,
Öz əzəl duruşu,
Öz ədasında...
Qəbristan kəlməsi, qəbristan sözü,
Özü darvazadır...darvazasız da ?!

ÜÇ NÖQTƏ

Dünya dağılammaz... özün sonuna
Üç nöqtə qoymusan axı, ilahi!
Qoymaz yolumuzdan sapmağa bizi,
Heç vaxt yolumuzun sağı, ilahi!

Üç nöqtə kimidir ümmanlar, demək,
Ümman fəlakətdir, ümman yar demək!
Harda sahil varsa ümman var, demək,
Harda ümman varsa, sahil... ilahi!

Burda çıxan günəş, o yağın qarsa,
Niyə tələsək ki, batmağa yasa?!
Var-var gətirirsə, varımız varsa,
Var demək yoxun da yoxu, ilahi!

Bu insan kamala, kama dolubmu,
Haliyəm sözündən hali olubmu?
Bir nöqtə könlümü, bir nöqtə ruhmu,
Üçüncü nöqtəmi ağıl, ilahi?!

Yaradıb bəndənə qul söyləmişən,
Tutsan, əbədidə yol söyləmişən.
Axı sən dünyada "Öl!" söyləmişən,
Axı deməmişən dağıl, ilahi!

Sən verib hər şeyə əvvəl can, sonra...
Dedin Barata da adamsan, sonra...
Mənə də rəhm edib adımdansonra
Üç nöqtə qoymusan, sağ ol, ilahi!

TƏBRİZ YOLLARI

Sübhü açılmış dünyanın
Axşamı- Təbriz yolları.
Qara-qara gecələrin
Ağ şamı- Təbriz yolları!

Göz yaşı axdımı tamam,
Gəlməyib vaxtımı tamam?
Vurubdu baxtını tamam,
Daşamı- Təbriz yolları?

Bu yolların oğlu gəlmir,
Bu bülbülün gülü gəlmir.
Qınamağa dili gəlmir
Yazanı Təbriz yolları!

Gəlir ahı ozanların,
Ustad, dahi ozanların.
Çalır, oxur ozanların
Ozanı -Təbriz yolları!

Şahidi qeylu-qalların,
Nəydi günahı ellərin?
Gözümdə bütün yolların
Mizanı -Təbriz yolları!

Kiçilir, dönmür qızıla,
Dərdi hayana yazıla?
Hayıf, qısala-qısala
Uzanır Təbriz yolları.

Bağrı qan lələdir hələ,
Vurnuxur, əladır hələ.
Bu məni ağladır hələ,
O səni... Təbriz yolları!

Yaralarım köz-köz olsun,
Zaman ilə üz-göz olsun!
Ya nə varsa, Təbriz olsun,
Ya hamı- Təbriz yolları?!

Tufandamı, Küləkdəmi?
Şeytandamı, Mələkdəmi?
Ah, görəsən, ürəkdəmi,
Ahdamı, Təbriz yolları?!

Yoxuşdu bütün enişlər,
Yağımız- bütün qəmişlər!
Kəsib bax bütün yağışlar,
Ah, damır, Təbriz yolları!?

Sən ay haqqı yeyilənim,
Nəsimitək soyulanım!
Barat Vüsal deyilənin
Vətəni -Təbriz yolları!...

YANIMDADIR

Bir yanar ocağım var.
Sönməz qaralmaz heç vaxt,
Mən közün yanındayam,
Köz mənim yanımdadır.
Hər nə varsa, axtarma,
Elə buralardadı,
Özgə harda olar ki,
Gəz, mənim yanımdadır.

Yerə düşmür elə bil,
Uçur daim durnalar,
Ağac-ağac açırlar
Puçur, daim durnalar.
Uçur başımın üstədən,
Uçur, daim durnalar,

Mən yazın yanındaşam,
Yaz mənim yanımdadır.

Hava varmı "Dilqəmi",
"Ruhani" havam kimi,
Dava varmı, könüllə
Etdiyim davam kimi.
Xətrini istəyirəm
Ələsgər babam kimi,
Mən Sazın yanındaşam,
Saz mənim yanımdadır!

Gözəlliklər yaradır
Gözəl ərin ürəyi,
Ürəyin göz, əli var.
Göz, əllərin ürəyi...
Yarandığı zamandan
Gözəllərin ürəyi
Gətir, möhür basacam...
Yaz, mənim yanımdadır.

Şirin adı göydədi,
İtin adı yerdədi,
Yalançı mömünlərin
Etiquadı yerdədi.
Etibarlı yerdəyəm,
Etibarlı əldədi
Mən Sözü'n yanındaşam,
Söz mənim yanımdadır!

KOMPAS

Gedirəm, yolumu yanılanmaram,
Mən yolun düzünü tutub gedirəm.
Hər insan saldığı ləpirə baxır,
Mən izin izini tutub gedirəm!?

Mən yolu baxt!- deyib seçən kişiyyə,
Nadana bax, deyib keçən kişiyyə.
Mən yolun gözünü açan kişiyyə,
Mən yolun gözünü tutub gedirəm!

Qorxuram əriyə baxışım altda,
Qalar bir nənənin qarğısı altda.

Lələlər çimişir yağışın altda,
Mən ordan gözümü "tutub", gedirəm!

Baratı qorxutmaz qaranlıq, qorxu,
İşıqımı deyirsən, işığımı bax, bu!
Mən yol axtarıram Allaha doğru,
Mən insan üzünü tutub gedirəm!

◆ D r a m a t u r g i y a

Mehman MUSABƏYLİ

YÜK VAQONU

◆ İki hissə və dörd pərdədən ibarət dram

İŞTİRAK EDİRLƏR:

SARIGÜL

ƏSRƏF

SARVAN (MAŞİNİST)

SÜSƏN

NÜSRƏT (ZABİT)

MUXTAR

ORDUXAN

NAĞDALI (POLİS)

RÖVŞƏN

– BİRİNCİ HİSSƏ –

Birinci pərdə

1-ci şəkil

Çöllükdə qaçqın düşərgəsi. Paslı və yararsız yük vaqonlarından biri...

Vaqonun yan divarında polietilenlə pərdələnmiş qapı və pəncərə quraşdırılıb... Qapının qarşısında enli sürəhili pilləkən var.

Qapıdan sağda, yerdə, vaqonun divarı qarşısında iri yemək stolu və arxasında söykənəcəksiz skamyalar var.

Vaqondan xeyli aralı, solda kərpiclərdən qurulmuş bir hündürlük, onun üstündə samovar və stəkanlar, yanında irili-xırdalı qablar var. - Kiçik yay mətbəxi.

Vaqonun arxasında elektrik dirəyi ucalır. Dirəyin yuxarisına reproduktor, aşağısına isə əlüzyuyan bərkidilib. Vaqondan hər tərəfə uzanan iplərdən biri də dirəyə bağlanıb. İplərdən, yenicə yuyulub sərilmiş paltarlar, döşəkağıllar və s. sallanır.

Hava qaralır. Sarigül yuduğu paltarları vaqonun qarşısından uzanan ipə sərməkdə davam edir. Fikirlidir. Hərdən nə etməli olduğunu yadına salır.

SARIGÜL. *(Elə bil kiminsə gəldiyini hiss edib əl saxlayır, amma heç yərə dönüb baxmır) Muxtar?.. (paltar sərməyinə davam edir) Eh, Muxtar... Yenə də qaş qaralanda gəlirsən...*

Uzaqda, qaranlıqda Muxtar sezilməyə başlayır. O, asta addımlarla, ətrafındakı mənzərəni seyr edə-edə Sarigülə yaxınlaşır.

(davam edir) Bir-birimizi ilk dəfə görüb bəyənəndə də qaranlıq idi...

Muxtar heç nə danışmadan ipə paltar sərməkdə ona kömək edir.

Sonralar mənə hirsənəndə deyərdin ki, bundan sonra qaranlıqda qız bəyənənin... atasına lənət! Sənin ən ağır söyüşün elə bu idi, "atasına lənət!" Məktəbin zirzəmisindən silah anbarı tapılanda da dedin "bunu bura yığanın atasına lənət!", bizə atəş açılanda da... yox, onda lap ağır söydün. "Atalarına lənət!" dedin *(Qəhqəhəylə gülür)* ... "Atalarına lənət!"

Muxtar Sarigüldən aralanıb, yorğun-yorğun pilləkəndə oturur.

Daha söymürsən. İndi daha söymürsən...

MUXTAR. Amma sən bir şeyi unutmusan, Sarigül. O gündən sonra mən həmişə cavanlara məsləhət görərdim ki, sevdikləri qızla qaranlıqda, Ay işığında söhbət eləsinlər. Qaranlıqda insanlar daha səmimi olurlar. Gün işığında gördüyün gözəllik səni aldada bilər. Diqqətini yayındırır. Amma qaranlıq kömək edir ki, insanın səsini duyasan. Səs aldatmaz, ürəkdən xəbər verir. Həyatda çox yanıldım, Sarigül, amma sənin səsində mən yanımadım, sənin ürəyinin səsində... Oğluma da sevəcəyi qızla qaranlıqda söhbət etməyi məsləhət görəcəkdim...

SARIGÜL. *(Lətifə danışmış kimi)* Evin üstünü artırmaq istəyirdik. *(gülür)* Əlimizə düşəni materiala verirdik. Gücümüz-imkanımız nəyə çatırdısa, alıb qoyurduq ki, ikinci mərtəbəni tikək. Uşaq evlənənə qədər tikib qurtaracaqdıq. Hələ bilmirdik, kimə evlənəcək. Sən guya savadlı qız alacaqdın. Deyirdin erməni qızları savadlı olur. Mən də guya oğlumun qayğısına qalan bir qız alacaqdım, öz millətimizdən... Sən... *(qəhqəhə çəkir)* Hələ sən həyətin ortasında anbar düzəltdiysə ki... materialları gəlib oğurlamasınlar. *(Sanki lətifənin finalını danışır)* Material da yoxdu, anbar da yoxdu, Muxtar, ev də, uşaq da... Muxtar...

MUXTAR. Bağışla məni, Sarigül, səni xoşbəxtliyindən mən məhrum elədim. Başqasına ərə getseydin, indi bu qədər bədbəxt olmazdın.

SARIGÜL. Bilirsən, indi oğlun haradadır? Mənim yanımda yoxdu, sənin yanına gəlməyib ki? Görməmişən onu?.. Hara getdi, ay Muxtar, bilmirəm, bilmirəm qurd-quş yedi, hara oldu? Nə səni qurd-quşdan qoruya bildim, nə sənin yadigarını.

Səhnənin qaranlıq dərinliyindən kimsə gəlir.

MUXTAR. Mən hər şeyi korladım, mən. *(Asta-asta qalxıb ətrafa boylanır)* Mən getməli oldum. *(Yavaş-yavaş uzaqlaşır. Vaqonu keçib, dərinliyə doğru gedir.)* Çox qalmayıb, Sarigül. Hər şey yaxşı olacaq. Gözlədiyindən də yaxşı... *(qaranlıqda görünməz olandan sonra səsi gəlməyə davam edir)* Sarigül, mənim çiçəyim, inan mənə...

Vaqonun arxası ilə gələn Əşrəf əl-üz yuyana yaxınlaşır.

SARIGÜL. Mən həmişə sənə inanmışam, Muxtar...

Yuyunmağa hazırlaşan Əşrəf bu sözləri eşidib bir əli ilə dirəyə dayaqalanıb fikrə gedir. Sonra yuyunmaq istəyəndə, suyun qurtardığını görür. "Yay mətbəxi"ndən su götürməyə gedir. Sarigül onun gəldiyini görüb ayağa qalxır və vaqona girir. Əşrəf yuyunandan sonra gəlib vaqonun qarşısındakı yemək stolunun arxasında oturur.

(Əlində qazanla vaqonun qapısında görünür) Əşrəf qardaş, çay içəcəksən, yoxsa yemək yeyəcəksən?

ƏŞRƏF. Çay içəcəm, gəlinbaci, çay içəcəm.

Sarigül qazanı qoymaq üçün yenidən vaqona girir və oradan çıxıb pillələri enir. Samovara yaxınlaşıb onu qızdırmaqla əlləşir. Sonra tələsmədən, fikirli-fikirli boş vedrə və plastmas vannaları yerbəyer edir.

(davam edir) Çox üzürsən özünü, gəlinbacı, vallah çox üzürsən.

SARIGÜL. Çox üzürsən deyəndə ki, ay Əsrəf qardaş, tək adamam, məndən nə gedir ki... məktəb yox, gedim müəllimliyi eləyim. Sənin sözün olmasın, mən yumasam, bunları kim yuyacaq? Nazlı xəstədi, o birilər də ki, başları uşaqlarına, ərlərinə qarışib....

ƏSRƏF. *(Söhbəti dəyişmək istəyir)* Heç olmasa nəsə ye, rəngin ağappaqdır.

SARIGÜL. İştaham yoxdu.

ƏSRƏF. İştahasız ye! İndi heç kəsin iştahası yoxdu. Hamı sağ qalmaq üçün yeyir!

Pauza.

SARIGÜL. Bəlkə əsir düşüb? *(ağlayır)* Əsir düşübsə sağ qoymazlar. Bap-balaca uşağa işgəncə verib öldürəcəklər. Uşaq nə bilir hərbi sirləri...

ƏSRƏF. Sakit ol, gəlinbacı! Yenə başlama! Onsuz da çox çətin sınaqdı bu. Sən də tək deyilsən. Özünə ziyan eləmə!

SARIGÜL. Nəyimiz var idi, verdik! İndi nə istəyirlər? Buraxsınlar balamı!

ƏSRƏF. Süsən hanı?

SARIGÜL. Süsən bu gün gəlməyəcək. Bibisinin yanına gedib, şəhərə. Gecəni də orada qalacaq.

ƏSRƏF. *(Sanki öz-özünə)* Bir gün o da ilişib qalacaq bibisigildə... Onda daha sənə heç baxan da olmayacaq...

SARIGÜL. Yox, yox. Elə demə. Süsən elə qız deyil. Sağ olsun, hara gəlin düşəcəksə, o evi xoşbəxt eləyəcək. O olmasa, mən lap dəli olaram. Mənə də çatır, nənəsinə də baxır. Hamıya çatır, hələ üstəlik, norveçlilərə də kömək eləyir. *(Samovara yaxınlaşır).*

Bu vaxt Orduxan daxil olur və Əsrəflə üz-üzə oturub tez söhbətə başlayır.

ORDUXAN. Təhməz də Rusiyaya getdi. Arifin oğlu.

ƏSRƏF. Gəlinbacı, Orduxana da çay gətir. *(Orduxana)* Neçə nəfər qaldı?

ORDUXAN. On iki. Yeddisi bizim düşərgədən. Qalanı o birilərdən. Hələ onların qərarlarını bilmirəm, gedəcəklər, yoxsa yox.

ƏSRƏF. Özləri bilirlər. Bu iş məcburi deyil. Özləri istəmişdilər. Yaxşı ki bu arada vaxt oldu, kimin kim olduğunu bildik.

ORDUXAN. Əsrəf, ağrın alım, qardaş, bu illər ərzində evlənəni olub, ata olanlar olub.

ƏSRƏF. Mən bir söz demirəm ki.

Sarıgül iki stəkan çay gətirib Əsrəflə Orduxanın qabağına qoyur.

ORDUXAN. Nahaq demirsən də... *(gözləyir ki, Sarıgül çayları qoyub getsin)*
Sarıgül onların susduğunu görüb fikirli-fikirli gedir.

Nahaq demirsən! İndi sənin sözün çox şeyi həll edər. Dəstəməz azala-azala gedir.

ƏSRƏF. Dəstəməz... Azalsa yaxşıdı. Birdən olmadı elə, oldu belə, heç olmasa az adam tələf olar. Bir də, mən istəmirəm ki, sən "dəstəməz" sözünü dilinə gətirəsən. Bu işdən də böyük şeylər umma. Mən o vaxt da dedim. Yaşamaq istəyəne aramızda yer yoxdu. Mən artıq ölmüşə hesabam. Kim özünün ölmüş olduğunu dərk eləyirsə, mənə elələri lazımdır.

ORDUXAN. Nahaq belə danışırısan. Burada, maşallah, ən diri adam sənsən. Hamı səni özünün ağsaqqalı kimi görür. Sən də belə deyirsənsə, bəs onda başqaları nə desin?

ƏSRƏF. Qardaşımı öldürdülər, Orduxan. *(Sarıgül tərəfə boylanır, onun eşitmədiyinə əmin olur)* Gəlinimiz dul qaldı. Oğlunu da itirdi. Nəslimizi kəsdilər. Evi-mizi əlimizdən aldılar. Amma mən qaçdım və sağ qaldım. Əgər onların gücündən qorxub qaçmasaydım, indi mən də ölmüş idim... Gecələr, sığındığımız dərinin dibindən qaranlıq göy üzündə viyılıyla uçuşan raketləri sayırıdım... O gündən bu canı mən özümdə girov saxlayıram, Orduxan. Çünki əgər sağ qalmışamsa, deməli, çiynimdə bir borc var.

ORDUXAN. Qisas borcu?

ƏSRƏF. Orduxan, mən bilmirəm nə borcu. Bəlkə qocalar evində bir ac pişik məni gözləyir. Bəlkə ona görə sağ qalmışam ki, nə vaxtsa, qoca yaşında itə-pişiyə baxıb yemək verməliyəm ki, acından ölməsin, bilmirəm. Onu bilirəm ki, bir borc var, o da çiyinlərimi əzir. Mən isə bu ağırlıq altında qocalmaq istəmirəm.

ORDUXAN. Bir-iki dəfə camaatı yığib bu sözləri onlara desən, vallah, hamı sənə başına yığışar. Sonra da gedib öz kəndimizi o oğraş ermənilərdən alarıq.

ƏSRƏF. Orduxan, bizim işimiz barədə heç yerdə danışmamısan ki?

ORDUXAN. Yox, Əsrəf! Danışmamışam. Məni nə hesab eləyirsən? Məgər bilmirəm bu çox qorxulu məsələdi? Atəşkəsdən sonra güllə atanın qanı halaldı... Amma heyif ki, heç yerdə danışmamışam. Bəlkə danışsaydım, böyük bir ordu yığa bilərdik.

ƏSRƏF. Sən o fikirləri başından at... Sabah o dörd nəfəri də gör, mənim sənə dediyim yeri nişan ver, harada gözləməli olduqlarını başa sal. Birisi gün bu işin axırına çıxacaq. Allah köməyimiz olsun. O dörd adam ki, sən deyirsən, necə adamlardı? Aralarında kəşfiyyatçı var?

ORDUXAN. Nə dörd? Yeddi nəfər var. Yeddisi də kəşfiyyatçıdır. Sən kəşfiyyatçı demişdin, mən də onları axtarıb tapmışam. Sabah qalan üçü ilə də görüşməliyəm.

ƏSRƏF. Vaxt gözləmir. Özün görürsən ki, dayandıqca, adamları itiririk. Üç nəfər sonra da qoşula bilər. Məndə açar var. Hələ paslamayıb. Əsas, bir yerdir, oraya baxıb, sonra sağ-salamat geriye dönməkdir. Qalanı mənlilikdir. Bax onda istədiyin qədər yaxşı döyüşə bilən adamlardan toplaya bilərsən. Heyif, qardaşım öldü, canlı xəritə idi rəhmətlik. Amma mən də o yerləri pis tanıyıram... *(pauza)* Yaxşı, Orduxan, gecə düşür. Sən səhərə hazırlaş. De ki, birisigün ertədən bizimkilər dayanan postun bir kilometrliyində görüşəcəyik. Sən özün burda qalarsan...

Sarıgül onlara yaxınlaşır və masanın arxasında oturub çay içir. Orduxanın demək istədiyi söz ağzında qalır.

SARIGÜL. Deyirəm, bəlkə böyüyüb hardasa, evlənilib qalıb, indi də gəlməyə utanır... Nahaq utanır. Arvadını da uşaqlarını da götürüb gəlsin, bu tək anasına baş çəksin. Vallah heç nə eləmərim...

ORDUXAN. *(Axır dözə bilmir)* Necə yəni, burda qalaram, nə danışırısan?

ƏSRƏF. Sənin yaşın daha o yaş deyil. Mənə baxma, mən idmançı adamam.

Sarıgül fikirli halda masa arxasından qalxıb vaqona sarı gedir və pilləkəndə oturur.

ORDUXAN. Sən nə vaxtdan idmançı oldun, ay Əsrəf? Sən idman müəllimi olmusan. Müəllim!.. İdmançı başqa şeydi.

ƏSRƏF. Sən burada lazımsan. İkimizin də bir gündə yoxa çıxmağımız camaatı şübhələndirər. Uşaq oyunu deyil bu. Gəl, sənin yardımını verim, apar. *(Cibindən dəftər-qələm çıxarıb qoyur stola)*

ORDUXAN. Nazlı arvadını da ver aparım.

SARIGÜL. Süsən aparar.

ƏSRƏF. Süsən gələne qədər nə yesin bəs? *(Orduxana)* Onda Nazlının da yerinə qol çək!

Cibindən açar dəsti çıxarır, yandakı vaqonuna sarı gedib görünməz olur.

Orduxan dəftəri vərəqləyib iki yerdə qol çəkir. Sarıgül stəkanları yığışdırır.

Soldakı vaqon tərəfdən Maşinist Sarvan peyda olur. O, arıq qoca kişidir. Əynində nimdaş maşinist geyimi və başında ona uyğun furajka var. Sinəsindən bir neçə orden asılıb. Sarvanın xəstə görkəmi var. Pillekəne çatıb dayanır.

SARVAN. Siz bu vaqonları boşaltsaz yaxşıdı.

SARIGÜL. (*Pilləkəni qalxa-qalxa*) Darıxma, ay dəli, az qalib, inşallah evimizə qayıdan kimi, qaytaracağıq sizin paslı vaqonlarınızı. (*Vaqona girib qapını arxasınca bağlayır*)

Vaqonun içində işıq sönmür. Əşrəf əlində iki yeşiklə qayıdır.

SARVAN. Paslı vaqonlarınızı... paslı vaqon... Xoşunuza gəlmirsə, bəs niyə içində yaşayırsız? Sizin deyil axı bu paslı vaqonlar. Hamısı hökuməti. Zəbt eləyib oturmusuz, indi də bəyənirsiniz.

ƏŞRƏF. Kişi, gəl otur, bizimlə bir çay iç. Qorxma, vaqonların heç yerə qaçmır.

SARVAN. Niyə qaçmır?

ORDUXAN. Çünki yararsızdır. Heç kəsə lazım deyil sənin vaqonların. Təkərləri də çoxdan relsə qaynayıb yapışib.

Əşrəf yeşikləri Orduxanın yanına qoyub, Sarvan üçün çay gətirməyə gedir.

SARVAN. Siz bilirsiniz bu vaqonlar niyə getmir?

ORDUXAN. Süren yoxdur, ona görə.

SARVAN. (*Özünə işarə edir*) Süren var. Vaqonlar da var! Relslər də var! Yol da açıqdır! Amma getmir. Niyə?! Bilirsiniz? (*cavab gözləmədən*) Bilmirsiniz. Çünki əmr yoxdu. Elə bilirsiniz bunu darta lokomotiv də pas atıb? Xeyr! Lokomotiv çağbacağıdı! Amma o indi başqa vaqonları dartır. Mən qırx il maşinist işləmişəm. Yerevan-Bakı! Bakı-Yerevan! Sonra da Yerevan-Moskva! Sosialist əməyi qəhrəmanıyam! Mən istəsəydim qatarı relsindən çıxarıb evimin qapısına sürərdim. Hamı da inanırdı ki, mən bunu eləyərdəm. Amma indi bunu yerindən tərpədə bilmirəm. Niyə tərpədə bilmirəm?! Çünki yuxarıdan əmr yoxdu. (*pauza*) İndi gecələr qulağıma qatar səsi gəlməyəndə, gözümə yuxu getmir. Qatar səsi laylama çevrilib, paslı vaqon beşiyimə... (*öz sözlərindən kövrəlir, əlinin dalıyla gözlərini silir.*)

ƏŞRƏF. Çayını iç, Sarvan kişi, soyutma!

SARVAN. (*Çaydan qurtum alır*) Bilirəm, sizi gecələr yatmağa qoymuram... (*birdən yeni həvəslə*) Yox, siz bilmirsiniz! Mən o tıkk-tıkkın hər tıkk-ından bilirəm ki, neçənci vaqonun, neçənci təkəri relsin neçənci tikiş yerinə toxunur, özü də sağ təkərdir, yoxsa sol. Mənim həтта səmərələşdirici təklifim də olmuşdu.

ƏŞRƏF. Nə təklif idi o?

SARVAN. Mən təklif eləmişdim, yol boyu qatarın səsinə lentə yazsınlar, əgər qəza olarsa, mən o lent yazısına qulaq asıb nə səbəbdən qəza olduğunu onlara deyim.

ORDUXAN. Sən dediyin qara qutudur. Təyyarədə olur.

SARVAN. Bir axıra qədər qulaq as da... Hə, qara qutudu, amma qatarlar üçün.

ƏŞRƏF. Bəs axırı nə oldu?

SARVAN. Nə olacaq? Səmərəsiz olduğunu dedilər. Həm baha başa gəlir, həm də səmərə əmsalı aşağıdır dedilər. (*Çay içir*) Gəlmişdilər də... (*Pauza. Çay içir*)

ƏŞRƏF. Kim gəlmişdi?

SARVAN. Kim gələcək? Həkimlər. Mən hələ Yerevanda olanda.

ORDUXAN. Nə dedilər?

SARVAN. Dedilər qorxusu yoxdu. Meşə xəstəliyidi, peşə xəstəliyidi, nədi, ondandı. Qorxusu da yoxdu, çarəsi də yoxdu...

ORDUXAN. Ay Sarvan kişi, bəs sən düşməndən nə gözləyirdin?

SARVAN. Yox, o vaxt hələ ara qarışmamışdı... Sözümdə onda deyil. Yeni demək istəyirəm ki, nə qədər bu vaqonları tez boşaldıb təhvil versəz, bir o qədər yaxşı olar. Qoca, xəstə adamam. Nə mən sizi incidim, nə siz məni. Siz də gedin hamı kimi çadırlar olan yerə.

ORDUXAN. Sarvan kişi, sən Əşrəfi yaxşı tanımırsan. Vaxt var idi, Əşrəf də, Sarigül bacı da çadırlarda yaşayırdılar. Təzə köç gələndə, çöldə qalmasınlar deyə ikisi də öz çadırlarını onlara verdilər...

ƏŞRƏF. Sarvan kişi, sən narahat olma, biz burada müvəqqətiyik. Sənin maqnitafonunun səsi də bizi heç qorxutmur. Biz elə səslər eşitmişik ki...

SARVAN. *(Ayağa qalxıb getməyə hazırlaşır)* Mən sözümü dedim... *(Öz vaqonuna sarı - sol tərəfə gedə-gedə danışır)* Birdən əmr gəlsə, nə mən pis vəziyyətdə qalıram, nə siz... Hökumətin inventarındı... *(gözdən itir)*

ORDUXAN. Yaxşı, Əşrəf, daha gecdi.

ƏŞRƏF. Gəlinbaci hara getdi?

ORDUXAN. Girdi evə, daha çıxmadı. Yuxulayır yəqin, narahat eləmə, yazıqdı, yorğundu. Qoy yatsın.

Orduxan səs eşidib qaranlıq düşərgəyə tərəf boylanır.

ƏŞRƏF. Nəyə baxırsan?

ORDUXAN. Kimsə gəlir.

Qaranlıqdan Polis Nağdalı çıxıb onlara yaxınlaşır.

NAĞDALI. Əşrəf kimdi?

Əşrəflə Orduxan təəccüb və qorxu ilə baxışirlar.

ƏŞRƏF. Hansı Əşrəf?

NAĞDALI. Mən nə bilim hansı Əşrəf? *(Cibini eşələyir)* İki nəfər adamsız. Aranızda çox Əşrəf var? *(Nəhayət ki, cibindən əzik kağız çıxarır, işığa tutub oxuyur)* Əşrəf Qəribzadə!

ƏŞRƏF. Mənəm.

NAĞDALI. Çadırlar hardadı?

ƏŞRƏF. Burdan o tərəfə boylansan, hamısını görə bilərsən.

NAĞDALI. A kişi, mənə təzə boş çadır lazımdı. Dedilər ki, çadırı sən paylayırsan. Mənə lazım deyil ey, köç gəlib gözləyir.

ƏŞRƏF. Nə köç?! Yenə hansı rayonu alıblar?

NAĞDALI. Heç birini almayıblar. Rayon almaq daha qurtardı. Ağlın o vaxta getməsin. Bu qadının yel xəstəliyi var deyər arana göndəriblər.

ORDUXAN. Ay oğul nə top-tüfənglə gəlmisən? Elə bil erməni üstünə gəlmisən. Bir otur dincini al.

NAĞDALI. *(Oturur)* Day-day, iş başındayam. Gecə vaxtı kimi yuxudan oyadıb, şəhərdən on beş km aralıdakı çöllüyə göndərsələr, o da belə danışar.

ƏŞRƏF. *(Gülür)* Biz bu çöllükdə yaşayırıq, özü də çoxdan, amma sənin kimi danışmırıq. *(Orduxana, amma öz-özü ilə danışmış kimi)* Bütün bunlar ona işəradir ki, tərpənmək vaxtı çatıb.

NAĞDALI. *(Masadakı yarımçıq çayı görür)* Bir stəkan çay olmaz içməyə?

ƏŞRƏF. Qonaq üçün olar. Amma deyəsən soyuq olacaq. *(Samovara tərəf gedir.)* Orduxan, get sürücüyə də, maşını sürsün bura.

ORDUXAN. Bura niyə?

ƏŞRƏF. Gəlsin mənim vaqonumda qalsın.

Orduxan donub qalıb. Bilmir nə cavab versin.

Get. Mən başımı soxmağa bir yer taparam.

ORDUXAN. Əgər Kamaz Sabirdirsə, sürməyəcək.

ƏŞRƏF. Qələt eləyəcək Kamaz Sabir. De ki, gəlsin yardımını da götürsün. Yardım adını eşidən kimi sürəcək.

Orduxan çıxır.

NAĞDALI. *(Qaranlığa qışqırır)* Əgər yardıma da gəlməsə, de ki, dalınca polis gələcək! *(gülür və pauzadan sonra Əşrəfə)* Siz niyə vaqonda qalırsız?

ƏŞRƏF. Bizə çadır çatmayıb.

NAĞDALI. Necə yeni? Çadırları paylayan sən sən, özünə saxlamamısan?

ƏŞRƏF. Əgər sən paylasaydın, balaca-balaca uşaqları çöldə qoyub özünə çadır götürərdin?

Nağdalı cavab vermir. Ətrafa baxır.

Mən gedim. Vaqonda bir-iki şey var, onları çıxarım.

NAĞDALI. Onda mən də gedim, Kamaz Sabirə, deyəsən, kömək lazımdı.

Nağdalı da gedəndən sonra, kimsəsizlik yaranır və bu vaxt vaqonun qapısı açılır. Yuxulu Sarigül pilləkənin başında dayanıb ətrafa boylanır.

SARIGÜL. *(yuxulu və asta səsle çağırır)* Muxtar...

Sarigül yenidən vaqona girib qapını bağlayır.

Dirəyin başındakı reproduktordan şütüyən qatarın səsi eşidilməyə başlayır.

Qaranlıq çökür.

2-ci şəkil

Səhərdir. Qatar səsi artıq eşidilmir. Əşrəf vaqonun qarşısında, stolun arxasındakı skamyada adyala bürünüb yuxulayır. Başı da adyalın altında olduğundan ilk baxışda orada adam yatdığı nəzərə çarpmır.

Skamyanın arxasında, vaqonun çöl divarından xalça sallanıb. Xalçadan qədim bir tüfəng asılıb, yanından da bir boğça sallanıb.

Süsən vaqona yaxınlaşır və ipdəki paltarların quruluşunu yoxlayır. Bir neçə qurumuş döşəkağını ipdən götürür və vaqonun qapısına yaxınlaşır.

SÜSƏN. *(Çağırır)* Sarigül xala! Sarigül xala!

Səsə Əşrəf oyanıb tərpənir.

(Qorxub qışqırır və skamyanın üstündəkinə baxa-baxa geriye çəkilir.) Sarigül xala!

ƏŞRƏF. *(Axır ki başını adyalın altından çıxarır)* Süsən, qızım, gəlmisən?

SÜSƏN. Əşrəf dayı? Qurxutduz məni. Burda niyə yatmısınız?

ƏŞRƏF. *(Əsnəyən yerdə gülmək tutur)* Evdən qovublar.

SÜSƏN. *(Pərt olmuş)* Əşrəf dayı, bu dəhşətə hələ gülə də bilirsiniz... Amma mən gülə bilmirəm.

ƏŞRƏF. Vay, qızım, incimə, mən ev deyəndə, bu vaqonu nəzərdə tuturdum.

SÜSƏN. Bu vaqonu? Ola bilməz! Kim çıxarır sizi? Bu qoca? İndi mən gedib onun abırını bükərəm!

ƏŞRƏF. Yox, yox, Süsən qızım, işin olmasın. Zarafat eləyirəm. Heç kəs məni bayıra çıxarmayıb. Köç gəlib, vaqonu vermişəm. Amma öz aramızda qalsın ha.

SÜSƏN. Arxayın ol, Əşrəf dayı. Sənin bu sirrindən heç kim xəbər tutmayacaq.

Səsə Sarigül çıxır.

SARIGÜL. Hə... Süsən, sənsən? *(Gözü Əşrəfə sataşır)* Əşrəf, bu nə görkəmdi? Gecəni yatmamısan?

ƏŞRƏF. Yatmışam, ay gəlinbaci.

SÜSƏN. Təzə köç gəlib, Əşrəf dayı vaqonunu verib onlara. Özü də burda yatıb. *(Skamyanı göstərir)*

ƏŞRƏF. Yaman sirr saxladın ha... Bu hülqum söhbəti düzdür, deyəsən.

SARIGÜL. Burda niyə? Öz vaqonunda özünə bir yer tapılmadı?

ƏŞRƏF. Gələn qadındır.

SARIGÜL. Tüfəngi niyə açığa qoymusan? Gəlib əlindən alarlar.

ƏŞRƏF. Qorxma, gəlinbaci. Əlimdən almazlar. Bu tüfəng təhlükəli deyil. Əsl tüfəngləri isə çoxdan yığıblar. Dava vaxtı. Bu isə muzey malıdır. Babamızdan qalan yeganə miras. Bizim kimi bu da müvəqqəti asılıb burdan. *(Öskürür)*

SARIGÜL. Soyuqlamısan. Gərək məni oyadardın. Deyərdin, içəridə yer salardım, yatardın.

ƏŞRƏF. Səni narahat eləmək istəmədim. Açıq havada yatmağın ayrı ləzzəti var.

SARIGÜL. Açıq havada yatmağın bizim üçün heç bir ləzzəti ola bilməz. Dur! Dur, get içəridə yat. Yəqin ki, gecəni qatar səsindən yata bilməmişən. Üzündən görünür.

Əşrəf qalxır və vaqona girmək istəyir.

Əşrəf qardaş, bu təzə gələnlər kimdi?

ƏŞRƏF. *Bir xəstə qadındı. Yazıq ayağını yerə basa bilmir. (İçəri girib qapını örtür)*

SARIGÜL. Süsən.

SÜSƏN. Bəli.

SARIGÜL. Bibingil necədi?

SÜSƏN. Pis deyillər. Sənə salam dedilər.

Vaqonun qapısı açılır. Əşrəf əlində qazanla çıxır.

ƏŞRƏF. *Gəlinbacı, apar bu yeməyi ver o qadına. (Özünün vaqonunu göstərir) Qızdırıb yesin.*

SARIGÜL. O sənənin payındı.

ƏŞRƏF. *Mən yeməyəcəm. Bütün günü yol gəlib. Yolda hələ maşın da xarab olub. Ona görə gecə çatıb. Apar ver. Mən bir-iki saat yatım.*

Sarigül qazanı götürür, Əşrəf yenidən vaqona girib qapını bağlayır. Süsən artıq paltarları yığıb qurtarır.

SÜSƏN. Mən də paltarları aparım.

SARIGÜL. Sən paltarları apar, qızım. Bir də, bax, orada xlor varsa gətir, məndəki daha qurtarır.

Hər ikisi çıxır, ara-sıra yaxınlıqdakı göldən qamışlığın xışiltısı, və qurbağa qurultusu eşidilir.

Belində rüzkak olan bir yeniyetmə oğlan, sanki hər detalı tədqiq edirmiş kimi, boylana-boylana vaqona yaxınlaşır. Vaqonun çölüzündən asılmış xalçanı görüb dayanır, bir müddət xalçaya tamaşa edir, sonra astaca yaxınlaşıb tüfəngə, sonra onun yanından asılmış boğçaya toxunur. Belindən rüzkakı çıxarıb stolun üstünə qoyur, açır, içindən kağıza bükülmüş buterbrod çıxarır. Stol arxasında yerini rahatlayır və yeməyə başlayır. Bu - Rövşəndir.

Süsən tələsə-tələsə gəlir. Rövşəni görüb dıksinir.

RÖVŞƏN. *(Cəld ayağa qalxır, tez saçına sığal verib özünü düzəldir)* Yeni mən o qədər qorxuluyam?

SÜSƏN. Sizə kim lazımdı?

RÖVŞƏN. *(Əlində tutduğu buterbrodu ona uzadır)* Aclığın var?

SÜSƏN. Kimsən bilmirəm, danışığına fikir ver. Səndən soruşuram kim lazımdır?

RÖVŞƏN. Qəşəng qız! Mən ki səni gördüm, mənə daha heç kim lazım deyil.

SÜSƏN. Sırtıqlığına söz ola bilməz! İndi isə, necə gəlmisənsə, elə də uzaqlaş buradan, yoxsa pis olar.

RÖVŞƏN. Kobudluq sənə yaraşmır.

SÜSƏN. Mən bilərəm, mənə nə yaraşır, nə yox. Bir azdan belə danışmayacaqsan.

RÖVŞƏN. O-o, fəlciliğin da varmış.

SÜSƏN. Sən kimsən ey?

RÖVŞƏN. Aha! Deməli, birinci sualın cavabı qəbul olundu. Mənə kim lazım olduğunu bildin. Keçək ikinciye. Mən kiməm? Mən - ağ atlı oğlan, yuxuda buta verilmiş şahzadə.

SÜSƏN. Turistə daha çox oxşayırsan. Hardan gəlmisən?

RÖVŞƏN. Bakıdan.

SÜSƏN. Gözüm aydın. Elə sırtıqlığından görünür.

RÖVŞƏN. Bakılılar haqqında səhv fikirdəsən, gözəl.

SÜSƏN. Mən onlar haqqında heç fikirləşmirəm də.

RÖVŞƏN. Vacib deyil, onsuz da mən bakılı deyiləm.

SÜSƏN. O daha sənənin öz problemindi. Getmək fikrin yoxdu?

RÖVŞƏN. Qoy heç olmasa, yeməyimi rahat yeyim qurtarım.

SÜSƏN. Adamda üz də yaxşı şeydi.

RÖVŞƏN. *(çeynəyə-çeynəyə)* Çox sağ ol. Olar oturum?

Süsən cavab vermir, əvəzində narazılıqla başını bulayır və həyəti süpürməyə başlayır. Rövsən oturub tələsmədən buterbrodunu yeyir.

Sarıgül əlində boş qazanla qayıdır. Birdən Rövsəni görüb dayanır.

SARIGÜL. *(Həyəcanla)* Süsən, bu oğlan kimdi?

SÜSƏN. Bilmirəm, Sarıgül xala! Bayaqdan gəlib oturub burda.

RÖVŞƏN. *(Güclə eşidiləcək)* Mənəm, ana...

SÜSƏN. Səhərdən min dəfə demişəm ki, çıxıb getsin... Səhv gəlib...

RÖVŞƏN. Bu qız məni qovur, ana!

SÜSƏN. Getmək bilmir...

SARIGÜL. Muxtar... Muxtar!.. *(Huşunu itirir, yıxılır, qazan əlindən düşür)*

SÜSƏN. Sarıgül xala, nooldu sənə? *(Sarıgülə köməyə qaçır)*

Vaqondan Əşrəf çıxır.

ƏŞRƏF. Nə var, nə olub?!

RÖVŞƏN. *(Əşrəfi görür)* Nə?! Muxtar?! Mənim atam? *(Qaçıb gedir)*

ƏŞRƏF. O kim idi? Nə olub gəlinbaciya? Tüfəng yerindədi?

SÜSƏN. Bilmirəm kim idi, hardan gəlmişdi. Sarıgül xalaya ana dedi. Sarıgül xala yıxıldı.

ƏŞRƏF. İt küçüyü! Hər kimdirsə, tutsam onu təpiyimin altına salacam.

Əşrəf əlində su dolu stəkanla Sarıgülə yaxınlaşır.

SÜSƏN. *(Stəkanı Əşrəfin əlindən götürüb Sarıgülə su içirməyə çalışır)* Çox döyməyersiz, Əşrəf əmi.

ƏŞRƏF. Tanımadın kim idi?

SÜSƏN. Yox, tanımadım. *(Pauza)* Bəlkə...

ƏŞRƏF. Bəlkə nə?!

SÜSƏN. Bəlkə doğrudan da Sarıgül xalanın oğlu idi?..

ƏŞRƏF. Sus!

SÜSƏN. Əşrəf əmi... Uzaqdan gələn idi... Dedi guya Bakıdan gəlib.

ƏŞRƏF. *(Birdən fikrə gedir)* Əlbəttə... əlbəttə... Yox!.. Ola bilməz!.. Ola bilməz!..

SÜSƏN. Niyə ola bilməz? Axı, onun itkin düşdüyünü özünüz demişdiz.

ƏŞRƏF. Sus, qızım! Biz o qədər axtardıq, o qədər gözlədik, bir şey çıxmadı. Bir də yenidənmi başlayaq? Anası nələr çekdi... Əzaba salma bizi. *(Pauza)* Mən başqa nə deyə bilərdim ki? Sonralar nə ölüsünə rast gəldim, nə dirisinə. Üstündən altı il keçib. Heç bir xəbərini eşitməmişəm. Axırıncı dəfə onu qaçan gördüm. Sonra da aramsız partlayan raketləri.

SÜSƏN. Onda qaç, Əşrəf əmi, hər kim olur-olsun, tut onu yaxşıca əzişdir.

ƏŞRƏF. Əzişdir nədi? Qabırğalarını qıracam! Düzü bilmirəm alınacaq, yoxsa yox... Heç vaxt özümdən balacaları döyməmişəm... Mən qaçdım *(Tələsik gedir)*

Sarıgül yavaş-yavaş özünə gəlir.

SARIGÜL. Mənə nə olmuşdu?

SÜSƏN. Heç, Sarıgül xala. Bir az başın fırlanıb. Özünə fikir vermirsən. Nə qədər ac-acına işləmək olar?

SARIGÜL. Deyəsən, möhkəmcə əzilmişəm. Hər yerim ağrıyır. *(Birdən qışqırır)* Süsən! Oğlum gəlmişdi, gördün?

SÜSƏN. Yox, Sarıgül xala, sənə elə gəlib.

SARIGÜL. Həmişə Muxtar gələndə başqa cür gəlir. Amma bunun qoxusunu da duyurdum. *(Pauza)* Gördüyüm yuxudan heç nə baş açmadım, amma nə isə baş verir. Axırı xeyir olsun. Muxtar da bunu deyirdi yəqin.

SÜSƏN. Nə deyirdi?

SARIGÜL. Hər şey yaxşı olacaq deyirdi. Süsən! Görəsən o mənim oğlum olar?

SÜSƏN. Sarıgül xala... Gəl içəri girək, bir az uzan, özünə gəl.

SARIGÜL. Amma səsi o deyildi. Səsi yaman yoğunlaşıb. Elə dünən Muxtar da səsdən danışdı...

SÜSƏN. Gəl... *(Qalxmağa kömək edir)* Sənə qəşəng bir çay dəmləyəm.

SARIGÜL. Hə, deyəsən uzanmalı olacam. Gərək bağışlayasan, hər yerim əzilib, sənə kömək edə bilmirəm. *(Vaqona girməyə hazırlaşır)*

Əşrəf və Rövşən tələsik daxil olurlar.

RÖVŞƏN. Ana!

Sarıgül bir müddət səse doğru baxır, sonra pilləkəni enib, hərdənbir Süsənə baxa-baxa Rövşənə tərəf gedir, Rövşən də öz növbəsində Sarıgülə tərəf gedir. Onlar qucaqlaşır.

Qaranlıq.

İkinci pərdə

3 - cü şəkil

Axşamüstüdür.

Süsən dirəyə bağlanmış zivədəki ağılardan birini götürüb səhnənin önünə gəlir və tasın qarşısında dayanıb onu səliqə ilə qatlamağa başlayır. Qatlamaqatlaya sanki fikrə gedir və tasdakı ağıları səssizcə saymağa başlayır. Sonra tası qaldırıb altına baxır. Vaqonun arxasından sifətinəcən döşəkağıya bürünmüş Rövşən çıxır və asta addımlarla Süsənə tərəf gəlməyə başlayır. Süsən onu görüb əlini belinə qoyur və ona tamaşa etməyə başlayır.

RÖVŞƏN. Vaxt vardı mən də hər şeyi sənə kimi əli belimdə seyr edərdim. İndi isə mən bu torpağın nakam bir kabusuna çevrilmişəm. Bəli, mən bu yerlərdən nakam köçmüş bir gəncin kabusuyam. "Sevirəm" kəlməsi dilimdə, çiçəyim burnumda...

SÜSƏN. *(davam edir)* ...ağlın topuğunda... *(Rövşənin başından ağı çəkib götürür)*

RÖVŞƏN. Qoçaq qızsan. Heç ölürlərdən də qorxmursan?

SÜSƏN. Qorxacaq yerim qalmayıb, indi daha çox dirilərdən qorxuram.

RÖVŞƏN. Bəs ölürlərin ruhlarından necə? Onlardan da qorxmursan?

SÜSƏN. Həqiqi ruhlar məsum olurlar, heç kəslə işləri olmur, sırtığına hələ rast gəlməmişəm.

RÖVŞƏN. Yəni mənim kimi?

SÜSƏN. Sənə təcili bir məsləhət verim. Bir də belə zarafat etmə! Birdən mən olmaram, Sarıgül xala olar! Yazıq təzə-təzə özünə gəlməyə başlayır.

RÖVŞƏN. Deməli, zarafat etmək də qadağan olundu! Yeri gəlmişkən, anam hanı?

SÜSƏN. Qonşuda. Telli xalaya qulluq edir.

RÖVŞƏN. Onun özünə qulluq edən lazımdır.

SÜSƏN. Onun özünə də mən qulluq edirəm.

RÖVŞƏN. Əlbəttə, onu bilirəm... amma... bəs... bu Telli xala kimdi?

SÜSƏN. Əşrəf əminin vaqonunda qalan xəstə qadın. Beşinci dəfədir deyirəm. Qonşularının adını yadında saxlamağı öyrən. Anan gecə-gündüz ona qulluq edir. Sənə heç adını da yadında saxlaya bilmirsən. O mələfə dolu tası görürsən?

RÖVŞƏN. Hə! Telli xalanındı?

SÜSƏN. Yox! Götür, getdik!

RÖVŞƏN. Baş üstə! Nökər nədi, bekar nədi?

Rövşən tası götürür, Süsənin ardınca gedir. Vaqonun qapısına çatanda, qapıdan Sarıgül əlində bir albomla çıxır. Süsən və Rövşən təəccüblə dayanmalı olurlar.

SÜSƏN. Bıy. Sarıgül xala?!

RÖVŞƏN. Ana?! Eşitdim qonşudasan.

SARIGÜL. Qonşuda olmayıb, bəs harda olacam? Yanında bir adam olmalıdır, ya yox?

RÖVŞƏN. Əlindəki nədir?! Şəkillərdi? Bizim şəkillərdi?

SARIGÜL. Bizim olmayıb, kimin olacaq? Haydı, öz işinizlə məşğul olun.

Sarigül qonşu vaqona tərəf gedir.

RÖVŞƏN. Əslində, bu mənim işim deyil.

Süsən, arxasınca da Rövşən, səhnədən çıxırlar. Sarigül geri qayıdıb pilləkənə çıxır və məmnun-məmnun onların arxasınca boylanır. Bu vaxt əks tərəfdən yaxınlaşan və dayanan maşın səsi eşidilir.

Əşrəf gəlir, əlindəki böyük polietilen parçalarını masanın üstünə qoyur və vaqonun divarını baxışları ilə ölçməyə başlayır. Sonra parçaları açıb ölçürmüş kimi vaqonun bir qırağına yapışdırır. Hamısını açıb üst-üstə düzür və fikirli-fikirli onlara tamaşa edir. Sarigül dinmədən onu müşahidə edir, sonra pillələri enib Əşrəfə yaxınlaşır.

ƏŞRƏF. Bu boyda düşərgədə bir adamda metrə olmadı ki, adam kimi ölçü götürüm.

SARIGÜL. Özündə var idi axı.

ƏŞRƏF. Özumdəki gəzir, çadırbaçadır, heç kəs də tuta bilmir.

SARIGÜL. Gəzirsə, nə vaxtsa gəlib sənə də baş çəkəcək.

ƏŞRƏF. O gələne qədər ditdililər axırıma çıxar. Səhərə skeletim qalar.

SARIGÜL. İşin çoxdu?

ƏŞRƏF. Belə getsə, deyəsən, çoxdu.

SARIGÜL. Onda saxla, gecə düşür. Bu gecəni də Orduxanın maşınında yat, sabah düzəldərsən.

ƏŞRƏF. Orduxanın maşını bu gecə Orduxanın özünə lazımdır.

SARIGÜL. Nə olub? Onu da çölə qovublar? İkiniz bir maşına yerləşməzsiz?

ƏŞRƏF. Maşın Orduxana şəhərə getmək üçün lazımdır.

SARIGÜL. Bu gecə vaxtı şəhərdə nə işi var? Olmaz ki sabah getsin? O getsin, sən də ertədən başla işini gör.

ƏŞRƏF. Ay gəlinbaci, nə olub ki, bizi qaçhaqova salmısan?

SARIGÜL. Əksinə, mən deyirəm ki, qaçhaqaqçla iş görməyin, rahatlıqla görün.

ƏŞRƏF. Lap tutaq ki, bunlar evləndilər. Hə!

SARIGÜL. Hə!

ƏŞRƏF. Hə! Sonra?! Harda yaşayacaqlar?

SARIGÜL. Bir-birilərinin yanında.

ƏŞRƏF. Bu da olsun bir ay, iki ay, üç ay... Qabaqdan qış gəlir, ay gəlinbaci. Sonra bunların uşaqları olacaq?

SARIGÜL. İnşallah!

Əşrəf hirsə əlindəkiləri stola çırpır.

Qardaşının bircə dənə balası var! Əgər evlənməsə, vallah buralarda dayanmayacaq. Mən onu bir də itirmək istəmirəm. İstəyirsən yenə qaçıb getsin? İstəmirsən evlənib xoşbəxt olsun?

ƏŞRƏF. Nə bilirsən? Bəlkə evlənməsə daha xoşbəxt olacaq?

SARIGÜL. Yaxşı, bəs neyləsin? Subay qalsın sənin kimi? Süsən kimi qızı bir də o haradan tapacaq?

ƏŞRƏF. Heç yerdən. Amma Süsən sənin xoşuna gəlir, imkan ver, onun da xoşuna gəlsin. İmkan ver, bir-birilərinə daha yaxşı tanışınlar. Nə bilirsən, bəlkə araları dəydi? Bəlkə ziyanın yarısından vaxtında qayıda bildilər?

SARIGÜL. Mən də onu deyirəm də, imkan verək bir-birilərinə tanışınlar. Sən Allah onlar qayıdanda buralarda görünmə. Rövşən səndən yaman çəkinir.

ƏŞRƏF. Oldu! Gedirəm! *(Sarigülün onu sınaııcı nəzərlərlə süzdüyünü görür)* Gedirəm, dayanmıram burda, gedirəm!

Sarıgül gedir. Əşrəf üzünü vaqona çevirib yenə təxmini ölçü götürür. Öz boyu hündürlüyünü ölçüb vaqonun divarına yerdən tapdığı daşla iz qoyur.

ƏŞRƏF. *(Öz-özünə deyir)* Sizin kimi evlilərdən mənim kimi subay yaxşıdı. Ən azından, harda istəsəm, orda da yata bilirəm.

Orduxan əlində balta və taxtalarla gəlir.

Evliyələri görürük. Orduxan da evlidi. Barmağı bala batıb. *(Çevrilib Orduxanı görür)*

ORDUXAN. Hansı Orduxan?

ƏŞRƏF. Elə hamısı. Sən də gələndə xəbər elə də.

ORDUXAN. Nəyi xəbər eləyim? İkimiz bir yerdə gəlmədik? Yük yerindən bu baltanı axtarırdım.

ƏŞRƏF. Baltanı neynirsən? Mənə çəkic lazımdır.

ORDUXAN. Bu tərəfi baltadı, bu tərəfi çəkic.

ƏŞRƏF. Balta ağırdı axı.

ORDUXAN. Hə. Balta çox ağırdı. Əslində, sən düz deyirsən; mən heç vaxt şikayət eləmirəm, amma bir Allah bilir ki, evli Orduxan nələr çəkir.

ƏŞRƏF. Hə! Görürsən? İndi gəlinbəci gələndə, nələr çəkdiyini ona danışarsan. Bəlkə onda uşağı evləndirmək fikrini başından ata!

ORDUXAN. Bəs uşaq özü evlənmək istəyir?

ƏŞRƏF. Nə bilim! Onun tapılması mənə yetər. Qalan şeylər haqqında fikirləşmirəm. Sənə onun necə itməsini danışmışdım?

ORDUXAN. Sən mənə onun öldüyünü demişdin.

ƏŞRƏF. Biz otuza yaxın adamla açıq yük maşınında aşırımı dönəndə ehtiyat üçün bir dəqiqəliyə dayanmalı olduq. Rövşən də tullanıb qaçdı. Bilirdik ki, velosipedinin dalınca kəndə qaçaacaq. Yolboyu elə onu deyib ağlayırdı. Təzə almışdı atası... Mən də, Muxtar da onu saxlamağa qaçdıq. Amma Rövşəni tapa bilmədik... Muxtarı da raketlə vurdular... İndi belə hadisədən sonra tapılan adamı, əlbəttə, anası evləndirmək istəyəcək... Mən isə istəmirəm. Sağ-salamat tapılıb, çox şükür. Evlənəndən sonra qaçsa, lap biabırçılıq olacaq... Qulaq as! Gəlirlər, deyəsən. Biz burada olmamalıyıq. Qoy əlindəkiləri, getdik. Onlara mane olmayaq.

ORDUXAN. Əksinə, əgər mən düz başa düşdümse, onlara mane olmaq lazımdır ki, evlənməsinlər.

ƏŞRƏF. Yox, yox, nə qədər bir yerdə olsalar, bir o qədər yaxşıdır.

ORDUXAN. Nə danışsən? Onları bir yerdə qoymaq olmaz.

ƏŞRƏF. Getdik, getdik! Vaxtı deyil. Qoy biri-birilərini yaxşı tanısinlər, bəlkə araları dəydi. Bəlkə zəhlələri getdi biri-birindən. Qoy bizim ucbatımızdan olmasın. Soruşan olsa, biz burada olmamışıq. *(Orduxanı darta-darta aparır)*

Rövşənlə Süsən gəlirlər. Heç nə danışmırlar. Rövşən fikirlidir. Süsən pillələri qalxıb vaqonun içinə baxır.

SÜSƏN. Yenə heç kəs yoxdur. Bəs mən onda buraya niyə gəldim?

RÖVŞƏN. Anamın dərmanlarını verməyə.

SÜSƏN. Anan daha dərman qəbul eləmir. Bir az həbləri qalıb. İstəsə, sən özün də ona verə bilərsən.

RÖVŞƏN. *(Susur.)* ...Bilmirəm... Hərdən mənə elə gəlir ki, burada həbsdəyəm. Elə bil buraya azad olmağa gəlmişdim, amma türməyə düşmüşəm. Qapının arxamca çırpılacağı gün saatbasaat yaxınlaşır... *(pauza)* Niyə heç nə demirsən? Mən azadlığa həbs olunmuşam... Azadlıq məhbusu...

SÜSƏN. Boş yerə özünü öldürmə. Sənin düşüncələrin mənə daha maraqlı deyil.

RÖVŞƏN. Axı, mən nə dedim ki, mənimlə belə incimiş kimi danışsən?

SÜSƏN. Sən mənə heç nə demədin. Sadəcə, sənin şübhələrin mənim xoşuma gəlmədi. Ürəyi qurdlu adamlardan xoşum gəlmir.

RÖVŞƏN. Çox sağ ol! Oturduğum yerdə ürəyimdən qurd da tapıb çıxartdın.

SÜSƏN. Bəs necə? Sənə bir sual verim.

RÖVŞƏN. Nə sual?

SÜSƏN. Sənin qardaşın ölsəydi, onun dul qalmış arvadına tamah salardın?

RÖVŞƏN. Buna cavab vermək mənim üçün çətinidir, çünki qardaşım yoxdur.

SÜSƏN. Cavabdan qaçırsan! Tutaq ki, evli qardaşın olub, o da ölüb və arvadı dul qalıb. Sən onun arvadına tamah salardın, yoxsa yox?!

RÖVŞƏN. Tamah salmaq yox, evlənmək.

SÜSƏN. Olsun evlənmək. Evlənərdin?

RÖVŞƏN. Mən ölsəm, ondan yaxşı olar! Söhbət tək məndən gedirsə, mən elə şey eləməzdim. Amma məsələ burasındadır ki, din buna icazə verir.

SÜSƏN. Heç bir ləyaqətli kişi doğma qardaşının dul qalmış arvadına evlənməz. Bu mənim axırncı sözümdür. Bir də mənimlə bu barədə danışma. Söhbət bağlandı!

RÖVŞƏN. Tamam bağlama! Qoy hələ bir az aralı qalsın.

SÜSƏN. Sən yenə köhnə söhbətə qayıtmaq istəyirsən? Mənim dediklərimin heç bir əhəmiyyəti yoxdursa, niyə bir də, bir də, bir də eyni şeyi soruşsan? Get əmindən soruş!

RÖVŞƏN. Əmim başqa, sən başqa!

SÜSƏN. Gecən xeyirə qalsın! Anan yatmazdan qabaq, çalış yaşıllıq həbdən bir dənə içsin. *(Süsən çıxışa doğru gedir)*

RÖVŞƏN. *(Onun ardınca bir neçə addım atır)* Hava qaralıb!

SÜSƏN. Özüm gedərəm. *(çoxir)*

Rövşən qayıdıb fikirli-fikirli pilləkəndə oturur. Əks tərəfdən Orduxanla Əşrəf vaqona yaxınlaşırlar. Rövşən onları görmür, vaqon mane olur.

ORDUXAN. *(Vaqonun hələ yan tərəfində olduğundan Rövşəni görmür. Əşrəfə)* Sən burda dur, mən özüm onunla danışım, yavaş-yavaş, dolayı yolla hər şeyi başa salaram!

Orduxan vaqonun həyətinə daxil olanda, əks tərəfdən Süsənin qışqırıq səsi eşidilir. Əşrəf tələsik irəli gəlir və Orduxanla Əşrəf, sevincək qaçıb çıxan Rövşəni görürlər.

ƏŞRƏF. Getdi qızı ötürməyə.

Orduxan fikirli halda Rövşənin ardınca, Əşrəf isə stolun üstünə yığılmış material və alətlərə baxır.

ORDUXAN. Nə fikirləşirsən? Heç nəyə əl vurma. Qalsın, sabah səhər tezdən gələrəm asta-asta başlayarıq düzəltməyə.

ƏŞRƏF. Onu fikirləşmirəm.

ORDUXAN. Bəs nəyi?

ƏŞRƏF. Qalmışam iki daşın arasında. Bizim işimiz də vacibdir. Bunun evlənməsi də vacibdir. İndi mən bunu evləndirməmiş heç yerə gedə bilmərəm. Mənə bir şey olsa, yazıqlar evlənə bilməyəcəklər. İlimin çıxmasını gözləyəcəklər.

ORDUXAN. Onda, yenə də, gərək mən onunla danışım ki, evlənmək fikri varsa, tez evlənsinlər, biz də işimizlə məşğul olaq.

ƏŞRƏF. Evləndirib, başlarını indidən bəlaya soxaq? Yazıq deyillər? Cavandılar axı...

ORDUXAN. Ay Əşrəf, bəs onda neyləyək?

ƏŞRƏF. Bilmirəm. Evləndirəndən sonra da ölsəm, dayaqsız qalacaqlar.

ORDUXAN. Onda gözləyək... *(Pauza)* Bu səhər məndən bizim Akif soruşurdu nooldu... Çox əclaf adamdı o Akif. Ağzından vurdum! Deyir qardaşı... *(susur)*

ƏŞRƏF. Nə deyir? Kimin qardaşı?

ORDUXAN. Səni deyir. Deyir bir azdan qardaşı da tapılacaq, onda tamam hər şeyi unudacaq.

Əşrəf tutulur. Orduxan söhbəti dəyişmək üçün ciblərini eşələyir, açar çıxarır Əşrəfə uzadır. Əşrəf onu sanki görmür. Orduxan açarı stolun üstünə qoyur.

ORDUXAN. Açarı qoydum. Bu gecə də maşında yat, sabah ertədən bunun işinə baxarıq. Gecənin xeyirindən gündüzün şəri yaxşıdır... Mən... gedim... *(Çıxışa doğru gedir, amma Əşrəfin çağırması ilə dayanır)*

ƏŞRƏF. Orduxan!

Orduxan dayanıb Əşrəfə tərəf dönür.

Sən də elə fikirləşirsən?

Pauza.

ORDUXAN. Demirəm, qoymadım onu danışmağa? Elə ağzını açmışdı ki, vurdum ağzından...

ƏŞRƏF. Orduxan, biz oraya getsək və sən yanımda olsan; görsən ki, yaralanmışam, heç nəyə yaramıram, çox ləngitmədən vurarsan başımdan. İndi mənə söz ver ki, dediyim kimi edəcəksən!

ORDUXAN. Biz hələ gedib oraya çıxaq.

ƏŞRƏF. Mənə burada söz ver!

ORDUXAN. Yaxşı. Dediyn kimi edərəm.

Orduxan çıxır.

Əşrəf bir müddət tək qalır. Sarıgül gəlir.

SARIGÜL. Yaman sakitlikdir.

ƏŞRƏF. Hə! Çox qorxulu sakitlikdir. Adətən, insanlar ədalətsizliklə barışanda belə sakitlik olur. *(Birdən ayılırmış kimi)* Gəlinbacı, sən hələ yatmamısan?

SARIGÜL. Tellinin yanında idim. Nə olub belə fikirlisən?

ƏŞRƏF. Bəs özün dərmanlarını içmisən?

SARIGÜL. Yox, ehtiyac yoxdur ki.

ƏŞRƏF. Necə yeni ehtiyac yoxdu? Ehtiyacın olmasaydı, həkim yazardı? Hələ bir dəfə də yoxlanmalısən. Gərək bu günlərdə gedək həkimə.

SARIGÜL. Həkim neyləyəcək ki, mənə? Rəhmətliyi geri qaytaracaq?

ƏŞRƏF. Həkim ərinə yox, sənə lazımdı. İndi şükür ki, oğlun da tapılıb. Gərək onlara böyüklük eləyəsən.

SARIGÜL. Bıy, Allah sənin canını sağ eləsin! Sən dura-dura mən kiməm ki, böyüklük eləyim?

ƏŞRƏF. Hər halda, həkimə getməyin lazımdır. *(Qəfildən sınaıyıcı)* Gəlinbacı! *(pauza)* Muxtar yenə gəlir?

SARIGÜL. *(Sirrini açmışlar kimi, pərt halda)* Yox, Əşrəf, daha gəlmir. Muxtar necə gələ bilər, yazıq. Muxtar ölüb axı. Bilmirəm dərmanların təsiridir, yoxsa Rövsənin tapılması, özümə gəlmişəm elə bil. Getsin o günləri, gəlməsin.

ƏŞRƏF. Bağışla, gəlinbacı, səni üzməyim. Yorğunsan. Mən də gedim yatım.

Əşrəf açarı götürür. Bu vaxt reproduktordan şütüyən qatar tıqqıltısı səslənməyə başlayır.

Buyur. Bayaq deyirdin səssizlikdir. İndi rahat yata bilərsən. Niyəsə bu gün gec başladı.

SARIGÜL. Mən də deyirəm niyə yuxum ərsə çəkilib. *(Pillələri qalxıb vaqona girir)*

Əşrəf çıxır.

Qatar tıqqıltısı davam edir.

Qaranlıqdan Rövsən çıxır. Vaqona girir. Çox çəkmədən belində rükzakla vaqondan çıxır, stola yaxınlaşıb baltanı götürür və reproduktor olan dirəyə yaxınlaşır. Səhnə qaralanda dirəyə vurulan balta səsləri eşidilir və qatar səsi kəsilir.

4-cü şəkil

Səhər alatoranlıq. Qaranlıqdan Maşinist Sarvanın səsi gəlir.

SARVAN. Ana-a-a! Ana-a-a-a!! Sən bilirdin?! Sən bilirdin ki, doğduğun uşaq nə vaxtsa yırtıcı qocalığın əlində aciz qalacaq?! Mən belə şərəfsiz qocalığa layiq deyildim axı! Anaa! Ay anaaa! Sən bilirdinmi ki, sənin oğlun cındır əskiyyə dönəndən sonra ömrünü çöllükdə, canavarların içində başa vuracaq?! Bilirdin?!

Əşrəf gəlir və əlində balta ilə dirəyin yanında oturmaş Maşinist Sarvana yaxınlaşır.

ƏŞRƏF. Sarvan kişi?! Ay kişi, nə olub səhər-səhər ağı deyirsən, ay evi tikilmiş? Qatar səsi sənə azlıq eləyir? Nədi, kim ölüb?

SARVAN. *(Əşrəfə baxır)* Bilirdinsə, niyə doğurdun məni?

Əşrəf onun əlindəki baltaya baxır, sonra elektrik dirəyini hər tərəfdən seyr eləməyə başlayır.

ƏŞRƏF. Bunu kim eləyib belə? Dəlixanadı, vallah!

SARVAN. Guya xəbərin yoxdu.

ƏŞRƏF. Mən eləseydim, çoxdan eləyərdim, ay kişi.

SARVAN. Baltanı kim getirib bəs?

ƏŞRƏF. Mən gətirmişəm. Çəkil tapa bilmədim, balta tapdım. Ora bax, taxta-tuxtanı görürsən?.. Səni qınamıram. Sənin də məndən başqa kimin var ki, şübhələnəsən?!

SARVAN. Onda mənə xəbərdarlıq edirlər. Bu gün məftilləri doğrayıb, yeni gələn dəfə də sənin özünü doğrayacam.

ƏŞRƏF. İndi Rövsəndən soruşum görək, səs-zad eşitməyib. Bir səbrin olsun. *(Vaqonun qapısına yaxınlaşıb astadan çağırır)* Rövsən!

SARVAN. *(Öz-özünə danışır)* Yəni sənin ömrünü doğrayıram. Axı mənim ömrümün xatirələri idi. Kimə nə ziyanı var idi. Ömrümün səsi idi.

ƏŞRƏF. *(Bir az bərkdən çağırır)* Rövsən!

SARVAN. Qorxudur məni, xəbərdarlıq eləyir!.. Sənə, deyir, qatar tapşırırmış, gözün hara baxır? Bu boyda inventarı yataqxanaya döndərmisən!..

ƏŞRƏF. *(Sürəhəni döyür)* Rövsən!..

Sarıgül çıxır. Yuxuludur.

SARIGÜL. Nəsə olub? Kim var orda? Telliyyə nəsə olub?

ƏŞRƏF. Yox, Telliyyə heç nə olmayıb... Gecə səs-zad eşitməmişən?

SARIGÜL. Nə səsi?..

SARVAN. Doğradılar axır ki! Bu da bunların sağolu.

SARIGÜL. Kimi doğrayıblar?

ƏŞRƏF. Sarvan kişinin məftillərini doğrayıblar. Mən də daş kimi yatmışam, heç nə eşitməmişəm.

SARIGÜL. Mən də deyirəm nə olub... Qoyun bir səhərin gözü açılsın da. Həə... Mən təzəcə yuxuya gedirdim... tappıltı eşitdim... elə bildim sənsən, yenə nəsə düzəldirsən, daha bayıra çıxmadım.

ƏŞRƏF. Vəziyyət gərgindi. Kişi indi havalanacaq.

SARIGÜL. Dəlinin nəyi havalanacaq?

ƏŞRƏF. Bir Rövsəndən soruş gör, gecə səs eşitməyib?

Sarıgül içəri girir. Tez də çıxır.

SARIGÜL. İşiq niyə yanmır?

ƏŞRƏF. İşığın da məftilini doğrayıblar! Rövsəni oyat görüm.

SARVAN. Mən elə bilirdim axırda belə olacaq. Bunlar yaxşılığın qədrini bilməzlər. İndi mən nə cavab verəcəm? Əşrəf, mən axı sənə vaxtında dedim, gedin çadırda qalın. Nə sən inci, nə mən inciyim...

Sarıgül qapıdan çıxır.

SARIGÜL. Rövşən yerində yoxdu.

ƏŞRƏF. Necə yoxdu? Gecə gəlməyib?

SARIGÜL. Gəlmişdi deyəsən. İndi yoxdu.

ƏŞRƏF. Bəs hardadı?

SARIGÜL. Bilmirəm.

SARVAN. Hansı faşist bu günə saldı?! Niyə cərəyan vurmadı əclafı?! A-a-a-a! Niyə yuxusuz qoyursuz məni?! Əşrə-əf! Əşrə-ə-əf! Budur sənin sağolun?! *(Əlini dirəyin kəsilmiş yerində gəzdirir və yerə çöküb hönkürür)* Gör necə doğrayıb faşist! Baltayla doğrayıb! Mən axı sizə dedim ki, çıxın gedin bu vaqonlardan. Boşaldın! Mən sizə çöldə qalmayasız deyə ev verdim. Əvəzində sağolunuz bumu oldu?

ƏŞRƏF. Nə olub axı? Neyləmişik sənə?

SARVAN. Doğramısan məni! Doğramısan! Bax bu baltayla!

ƏŞRƏF. Bircə bu çatmırdı!

SARVAN. Mənim daha nəyim qaldı ki?! Bir bu səs qalmışdı mənə. Doğradın onu da!

SARIGÜL. Nə olub, ay Əşrəf?! Nə deyir yenə o dəli?

ƏŞRƏF. Sarvan kişi, vallah mənim heç nədən xəbərim yoxdur. Neçə ildi burada yaşayırdıq. Bizdən belə şey görmüsən? Əksinə, biz özümüz də o qatar səsinə elə öyrəşmişik ki, onsuz gözümüzə yuxu getmir. Mən calayaram onu, qəm yemə!

SARIGÜL. Rövşən hardadı, görəsən? Niyə getdi uşaq?..

ƏŞRƏF. Çox pis vaxtı oyatdım səni. Get yat, Rövşən haradasa buralarda olacaq.

Sarıgül pilləkəndə oturur.

SARVAN. Vəssalam! Boşaldın vaqonları! Heç nəyiniz qalmasın!

ƏŞRƏF. Ay kişi, bir məftilə görə bizi çölə atmaq istəyirsən? Neyləmişik sənə?! Dedim ki, calayacam.

SARVAN. Doğramaq asan olsa da, calamaq asan olmayacaq.

ƏŞRƏF. Dedim ki, mən eləməmişəm! İndi mən boyda kişi sənə yalan danışacam?

SARVAN. Özünüz bilin, mənə əmr gəlib, sabah da lokomotiv gələcək, daha onda məndən inciməyin. Qoşacam vaqonları, bir də görəcəksiz vaqon zad yoxdu.

ƏŞRƏF. Hara sürəcəksən?

SARVAN. Sizə nə?! Mən hara, qatar da ora!

ƏŞRƏF. Təki sənin lokomotivin gəlsin, biz çıxarıq.

SARIGÜL. Nə danışırısan bu dəliylə?! Sürüb aparmaq istəyir, qoy sürsün aparsın! Aparmayanın da evi dağılsın! Qapısı qaralsın! Elə hər dəfə sürəcəm-sürəcəm, sürəcəm-sürəcəm! Sür! Sür görüm, hara qədər sürəcəksən!

SARVAN. O daha sizə qalmayıb hara qədər sürəcəm. Hara buyursalar, ora da sürəcəm! Görərsiz! Daha sizin nazınızla oynayan deyiləm! *(Öz vaqonuna tərəf gedib, səhnədən çıxır)*

ƏŞRƏF. Gəlinbaci, sən də get yat, bu səhər yaxşı açılmadı deyəsən. *(Stolun arxasında oturur)*

Sarıgül evə girir.

Orduxan daxil olur.

Sən də səşə gəlmisən?

ORDUXAN. Mən demişdim axı səhər gələcəm, ertədən sənin evini tikəcəyik. Səs nədi? Səs var idi ki?

ƏŞRƏF. Bircə görəydin!

SARIGÜL. *(Qapıdan həyəcanlı çıxır)* Əşrəf! Rövşən qaçıb deyəsən! Şeyləri də yoxdu!

Hamısı bir-biri ilə baxışır. Sarıgül fikirli halda pilləkəndə oturur.

ORDUXAN. Fikir eləmə, ay gəlinbaci, uzağa qaça bilməz, tapıb qaytarırıq.

SARIGÜL. O qaçanda tapmaq olmur...

ƏŞRƏF. Niyə qaçsın ki?.. Evlənmək istəmirdi, deyərdi istəmirəm...

SARIGÜL. Deyirsən, yəni mənim üzümdən qaçıb? Bəlkə buralardadı?
(*qalxıb vaqonun arxa tərəfinə, uzaqlara baxır*)

Hiss olunmadan Muxtar gəlir və pilləkəndə oturur. Sangül dönüb qayıdanda baxışları ona sataşır, diksinib yerində quruyub qalır.

ƏŞRƏF. Nə oldu, ay gəlinbaci? Nə gördün?!

SARIGÜL. (*Özünü toplamağa çalışır*) Heç... heç nə... Gedim bir az yatım... Gecənin xeyrindən, gündüzün şəri yaxşıdır... (*Asta-asta pilləkənə gedib, Muxtarın yanından keçir və vaqona girir*)

Muxtar fikirlidir və uzaqlara baxır.

ORDUXAN. Bu da qardaşoğlu! Heç bir həftə oldu burada yaşaması?

ƏŞRƏF. Heç yarım ay olmadı. Dözmədi düşərgə həyatına. Amma niyəse biz hələ də dözüürük.

ORDUXAN. İndi necə olacaq?

ƏŞRƏF. Necə olacaq? Biz onu daha çətin tapırıq. Anasının sözü olmasın, o qaçanda beş-altı illiyə qaçır.

ORDUXAN. Heç anasına da yazığı gəlmədi.

ƏŞRƏF. Bilirsən, Orduxan. Bayaq Maşinist Sarvan öz qocalığının nə qədər şərəfsizlik içində keçməsindən danışdı. Mən istəmirəm ki, nə vaxtsa mən də o cür danışım. Ona görə də gerek biz başladığımız işi sona çatdıraq. Bəli! Bizim bütün bədbəxtliyimizin günahı o erməni namərdlərdədi və nə qədər gec deyil, bəzi şeyləri dəyişə bilərik. Amma gerek birinci məfilləri calayaq, yoxsa işıqsız qalarıq.

ORDUXAN. Nə məfillər?

ƏŞRƏF. Rövşən Sarvan kişinin məfillərini doğrayıb, sonra qaçıb. İşıq xəttini də doğrayıb. Gedək şəhərə, montyor tapaq. (*Çıxırlar*)

Muxtar ayağa qalxır, üzü vaqona durub tamaşa edir. Vaqonun qapısı öz-özünə açılır.

Qaranlıq.

– İKİNCİ HİSSƏ –

Üçüncü pərdə

5-ci şəkil

Masa və skamya bir az irəli çəkilib. Vaqonla skamyanın arasında toyuq hininə bənzər bir tikili var - Əşrəfin yeni yatacaq yeri: İçəri divarda həmin xalça asılıb, üstündən tüfəng və düyünçə sallanır. Amma sallama qapını əvəz edən polietilen pərdədən, içəridəkilər tutqun görünür.

Masa arxasında Orduxan oturub. Pilləkəndə gözü yol çəkən Sarigül və onun yanında fikirli Süsən oturublar.

Axşamdır. Vaqonun çöl və içəri işıqları söndürülüb. Səhnə yarıqaranlıqdır. Rövşən vaqonun üstündə avtomobil farasından proyektor quraşdırır, Maşinist Sarvan aşağıdan ona baxır.

RÖVŞƏN. Sarvan dayı, belə yaxşıdı?

SARVAN. Ay oğul, mən aşağıda, sən yuxarıda. Mən buradan nə bilim sən orada nə işlə məşğulsan? Sən onu bir işıqlandır, görüm hara qədər vurur? Heç olmasa dirəyi işıqlandıra biləcək?

RÖVŞƏN. Hövsələ, Sarvan dayı, hövsələ! İndi görəcəksən! Dirəyi də işıqlandıracaq, həyəti də. Bundan sonra bir köpək oğlu dirəyə yaxın düşə bilməyəcək.

SARVAN. Deyirəm, nə yaxşı ki qayıtdın, Rövşən! Ananı ikinci dəfə xoşbəxt elədin.

Sarıgül söhbəti sanki heç eşitmir. Rövşən vaqonun üstü ilə qabağa gəlib Sarıgülə baxır.

Yavaş, bala, yıxılırsan. Hara gəlirsən?

RÖVŞƏN. Anama baxıram, görüm doğrudan xoşbəxtdir?

SARVAN. Xoşbəxtliyi yoxlamazlar, oğul, xatası çıxar!

ORDUXAN. Sarvan kişi düz deyir, ayağının altına bax, yoxsa işə salarsan bizi bu gecə vaxtı. Düşəndən sonra yoxlayarsan.

SARVAN. Sən projektoru yoxla!

SÜSƏN. Onu gün işığında eləmək olmazdı görəsən?

RÖVŞƏN. Çox sevinirəm ki, mənim üçün həqiqətən də narahat olan insanlar var. Amma təəssüf ki, bu cür balaca işıqlar gün işığında hiss olunmurlar.

SÜSƏN. Filosofluğunu saxla, yerə sağ-salamat düşəndən sonra danışarsan.

RÖVŞƏN. *(Yerinə qaydır)* Yoxlamalı nə var ki burda? Akkumulyatora qoşmaq qalıb. Qalan hər şey hazırıdı... Bu belə... Bu da belə... Vəssalam! Diqqət! Hazır olun!..

Fara yanır və vaqonun arxasındakı dirəyin yuxarısını - reproduktoru işıqlandırır. Maşinist Sarvan sevincindən əl çalır.

SARVAN. Afərin sənə, Rövşən! Amma, oğul, onu bir az aşağı yönəlt. Qoy gələn adamın düz sifətinə vursun.

RÖVŞƏN. O da mənim gözüüm üstə, Sarvan dayı. Belə yaxşıdı?

SARVAN. Bir az da... Əla! Di düş, bala, çox sağ ol! Allah atana rəhmət eləsin!

RÖVŞƏN. Bunu elə edəcəyəm, Sarvan əmi, sən vaqonun içindən onu yandırıb-söndürə biləsən. İstəyəndə yandıracaqsan, istəyəndə söndürəcəksən.

SARVAN. Ay sağ ol! Gör sənin toyunda nə eləyəcəm?.. Sən ki mənim üçün bu işi çəkdin, Allah sənin ömrünü işıqlı eləsin, bala!

Rövşən arxa tərəfdən tullanıb gəlir.

SÜSƏN. Sarıgül xala, gəl. Gəl gedək yatmağa, yuxun tökülür. Rövşən də işini qurtardı.

SARIGÜL. İndi hər yer işıqlı oldu?

SÜSƏN. Hər yer işıqlı oldu.

SARIGÜL. Bəs indi necə gələcək?

SÜSƏN. Kim? Əşrəf əmi? İndi çox rahat gələcək, Sarıgül xala, gedək.

Süsən Sarıgülün qolundan tutur, ikisi də vaqona girirlər. Əşrəflə Nağdalı daxil olurlar.

ƏŞRƏF. Bu işıq nədir belə?

SARVAN. Gecdi daha! *(Vaqonuna tərəf gedir)*

RÖVŞƏN. Dayan, Sarvan əmi, hələ bu hamısı deyil. *(Cəld vaqona girib, əlində qulaqlıqlarla çıxır və onu Sarvana göstərir)* Bunu da sənə gətirmişəm. Gecə yatanda, bax, bunu... belə qulaqlarına tax və bu ucunu maqnitafona tax, sonra nə qədər istəyirsən qulaq as!

SARVAN. Ay oğul, mənim ondan başım çıxmır. Gətirmisən, çox sağ ol! Saxla özünə!

RÖVŞƏN. Sarvan əmi, burda nə var ki, başın çıxmasın? Gedək, göstərim hara taxacaqsan.

Sarvan və Rövşən çıxırlar.

ORDUXAN. Rövşən Sarvana işıq düzəltdi. Dirəyi işıqlandırır ki, gecə vaxtı yaxınlaşan olanda görə bilsin. Sarvan xeyli sevindi.

NAĞDALI. Həə, akkumulyator bir işə yaradı.

ƏŞRƏF. Sarvan hələ də məndən şübhələnir. *(Həyətin işığını yandırır)* Yaxşı, bəs akkumulyator qurtaranda neyləyəcək?

NAĞDALI. Buna görə narahat olma. Rövşən diribaş uşaqdı, tapıb təzəsini gətirəcək.

RÖVŞƏN. *(Qayıdıb gəlir)* Mən elə edəcəyəm, o qurtarmayacaq.

NAĞDALI. Yox əşi?!

Vaqondan Süsən çıxır.

SÜSƏN. Əşrəf əmi, Sarigül xala yatıb. Çay istəyirsiniz?

ƏŞRƏF. Olsaydı, pis olmazdı, qızım.

Süsən samovara yaxınlaşır.

SÜSƏN. Tamam soyuyub.

RÖVŞƏN. Soyuyub, qızdırırıq. *(Süsənə yaxınlaşır)*

SÜSƏN. Sən bacarmazsan.

RÖVŞƏN. Niyə bacarmıram? Samovarı qızdırmağa nə var ki? O da bəzi adamların ürəyi deyil ki, qızdırı bilməyək? *(Samovarın istiliyini yoxlayır, sonra yerdən çiling yığıb samovarın borusuna atır)*

SÜSƏN. Yenə eyhamla danışırısan. Mən heç nə başa düşmürəm.

NAĞDALI. *(Əşrəfə)* Toy nə vaxtdır?

ƏŞRƏF. Sən hardan bilirsən?

NAĞDALI. Polis hər şeyi bilməlidir.

ORDUXAN. *(Bikef halda)* Polis hər şeyi bilməlidirsə, onda sən bizdən yaxşı bilərsən toy nə vaxtdır.

RÖVŞƏN. *(Süsənə)* Sən bu gecəni anamın yanında qal.

SÜSƏN. Bəs sən harada qalacaqsan?

RÖVŞƏN. Mən Orduxanın məşinində yataram.

SÜSƏN. Bəs nənəm tək qalsın? Vəziyyətinin bu pis vaxtında?

RÖVŞƏN. Nənəndən ayrı qala bilmirsən? Yəqin gecələr sənə nağıl danışır.

SÜSƏN. Danışır.

RÖVŞƏN. Hansını? Məlikməmmədi?

SÜSƏN. Yox, yenisini danışır. Sən ömründə eləsini eşitməmişən.

NAĞDALI. *(Əşrəfə)* Beləsinə qız vermək olar? İki gündən sonra qaçıb, çıxacaq aradan.

ƏŞRƏF. Hardan qaytarıblar?

NAĞDALI. Dəmiryol vağzalından. İki gecə orada yatıb, şübhələnilər. Deyib Rusiyaya gedəcəkmiş, biletini itirib. Tutub göndəriblər bizim bölməyə... Əşrəf... Bir məsələ var... *(pauza)* Mənim sizinlə söhbətim olacaq.

SÜSƏN. Biri var idi, biri yox idi, Sərvət adında balaca bir xanəndə var idi. Səsi elə gözəl idi ki, o oxuyanda axar sular dayanar, bülbüllər susardı. Ona görə ona Qarabağ bülbülü deyirdilər... *(Pauza)* Qarabağda ən yaxşı toylara onu çağırırdılar. Həm erməni dilində oxuyardı, həm azərbaycan dilində. Çoxları onun kimi oxumaq istəyirdilər, amma bacarmazdılar. Onlara da Qarabağ qarğaları deyirdilər. Bir gün Qarabağ qarğaları sözü bir yerə qoyub, balaca Sərvətin səsinə oğurlamaq istədilər... *(Süsən susub, stəkanları yaxalayır)*

RÖVŞƏN. Niyə dayandın? Nağıl qurtardı?

SÜSƏN. Qalanını sabah danışaram.

RÖVŞƏN. Nə sabah? Mən indi sabaha qədər samovarın yanında gözləyim?

SÜSƏN. O saat görünür ki, "Min bir gecə"ni oxumamısan. Mən Şəhrizadam...

RÖVŞƏN. Nə Şəhrizad, nə Şirzad? Xalq burada nağıl gözləyir.

NAĞDALI. *(Əşrəfə)* Siz haradan gəlirdiz?

ORDUXAN. Haradan gələcəyik? Uşağı axtarmağa getmişdik!

NAĞDALI. Tüfənglə?

ƏŞRƏF. Yox, tüfənglə bir iş var idi, onun dalınca getmişdik.

NAĞDALI. Bilmək olar nə iş idi?

ƏŞRƏF. Vacib deyil.

NAĞDALI. Yaxşı, bəs tufəngi niyə götürmüşdüz? Ova getmişdiz?

ƏŞRƏF. Hə... Elə ov kimi bir şeydir. Ovdur. Ova getmişdik, Nağdalı.

NAĞDALI. Ova... *(Pauza)* Bir şey vura bildiz?

ƏŞRƏF. Yox. Heç nə vura bilmədik.

NAĞDALI. Heç vura da bilməzdiz. Bu tufənglə yalnız dovşan vurmaq olar. Amma gerek kimsə dovşanı bərk-bərk tutub saxlasın, sən də qundağını tolazlayasan dovşanın təpəsinə. Onda bəlkə bir işə yarayar. Gələn dəfə ova hazırlaşanda, mütləq mənə xəbər verin. Məni yəqin ki, buraya boş yerə göndərməyiblər. Ən yaxşısı da o olar ki, heç yerə getməyəsiz. Xüsusilə də tufənglə!

Süsen masaya çay gətirib Əşrəf, Nağdalı və Orduxanın qabağına qoyur və samovardan özünə çay süzən Rövşenin yanına qaydır.

ORDUXAN. Çox sağ ol, qızım!

ƏŞRƏF. Mən həmişə uzağa gedəndə o tufəngi özümlə götürürəm. Atdı-atmadı, fərqi yoxdur, vərdişimdi. Babam da belə edib, atam da belə edib, mən də belə edirəm. Özün görürsən ki, tamamilə təhlükəsizdi.

SÜSƏN. *(Rövşənə)* Nə fikirləşirsən?

RÖVŞƏN. Sənin nağılını.

SÜSƏN. Yaxşı, sənin nağılını danışım, gedim, gecdi. Deməli, Sərvət biləndə ki, düşmənlər onun səsinə oğurlamaq istəyirlər, dönüb oldu bülbül və uçub dağı aşmaq istədi. Amma yenicə yamaca çatmışdı ki, arxadan alqış səsləri eşitdi. Alqış səsinə çox sevirdi Sərvət. Ona görə qanad çala bilməyib çevrildi oldu əvvəlki xanəndə.

RÖVŞƏN. Baş əyib mahnı oxudu?!

SÜSƏN. Yox, sonrası pis oldu. Xanəndəyə dönən kimi, gördü bu alqış səsi deyil.

RÖVŞƏN. Bəs nə səsi?

SÜSƏN. Səncə nə olar?

RÖVŞƏN. Nə bilim?!

SÜSƏN. Avtomat, gülləbaran səsi. Qarğalar arxadan onu atəşə tutmuşdular!

RÖVŞƏN. Ermənilər?

SÜSƏN. Yıxıldı Sərvət! Qıvrıldı Sərvət! Nənəm belə danışır. Ağ qarı al qanına boyadı Sərvət!

RÖVŞƏN. Dayan... Qarabağ bülbülü... Mən onu görmüşdüm... Toyda! Mən uşaq idim, amma o, məktəbə gədirdi... Hamı deyirdi uşaqdı hələ... Onu da öldürdülər?

SÜSƏN. Daha pis! Qışqırmaq istədi, gördü səsinə itirib. Səsi olmayandan sonra daha kim idi ki o?... Səssiz yaşamaqdansa, ölməyi qərara aldı.

RÖVŞƏN. Onun adı Sərvət imiş! Mən bilmirdim.

ORDUXAN. *(Nağdalıya)* Necə yəni heç yerə getməyək? Əşrəfin boynunda o qədər iş var... Elə mənim də...

NAĞDALI. İş olanda mən biləcəm. Yaxşısı budur, bu cavan oğlanın gələcək həyatını düşünün. Toy barədə.

ƏŞRƏF. Biz onsuz da o barədə düşünürük.

NAĞDALI. Mən sizə görə aylarla burada yaşamaq istəmirəm.

ORDUXAN. Heç biz də istəmirik ki, sən burada yaşayasan.

Əşrəf gülümsünür.

NAĞDALI. Təşəkkür eləyirəm! Çox sağ olun! *(Ayağa qalxır)*

ORDUXAN. *(Qalxır)* İncimək lazım deyil. Onsuz da sən buranı bəyənmişən.

NAĞDALI. Gecəniz xeyirə qalsın!

ORDUXAN. Səni ötürüm, təzəsən buralarda.

Nağdalı və Orduxan çıxırlar.

SÜSƏN. Qoca nənəmin müasir nağılı belə bitir. İndi hər gecə Sərvətin itmiş səsi küləklərə qarışib, ev-ev, çadır-çadır gəzir, sahibini axtarır - balaca xanəndəni, Sərvəti. Küləklər Qarabağ şikəstəsi oxuyanda... *(Pauza)* Rövşən, göyə bax...

RÖVŞƏN. *(Göyə baxır)* Nə var orda?

SÜSƏN. Göydən üç alma düşdü.

RÖVŞƏN. Heç almanın vaxtıdır?

SÜSƏN. Onda mən qaçdım. *(Cəld çıxır)*

RÖVŞƏN. Dayan, mən də gəlirəm. *(Əlindəki çayı tez qoyub çıxmaq istəyir, amma dayanıb göyə bir də baxır)* Süsən... bura gəl...

ƏŞRƏF. Süsən getdi.

RÖVŞƏN. Əmi, ürəyində bir arzu tut!

ƏŞRƏF. Nə?!

RÖVŞƏN. Deyirəm, ürəyində bir arzu tut, ulduz uçdu!

ƏŞRƏF. Mən arzumu çoxdan tutmuşam. Altı il bundan qabaq. Başımızın üstündən raketlər uçanda.

Rövşən heç nə deməyib getmək istəyir.

ƏŞRƏF. Sən pis əsgərsən!

RÖVŞƏN. *(Ayaq saxlayıb Əşrəfə tərəf çevrilir.)* Unutmamışam! O vaxt mənim uşaqlıq dostum tək sən idin. Biz tez-tez dava-dava oynayırdıq... Amma indi mən böyümüşəm, sənə, əksinə uşaq olursan. Dava-dava qurtardı, əmi. İndi atəşkəsdir, atəşkəs!

ƏŞRƏF. Bununla belə, sən pis əsgər kimi böyümüsən.

RÖVŞƏN. Mən pis əsgərəm, əmi. Mən heç əsgər olmaq da istəmirəm. Amma sən yaxşısından ol! *(Gedir)*

Əşrəf tək qalır.

Qatar səsi eşidilməyə başlayır. Orduxan daxil olur.

ORDUXAN. Əşrəf!

ƏŞRƏF. Qorxutdun məni!

ORDUXAN. Gəl, lazımsan!

ƏŞRƏF. *(Qalxır)* Nə olub?!

ORDUXAN. *(Ehtiyatla)* Süsən burdadı?

ƏŞRƏF. Yox, getdi. Nə olub ki?

ORDUXAN. Nazlı canını tapşırdı.

ƏŞRƏF. Nə danışırısan? Nə vaxt?

ORDUXAN. İndicə.

Tələsik çıxışa doğru gedirlər.

ƏŞRƏF. Qadınlardan kimsə var?..

Qaranlıq

6-cı şəkil

Səhərdir. Uzaqdan Polis Nağdalının çağıran səsi gəlir: "Əşrəf kişi! Əşrəf!" Nağdalı vaqonun qarşısına gəlib, Əşrəfin yatdığı yeri döyür. Sonra qapını əvəz edən polietileni qaldırıb Əşrəfin və tüfəngin orada olmadığını görür.

NAĞDALI. Kim var evdə?!

Evdən Sarigül çıxır.

Əşrəf hanı?

SARIGÜL. Yasa gedib. Üçə.

NAĞDALI. Üç dünən idi.

SARIGÜL. Onda buralardadı.

NAĞDALI. Bəs tüfəng hanı?

SARIGÜL. Tüfəng həmişə harada olub, indi də oradadır.

NAĞDALI. Həmişə harda olub ki?

SARIGÜL. Öz yerində.

NAĞDALI. *(Əşrəfin yatdığı yeri göstərir)* Burda?

SARIGÜL. Əlbəttə! Daha harda olacaq?

NAĞDALI. Yoxdu axı.

SARIGÜL. Ola bilməz. Həmişə oradan asılı olub. İndi də orada olmalıdır.

Yaxşı bax.

NAĞDALI. Gəl sən də bax. *(Polietileni qaldırıb, yaxınlaşan Sarigülə nümayiş etdirir.)* Tüfəngi görürsən?

SARIGÜL. Əlbəttə, görürəm, kor deyiləm ki?

NAĞDALI. Amma mən görmürəm.

SARIGÜL. Sən polissən axı... *(Pauza.)* Məndən yaxşı görməlisən.

NAĞDALI. Lazım gəlsə, mən hamıdan yaxşı görürəm.

SARIGÜL. Bilirəm, sən tüfəngə baxmağa gəlmişdin.

NAĞDALI. Bu muzey malı mənim nəyimə lazımdır?! Əşrəf hardadı?

SARIGÜL. Tüfəng hardadı, Əşrəf də ordadı.

NAĞDALI. Get, ay arvad, get, öz işinlə məşğul ol, bircə məni dolamağınız çatmırdı. Get oğlunu oyat!

Rövşən çıxır.

RÖVŞƏN. Nə var?

NAĞDALI. Əmin hardadı?

RÖVŞƏN. Yasa gedib.

NAĞDALI. Nə yas? Yas qurtarmadı? Bu Nazlı nənə hər gün ölür, nədi?

RÖVŞƏN. Gəl, ölümlərə bir az hörmətlə yanaşaq, cənab polis. Elə bilirsən, bu dünyada Nazlı nənədən başqa heç kəs ölmür?

NAĞDALI. Anana oxşamısan!

RÖVŞƏN. Atamı tanıyırdın?

NAĞDALI. Burda sualları mən verirəm. Əmin hanı?

RÖVŞƏN. Dedim axı, yasda.

NAĞDALI. Bəs tüfəng hanı? Yasa tüfənglə gedib?

RÖVŞƏN. Bilmirəm... Onda yəqin toya gedib.

NAĞDALI. Bax, özünü bir də artistliyə qoyacaqsan, bir kəlmə də artıq-əskik söz deyəcəksən, qulaqlayıb aparacam səni itxanaya!

RÖVŞƏN. Şöbəyə, cənab polis, şöbəyə! Gəl polis peşəsinə hörmətlə yanaşaq.

NAĞDALI. Hələ mənə ağıl da verir... Adamları şöbəyə aparırlar, sən kimiləri isə, itxanaya aparırlar.

SARIGÜL. Nağdalı qardaş, hirs-lənmə, tüfəng yerindədi, sən yaxşı axtarmamısan.

NAĞDALI. *(Əşrəfin yatdığı yerə girib bir az eşələnir və əlində düyünçə ilə çıxır. Düyünçəni açıb, içindən bir-neçə müxtəlif çaplı güllə, hərbi nişanlar, paqonlar və sənədlər çıxarır. Çıxardığı hər şeyi bir-bir nəzərdən keçirir, sənədləri bir-bir oxuyur. Təəccüb fiti çalaraq Rövşənə)* Sənin əminin hərbi rütbəsi də var imiş ki... Bunu bilirdin?

RÖVŞƏN. Yox!

NAĞDALI. Bəs atan nəçi idi? Heç olmasa bunu bilirsən?

RÖVŞƏN. Bilirəm! Müəllim idi. Coğrafiya müəllimi.

Süsən daxil olur. Çaşqınlıqla onlara baxır.

NAĞDALI. Düz-əməlli bilmirsən. İbtidai sinif müəllimi.

RÖVŞƏN. Amma sən yaman çox bilirsən. Kişilər ibtidai sinif müəllimi olurlar. Mənim atamın qlobusu var idi. Bunu hələ unutmamışam.

NAĞDALI. Görürəm, yaddaşın yaxşıdı, ona görə də mənimlə getməli olacaqsan.

RÖVŞƏN. Mən səninlə heç yerə getməyəcəm.

NAĞDALI. Gedəcəksən!

RÖVŞƏN. Nəyə görə?
NAĞDALI. Nəyə görəsin orada sənə deyəcəklər! Düş pilləkəndən!
SARIGÜL. Hara aparırsan oğlumu?
SÜSƏN. Hara aparırsız onu?
NAĞDALI. Hara, hara?.. Hara lazımdı ora! Şöbəyə!
SÜSƏN. Şöbəyə? Nəyə görə?
SARIGÜL. Şöbədə nə işi var balamın?
SÜSƏN. Rövşən, nədə günahlandığını deməsə, heç yerə getmə!
RÖVŞƏN. *(Pillələri enir)* Di yaxşı siz də. Hara lazımdı gedək.
SÜSƏN. *(Onu saxlayır)* Yox, qoy desin!
SARIGÜL. Nə deyəcək, çiyinə paqon taxıb, elə bilir firoondu.
NAĞDALI. Xanım qız, bilmək istəyirsən nəyə görə? Bu burada peyda olmamışdan qabaq bilirsiz harada idi?
SÜSƏN. Bakıda!
NAĞDALI. Bəli, Bakıda! Bəs Bakıda nə işlə məşğul idi, onu da bilirsiniz? Avtomobilləri qarət edirdi. Maşınların hissələrini söküb satmaqla məşğul idi.
RÖVŞƏN. Adam kişi olar!
NAĞDALI. *(Əsəbi)* Boş söhbətdir! Oğurluq eləmək nə vaxtdan kişilik oldu? *Maşinist Sarvan daxil olur, əlində Rövşənin verdiyi qulaqlıqlar var.*
SARVAN. Oğlum, götür bunu! Qulağımın ağrısından daha yata da bilmirəm.
RÖVŞƏN. Lap vaxtında gəldin, Sarvan əmi.
NAĞDALI. *(Qulaqlıqları Maşinist Sarvanın əlindən alır)* Bu nədi? *(Rövşənə)* Bunu hardan çırpışdırmısan?
RÖVŞƏN. Elə bil indi görürsən.
NAĞDALI. *(Süsənə)* İndi bildin, xanım qız, nəyə görə aparıram?
Süsən cavab vermir, onlara arxasını çevirib ağlayır. Sarigül onu qucaqlayır.
(Rövşənə) Düş qabağıma, getdik!
SARVAN. Hara gedirsiz? Hara gedirsən, Rövşən, səninlə işim var idi.
NAĞDALI. Şəhərə gedir.
SARVAN. Şəhərə gedirsənsə, Rövşən, oğlum, gələndə mənə ordan bir dəne dəmiryol çörəyi al gətir, pulunu verərəm!
NAĞDALI. Alar, alar!
Nağdalı və Rövşən çıxırlar. Maşinist Sarvan gedib masanın arxasında oturur. Stolun üstündəki düyünçəni səliqə ilə bağlayıb Əşrəfin yatağına qoyur.
SARIGÜL. *(Ağlayan Süsənin başını, kürəyini şəfqətlə sığallayır.)* Ağlama, qızım, ağlama! Bizə daş ürək lazımdır. Yoxsa məhv olarıq. Bizim də qismətimizə bu igidlər düşdü. Sonda bizi tək qoyub gedən igidlər.
SARVAN. Mən o vaxt hər reysdə özümle dəmiryol çörəyi götürərdim. Bu reysdə də gerek mütləq götürüm. Əmri gözləyirəm.
SARIGÜL. Yaxşı deyiblər ki, həkimin uşağı xəstə olar, müəllimin uşağı tərbiyəsiz.
SÜSƏN. Bağışla məni, Sarigül xala. *(Qaçaraq çıxır)*
Sarigül heç nə demədən, sanki çöküb pilləkəndə oturur.
SARVAN. Əmri gözləyirəm.
SARIGÜL. *(Boşluğa)* Get, qızım. Ağ günə çıxasan! *(Yuxuluymuş kimi Maşinist Sarvana çay gətirir, sonra vaqona girir.)*
SARVAN. Guya təzə lokomotivi işlədə bilmərəm. Qocalmışam guya. Köhnəlmişəm. Görəcəksiz... Rövşəni gözləyirəm...
Əşrəf, çiyində tüfəng, yanında hərbi geyimli Zabit Nüsrət ilə daxil olur. İkisinin də kefi kökdür. Əşrəf tüfəngi çiyindən çıxarıb masanın üstünə qoyur. Maşinist Sarvan isə tüfəngi də Əşrəfin yatağına qoyur.
NÜSRƏT. Mənə demişdilər ki, sən buralarda, yaxında olursan. Amma inan ki, gəlməyə vaxt tapa bilmirdim. Bir də, hərbi hissə, özün bilirsən. Hər şey dəqiq olmalıdır. Nə vaxt çıxdın, neçədə qayıtdın... Vaqonda qalırsanmış.

ƏSRƏF. Daha yox. Bax, bu biri vaqon mənimki idi. İndi orada xəstə qadın yaşayır. Ayaqları işləmir. Gəldiyi bir ay olar, hələ bir dəfə də olsun vaqondan çıxmayıb.

NÜSRƏT. Bəs necə yaşayır?

ƏSRƏF. Tez-tez qardaşımın arvadı baş çəkir. Yardım yazmışam. Birtəhər gününü keçirir.

NÜSRƏT. Görürsən, sən burada daha çox lazımsan. Amma sən bu qədər adamı başsız qoymaq istəyirsən. Sənin indi heç vuruşan vaxtın da deyil.

ƏSRƏF. Sənin dilindən bu sözləri eşitmək çox ağırdı. O vaxt mənə dediklərin də yadımdadır.

NÜSRƏT. O vaxt başqa, bu vaxt başqa. Gör neçə il keçib. Sən formadan düşmüşən. Hərbi nizam-intizamı da unutmusan. A kişi, gör nə qədər unutmusan ki, sərhədi pozmaq istəyirsən. Sərçə vurmaq deyil ey. Sən beynəlxalq qalmaqla yaradarsan!

ƏSRƏF. Sağ ol səni, Nüsrət! Nə tez alışdın təzə sərhədə?

NÜSRƏT. Heç kəs alışıb-eləməyib. Öz sərhədlərimizi yaxşı bilirik; təzəni də, köhnəni də, lap ondan qabaqlıları da. Mən qanuna tabeyəm. Deyiblər atəşkəddi, deməli, oturacağıq, deyəcəklər hücum, deməli, qalxacağıq. Heç kəs özbaşına iş görə bilməz. Sənin könlündən vuruşmaq keçirsə, gəl yanıma. Qulluq elə! Sənin rütbəni bir ulduz artırma bilərəm. Sonra da Allah kərimdir. Həm də bizdə texnika var. Görsən, elə bilərsən cənnətdəsən... Nəyə gülürsən?..

ƏSRƏF. Sənin "cənnət"inə gülürəm!.. Əsl döyüşçüsən!

NÜSRƏT. O qədər silaha qarşı bu dayandoldurumla gedəcəksən? Heç olmasa bu günə qədər bu silah bir erməni öldürüb?

ƏSRƏF. On beşini öldürüb.

NÜSRƏT. İnanan daşa dönsün. Necə öldürüb?

ƏSRƏF. Necə olacaq? Tüfəngi görən kimi gülməkdən ölüblər.

NÜSRƏT. Buna inanaram.

ƏSRƏF. Deyirsən, gəlim yanına. Gəlib orada neyləyəcəm? Əmr gözləyəcəm? Bu Sarvan kişi kimi?

NÜSRƏT. Bu da sənin dəstəndəndi?

ƏSRƏF. Yox, maşinistdi. Qonşu vaqonda qalır. Biz yaşayan vaqonları da sürüb aparmaq istəyir. Amma yuxarıdan hələ əmr vermirlər.

NÜSRƏT. (Sarvana) Sən maşinistsən?

SARVAN. Maşinistəm. Sosialist əməyi qəhrəmanı! Vaxt var idi, qılıncımın dalı da kəsirdi, qabağı da. Bax, qatarı yataqxanaya döndəriblər, heç kəsə də gücüm çatmır. Əmr yoxdu, əl-qolum bağlıdı. Su çanağı suda sına gərək.

NÜSRƏT. Əmri gözləyirsən?

SARVAN. Əmri gözləyirəm!

NÜSRƏT. Mən də!

ƏSRƏF. Sənin ordunda mən bir gün də dözə bilməyəcəm, silahlanıb gedəcəm öz evimə. Qabağıma çıxanı da sərəcəm. Bax, onda, həqiqətən, beynəlxalq qalmaqla olacaq. Yox, qardaş, onun məsuliyyəti böyükdür. Amma belə getsəm, evini geri qaytarmaq istəyən adi adam kimi... bu heç bir atəşkəsizədi pozmayacaq. Deyəcəklər dəli idi. Onsuz da başım zədəlidir. Bəs ordudan niyə azad elədilər məni, yadımdan çıxıb?

NÜSRƏT. Sən də arxayınsan ki, onlar sənin tüfənginə baxıb gülməkdən öləcəklər.

ƏSRƏF. Xeyr, məndə qızıl açar var. İki gün qabaq baş çəkdim o yere. Biz o vaxt məktəbin zirzəmisindən tapdığımız silahları gizlətmışdık. O yer hələ işğal olunmayıb. Silahlar da yerindədi. Adamlar da hazırđı. Hamısı da əla nişançıdı. Hər cür silahla işləməyi bacarırlar.

NÜSRƏT. Sən o silahları orduya təhvil verməlisən.

ƏSRƏF. O silahlar ordunun deyil. Ermənilərin bizi qırmaq üçün topladıqları silahlardır. Biz, sadəcə, o vaxt yerini dəyişmişdik. Heç kəs oranı tanımır. Məndən başqa oranı erməni məktəb direktoru bilirdi, o da hadisələr başlayanda yoxa çıxdı.

NÜSRƏT. Deməli, sən şəxsi silah anbarın var imiş!

ƏSRƏF. Bəs nə bilmişdin?! Elə bilmişdin bu cinsi bilinməyən ov tüfəngi ilə gedəcəm?

NÜSRƏT. Hər halda, sən o tüfəngləri bizim orduya verməlisən.

ƏSRƏF. Verəcəm. Amma işimizi görəndən sonra. Hələ onların da silahlarını gətirib sizə verəcəm. Sonra görəcəksən nə qədər adam öz evinə qayıdacaq.

NÜSRƏT. Sən yaxşı zabit idin. Amma ağlını itirmisən.

ƏSRƏF. Tək o deyil, Nüsrət! Evimi də itirmişəm, qardaşımı da itirmişəm. keçmişimi də itirmişəm.

Polis Nağdalı və Rövşən gəlirlər. Rövşənin əlindəki torbada çörək var.

RÖVŞƏN. (*Çörəyi Sarvana uzadır*) Al, Sarvan əmi. Bax gör sən istəyəndi?

SARVAR. Hə! Özüdür! Dəmiryol çörəyi! Çox sağ ol, bala. Gözlə, gedim pulunu gətirim.

RÖVŞƏN. Lazım deyil, Sarvan əmi. Nuş olsun.

SARVAN. Hə? Sağ ol. Onsuz da pulum yox idi (*çıxır*).

NAĞDALI. Əsrəf kişi, mən axı dedim ki, ova gedəndə mənə də xəbər eləyəsən.

NÜSRƏT. Əvvəlcə salam verərlər.

NAĞDALI. Salam!

NÜSRƏT. Elə yox, hərbi salam!

NAĞDALI. Mən orduda deyiləm ki?

NÜSRƏT. Aparı bilərəm.

NAĞDALI. Mənim də sizi həbs eləməyə ixtiyarım var.

NÜSRƏT. Çox cəsur polissən. Darıxma, sənə də növbə çatacaq.

NAĞDALI. (*Əsrəfə*) Qardaşın oğlu az qala əlli-ayaqlı gedəcəkdi. Biləndə ki, əmisi sənsən, buraxdılar.

ƏSRƏF. Neyləmişdi ki mənim qardaşım oğlu?

NAĞDALI. Özünü danışar. Ya da heç danışmaz. Daha böyük, ağıllı oğlandır. Biz bilirik ki, o, özünü yaxşı aparacaq. Nə bilmək olar, bəlkə hələ gələcəkdə mən onun qarşısında hərbi salam da verəcəm.

NÜSRƏT. Şübhən olmasın!

ƏSRƏF. O hələ pasport almayıb. Heç kəs onu həbs edə bilməz.

RÖVŞƏN. Heç forma 9-um da yoxdu. Yəni şəxsiyyətimi təsdiq edən heç bir sənədim yoxdur.

NAĞDALI. Bəs humanitar yardımı necə alırsan?

ƏSRƏF. İstəsən, sənün üçün də yardım yazı bilərəm.

NAĞDALI. ...Uşaq koloniyasına məhz belələrini aparırlar.

ƏSRƏF. Nə olub? Nə baş verib?

NAĞDALI. Heç nə! Hə... (*Cibindən şəkil çıxarıb Əsrəfə uzadır*) Bunu mənə şöbədən verdilər. Dedilər, sənə çatdırım.

ƏSRƏF. (*Şəkilə baxır*) Bu ki, mənim cavanlıq şəklimdir. Ora necə gedib çıxıb? Yanımdakı da gəlinbacıdır. Onun da yanında rəhmətlik qardaşım olmalı idi...

Rövşən fikirli-fikirli gedib pilləkəndə oturur.

O yoxdu, onu kəsiblər. Niyə kəsiblər?

NAĞDALI. Çox fikir verməyin. Ora polis arxividir. Onları dirilər maraqlandırır, ölülər yox...

NÜSRƏT. Əsrəf, vaxtdır, getməliyəm. Özündən muğayat ol. Dediklərimi unutma! (*Getmək üçün qalxır*)

ƏSRƏF. Unutmaram!

NAĞDALI. Sən demə, Əşrəf zabit imiş!

ƏŞRƏF. Elə dedin ki, elə bil mən buna görə utanmalıyam.

NAĞDALI. Yeri gəlmişkən, iki gün qabaq, səni bir nəfər vacib adam görmək istəyib. Mənə şöbədə dedilər.

ƏŞRƏF. O vacib adam artıq məni gördü.

NÜSRƏT. *(Ayaq saxlayır)* O vacib adam mənəm!

NAĞDALI. Necə? Sizsiz? Nüsrətov? *(Cəld hərbi salam verir)*

NÜSRƏT. Nüsrətov yox, Nüsrət Çayırılı. Əlini sal aşağı, gecdi daha. Məni həbs eləmək istəyəne bax. *(Çıxır)*

NAĞDALI. *(Əşrəfə)* Adama bəs deməzlər?.. *(Cəld çıxır)*

ƏŞRƏF. *(Rövşənə)* Danış görüm nə məsələdi? Polis nə deyirdi bayaqdan, heç nə başa düşmədim.

RÖVŞƏN. Vacib deyil, əmi!

ƏŞRƏF. Necə yeni vacib deyil? Mən bilməliyəm.

RÖVŞƏN. Boş şeydi, əmi. Nağdalını tanımırsan? Özünü vacib adam kimi göstərmək istəyir.

Süsən daxil olur, əlində çamadan və sumkası ilə gəlib Sarıgülün məhəccərini döyür. Rövşən tərəfə heç baxmır. Tələskənliyi Əşrəfi təəccübləndirir.

ƏŞRƏF. Qızım, bu nə yır-yığışdır?

SÜSƏN. Gedirəm, Əşrəf əmi. Vidalaşmağa gəlmişəm. Daha məni burada saxlayacaq heç nə yoxdur.

ƏŞRƏF. Hə... Allah nənənə rəhmət eləsin! Amma sən qala da bilərsən... Sən bizə öz qızımız qədər doğmasan... Sarıgülə də hayan idin...

Süsən cavab vermir, məhəccəri döyür. Sarıgül çıxır. Qucaqlaşır.

SARIGÜL. Nə vaxt istəsən gələ bilərsən, qızım. Lap elə bibini də götürüb bizə qonaq gəlin.

SÜSƏN. Salamət qalın... Salamət qal, Əşrəf əmi!

ƏŞRƏF. Sağ-salamat get, qızım!

Süsən gedir. Rövşən yerindən tərpənmir. Sarıgül vaqona girir, sonra qapıdan Süsənin arxasınca su atıb içəri girir.

RÖVŞƏN. Səninki qisasdan başqa bir şey deyil. Nəyin bahasına olur-olsun. Görünür, mənim burada olmağım, ailəmizin yenidən yığılması sənə heç vecinə olmadı, əksinə, sənə ucbatından kimin başına nə gələcəyi də səni heç narahat eləmir.

ƏŞRƏF. Həddi-buluğa çatmayanlara həbs düşmür.

RÖVŞƏN. İstəsələr, əsas taparlar. Söhbət bunda deyil. Dedilər, mən burada lazımam. Mənim burada olmağım çox vacibdir.

ƏŞRƏF. Əlbəttə, vacibdir. Sənin başına nə gəldiyindən xəbərsiz idik. Sənin tapılmağına görə mən hər gün Allaha şükür eləyirəm.

RÖVŞƏN. Sənin sakit olmağın üçün mən lazım idim.

ƏŞRƏF. Bu qədər məlumatları var idisə, mənim özümü bir yolla uzaqlaşdırıb bilərdilər, axı.

RÖVŞƏN. Qəhrəmanlara dəymək olmaz. Qəhrəman özü çəkilməlidir. Belə vəziyyətdə xalqın inamını qırmaq olmaz yəqin ki.

ƏŞRƏF. *(Samovara tərəf gedir)* Görürəm bu barədə çox fikir eləmişən. Əminəm ki, sən deyənler adi uydurmalarıdır. Doğrudanmı sən elə düşünürsən ki, məni saxlaya bilərsən?

RÖVŞƏN. Mən yox, sənə məsuliyyətin səni saxlamalıdır. Yaxşı fikirləşsən, yadına düşər ki, mənə görə sən cavabdehsən.

ƏŞRƏF. Mən çox adama görə cavabdeh olmuşam, indi də cavabdehəm. Sən də onlardan birisən.

RÖVŞƏN. Atamın necə öldüyünü səndən başqa kim görüb?

ƏŞRƏF. Heç kim!

RÖVŞƏN. Mən görmüşəm.

ƏŞRƏF. Sən kəndə, velosipedinin dalınca qaçmışdın. Sən qaçmasaydın, biz də düşüb səni axtarmazdıq, raket də atanı öldürməzd.

RÖVŞƏN. (*Əşrəfin yanına gedir*) Atamı öldürəndən sonra tüfəngi mənə tərəf çevirdin, mən onda qaçdım. Kolluqdakı mən idim.

ƏŞRƏF. Mənim belə bir şübhəm var idi. Sən elə bilmişdin atanı mən öldürmüşəm?

RÖVŞƏN. Mən gözümlə görmüşdüm. Atam yerdə uzanmışdı. Sən onun başına bir güllə vurdun.

ƏŞRƏF. Bəs sən görmədinmi ki, atanı xilas etmək mümkün deyildi. Onun əzablarını görmədinmi?

RÖVŞƏN. Yox! Çünki sən kolluqda səs eşidib, tüfəngi mənə tərəf çevirdin. Amma son anda baxışlarımız qarşılaşdı. Niyə məni çağırmadın? Niyə məni tutmaq üçün yanıma gəlmədin?

ƏŞRƏF. Gec idi. Sən qaçacaqdın. Mənim isə sənə nəyisə izah etmək vaxtı yox idi. Atanın cəsədini qoyub getməli idim. Yazığın qarından aşağı heç nəyi qalmamışdı...

Rövşən Əşrəfin yatağından tüfəngi və düyünçəni götürür, düyünçəni açır.

Kolluqdan səs gələndə mən elə bildim heyvandı. İstəmirdim onu qurd-quş, çaqqal-canavar dağıtsın. Bir maşın adam məni gözləyirdi. Ermənilər bizi nişan almağa başlamışdılar. Yan-yörəmizdə raketlər partlayırdı. Nə edirsən orada? Tüfəngi qoy yerinə. (*Masaya yaxınlaşır*)

RÖVŞƏN. Atamı öldürən bu tüfəng, nəslimizin yadigarı bu günə qədər cəmi bir cəmiyyət adamı öldürdü, o da mənim atam oldu.

ƏŞRƏF. Rövşən, tüfəngi mənə ver. Nə doldurursan ora?

RÖVŞƏN. Pas atıb. Ya da güllə şişib. Bu nəyə yararlar indi?

ƏŞRƏF. Rövşən, sən indi bildinmi ki, sənin atanı, mənim doğma qardaşımı mən öldürməmişəm? Mən onu yalnız əzabdan xilas eləmişəm.

RÖVŞƏN. Əlbəttə, başa düşdüm. Mən o vaxt uşaq idim. Əziz atamdan, əziz anamdan, dostum əmimdən başqa heç nədən başım çıxmırdı. Yadındadır, sənənlə mən dava-dava oynayırdıq? Ən xoşbəxt günlərim idi. Heyif ki, az oldu.

ƏŞRƏF. Mən çox sevinirəm. Nə yaxşı başa düşürsən ki, mən düz hərəkət eləmişəm. Daha doğrusu, məcbur qalmışam.

RÖVŞƏN. Əlbəttə, şərəfli, qardaşını sevən bir insan kimi hərəkət eləmişən.

ƏŞRƏF. Gəl qoy tüfəngi yerinə. Oynatma onu!

RÖVŞƏN. Xahiş edirəm, yaxın gəlmə! Qoy bir az mənim də əlim dəysin. İnsan əzabı daha dəhşətlidir. Bəlkə mən də döyüşmək, qisas almaq istəyirəm?! Sən buna sevinməlisən, əmi. Mənim başqa çarəm yoxdur, bağışla!.. Bu güllə heç bura girmir də. Niyə girmir? (*Yerdən götürdüyü baltanın arxasını gülləyə vura-vura, onu güllə yatağına salmaq istəyir*)

ƏŞRƏF. Bədsir qurdaladın! Sən özündə deyilsən! Qoy baltanı yerə! Vurma! Olmaz!

Əşrəf tüfəngin lüləsindən tutub dartır. Rövşən baltanın arxası ilə gülləyə vurur. Tüfəng açılır. Əşrəf bağıraraq yıxılır.

RÖVŞƏN. (*Onu qaldırmağa cumur*) Əmi! Əmi! (*qan axdığını görür*) Bağışla! Mən istəmirdim!

Vaqondan Sarıgül çıxır.

SARIGÜL. Bu nə səs idi? Əşrəf?!

Rövşən dəhşət içində yerdə uzanmış Əşrəfə baxa-baxa geriye çəkilir.

Öldürdülər! Bunu kim elədi? Sən elədin? Təbəssüslə! Heç adam belə şey eləyər?!

Rövşən qaçıb gedir.

Qaranlıq

Dördüncü pərdə

7-ci şəkil

Günortadır. Orduxan masa arxasında oturub. Sarigül masanın üstünə bint, tənziif, maye dərman və s. gətirib qoyur.

SARIGÜL. İndi qaynar su da gətirim.

ORDUXAN. Qaynar olmasın, ilıq olsun.

Sarigül samovardan tavaya su töküüb gətirir.

SARIGÜL. Gör qaynar deyil ki?

ORDUXAN. *(Sanki Sarigülü indi görür)* Hə. Nə?

SARIGÜL. Su. Qaynatmışam, yaxşı soyuda bilmədim.

ORDUXAN. *(Əlinin arxası ilə qabı yoxlayır)* Yaxşıdı. İlıq olsa yaxşıdı.

SARIGÜL. Yaman fikirlisən, Orduxan, elə bil o qədər yaralıdan güllələri çıxaran sən deyildin.

ORDUXAN. Sağ ol, gəlinbaci. Sən get çaydan-yeməkdən bir şey hazırla, indi oyanacaq.

Sarigül vaqona gedir. Orduxan çevrilib Əşrəfin yatdığı yerin polietilen pərdəsini qaldırır.

ORDUXAN. Əşrəf, qalx. Qalx, sarğını təzələyim.

ƏŞRƏF. *(Ağrı-əzabla yerindən qalxıb oturur.)* Gəlmisən?

ORDUXAN. Çox ağrıyır? Ağrıkəsici atırsan?

ƏŞRƏF. Yox, dözüləsindir. Deyəsən, qırmanın biri çıxmayıb.

ORDUXAN. Maykanı qaldır. Mən üzdəkiləri çıxarmışam. Amma yenə də rentgenə getməlisən. Çox güman ki, çanaq sümüyünü də zədələyib. Bir az gəzə bilən kimi gərək yoxlanmağa gedək. Bəlkə kiçik bir əməliyyata ehtiyac oldu.

Orduxan Əşrəfin köhnə sarğısını açır, ilıq su ilə silir, sonra maye dərmanla yeni təpitmə düzəldib, yaranın üstünü örtüb bintlə sarıyır. Ayaq üstə fırlanaraq Orduxana kömək edən Əşrəf hərdən ağrı olduğunu bildirir.

ƏŞRƏF. Bir-iki günə gəzə biləcəm Allahın köməkliliyi ilə.

ORDUXAN. Sənə yaxşı xəbər verim?

ƏŞRƏF. Lap yerinə düşərdi.

ORDUXAN. Uşaqlardan iki nəfər sən deyən yeri tapıblar. Biri pusquda dayanıb, o biri içəri girib baxıb.

ƏŞRƏF. *(Ağrısını unudur)* Nə danışırısan? Halal olsun onlara!

ORDUXAN. Neçə avtomat olmalıydı?

ƏŞRƏF. İyirmiyə yaxın. İndi yadımda deyil.

ORDUXAN. On yeddi avtomat var. Patronları saymayıblar, yəqin çox olub ki, saymayıblar.

ƏŞRƏF. Qumbara da olmalıydı.

ORDUXAN. Beş dənə Erqede. Səkkiz nəfər getsə, üç nəfərə çatmayacaq.

ƏŞRƏF. Səkkiz nəfər getsək, doqquz avtomat hələ artıq qalır. Ehtiyat adamlarımız var yəqin ki.

ORDUXAN. Sən də gedəcəksənsə, onda gərək sənə sağalmağın gözləyək. Mən uşaqlara yenə gözləyin desəm, qorxuram daha sonra heç biri getməsin. Çox gözlətməmişik onları.

ƏŞRƏF. Mənə nə olub ki? Ölməmişəm ki?! Bir-iki günə tamam sağalacam.

ORDUXAN. Yox, Əşrəf, yox! Onlar heç mənim də getməyimi istəmirlər, qalmışdı ki, sən.

Nağdalı daxil olur.

NAĞDALI. Axır ki özünə gəldin, Əşrəf kişi? Hamıdan izahat almışam, birçə sən qalmısan.

ƏŞRƏF. Nə izahat-izahat salmışan? Mən nə deməliyəm ki? Uşaqdı, təsadüfən bilməyib, baltayla gülləyə vurub, o da açılib. Əlindən baltanı almaq istəyəndə qırmalar mənə deyib. Bu izahat deyil?

NAĞDALI. Baltayla gülləni əzibsə, bəs onda niyə özünə heç nə olmayıb? Bir də, axı, Rövşən niyə gülləni balta ilə əzmək istəyib? O axı balaca uşaq deyil. Rövşən gülləni tufəngə qoymaq istəyib. Niyə? Kimi vurmaq istəyirdi? Bəlkə elə səni vurmaq istəyib? Niyə aydın izahat vermirsən?

ƏŞRƏF. Rövşən, mənim doğma qardaşım oğlu niyə məni vurmalıdır ki?

NAĞDALI. Mən nə bilim. Yaxşısını sən bilərsən. Ailə-məişət problemləri çox qəliz bir şeydir. Rövşən yaşda qatillər də çoxdur. İndi axtarışdadır. Gec-tez tapılacaq, hər şeyi də etiraf edəcək. Bəlkə o səni öldürmək istəyib?

ƏŞRƏF. Sən, deyəsən, qaşınmayan yerdən qan çıxarmaq istəyirsən. Rütbəni bu yolla artırmaq istəyirsən?

NAĞDALI. Rütbəmi nə yolla artıracağımın, Əşrəf kişi, sənə heç dəxli yoxdur. İstəsəm sizin bu ailənizdən bir yox, yüz maddə çıxararam. Mən deyirəm bir əsaslı səbəblə hadisəyə aid izahat verin, mən də işi yola verim getsin. Orduxanla məsləhətləş, yaz. Bir saatdan sonra gəlib götürəcəm. *(Çıxışa doğru gedir)*

ƏŞRƏF. Əsaslı səbəbi Rövşən öz izahatında yazar, tuta bilsəz.

NAĞDALI. Sən də yazmalısan. Protokol üçün. *(Çıxır)*

ƏŞRƏF. *(Orduxana)* Mən bunun üçün, görəsən, nə yazmalıyam ki, oxuyub razı qalsın... O, ağılına gələni danışır, sən də ağzına su alıb dayanmışan. Sən nə fikirləşirsən, bu işə görə uşağa böhtan atıb türməyə salmazlar ki?

ORDUXAN. Sən gerek onlarla oynamayasan. Sonra altından çıxa bilməzsən. Sən həqiqəti yaz.

ƏŞRƏF. Yaxşı, bunların nə istədikləri mənə aydındır. İstəyirlər mən getməyim. Getmərəm, təki əl çəksinlər uşaqdan. Daha fikirləşmirlər ki, mən getməsəm də, başqaları var, onlar gedəcək. Orduxan, sən uşaqlara da, günü sabah hərəkətə keçsinlər. Hərbi paltar geyib-eləməsinlər. Axşam maşınla gəl, oturaq o yerlərin planını çekim. Sonra məni apararsan, heç olmasa görüşüm o igidlərlə. Bunu eləyə bilərsən?

ORDUXAN. Eləyərəm, amma bir məsələ var, gerek ona aydınlıq gətirəsən.

ƏŞRƏF. Nə məsələ?

ORDUXAN. Onlar məndən soruşdular, mən cavab verə bilmədim.

ƏŞRƏF. Nəyi soruşdular?

ORDUXAN. Sənin nə qədər dürüst adam olmağın...

ƏŞRƏF. Hə, haqlıdırlar... Ağıllıdırlar. İndi heç kəsə etibar yoxdur. Amma, mənə, bu günə qədər dediklərimin düz olduğunu, axır ki, hamınız gördüz. Silahları görəndən sonra yalan danışmadığımı əmin oldular yəqin ki.

ORDUXAN. Sənin haqqında, necə yaşadığın haqqında yetərinə bilirlər. Söz yox, sən dürüst adamsan, dediyin hər şey də həqiqət olub ortaya çıxdı. Sən bizi aldatmadın. Amma... mənə bir məsələni anlamaqda kömək elə... O doğrudurmu ki, qardaşını sən öldürmüşsən?

ƏŞRƏF. Bu nə sualdır? Əlbəttə, yox.

ORDUXAN. Şayiə gəzir. Özü də çox pis şayiə. Bizim uşaqlara qədər gedib çıxıb.

ƏŞRƏF. Ağzında deyirsən şayiə... Yaxşı, nə şayiəsi?

ORDUXAN. Danışirlər ki, sən altı il bundan qabaq köçü qaçıranda, vəziyyətdən istifadə edib qardaşını öldürmüşsən ki, onun arvadına sahib olasan.

ƏŞRƏF. *(Çətinliklə gülür)* Gülə də bilmirəm. Hansı atasını tanımayan axmaq bunu deyir?

ORDUXAN. Hamı danışır.

ƏŞRƏF. Səni bu qədər sadələvh bilməzdim. Məgər görmürsən ki, bu təxribatdır? Bayaq Nağdalı demədimi ki, istəsə, bizim ailədən yüz dənə maddə çıxarar?

ORDUXAN. Görürəm, Əşrəf. Öz sadələvhlüyüm də mənə indi daha çox şübhələndirməyə başlayıb. Amma o əsgərlər belə iş tutan adamın arxasınca getməzlər.

ƏŞRƏF. Qulaq as, mən getdim ki, Muxtarı gətirim. Amma o, elə günə düşmüşdü ki... Yadıma düşəndə... Can verirdi. Qurşaqdan aşağısı yox idi. Onu xilas etmək mümkün olmayacaqdı. Bu arada bizim maşını nişan almağa başlamışdılar. Həm də qardaşım əzab çəkirdi. Bir gülləylə onun canını bu əzabdan qurtardım. Sən demə, Rövşən də kollarından bunu görüb, qorxub qaçmış. Mən qardaşımı elə öldüyü yerdə qoyub maşına qaçmalı oldum. Rövşən də öldüyünü zənn etdik. Sarıgül ağlını onda itirdi. Sənə nə aydın deyil? Mən nəyi düz eləməmişəm? Necə eləməliydim bəs?

ORDUXAN. Sən qardaşını özün vurduğunu mənə deməmişdin, amma hər kim olsaydı, belə edərdi.

ƏŞRƏF. Bəlkə kimse can verən qardaşını maşına tərəf sürüyərdi, onda da gec olardı, otuz adam həlak olardı. Sən də həmçinin.

ORDUXAN. Sən onu vuranda ağlından nə keçdi?

ƏŞRƏF. Yadımda deyil.

ORDUXAN. Yadına sal. Bu mənə çox lazımdır.

ƏŞRƏF. Yox, sən yadına sal! Bilirsən ki, nə qədər adam biz qaçana qədər vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdi. Daha nəyi yadıma salım?

ORDUXAN. Sən çox adamı ölümdən qurtardın. Biz unutmamışıq. Sən bizim xilaskarımızsan!

ƏŞRƏF. Yadına başqa heç nə gəlir. Heç nə bilmirəm. Bilirəm ki, mən gah qardaşıma baxırdım, gah onun qabırğalarına, gah qardaşıma, gah bağırsaqlarına. Ayaqları isə yerli-dibli yox idi. O yerdə ki, ayaqları olmalıydı, qan və ət gölməçəsinin içindən sümükləri ağarırdı... O, nəse demək istəyirdi, amma səsi çıxmırdı... Amma mən onu başa düşürdüm; axı, qardaşıyam! Gülləri başından vurdum ki, bir daha əzab çəkməsin. Bir saniyə gec, bir saniyə tez, onsuz da öləcəkdi. Amma mən anlayırdım ki, hər bir saniyə onun üçün bir əbədiyyət olur. Qardaşım öldü, mənim də əzablarım qurtardı. Amma sən soruşursan, mən nə hiss elədim? Sən nəyi bilmək istəyirsən? Şayiələrin doğru olub-olmadığını?

ORDUXAN. Mən sənə ürəyindəkiləri bilmək istəyirəm.

ƏŞRƏF. Protokol üçün?

ORDUXAN. Yox, özüm üçün.

ƏŞRƏF. Mən yoruldu, Orduxan!

ORDUXAN. Sən nəyə görə bu günə qədər evlənməmişən?

ƏŞRƏF. Bilmirəm.

ORDUXAN. Yadına sal, sən qardaşını vuranda qəzəbli idin, yoxsa ağlın səni idarə edirdi?

ƏŞRƏF. Birmirəm, Orduxan, bilmirəm, əl çək məndən.

ORDUXAN. Niyə əl çəkim səndən? Cavab vermək sənə çətinidir? Nə hiss elədin? Rahatlıq, yoxsa əzab?

ƏŞRƏF. Rahatlıq! Qardaşımın əzabdan canı qurtardığı üçün rahatlıq.

ORDUXAN. Bəlkə qardaşının arvadına sahibləne biləcəyin üçün rahatlıq?

ƏŞRƏF. Rədd ol burdan, Orduxan! Rədd ol! Cəhənnəm ol! İtil! Sən şeytansan! Şeytan!

Orduxan qalxır. Bir-birilərlə baxışlırlar.

Amma sən mənə, yaralı düşərsəm, başıma güllə vuracağına söz vermişdin.

Orduxan tələsmədən çıxır. Əşrəf öz yatacaq yerində oturub ürəyini ovuşdurur.

Mən bilmirəm. Mən daha heç nə bilmirəm. Protokolunuzda nə bilirsiniz, onu da yazın! Mən daha heç nə bilmirəm!

Qaranlıq

8-ci şəkil

Yenə həmin vaqonun qarşısı. Masa arxasında Zabit Nüsrət oturub. Vaqonun qapısından Sarigül çıxır.

SARIGÜL. Sizə nə lazımdır?

NÜSRƏT. Əşrəfi görməyə gəlmişdim. Çox sağ ol deməyə, silahları orduya təhvil verdilər. Mən gəlmişdim sağ ol deməyə, amma mənə onun öldüyünü dedilər. Gecikdim. Sizin başınız sağ olsun! Əşrəf yaxşı insan idi. Yaxşı da zabit idi.

SARIGÜL. Çox gec gəlmisiz. Əşrəf çoxdan ölüb.

NÜSRƏT. Çox təəssüf eləyirəm, anam.

SARIGÜL. Onsuz da siz ona heç cür kömək edə bilməyəcəkdiz.

NÜSRƏT. Əlbəttə! Kömək eləmək həmişə onun işi olub. Amma bizim ona kömək edə biləcək gücümüz yox idi. Eşitdim, ən sonda qardaşı oğlu onu güllələyib.

SARIGÜL. Qardaşı oğlu? Mənim oğlum? *(Gözlənilmədən ağlayır)* Mənim birçə balam hara oldu, bilmədim. Öldü-qaldı, bilmədim. İtkin düşdü balam.

NÜSRƏT. İtkin düşdü?

SARIGÜL. Hə, hə... İtdi-getdi... Altı il olar. Yox, Əşrəf güllədən ölmədi. Onun yarası ağır idi.

NÜSRƏT. Bəs axı mənə demişdi oğlunuz tapılıb. Sizin neçə oğlunuz var?

SARIGÜL. Mənim bir oğlum var idi. O da yoxa çıxdı. Raket partladı, Muxtar da öldü, Əşrəf də... Oğlum da...

NÜSRƏT. *(Sarigülün psixoloji sarsıntı içində olduğunu anlamağa başlayır və qalxır ki, getsin.)* Yaxşı, bağışlayın məni, vaxtdır, getməliyəm... Özünüzdən muğayat olun!

SARIGÜL. Bağışlayın, siz Allah, sizin də qanınızı qaraltdım. Oturun, getməyin, sizə yemək gətirim...

NÜSRƏT. Zəhmət çəkməyin.

SARIGÜL. Heç bir zəhməti-filan yoxdur. Bizim evə gələn ac-susuz getməməlidir.

Zabit istəmədən oturur.

(Samovara tərəf getdiyi yerdə birdən dayanır.) Nə tez başladı bu gün. Axı hava hələ qaralmayıb?!

NÜSRƏT. *(Göyə baxır)* Yağış yağır?

SARIGÜL. Yox. Yağış deyil. Eşitmirsiz? Qatar səsi.

NÜSRƏT. *(Qulaq verir, amma görünür ki, heç nə eşitmir)* Hə... Yəqin bu yaxınlıqdan dəmir yolu keçir...

SARIGÜL. Nə dəmir yolu? Mən Sarvan kişinin qatarını deyirəm. Nə tez qoşub? Bəlkə əmr veriblər artıq?.. Yoxsa bu gün tez yuxuya gedib? Gərək gedim baş çəkim. Aman! Bəlkə o da... yuxuya gedib?..

Sarigül hər şeyi unudub, fikri uzaqlardaymış kimi, gəlib masanın arxasında oturur.

Qatar səsi doğrudan da eşidilməyə başlayır. Səs hiss olunmadan get-gedə artmaqdadır.

Hava qaralmağa doğru gedir.

İpdəki ağ mələfələrdə birinci Muxtarın, sonra başqalarının harayasa gedən siluətləri görünməyə başlayır.

Muxtar həmişəki sönük və kədərli sifətlə gəlib Sarigülün yanında əyləşir.

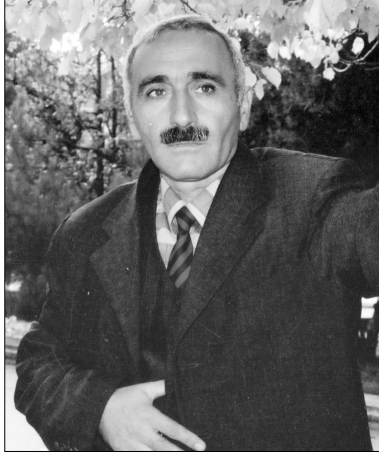
Zabit Muxtarı görmür, o, narahatdır, darıxır.

Mələfələr şütüyən qatarın vaqonlarını xatırladır.

Qaranlıq

SON

♦ P o e z i y a

Zirəddin QAFARLI

YAŞADIM

Bilmədim verilən bu qisməti mən,
Bilməyib yaşadım, bilib yaşadım?!
Dünyadan baş açmaq mənlik deyilmiş,
Bir onu bilirəm, gəlib yaşadım.

Nə bu Yer, nə o Göy Vətənim deyil,
Mənə düşmənim də düşmənim deyil,
Onsuz da bilirdim tək mənim deyil,
Bu ömrü pay təki bölüb yaşadım.

Zirəddin, hər şeyin sonu sualdı,
Gör nələr nələri əlimdən aldı?!
Sözüm məndən sonra meydan suladı,
Özüm bu dünyada ölüb yaşadım.

VERDİN

Ey Yaradan, bu yaşa
Sən ay verdin, il verdin.
Bizlərə bir ömür yox,-
Bir dünya nağıl verdin.

Döndük elə, elata
Palçığa bata-bata,
Sən bizi bu həyata
Nökər verdin, qul verdin.

Dərdimiz döndü dağa,
Boylandıq sola, sağa,

Dünyanı yaşatmağa
Qız verdin, oğul verdin.

Tutduq Səndən yüzəlli,
Hey əyildik, düzəldik,
Dağa, düzə gözəllik,-
İnsana ağıl verdin.

BÖYRÜNDƏ ÜŞÜYÜRƏM

*Yuxuda gördüm ki, lap uşağam,
anamın böyründə uzanmışam.*

Çoxdan xəbər tutmusan,
Bu qış gəlib sərt, ana!
Böyründə üşüyürəm,
Dur üstümü ört, ana!

İşin getməsə fərli
Qaçardın tərli-tərli,
Kişi kimi hünərli,
İgid ana, mərd ana!

İstərəm ayılasan,
Sayasan, sayılasan,
Fikirdə, xəyaldaşan,
Ocaq ana, yurd ana!

Döyəsən, qorxudasan,
Dərsimi oxudasan,
Nə şirin yuxudasan?!
Üzdü məni dərd, ana!

Tez-tez çimizdir məni,
Öpməkdən bezdir məni,
Dur, apar, gəzdir məni,
Yerimək öyrət, ana!

SƏPƏLƏR SƏNİ

Ürəyim təzədən alışıb yana,
Su bilib sinəmə səpələr səni.
Dərrib gətirdiyim güllər, çiçəklər
Mənim əvəzimə öpələr səni.

Dənizə gedəndə çağlaya dəniz,
Qolumu qoluna bağlaya dəniz,
Yanıb halımıza ağlaya dəniz,-
Duz təki yalaya ləpələr səni.

Eşqin Zirəddinə ola bir arxa,
Bizi qoşa görüb dostlar karıxa,

Son görüş yerləri tez-tez darıxa,
Çağıra dərələr, təpələr səni.

HƏDƏR OLDU

Mən qaçdım sevinc dalınca,-
Qismətim sə, kədər oldu.
Mənə olan oldu,- ancaq
Bilmədiyim qədər oldu.

Dünyaya sığa bilmədim,
Bilmədim, qağa, bilmədim,
Bir yerə yığa bilmədim
Günlərim dərbədər oldu.

Mən Tanrımı qərib gördüm,
Təklidən yüksəlib- gördüm...
Bu dünyanı gəlib gördüm,
Gördüklərim hədər oldu.

Vaxt ötdü, zamana gəldi,
Çay axdı, ümməyə gəldi,
Hərə bir güməyə gəldi,
Hər şey qəza-qədər oldu.

Yaradan əmr vermişdi,
Su vermiş, xəmir vermişdi,
Bizə bir ömür vermişdi-
O da gəldi-gedər oldu.

EYLƏMƏSİN

Sönməz canımızda yaşamaq eşqi,
Çalış bu eşq səni tərk etməsin!
Məcnun məhəbbəti var bu dünyanın,
Kimsə bu sevgiyə şəkk etməsin!

Təklid özəyimdən qopardı məni,-
Bürüdüm özümə dumanı, çəni,
Ola bilərmə ki, sevən sevəni
Biryolluq qəlbinə həkk etməsin?!

Ömrün yoxuşunu ərənlər bilir,
Dərdi dərd üstünə hörənlər bilir,
Mən nələr çəkmişəm görənlər bilir,
Tanrım heç daşı da tək etməsin!

Dursan birinin qəsdinə,
Başlasan ələ salmağa,
Nə var ki, ağıllı-başlı
Adamı çölə salmağa.

Neynirsən şöhrəti, şanı?
Tanı harınları, tanı!
Nə var bir qorxaq dovşanı
Qorxudub kola salmağa.

Özün bir açılmaz sirsən,
Bu suala cavab ver sən,-
-Zirəddin, hara gedirsən?
-Özümü yola salmağa...

* * *

Dünya bəladan əl çəkmir,
Təbiət bala verməkdən...
Arabatək sınır həyat
Qabağa, dala verməkdən.

Keçibdir bizimki vaxtdan,
Taledən, qismətdən, baxtdan,
Daha əl-ələ tutmaqdan,
Daha qol-qola verməkdən.

Üz tutub qaçıram, bax ha!
Gah dünənə, gah sabaha.
Özüm də yoruldum daha
Özümü yola verməkdən!

MƏHƏBBƏT KAZIMOVUN XATİRƏSİNƏ

Bir yanıq səs gəzər bu Yer üzündə,
Bir qərib səs qalıb - Məhəbbət səsi.
Meşənin içindən, çölün düzündən
Mülayim havatək gələr nəfəsi.

Kəlbəcər söylədi, Laçınım dedi,
Həsrət göyərirdi- hər addımında.
İtkinim, köçkünüm, qaçqınım- dedi,
Ürəyi göynərdi hər adamın da!

Oxudu, alışdı, yandı Məhəbbət,
Özü qeybə çıxdı - səsi yaşadı,
Dünyanı çox fani sandı Məhəbbət,
Dedi ki, bu ömür bəsdə,- yaşadım!

İndi onun ruhu Cənnət quşudu,
Mən sözü ilmətək toxuyum gərək.
Dərdli nəğmələri çox oxumuşdu,
Onsuz bu mahnını oxuyum gərək;-

-İtkinim, köçkünüm, qaçqınım mənim,
Laçınım, Laçınım, Laçınım mənim!

DƏNİZDƏN ƏSƏN KÜLƏK

Dənizdən əsən külək,
Ləpələri öpdünmü?
Dağları, qayaları,
Təpələri gördünmü?

Dənizdən əsən külək,
Ötüb küçmə yanımdan.
Soyuqqanlı olma gəl,
Üşütmə var canımda.

Dənizdən əsən külək,
De, hara tələsirsən?
Sən də uşaq kimisən,
Bu yollarda yesirsən.

Dənizdən əsən külək,
Gedək, qolbiyun gedək!
Məni tənha buraxma,
Gedən yolboyu, gedək!

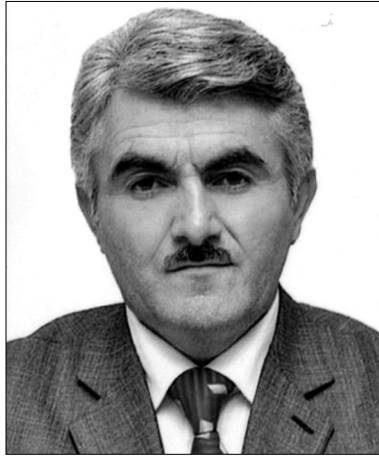
Dənizdən əsən külək,
Ətrini gətirmisən
Qohumun, yadın mənə.
Dənizdən əsən külək,
Özümə oxşayırsan
Bu əsib - coşmağınla -
Doğmadır adın mənə.

SÖZ YOLUNUN OZANI

Şeirimizin bugünkü mənzərəsində xalq ruhu, folklorla bağlı bir istiqamətin, güclü bir axının olduğu göz qabağındadır. O yolda neçə şairimiz Qurbaninin, Tufarqanlı-nın, Xəstə Qasımın, Ələsgərin, Şəmşirin yadigar qoyduğu irsə sədaqətlidir - şeirlərində əsrlərdən gələn, indi də tərəvətini itirməyən ənənələri yaşadırlar. O ənənələrin kökündə elə-obaya, ocağa, sazlı-sözlü dünyaya bağlılıq, yurdsevərlik, zərifliyin, gözəlliyin, məhəbbətin tərənnümü durur, həm də müasir poetik təfəkkürün işığında.

Ömrünün 60 yaşını yola salan Zirəddin Qafarlı da o söz yolunun yolçularından biridir.

Zirəddin 45 ildir şeir yazır. 10-a yaxın şeir kitabı işıq üzü görüb. Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunu bitirib. Onun şeirləri doğulduğu Tovuzun Azaflı kəndində də, Azərbaycanın hər bölgəsində də sevilir, çünki bu şeirlərdə Ruh var, Ürək var. Qoy o Ruh, o Ürək heç vaxt sönməsin, yorulmasın!

Balayar SADIQ

ÖZÜMƏ MƏKTUBLAR

sonet çələngi

– I –

Keçdi alın yazın dərd köynəyindən,
Bələndi sükuta ömür çölləri.
Tale ağacından fəlak uçurtdu -
Bu gün ümid adlı göyərçinləri.

Matəm bayrağıtək qara gecələr,
Asılıb bəxtinin divarlarından.
Bəlkə Tanrının da xəbəri yoxdur,
Bu təzə, bu nübar ağrılarından.

Yol gedir min bəla, xətər içində,
Hara aparırsan qan-tər içində, -
Bu ki, ömür deyil, bir qara daşdı.

Tənhalıq yolunda "kimsən, ay adam",
Sonuncu ümid də yıxıldı atdan,
Əzab selə döndü, ağrılar daşdı.

– II –

Əzab selə döndü, ağrılar daşdı,
Tənhalıq yelkəni üzdü ömürdə.
Hönkürə-hönkürə sonuncu arzu,
Donmuş əllərini üzdü ömürdən.

Duyğular hıçqırdı varaqlar üstə,
Misra yollarında qələm yoruldu.
Son haray əlini çırpdı dizinə,
Sonuncu nəğmənin gözləri doldu.

Yaxın uzaq oldu, uzaqlar yaxın,
Gözü aydın olsun qara torpağın, -
Köksü ömürlərin son güman yeri.

Göz yaşı qoxuyur bütün gileylər,
Ömrü qarış-qarış ziyarət eylər, -
Son ağrı-ölümün gündoğan yeri.

– III –

Son ağrı-ölümün gündoğan yeri, -
Sonun əvvəlidir, əvvəlin sonu.
Üzünə üzünü qoyduğun torpaq,
Sənə pıçıldayar kim olduğunu.

Əzab cığırıları, zülüm yolları,
Həmişə bir əlçim səbrdən keçir.
Bütün olacaqlar, bütün olanlar,
Nə yaxşı, bir qarış qəbirdən keçir.

Daha göz yaşları gərəyin deyil,
Taleyinə düşən qismətə əyil,
Ölüm də Tanrının bir naxışdı.

Gözləri kor olub, sözləri görür,
Divara hörülmür, divarlar hörür, -
Son nəfəs - dünyanın əhləd daşdı.

– IV –

Son nəfəs-dünyanın əhləd daşdı,
Daşdı daşlığından daşdığım daş.
Məni bəndə doğub, bəndə böyütdü,
Bəndənin vurduğu bənddəyəm, qardaş.

Bir vergül düşübdü alın yazımdan,
Bir ömür bir sətri oxuyammadım.
Gör neçə illərdir bu ömür üstə,
Qara bayraq kimi yellənir adım.

Son söz - son harayım, son həyəcanım.
Bir şam işığında qurtaraq, canım,
Sən bu tilsimdən, mən bu ovsundan.

Yol üstünə gəlir, bu yoldan çəkil,
Bir qarış torpağın gözü yol çəkir, -
Nə durub baxırsan dərd quyusundan.

– V –

Nə durub baxırsan dərd quyusundan,
Götür sətir-sətir ömrünü oxu.
Tale qarğısıdı, bəxt qınağıdı,
Sətirlər içində sözün yoxluğu.

Dil töküb yalvarma bəxt qapısında,
Daha bu taleyə ögeysən, yadsan.
Büküb qoy həsrəti gözlərin altda,
Bir az göz yaşının tamını dadsın.

Təslim bayrağıdır bəyaz tellərin,
Üstünü qar basıb daha illərin,
Üşüyür bu ömrün ocağı, odu.

Hər sözün içində bir ulu sirr var,
Ömür məktubunda bircə sətir var; -
Kəsilmiş kəndirin - getdiyin yoldu.

– VI –

Kəsilmiş kəndirin - getdiyin yoldur,
Yol kimi qırılmış kəndiri ağla.
Ağrı sularında qərq oldu ömür,
Ümid bayrağını endirib, ağla.

Dilimin ucundan yığıldı bu söz,
Dilimin ucunda göynəyi qaldı.
Bəxt də sinəsindən gəldi gülləyə,
Əlimdə bir qanlı köynəyi qaldı.

Bax, fələyin daşı necə ağırdı.
Bir ömürün fəryadı, qərrib ahıdı -
Sözün yaxasına sancılan ağrı.

Mənanı misradanilmə-ilmə çək,
Bir kimsə yol bilib ordan keçəcək -
Aç alnından keçən o lal cıdırı.

– VII –

Aç alnından keçən o lal cıdırı,
Geyib ayağına dolaş bu ömrü.
Nə qədər gəlməyib əcəl dumanı,
Vaxtdır, misra-misra gəl, aş bu ömrü.

Taleyin tənhalıq yolu başlayır,
Bu səbri, dözümlü ətəyindən tök.
Ömürlük ibadət edənlər kimi,
Özün öz içində özünə diz çök.

Fələk başlayıbdı əkin-biçinə,
İllər damcı-damcı yağdı içinə,
Bu ömür bədəsi beləcə doldu.

Daha arzulara salma mehrini,
Saxla ürəyində sözün sehrini,
Bəlkə bir ümidə bələdçi oldu.

– VIII –

Bəlkə bir ümidə bələdçi oldu,
Bu ağır köynəkli sonuncu misra.
Bu keçib getdiyin ömür-gün deyil,-
Yovşanlar ulayan səhradı, səhra.

Doğma balan kimi oxşa bu dərdi,
Ağrılar içində çabala, qıvrıl.
Kimsəsiz qapıdı taleyin indi,
Adın bu qapıda pashı bir qıfıl.

Bəxtini az axtar, daha az ara,
Dən gəzən sərcə tək qonub yollara,
Sənin ləpirlərin, sənin izlərin.

Bu dərdi qarşıla, bu dərdi ötür,
Arzu dəsmalını qəlbindən götür,
Sil göz yaşlarını qəmli sözlərin.

– IX –

Sil göz yaşlarını qəmli sözlərin,
Dolaş misra-misra dərd küçəsini.
Fələk yük eyləyir bir qarışqaya,
Yüz illik bir ömrün düşüncəsini.

Kimdir unudulan, kimdir unudan,
Açıqdır qapısı unutqanlıqın.
Səbr daxmasının küncündə otur,
Özünə uzaq ol, sözünə yaxın.

Kim səni çağırır kimin səsiylə,
Dolubdur tənhalıq kişnərtisiylə,
Ömrün dərələri, ömrün düzləri.

Səbr ağrı çəkir, dözümlə tövşüyür,
Ora baxmaq olmur, baxış üşüyür,-
Kədər güzgüsündə indi gözlərin.

– X –

Kədər güzgüsündə indi gözlərin,
O güzgüyə baxan gözlər ağlayır.
Ömür kitabının hər cümləsində,
Fikirlər hıçqırır, sözlər ağlayır.

Kədər o ağrılı baxışlarını,
Bayram libasitək əyninə geyir.
Köksündən yaralı bir əsgər kimi,
Ümid dizin-dizin sürünüb gedir.

Axır duyğuların günahsız qanı,
Bu ömür bir canın qara zindanı,-
Arzular, ümidlər qarıyır - orda.

Bu nida bir səsin qara üzüdür,
Tale dərd aynası, qəm güzgüsüdür,-
Ölüm saçlarını darayır - orda.

– *XI* –

Ölüm saçlarını darayır - orda,
O yerin ünvanı tanışdır, canım.
Qüdrətin çatırsa misralarımı,
Ölümün dilində danışdır, canım.

Göz yaşı içində üzür duyğular,
Ürəyi bir misra kiritmək olmur.
Ümidlər əriyir güney qantək,
Ömrü sel basıbdı, yerimək olmur.

Bu ömür boşalır köhnə yurd kimi,
Uzaqda ulayır əcəl qurd kimi,
Yiyəsiz at kimi kişnəyir yollar.

Danışma, üşüyür ümid səcindən,
Bir bax öz ömrünün pəncərəsindən,
Tale çöllərinə qar ələdir, qar...

– *XII* –

Tale çöllərinə qar ələdir, qar,
Ümidlər dən gəzən sərçə kimidir.
Ömründən asılmış gecədən soruş,
Bu əzab qoxulu gecə kimindir.

Kimin ümidinə qoyub gedirsən,
Bu kövrək arzunu, körpə diləyi.
Daha dilin üstə söz çiçəkləmir,
Əsir dodağında xəzan küləyi.

Bir yol əl eyləyir baxışlarında,
Üzüb gedəmmədi göz yaşlarında,-
Çevrildi bu qayıq, sındı bu avar.

Sonuncu ağrıya yüklənib köçün;
Bu son harayını basdırmaq üçün,-
Ömrün o başında bir qarış yer var.

– *XIII* –

Ömrün o başında bir qarış yer var,
Gəl orda binə qur, imarət eylə.
Orda bir parça daş göyə sancılıb,
Gəl sancıl o daşa, qiyamət eylə.

Yığıldı bu ömrün ayağı altdan,
İllər naxış-naxış xalılar kimi.

Gəl özün-özünə danış bu ömrü,
Alması düşməyən nağıllar kimi.

Daha ümid olub bir əlçim yalan,
İndi o əlçatmaz illərə boylan,-
Gör səni kim gəzir, arayır - orda.

Son sözün içində göyərdi bu səs
Daha heç bir ocaq onu isitməz,
Üşüyür bir daşın harayı - orda.

– XIV –

Üşüyür bir daşın harayı - orda-
Orda alov-alov kişnəyir sükut.
Açılır qapısı qara torpağın -.
Özünü özünə orda çıraq tut.

Hələ yaşanmamış neçə illərin,
Külünü başına tökərsən orda.
Vallah, səndən başqa görən tapılmaz,
Ağamı, yoxsa ki, nökərsən orda.

Qoy fələk bu sətri söz-söz oxusun,
Gey təzə qəbrini mübarək olsun.
Bu nimdaş ömrünü soyun əynindən.

Bax, bu da son gediş, bu da son səfər,
Daha indən belə dərdin bəxtəvər,
Keçdi alın yazın dərd köynəyindən.

– XV –

Keçdi alın yazın dərd köynəyindən,
Əzab selə döndü, ağrılar daşdı,
Son ağrı - ölümün gündoğan yeri,
Son nəfəs - dünyanın əhləd daşıldı.

Nə durub baxırsan dərd quyusundan,
Kəsilmiş kəndirin - getdiyin yoldu.
Aç alnından keçən o lal cıdırı,
Bəlkə bir ümidə bələdçi oldu.

Sil göz yaşlarını qəmli sözlərin,
Kədər güzgüsüdü indi gözlərin,-
Ölüm saçlarını darayır orda.

Tale çöllərinə qar ələnir, qar...
Ömrün o başında bir qarış yer var -
Üşüyür bir daşın harayı orda.

◆ Dünya, səndən kimlər keçdi...

**“Nəhəng olan
uzaqdan daha
aydın görünər”...**

“İnsanda hər şey gözəl olmalıdır: onun siması da, libası da, qəlbi də, fikirləri də”. Babam Məmməd Arif haqqında düşünərkən ilk öncə Çexovun bu məşhur kəlamı yadıma düşür. Onun zahiri görünüşü, nurlu, nəcib çöhrəsi və saf mənəvi dünyası, dərin insanlıq mahiyyəti arasında tam harmoniya müşahidə olunurdu.

Açığını deyim ki, sənətkarlarımıza həsr olunmuş onlarla məqalənin müəllifi olsam da, babam haqqında fikir söyləməyə bir qədər çətinlik çəkirim, çünki səmimiyyətimə inamsızlıqdan ehtiyat edirəm. Sırr deyil ki, bu gün televiziya verilişləri və ya mətbuat səhifələrində xatırlananların böyük əksəriyyəti eyni müsbət keyfiyyətlərin daşıyıcısı kimi təqdim olunur, hərçənd aydındır ki, elm və sənət uğurları insanları bəd əməllərdən sıqortalamır. Bu məqamda “alim olmaq asandır, insan olmaq çətin” deyimi yada düşür. Atam Araz demişkən, əslində, elə hər ikisi çətinidir: yaxşı alim olmaq da, yaxşı insan olmaq da. Mən də əlavə edərdim ki, yaxşı alim olub, sənətində müəyyən nailiyyətlər qazandıqdan sonra insanlığını itirməmək də müşkül məsələdir...

Actis testantibus - sənədlər şahidlik edir: qələmi əlimə alıb M.Arif şəxsiyyəti haqqında düşüncələrimi bölüşməyə məni sövq edən araşdırdığım külli miqdarda arxiv sənədləri- alimin işgüzar yazışması, SSRİ adlı məkanın müxtəlif güşələrindən ona ünvanlanan məktublar, həmkarlarının, tələbələrinin, ümidvaram, səmimi yazılarıdır. Bir də saralmış əlyazmalarının hifz etdiyi ovsun, pozitiv enerji. Həmin nurlu enerji babamın fotolarından da süzülür.

Mən o fotoları diqqətlə nəzərdən keçirməyi xoşlayıram. Onlar, zənnimcə, insan xarakterindəki mühüm cəhətləri əks etdirir. “*Vultus est index animi*”- “sifət könlün inikasıdır” deyiminin yaranışı heç də təsadüfi deyil. Onu da söyləyim ki, M.Arifin sağlığında ikən onun görkəminin gündəmdə olan siyasi xadimlər, müxtəlif sənət adamları, hətta kino ulduzları ilə müqayisə olunduğunu tez-tez eşitmişəm. Nadir təvazökarlığı və sadəliyi ilə fərqlənən babam özü belə müqayisələrə yumorla yanaşırdı. Fotoportretindən nəzərini çəkə bilməyən bir kitabxana əməkdaşının - ziyalı xanımın heyretlə “Siz bir baxışa diqqət yetirin! Gözlərindəki dərinliyə baxın!” söyləməsi də yadımdadır.

Xüsusi münasibətlə icra olunan, fotoqrafın quruluş verdiyi şəkillərdə belə kübarlıq, həm də tam təbiilik, simanın nəcibliyi, xeyirxahlığı, ilk öncə illərin ağrı-acısını əks etdirən xəfif kədər dolu ifadəli, "danışan" gözlər nəzərə çarpır. Fotolardan biri dədə-baba yurdu Xızıda, təbiət qoynunda çəkilib. Həmin şəkə baxdıqca sanki hündür otları dalğalandıran küləyin vıyılısını eşdirsən, bu nurlu insanın güclü iradəsini duyursan. Düşüncələrə qərq olmuş alim küləyin müqavimətini (oxu: həyatın maneələrini) böyük daxili qüvvə, enerji hesabına dəf edərək yolundan dönmür, nə qədər çətin olsa da seçdiyi yolla inadkarcasına irəliləməyə davam edir...

M.Arif haqqında düşünərkən dilimə gələn ilk söz məsuliyyətdir. Əbəs deyil ki, Cəfər Cəfərov M.Arifin "Səməd Vurğunun dramaturgiyası" tədqiqatını dəyərləndirərkən məhz "məsuliyyət" sözünü vurğulayır, alimin "tarix qarşısında, oxucu qarşısında məsuliyyəti"ndən danışır. Mən M.Arifin əsrlərdən miras qalmış qiymətli xəzinəyə - doğma ədəbiyyata görə məsuliyyət daşdığını xüsusi qeyd edərdim. Arxiv sənədlərinə əsaslanan son tədqiqatlarda, məsələn, Cəlal Qasımovun "Kitabi-Dədə Qorqudun yasaqlanması" kitabında (Bakı, 2013) eposu qoruyan alimlər -"öz həyatını təhlükə altına ataraq onun əleyhinə bir kəlmə də yazmayan, eyni zamanda susmayan, sözünü deyən, müqavimət göstərən ziyalılar, <...> sabit və dəyişməz xarakterə malik şəxsiyyətlər" sırasında Məmməd Arifin birincilər sırasında xatırlanması səciyyəvidir. "Dədə Qorqud kitabı" ensiklopedik lüğətində (Bakı, 2004) isə qeyd olunur ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev "50-ci illərdə "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının tədqiqatçıları olmuş Məmməd Arif Dadaşzadə, Həmid Araslı, Məmmədhüseyn Təhmasib, Əbdüləzəl Dəmirçizadə və başqaları kimi fədakar alimlərin xidmətlərini yüksək qiymətləndirmişdir".

Tarixi mümkün qədər tam, dəqiq tədqiq edib gələcək nəsillərə ötürmək, həm də çağdaş doğma mədəniyyətdə baş verənləri diqqətlə izləmək, zövqsüzlüyə, səriştəsizliyə sipər çəkmək - bu idi M.Arifin əsas amalı. Burada iki böyük sənətkarımızla bağlı bir əhvalat yadıma düşür. Vaxtilə Moskva Konservatoriyasını bitirən Q.Qarayev bu şəhərdə yubanıb, aspiranturada təhsilini davam etdirmək niyyətində imiş. Amma Bakıda Üzeyir bəylə görüşüb söhbət əsnasında dahi sənətkarın dilindən eşitdiyi "Bilirsənmi, bəstəkar təkcə elə musiqi yazmaqla işini qurtarmamalıdır" sözlərindəki mənanı dərk etdikdən sonra Qarayev doğma Bakıda qalmaq qərarını verir, mədəniyyət quruculuğu ilə bağlı bir çox işlərin həllini öz öhdəsinə götürür.

Məmməd Arif də belə bir şəxsiyyət idi. Hələ çox gənc ikən, özünün təbirincə, "vətəndaşlıq vəzifəsini, xalqa xidmət yollarını, gələcək həyat istiqamətini ciddi surətdə düşünməyə başlayan" M.Arif üçün ədib olmaq, alim olmaq təkcə tədqiqat işi aparmaq demək deyildi. O, Maarif Komissarının müavini kimi təhsil quruculuğu ilə məşğul olur, 1939-cu ildən direktoru olduğu Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun təşəkkülü və inkişafında da fəal iştirak edir, eyni zamanda "Vətən uğrunda" (indiki "Azərbaycan") jurnalına da rəhbərlik edir, gənc nəslin yetişdirilməsini də diqqətindən qaçırmırdı. Yalnız təəccüblənmək olar ki, belə irimiqyaslı işləri gerçəkləşdirmək üçün o, haradan qüvvə və vaxt tapırdı? Əlbəttə, yuxusundan, istirahətindən kəsirdi, amma ona güc, enerji verən həm də çiyinlərində daşdığı missiyanın Vətəni üçün əhəmiyyətinin dərk, gələcəyə inam, Azərbaycana sevgi idi.

Bir qədər pafosla səslənsə də deməliyəm ki, onun ruhu da, cismi də sevgi - Vətəninə, xalqına, ədəbiyyatına, mədəniyyətinə uca sevgi hissi ilə

aşılarmışdır. O, ədəbiyyat tariximizi araşdıranda da, yeni nəsr, poeziya, müasir teatr və dramaturgiya haqqında tənqidi fikirlərini söyləyəndə də, dünya ədəbiyyatını doğma dilimizə çevirəndə də, Universitetdə mühazirələr oxuyanda da böyük sevgi ilə çalışırdı. Rəsul Rzanın təbirincə, “ədəbiyyatımızı ürəkdən sevən, onun taleyinə ürəkdən yanan bir ürək sahibi” idi. Bütün Azərbaycan bir növ onun ailəsi, ölkənin hər bir vətəndaşı isə övladı idi. Tələbələrini yeganə oğlu Arazdan az sevmir, elmdə hər zaman dəstəkləyir, onların yaradıcılıq axtarışlarını istiqamətləndirirdi. Miqyaslı tənqiddən malik bu insan daim gələcək barədə düşündü: estafeti kimə ötürməli? Burada daha bir müdrik kəlam-tövsiyə yada düşür: “Biliklərinizi bölüşün. Bu, ölümsüzlüyə aparan ən etibarlı yoldur”. M.Arif də təxminən 50 il müddətində öz zəngin biliklərini səxavətlə gənclərə ötürməyə çalışırdı.

Alimin fəaliyyət çevrəsi olduqca geniş, intellektual dünyagörüşü hədsiz-hüduzsuz idi. Azərbaycanda baş verən ən mühüm hadisələrin episentrində idi, fundamental tədqiqatlar aparmaqla yanaşı, cari ədəbi prosesi də diqqətlə izləyirdi. Estetik meyarlar sistemi sabit olsa da mühafizəkarlıqdan uzaq idi. Bu keyfiyyət ona 60-cılar nəslinin ən istedadlı nümayəndələrinə həssas yanaşmaq, onları vaxtlı-vaxtında dəstəkləmək imkanı vermişdi. Həm də hələ çox cavan ikən, 20-ci illərin sonunda Remarkın “Qərb cəbhəsində təbəddülat yoxdur” romanını tərcümə etmişdir. Yəni elə ilk addımlarından “ən həssas, mərifətli tənqidçimiz” (Mir Cəlal) müasir ədəbiyyatda dəyərli olan nə varsa, onu dərhal ayırd etməyi, dəqiq, dürüst qiymətləndirməyi bacarırdı.

Vaxtilə Stravinski müasir musiqini nə vaxtsa yazılmış musiqinin ən maraqlısı, indiki anı isə musiqi tarixinin ən həyəcanlandırıcı məqamı adlandırmışdır. Düşünürəm ki, M.Arif də XX əsrin korifey sənətkarının bu fikrinə şərik çıxa bilərdi. Məsələn, 1969-cu ildə Vaqif Səmədoğlunun (Vəkilovun) Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul olunmasını dəstəkləyən rəyində İttifaqın “köhnə üzvlərindən Məmməd Arif Dadaşzadə” (diqqət: heç bir fəxri və elmi ad təvazökarcasına qeyd olunmayıb) gənc şairin “bəzilərinə qərribə görünə bilən” yeni yazı ədasını, hadisələrə təravətli baxışını “əsli poetik yaradıcılıq əlaməti” adlandırır: “Vaqif Vəkilov öz hiss və düşüncələrini oxucuya təbliğ etmir, o, oxucuda məhz bədii təsir oyadır və oxucunun həssaslığına inanır. Şablon vəznə, şablon qafiyəsiz, şablon təşbehsiz yazır, amma şeir yazır, yaxşı yazır”. Sonra da ağsaqqal tənqidçi qeyd edir ki, “Vaqif Vəkilovu yalnız “yeni səpki”də yazdığı üçün yox, məhz yaxşı, mənalı, ağıllı yazdığı üçün” tərifləyir.

M.Arifin 60-cı illərdə yeni nəsr və poeziya haqqında sərrast müşahidələri, həqiqi novatorluğu modabazlıqdan fərqləndirməyin zəruriliyi barədə mülahizələri daim “yeni sahillərə” can atan, amma çağdaş yazı ədalarının kor-koranə təqlidinin yolverilməz olduğunu dəfələrlə vurğulayan Qara Qarayevin fikirləri ilə necə də səsleşir!

Bəllidir ki, Məmməd Arif əvvəl-əvvəl bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, qələmini şeir, hekayə yazmaqda sınamışdır. Özünü də gənc yazarın həmin əsərləri diqqətsiz qalmamışdır. Məsələn, görkəmli özbək alimi Vahid Zahidov vaxtilə “Aprel alovları” toplusunda çap olunmuş “Tar çalınır” hekayəsinin ona necə dərin təsir bağışladığını illər sonra da xatırlayır. Hekayədə qəzaya uğramış qatarların sarsılmış sənişinlərinin hiss-həyəcanı, tarı bu qəzadan salamat çıxmış gəncin sevinci, onun “təlaşlı” barmaqları altında yaranan musiqinin insanların ruhunu durultmaq, bəlalarını unutturmaq, onları ümitsizlik və bədbinlik ovqatından xilas etmək

iqtidarı necə də kövrək boyalarla təsvir edilir! Elə ki, biz, oxucular da “öz yanıqlı macərasını, əfsanəvi sərgüzəştini aydın və şirin dillə nəql edən” tarın sədalarını eşidir, “yüngül bir bulud parçası kimi səs dalğalarında yuvarlanan, öz ağırlığını qeyb etmiş kimi yavaş-yavaş qalxaraq uçan” adamların əhvalını duyuruq. Yazar sanki özü də musiqinin yaratdığı möcüzədən heyrətə gəlib qürurla bəyan edir: əsrlərin yadigarı tarımız, milli musiqimiz necə də böyük qüdrətə malikdir!

Ən maraqlısı odur ki, hekayə 1930-cu ildə işıq üzü görüb. Bu, həmin zaman idi ki, bəzi üzdənirəq yenilik tərəfdarları, proletar sənət carçıları köhnə əlifba, çadra ilə bahəm tarı da, muğamı da arxivə göndərmək çağırışları ilə çıxış edirdilər. Bu, həmin zaman idi ki, M.Müşfiq dərhal dillər əzbəri olmuş “Oxu, tar” şeirini yazmışdı. Səciyyəvidir, deyilmi?

M.Arifi xatırlayanlar deyirlər ki, o, qibtəolunacaq dərəcədə təmkinli idi. Amma zahirən təmkinli, müvazinətini pozmayan, müləhizələrində hər şeyi ölçüb-biçən, səsini yerli-yersiz ucaltmayan, hissə qapılmayan bu müdrik insanın qəlbində həmişə emosiyalar tüğyan edirdi, nədən yazırdısa yazsın, hər məsələyə, hər mövzuya ürək yanğısı ilə yanaşırdı. Təmkinli idi, amma laqeyd deyildi. Onu hər bir şey - gözəl poetik misra, tərəvətli musiqi sədaları, əsrarəngiz təbiət mənzərəsi sevindirmək iqtidarında idi. Hüseyn Abbaszadə xatırlayır ki, 1967-ci ildə baş redaktoru olduğu “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində İ.Braginskinin Novruz bayramı haqqında məqaləsini oxuyub ruh yüksəkliyi yaşayan “tərif yağdırmağı xoşlamayan sevimli akademikimiz” Məmməd Arif ona - redaktora zəng vuraraq xalqımızın zəngin ənənələrinə dair bu tipli materiallara daha geniş yer ayırmağı tövsiyə etmişdir.

Gülruх Əlibəyli M.Arifi “özünün ən amansız və ən xoşniyyət tənqidçisi” adlandırmışdır. Məncə, bu sözlər onu çox dəqiq səciyyələndirir. Bir qütbə qətiyyət, ciddilik, tam obyektivlik, o biri qütbə xeyirxahlıq, hər bir kəsə köməyə gəlmək istəyi - bir-biri ilə ilk nəzərdə uyuşmayan xüsusiyyətləri Arif müəllim öz xarakterində nadir bacarıqla bir araya gətirirdi ki, bu da onun şəxsiyyətini qeyri-adi dərəcədə cazibədar edirdi.

Ancaq bəzən sinirlənirdi - o vaxt ki, açıq-aşkar haqsızlıqla, səriştəsizliklə və ən əsası, milli dilə, mədəniyyətə laqeyd münasibətlə rastlaşırdı. Belə məqamlarda öz prinsipial mövqeyini açıq-aşkar sərgiləyir, milli dəyərlərimizə xor baxanların dərslərini verirdi.

Atam danışdı ki, 40-cı illərdə M.C.Bağırovun Azərbaycan ədəbiyyatına dair iradlarından tənqə gələn M.Arif onun Azərbaycan dilində məruzə etmək istədiyini eşidib, şən-şöhrətli bir yazıçının yanında ehtiyatsızlıq edib: “Kişi (el içində Bağirovu belə adlandırırdılar) heç azərbaycanca düz-əməlli danışa bilir ki, hələ bir bu dildə məruzə etsin?” - deyə bir qədər istehza ilə gileylənmişdir. Həmin söhbət fori olaraq rəhbərə çatdırılmışdır. Növbəti müşavirədə Bağirov M.Arifə ünvanlanaraq: “Hə, Məmməd Arif, nə deyirsən, deməli, mən azərbaycanca danışa bilmirəm?” - deyə tənə ilə söyləmişdir.

M.Arifə mövzu məhdudiyyəti yabançı idi. Onun saysız-hesabsız məqalələrinin bir qütbünü “Kitabi-Dədə Qorqud”, Azərbaycan xalq teatri, klassik poeziya, digərini ən yeni, avanqard ruhlu ədəbiyyat, Qorkinin nəsr, Şiller, Şekspir pyesləri əsasında hazırlanan tamaşalara resenziyalar təşkil edirdi. Təsədüfi deyil ki, lap gənc ikən, “Maarif və mədəniyyət” jurnalının əməkdaşı olduğu zamandan M.Arif tərcümə işinə xüsusi diqqət yetirmiş, dünya ədəbiyyatının əzəmətli əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsini zənginləşdirmək əzmi ilə çalışmışdır. Xeyirxah əməllər həyata keçirmək, məzlumları müdafiə etmək üçün uzun səyahətə çıxan zavallı cəngavər lamançlı Don Kixotun sərgüzəştləri haqqında Servantesin dahiyənə romanı ilə gənc azər-

baycanlılar ilk dəfə məhz onun tərcüməsində tanış olmuşlar. Yeri gəlmişkən, həmin jurnalda çalışdığı illərdə M.Arif, onun öz təbirincə desək, "cızma-qara şəkillər" də çəkirdi, məsələn, R.Taqorun "Ac daşlar" həkayəsinə (tərcümə elə özünündür) illüstrasiyaların, Nəcəfbəy Vəzirovun vəfatı münasibətilə M.Rəfilinin hazırladığı nekroloqun başındakı portretin müəllifi idi.

M.Arif Azərbaycan ədəbiyyatı barədə yazdıqda araşdırmanı geniş kontekstdə aparır, yeri gələndə dünya, rus klassiklərinin əsərlərindən paralellərə üz tutur, maraqlı, bəzən gözlənilməz, qəfil ümumiləşdirmələr edərdi. Alimin Dostoyevski, Tolstoy, böyük kobzar T.Şevçenko, "şəxsi iztirablar, ürək sıxıntılarına" baxmayaraq ümitsizliyə qapılmayan İ.Franko, "kədərli ruhu günəş işığına can atan" N.Barataşvili haqqında yazılarında analizin dərinliyi, incə müşahidələr, bəzən məxsusi lirik intonasiya adamı məftun edir. Oxuyursan və sanki yağlı boyalarla işlənmiş portretlər qalereyasını seyr edirsən, həmin müqtədir sənətkarların canlı obrazlarını təsəvvür edirsən. Təsadüfi deyil ki, Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyində M.Arifin "Anna Karenina" haqqında mühazirəsini dinləyən G.Əlibəyli onu heyranlıqla "Avropa ruhlu tədqiqatçı və geniş ürəkli insan" adlandırmışdır.

Əlbəttə, kimdən və nədən yazırsa yazsın, M.Arif ilk növbədə zəngin ənənələrə malik Azərbaycan ədəbiyyatına xidmət edir, öz tədqiqatları ilə bu ədəbiyyatın dünya bədii söz xəzinəsinin ayrılmaz önəmli hissəsi olduğunu isbat etməyə çalışırdı. Düşünürəm ki, alim N.Hikmətin "Mən Avropaya heyranam, amma Şərqi oğlu olmağımla fəxr edirəm" sözləri altında imza ata bilərdi.

M.Arif teatr sənətinə xüsusi sevgi bəsləyirdi. Hələ lap kiçik yaşlarında seyr etdiyi xalq oyunları, aşura günündə qurulan "Şəbeh" tamaşaları onun uşaq təxəyyülündə silinməz iz buraxmışdı. Sonralar o, dram teatrının ən fəal tamaşaçılarından olur, Azərbaycan aktyorlarının, ilk əvvəl A.M.Şərifzadənin yaratdığı səhnə obrazlarının maqnetik təsirini öz üzərində duyub, bu sənətin çılğın pərəstişkarına çevrilir.

M.Arifin dramaturgiya ilə bağlı problemli məqalələri ilə yanaşı, teatr resenziyaları da maraq kəsb edir, premyerası hadisəyə çevrilmiş tamaşaların ab-havasını duymağa imkan verir. Həmin operativ rəylərdən biri - "Müvəffəqiyyətli kəşf" adlı yazı (1970) Mehdi Məmmədovun quruluş verdiyi "Xəyyam" tamaşası haqqındadır. Maraqlıdır ki, alim əvvəl-əvvəl H.Cavidin pyesinin səhnələşdirilməsi haqqında planlarını onunla bölüşən M.Məmmədova "ürək-dirək vermədiyini", bu əsərin səhnə tələblərinə uyğun gəlib-gəlməməsinə dair şübhələrinin olduğunu söyləyir. Lakin tamaşanı seyr edəndən sonra tənqidçi-alim: "Xəyyam"ın quruluşu məni məğlub etdi, qarşımda təsəvvürümə gəlməyən bir aləm canlandırıd", - deyərək böyük insanlara xas səmimiyyətlə yanıldığını etiraf edib, rejissorun sənət qələbəsini alqışlayır.

M.Arif barədə düşünərkən belə bir ifadə yadıma düşür: elə insanlar var ki, öz ideyaları naminə ölməyə hazırdırlar, elələri də var ki, bu ideyaların gerçəkləşdirilməsi naminə yaşamağa can atırlar. M.Arif məhz belə insan idi. Böyük ideyalar reallaşdırmaq naminə yaşayırdı, strateji xətti dəqiq quraşdırıb, iri-xırda problemləri əsil diplomatlara xas ustalıqla həll edərək dönmədən irəliyə - başlıca məqsədə doğru addımlayırdı.

Əlbəttə, yaşadığı ölkənin siyasi quruluşu neçə-neçə vicdanlı, millət təəssübü çəkən ziyalılar kimi onu da sərt imtahana çəkmişdir. Mən 1950-ci ildə Heydər Hüseynova qarşı törədilən təqib və qarayaxma kampaniyasını nəzərdə tuturam. 1950-ci il iyulun 14-də "Bakı ziyalılarının yığıncağı" kimi "günahsız" bir başlıq altında keçirilən, əslində filosofun ifşası məqsədini gü-

dən "məhkəmə prosesi"ndə Azərbaycan SSR KP MK-nın I katibi M.C.Bağırovun "Mətləbə keç!" çağırışlarına baxmayaraq, M.Arifin rəhbəri olduğu Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun işindən uzun-uzadı danışaraq həmkarını tənqid etməkdən yayınması və nəhayət səbri tükənən Bağirov tərəfindən "Sən Heydər Hüseynovdan da betərsən, sən türk casususan!" - deyə ittihamlandırılması alimə çox baha başa gəldi: bütün vəzifələrindən kənarlaşdırıldı, partiya, Yazıçılar İttifaqı sıralarından xaric edildi. M.Arifin belə bir vəziyyətə salınması şüurlara psixoloji təzyiqin gücləndirilməsi, ilk öncə Heydər Hüseynova vurulan daha bir zərbə idi. Alimin qızı Leyla xanımın xatırladığı kimi, həmin dəhşətli günlərdə atası burjuva millətçilərinin "əsas zəhər verəni" (Bağırovun ifadəsidir) - M.Arifə zəng çalar, simin o tayında dostunun səsinə eşidib: "Şükür Allaha, Arifi aparmayıblar",- deyə bir az rahatlanaraq dərhal dəstəyi asarmış.

O günlərin atmosferini təsəvvür etmək üçün "Ədəbiyyat qəzeti"nin 1950-ci il iyul-avqust buraxılışlarını vərəqləmək kifayətdir. Burada mən əyanilik naminə qəzetin 21-ci sayında dərc olunmuş "Böyük vəzifələr qarşısında" baş məqaləsindən "bolşevizm əxlaqına zidd adətləri və ikiüzlülüüyü yayan, <...> saysız-hesabsız siyasi səhvlər buraxmış" M.Arifə aid aşağıdakı parçanı sitat gətirmək istərdim: "Məmməd Arifin uzun illər başçılıq etdiyi ədəbiyyat institutunun fəaliyyətində də sovet ədəbiyyatı problemlərindən uzaqlaşmaq, ədəbi irsə qeyri-tənqidi münasibət, keçmişini idealizə və burjuva millətçiliyi təzahürləri kimi zərərli meyillərə yol verilmişdir. Məmməd Arif isə dönə-dönə olan tənqiddən heç bir nəticə çıxarmamışdır". Kobud səhv, nöqsan kimi qələmə verilən bütün bu hallar indi əksinə qavranılır, M.Arifi müsbət tərəfdən səciyyələndirir.

Dünənəcən əziz dost, yaxın həmkar, etibarlı tələbə bildiyin adamların birdən-birə dönərək sənin üzünə olmazın tənqid söyləməsi polad iradəyə malik insanı belə sarsıtmağa qadirdir. Nizami Muzeyində təşkil olunan ifşa yığıncağında bəziləri elə canfəşanlıq göstərmiş ki, M.Arif nəhayətdə dözməyib zala üz tutub auditoriyanın vicdanına acizənə ünvanlanaraq: "Tənqid edirsiniz edin, amma bu dərəcədə də yox" deyibmiş. Buradaca mən bütün baş verənlərin reallığına inanmayaraq, həm də, görünür, vəziyyətin mürəkkəbliyini tam anlamayaraq Arif müəllim kimi "təmiz insan"ın ünvanına söylənilən haqsız iradlara qarşı öz etiraz səsinə ucaldan bir xanımın - A.Şahgəldiyevanın adını çəkmək istərdim.

Qəzet materiallarını oxuyarkən ona da fikir verirsən ki, bəzi tənqidçilər - onlar isə ədəbiyyatımızın ən məşhur simalarıdır -formal xarakterli ifadələrlə kifayətləndiyi halda (məsələn, yazıçı Əbülhəsən "ifşa"sında ad çəkməkdən, demək olar ki, vaz keçmişdir), digərləri sanki öz kin-küdurətini ifadə etmək üçün gözəl imkan əldə edib, bəlağətdə, qəliz ibarələr icad etməkdə bir-biri ilə yarışır. Onu da deyim ki, müdrik Arif müəllim dövrün siyasi reallıqlarını nəzərə alaraq öz "tənqidçi"lərinin böyük əksəriyyətinə qarşı sonralar kin saxlamamışdır. Xatırlayırdı ki, onlardan biri - Mirzağa Quluzadə məcburi tənqidi çıxışından sonra öz istəkli müəlliminin ardınca düşüb: "Siz Allah, bağışlayın məni, Arif müəllim",-deyə-deyə onu bir müddət təqib edibmiş, elə ki, nəhayətdə alim "Hər şeyi başa düşürəm, rahat burax məni!" söyləmək məcburiyyətində bulunmuşdur. Amma istisnalar da var idi. Həmin muzeydəki iclasda tələbəsi olmuş bir gənc xanımın iftiralara dolu odluluğu çıxışı, görünür, Müəllim Arifə çox iztirablar vermişdir: illər ötsə də, həmin xanımı görərkən sifəti ona xas olmayan sərt, qəddar ifadə alırdı. Özüm müşahidə etmişəm və, doğrusu, uşaq olduğum üçün həmişə nəzakətli babamın birdən-birə ovqatının kəskin dəyişməsinə təəccüblənmişəm...

Həmin yığıncaqdan iki gün sonra M.Arif oğlu Arazla Kislovodskda dincələn həyat yoldaşı Zümrüd xanıma məktub yazıb, ondan heç bir şeyə inanmamağı xahiş edir: "Əgər məni istəyirsənsə, öz istirahətini pozma, həmişəki kimi ol, ora dərd çəkmək yeri deyil", - misralarında təşvişlə yanaşı nə qədər qayğı və içdən gələn məhəbbət var. Maraqlıdır ki, həmin "namüəyyən" vəziyyətdə M.Arif həyat yoldaşına tövsiyələr də verir, İsmayıl, Soltan xanıma, Timuçinə (babamın yaxın dostu aktyor, rejissor İ.Hidayətzadənin ailə üzvləridir - Z.D.) salam da ötürür. "Pul göndərsəm əmanət kassasına qoyarsan" göstərişi isə onun öz aqibəti haqqında düşüncələrinin heç də ürək açan olmadığına dəlalət edir. Amma bütün təkidlərə baxmayaraq, isti, küləkli Bakıya döən Zümrüd xanım Arif müəllimə əsil arxa olur, bir an belə onu gözdən buraxmır. Deyirlər ki, ailə üzvləri, o cümlədən M.Arifin bacıları Bilqeyis xanım, Səyyarə xanım növbə düzəldib gecə-gündüz cədvəl üzrə babamın hər bir addımını izləyirmiş, xüsusən də o, Doktor döngəsindəki evimizin eyvanına çıxanda narahat olarmışlar, çünki heç şübhəsiz, M.Arif də intihar fikrindən xali deyildi...

Zümrüd xanım Axundova (1912-1961) M.Arifin ilk və yeganə sevgisi idi. Bu qonur gözləri yaşıla çalan, xurmayı saçları ağ bənizini haşiyələndirən füsunkar, "ağıllı, diribaş, dilli-dilavər" (S.Rəhimov) xanım - pedaqoji texnikumun tələbəsi artıq 20-ci illərdən imzası tanınan gənc alim, yazar M.Arifin könlünü fəth etmişdi. O dərəcədə ki, təmkinli, emosiyalarını cilovlamağı bacaran M.Arif Zümrüd xanıma şeir formasında məktublar yazır, poçtalyon rolunda çıxış edən kiçik qardaşı Ağarəhim vasitəsilə bu məktubları gözüaltına ötürürmüş. Zümrüd xanım da xaraktercə məğrur və ciddi idi, amma məktublardan süzülən romantik duyğuların gücü bu "qar şahzadəsi"nin ürəyindəki buzu əridə bilmişdi.

Gözəl, fəal, eyni amala xidmət edən adamların bir-birini tapması müşkül məsələdir. Odur ki, iki gənc alimin ailə qurması yazıçı Qılman İlkinin xatırladığı kimi, bütün elmi, ədəbi ictimaiyyəti sevindirmişdi. Arif müəllim - Zümrüd xanım Bakının ən yaraşlıq, ən ahəngdar cütlüklərindən idi. Onların münasibətləri adı məhəbbət çərçivəsinə sığmayaraq tam məslək, əqidə birliyinə əsaslanırdı.

Z.Axundova xatirələrdə istedadlı pedaqoq kimi yaşayır. On beş yaşından dərslər deməyə başlayaraq, o eyni zamanda pedaqoji texnikum, sonra Azərbaycan Dövlət Ali Pedaqoji İnstitutunda oxumuş, təhsilini Moskvada Ali Kommunist Maarifi İnstitutunun aspiranturasında professor Y.Medinskiyin (bu alim SSRİ-də pedaqogika tarixinə dair ilk dərslərin müəllifi idi) rəhbərliyi altında tamamlamışdır. Azərbaycan qadınlarını savadlı, müasir tərəkürlü görmək istəyən Z.Axundova neçə-neçə qızı təhsilə cəlb etmişdir! 1949-cu ildə "Azərbaycanda qadın təhsili tarixindən: 1900-1914-cü illər" mövzusunda dissertasiya müdafiə edən Zümrüd xanım pedaqoji elmlər namizədi adını almış ilk azərbaycanlı qadın alim olmuşdur. Zamanında elmi dairələrdə böyük ruh yüksəkliyi doğurmuş bu hadisəni "Azərbaycan müəllimi" qəzeti (1949, 30 iyun) "yalnız elm sahəsində müvəffəqiyyətlə çalışan Azərbaycan qadınlarının deyil, bütün Azərbaycan sovet mədəniyyətinin yeni nailiyyəti" kimi dəyərləndirmişdir.

2009-cu ildə Azərbaycan televiziyası "Birincilər" silsiləsindən verilişini Zümrüd Axundovaya həsr etmişdir. Həmin verilişdə çıxış edən Qılman İlkin,

Bu məqalə hazırlandığı zaman - 2014-cü ilin iyulunda Zümrüd xanım Axundovanın nəticəsi Aysel Axundova Yunanistan, İsveç, İrlandiya, Çexiyadan hüquqşünas tələbə qızlarla bəhm BMT-nin "Qadın hüquqlarının diskriminasiyasının azaldılması" mövzusunda Cenevrədə keçirilən sessiyanın dinləmələrində iştirak edirdi. Məncə, bu, olduqca simvolikdir.

Bəkir Nəbiyev, Şirməmməd Hüseynov Universitetin dosenti Zümrüd xanımın nadir müəllimlik istedadından, tələbələrinə, xüsusən də Azərbaycanın bölgələrindən Bakıya oxumağa gələn gənclərə göstərdiyi analıq qayğısından-bərpa olunmuş yataqxana yerləri, tələbə təqaüdlərindən, yüksək mənəviyyatından bol-bol danışdılar, onu M.Arifə ağır məqamda əsil arxa, dost ola bilmiş iradəli, mətin bir qadın kimi səciyyələndirdilər. Məsələn, xatırladı ki, çətin müharibə illərində M.Arifin qəfildən partiya bileti yoxa çıxdığı zaman məhz Zümrüd xanım özünü itirməmiş və bazarda möhtəkirliklə məşğul olan adamlarla əlaqə yaradıb həmin bileti qaytara bilmişdir. Yəqin zalım bir dövr-də belə itkinin nə ilə nəticələncəyini artıq dəfə söyləməyə ehtiyac yoxdur.

Ancaq təəssüflənmək olar ki, M.Ariflə birgə maneələri səbirlə dəf edən, o cümlədən "türk casusu"nın xanımı olmaq kimi ağır vəziyyəti ləyaqətlə yaşayan, pillə-pillə yüksəkliklərə qalxan Zümrüd xanımın həyatı son dərəcə qısa olmuşdur - cəmi 49 il! Yəni, M.Arifin əsas nailiyyətlərini görmək, qalibiyyətin ləzzətini doyunca dadmaq ona nəsib olmamışdır. Ölümqabağı vəsiyyəti haqqında söylədikləri isə onun əqidəsini, xarakterini daha artıq dərəcədə açıqlayır. Belə ki, Ş.Hüseynovun xatırladığı kimi, Zümrüd xanım onu axır mənzilə yola salan insanların Universitetin yanından keçərək orada bir neçə dəqiqə ayaq saxlamasını- cənazəsinin Universitetdən götürülməsini yox!-xahiş etmişdir. Yəni bütün ömrünü müəllimliyə həsr etmiş bu uca insan torpağa tapşırılmamışdan əvvəl doğma təhsil ocağı ilə vidalaşmaq istəyibmiş...

Zümrüd xanım 1961-ci ilin dekabrında vəfat etdi, mən isə yeddi ay sonra dünyaya gəldim - özü də adım da əvvəlcədən bəlli idi. Çünki sağlığında görə bilmədiyim nənəm gəlini Aidaya "siz, cavanlar, qədim adları bəyənirsiniz... amma xahişimi yerinə yetir, qızın olsa, adını Zümrüd qoy",- deyə ölüm ayağında söyləmişdir. Odur ki, 1962-ci il iyunun 2-də -doğum günümdə babam təqvimin vərəqində "Zümrüd anadan oldu" yazdı (həmin saralmış vərəqə indi də durur) və sonra uzun müddət doğmalar Arif müəllimi həyəcanlandırmamaq üçün məni adıyla yox, "bacı" çağırıdılar...

Yeri gəlmişkən, qardaşımın adını babam qoymuş, özü də ata-anamın etirazına baxmayaraq məhz bu adda təkid etmişdi. Hamı da çox təəccüblənirdi ki, nüfuzlu cəbbarlışünas-alim niyə ilk nəvəsini Elxan yox, Aqşın adlandırıb. Hərçənd yəqin dərinə varsaq, bu qərarın arxasında duran məntiqi anlamaq olar. Oğlunun ad seçimi də düşünüldü dəşinilmişdi: atamız Azərbaycanın ilk (bəlkə də elə birinci) Arazlarından idi. Bu adı da bildiyim qədər Ə.Məmmədخانlı təklif etmişdir...

Zümrüd xanımın səyləri hesabına ailə kiçik bir elm və mədəniyyət ocağına çevrilmişdir. Ailənin yeganə övladı Araz Universitetin fəlsəfə fakültəsinə daxil olmuş, bu fakültə bağlandıqdan sonra tarixçi kimi təhsilini davam etdirmişdir. Bu da ona tədqiqatlarını geniş tarixi müstəvidə aparmağa imkan verirdi. Əvvəl-əvvəl bədii ədəbiyyatda qələmini sınaşa da, sonra filologiyaya maraq -burada isə onun müəllimi "elmimizin müdrik sərkərdəsi" (T.Cavid) Məmməd Arifin özü idi - hər şeyi üstələmişdir. O, XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının, xüsusən də Molla Pənah Vəqif yaradıcılığının tədqiqatçısı, "Vəqifşünasların saqqalsız ağsaqqalı" (Abbas Zamanov), "Vəqifşünaslar arasında birincilik qazanmış istedadlı alim" (Əziz Şərif) nüfuzuna sahib idi. Filologiya elmləri doktoru, Əməkdar Elm Xadimi olan atamın Azərbaycanda ilk universal ensiklopediyanın nəşrində böyük əməyi - o, uzun müddət baş redaktorun müavini, ömrünün son iki ilini isə baş redaktor vəzifəsində çalışmışdır - xatırlanmağa layiqdir.

Atam 1990-cı ilin noyabrında 54 yaşında dünyasını dəyişdi. Çökməkdə olan sovet imperiyasının 1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda törətdiyi qırğın 60-

cılar nəslinin təmsilçisi olan, totalitarizmin bütün təzahürlərinə qəlbən nifrət edən, azadlığı hər şeydən üstün tutan atamın zərif canına vurulan ölümcül zərbə oldu...

Buradaca mən Məmməd Arif - Araz Dadaşzadə münasibətlərinə toxunmaq istərdim. Biz atamızla həmişə nəzakətlə, amma sərbəst, dostyana ünsiyyətdə olduğumuz halda, onun öz atası ilə davranma tərzində ilk nəzərdə rəsmiyyət sezilirdi. Bu iki insan arasında sanki pərdə var idi. Nadir hallarda "ata" xitabından istifadə edən Araz Dadaşzadə başqa adamlarla söhbətdə atasını "Arif müəllim" adlandırırdı.

Amma ata-oğul arasında zahiri emosionallıqdan uzaq əsil kişi münasibətlərinin mövcudluğu şübhəsizdir. Hələ çox gənc ikən ailə başçısı vəzifəsini icra etməli, çoxsaylı ailə üzvlərini dolandırmaq, külli miqdarda çətinliklərlə qarşılaşmalı olan M.Arif öz yeganə övladını möhkəm, məqsədinə doğru dönmədən irəliləyən görmək istəyirdi. Atam isə xaraktercə mülayim idi, emosional idi, əhvalı bu və ya digər hadisənin təsiri altında dəyişə bilirdi. Eyni zamanda ata-oğul nə qədər bir-birindən fərqlənsə də, onların insan mahiyyəti eyni idi: hər ikisi yüksək mənəviyyət sahibi olub, əsas həyat prinsiplərinə xəyanət etməməyə, dürüst yaşamağa, haqqı müdafiə etməyə, insanlara xeyirxah gözlə baxmağa çalışırdı.

Araz Dadaşzadənin atasına münasibətinin kökündə dərin, sözlə ifadə oluna bilməyəcək ehtiram hissi dururdu. İnsanlığa zidd Stalin rejimi dövründə Arif müəllim karyerasını, ailəsinin rifahını, ilk növbədə öz həyatını zərbə altına qoyaraq ləyaqətini mühafizə edə bilmişdi. Elmə, dostə xəyanətin mümkünsüzlüyü - məhz bu əqidə Məmməd Arifin bütün qərarlarına hakim kəsilmişdi, onun mənəviyyətinin məğzini təşkil edirdi. Atam da bunu çox yüksək dəyərləndirirdi: Məmməd Arifi uca məhəbbətlə sevir, ilk əvvəl ona bir şəxsiyyət kimi hörmət bəsləyirdi.

Babamizin təqib olunduğu o dəhşətli illəri atamız Araz, nə qədər qərribə olsa da, bəzən yumor hissi ilə xatırlayırdı. Digər tərəfdən aşağıdakı olaya necə yanaşmalı? Belə ki, o zaman yüksək vəzifə tutan Ə.Yaqubov M.Ariflə rastlaşıb: "Nu, Mamed Arif, pora razorujatğsə (tərk silah olmaq vaxtıdır)", - deyə etiraz qəbul etməyən tonla söyləmişdir. "Madam ki, M.Arif "xalq düşməni", "türk casusu"dursa, deməli onun evində mütləq silahlı anbar olmalıdır", - deyə atam bir para insanların məntiqinə (daha doğrusu, məntiqsizliyinə) rişxəndlə gülürdü.

Bizə, nəvələrə, tez-tez sual verirlər: Arif babanızı necə xatırlayırsınız? Daim işləyən, yazıb-pozan, qalaq-qalaq kitab-jurnalı mütaliə edən. O, iş otağında, kitablar (onların sayı isə 10 minə (!) yaxınlaşırdı) arasında rahatlıq tapardı. Son dərəcə nizam-intizamlı idi, rejimə ciddi riayət edirdi: səhər doqquzdan axşam altıya kimi vitse-prezidenti olduğu Elmlər Akademiyasının Prezidiumunda, sonra isə mütləq bir neçə saat evdə çalışardı. Ailəmizdə didaktika, öyüd-nəsihətə yer yox idi. Babamizin otağından gecə süzülən

Anası Xavər xanımın erkən ölümü, atası Məhərrəm kişinin ağır xəstəliyi ailənin böyük övladı olan Məhəmməd Bağrı (Məmməd Arif təxəllüsü 20-ci illərin ortalarında meydana çıxır) yeniyetmə ikən ağır zəhmətə qatlaşdıraraq bütün ailənin - üç qardaş (Cəfər, Əbdüləli, Ağarəhim) və iki bacının (Bilqeyis, Səyyarə) qayğısına qalmaq məcburiyyəti qarşısında qoymuşdur. Bilqeyis xanım uzun illər ADU-nun filologiya kafedrasında işləmiş, qeyri-adi xeyirxahlığı ilə bütün kollektivin səmimi sevgisini qazanmışdır. Ağarəhim müəllim isə səhiyyə sahəsində uğurla çalışmış, rəhbər vəzifələr tutmuşdur. Onun II Dünya müharibəsi zamanı hərbi cərrah kimi göstərdiyi şücaət haqqında bu yaxınlarda "Podviq naroda v Velikoy Oteçestvennoy voyne" saytında oxuyub qürur hissi keçirtdim. Yüzlərlə yaralı ölümə xilas etmiş bu qəhrəman insan həyatda nadir təvazökarlığı ilə seçilir, heç zaman öz cəbhədəki nailiyyətləri ilə öyünmürdü.

ışığı, makinasının taqquqlısı və həmin kitablar - evimizin ədəbiyyata sevgi dolu atmosferi bizim "tərbiyəçi"imiz idi.

Burada bir rəvayət yadıma düşür. Nə vaxtsa bir Müəllimdən soruşurlar ki, əsil ruh adamını necə tanımaq olar. Müəllim cavab verir ki, belə adamı nə nitqinə, nə görkəminə görə, ətrafında yaratdığı atmosfərə görə müəyyənləşdirmək mümkündür. Çünki heç nə onun ruhuna xas olmayan atmosferi yaratmaq iqtidarında deyil. Babamız tək bir gəlişi ilə istənilən məkanda o həmin ülvyyətlə dolu ab-havanı bərqərar edirdi.

Vaxtın qıtlığına baxmayaraq, bütün ulularımıza görə ailəmizdə təmsilçilik edən Arif baba (bizə ana tərəfdən baba-nənəmizi görmək nəşib olmamışdı) təlim-tərbiyəmizdə təshihlər etməkdən vaz keçmirdi. Məsələn, qardaşım Aqşinlə mənim oxuduğum Bülbül adına orta ixtisas musiqi məktəbinin tədris proqramlarında Qərbi Avropa bəstəkarlarının əsərlərinə yer daha çox ayrılırdı. Bu, müəyyən zaman ötdükdən sonra babamızı narahat etməyə başladı: Bəs milli musiqimiz necə? Muğamlarımızı, Üzeyir bəyin əsərlərini bilməmək, sevməmək olarmı? Günlərin bir günü baba bilet alıb, əlimizdən tutub bizi opera teatrına apardı. Yaxşı yadımdadır, bu, Ü.Hacıbəylinin "Əsli və Kərəm" operası idi. Əlbəttə, biz o zaman muğam operasının məziyyətlərini, musiqinin gözəlliklərini dərk etmək iqtidarında deyildik. Amma tamaşanın rəngləri, ayrı-ayrı səsləri yaddaşıma həmişəlik həkk olundu. Arif baba da çalışdı ki, bizdə bayram ovqatı yaratsın. Hətta teatrın bufetinə də bizi apardı: onun aldığı limonadın dadı indi də damağımdadır...

"Bahar" kinoteatrında bahəm seyr etdiyimiz Vittorio de Sikanın - təkarsız M.Mastroyanni və S.Lorenin əsas rollarda çəkildiyi "Günəbaxanlar" filmi də yadımdadır. Baş tutmamış məhəbbət haqqında bu dramatik kinolent, xüsusən də filmin ürəkləri rıqqətə gətirən duyğulu musiqisi məni təsirləndirmişdi. Onu da deyim ki, ata-anam bizim kinoteatra səfərimizdən narazı qalmışdı: hesab edirdilər ki, balaca bir qızın (9-10 yaşım var idi) məhəbbət haqqında belə "ciddi" filmlərə baxması üçün vaxt hələ yetişməyib...

Oxu çevrəmizi də diqqətsiz qoymurdu. Əlbəttə, biz maraqlı fabulası ilə seçilən, romantika dolu sərgüzəşt xarakterli ədəbiyyata üstünlük verirdik. O isə bizi əbədi mətləblərdən bəhs edən dərin ədəbiyyatla ünsiyyətdə olmağa səsləyirdi. Mənə məsləhət görürdü ki, dəftərçə tutub, oxuduğum çoxsaylı kitablardan maraqlı fikirləri orada qeyd edim. Bu yaxınlarda onun əlyazmalarını araşdırarkən özünün qeyd dəftərçəsini tapdım. "Bal arısı hər bahar çiçəyindən bir şirə toplayan kimi" o da özünün "Vətən eşqi" yazısında obrazlı şəkildə söylədiyi kimi, "sənət dühalarının əsərlərindən ruhuna yatan fikirləri toplamış, qiymətli inci danələri kimi sapa düzmüşdü". Həmin "fikir və ehtiras dəftəri"ndə sonuncu qeydlər 70-ci illərə aiddir. Deməli, Arif baba həyatının axır illərində belə bir tələbətək oxuyur, öyrənirdi...

O saralıb-solmuş dəftərçəni vərəqlədikcə S.Vurğunun 1941-ci ildə ədəbi tənqiddə həsr olunmuş konfransda çıxış edərkən həmkarlarına ünvanlandığı sözlər xatirimdə canlandı: "Arif yoldaş məruzəsində gözəl fikirlər söylədi, bunları öyrənmək lazımdır. Məncə, hər bir yaxşı sənətkar öyrənməlidir".

Uzun müddət düşündüm ki, babamızı işdən başqa heç nə maraqlandırmır. Amma onun həssas, nazik qəlbli insan olmasını, ailəyə bağlılığını 1972-ci ilin yayında duydum, anladım. O zaman biz ilk dəfə bir-birimizdən ayrı dincəlməli olduq. Qərarlaşdıq ki, babamızın səhhətində problem (infarkt keçirmişdi) olduğu üçün o, daha sərin yerdə - Latviyada, Dubultıdakı Yazıçıların Yaradıcılıq Evinə istirahət etsin. Biz isə o, qayıdandan sonra Krimdakı "Koktebel" pansionatına yollandıq. Bu təmkinli, emosionalılıqdan uzaq, azdanışan insan hər gün Dubultıdan bizə - ayrı-ayrılıqda hər birimizə

məktublar yazırdı, çox darıxdığından şikayətlənirdi. Nəhayət, istirahətini yarımçıq qoyub Bakıya döndü. Babamın Dubultıdan Bakıya, Bakıdan (Şüvəlandakı bağımızdan) Krıma yazdığı məktubları qoruyub saxlamışam. Bu məktubları hər dəfə əlimə alıb oxuyanda onun nə qədər həssas, zərif qəlbli insan olduğunu seziyəm və izahı, təsviri mümkün olmayan sevinc qarışıq kədər hisslərini yaşayıram. Bir məktubda o hətta mənə - nəvəsinə şeir də ünvanlamışdır. Həmin məktubu tam şəkildə təqdim etmək istərdim:

**"Zümrüd bacı!
Ey başlar tacı!
Səni güllər gözləyir,
Şirin dillər gözləyir.
Quşlar deyir: gəl bacı!
Gəl, deyir, nar ağacı.
Üzümlər də gəl deyir,
Gəl bir az dincəl deyir.
El-oba səni gözləyir,
Baba səni gözləyir.**

Zümrüd, gör sənün üçün necə şeir yazmışam. Görəsən sən mənə oradan, Krım xanlarının qılınc oynatdığı çöllərdən nə kimi xəbərlər gətirəcəksən! Papaya, mamaya salam söylə. Aqşınə də bir yaxşı şirin söz de! Neftçinin axırıncı yerə keçməsi münasibətilə onu təbrik et.

*Baban Arif
27/VII-72
Bakı"*

Ailəmizin qoruyucu mələyi, Zümrüd xanımın vəfatından sonra ev, məişətlə bağlı bütün qaygıları öz öhdəsinə götürmüş anamız Aida xanım M.Arif üçün təkcə bir gəlin deyil, doğma övladı qədər istədiyi insan idi. İxtisasca bioloq olan Aida xanım 1970-ci ildə "Məhəmməd Füzulinin təbiətimli görüşləri" kimi çox maraqlı bir mövzuda dissertasiya müdafiə edib elmlər namizədi dərəcəsinə almışdır. Mövzu seçiminə evdəki filoloqların təsiri şübhəsizdir. Bütün boş müstəvilərdə yer almış qalaq-qalaq qovluqlar, kitablar, kağızlar - müdafiə ərəfəsindəki təlatüm və gərginliyi xatırlayıram və bir də Füzuli əsərlərinin yaddaşıma möhkəm həkk olunmuş "əcaib", qəliz adlarını - "Səhhət və Mərz", "Rindü Zahid", "Söhbətül-əsmar"...

1972-ci ilin son dəqiqələri idi. Ailəmiz bayram süfrəsi arxasında əyləşmişdi: ənənəvi təbriklər, xoş diləklər, arzular söylənilirdi. Hər hansı bir sentimentallıqdan uzaq babamız da söz götürdü və bu dəfə ümumi təbriklərdən kənarlaşaraq birbaşa mətləbə keçdi: "Açığını deyim, mən Aidaya məəttəl qalmışam. Bu qədər də özünü sevməmək olarmı? Bu insan qətiyyəni özü barədə düşünmür, bütün fikri-zikri bizdədir - hər birimizin sağlam, rahat olmasındadır. Müşahidə edirəm və onun üreynin genişliyinə, təmənnaş sevgisinə təəccüblənirəm..." Doğrusu, birinci dəfə babamızı belə həyəcanlı, duyğulu gördüm və onun minnətdar olmaq, mehriban münasibətləri dəyərləndirmək kimi keyfiyyətlərini özüm üçün kəşf etdim.

Bəli, M.Arif minnətdar olmağı bacarırdı. Deyirlər ki, 70 illik yubileyində məktəb müəllimi Əlməmməd Mustafayevi təntənəli iclasa dəvət etmiş, yardımçılarına ona xüsusi diqqət yetirməyi tapşırırmışdı. Bəs o, M.Rəfililə ünsiyyətini necə sevgi ilə xatırlayır, mətbuata, xüsusən ədəbiyyata daha cəsarətlə gəlməsində bu insanın rolunu vurğulayır: "Rəfililə məndəki utancaqlıq pərdəsini qoparır, məni həvəsləndirir, indiki təbirlə desək, irəli çəkirdi".

"Sakit olun, səsiniizi çıxarmayın, baba işləyir!" - bu xəbərdarlığı uşaqlıqda neçə dəfə eşitmişik. Qəribədir, amma babamızın özünün heç vaxt ona ki-

minşə maneçilik törətdiyindən gileyləndiyini xatırlamıram. Doktor döngəsinədəki mənzilimiz kifayət qədər böyük olsa da, otaqlar bir-birinin içində idi, təcrid olunmaq, demək olar ki, mümkün deyildi. Evimizə isə atamın dostları - o dövrün istedadlı gənc alimləri, yazarları, bəstəkarları baş çəkməyi sevdilər. Burada anam Aidanın hazırladığı ləziz yeməklər düzülmüş masa arxasında nələr müzakirə edilmirdi? Ən yeni ədəbiyyat, musiqi, lakin ilk öncə dünyadakı, ölkədəki siyasi proseslər. Bəzən o hay-küylü söhbətlər gecə birə, ikiyə kimi uzanırdı. Amma baba bircə dəfə də olsun narazılığını bildirmədi, hərçənd kabinetini elə müzakirələrin aparıldığı otağa bitişik idi. Görünür, gəncliyi, yeniliyi sevən alim anlayırdı ki, bu söhbətlər, fikir mübadiləsi atam üçün, yaradıcı cavanlar üçün nə dərəcədə əhəmiyyətlidir.

2004-cü ildə Məmməd Arifin 100 yaşı tamam oldu. Həmin ildə nəşr etdiyim "Biz də dünyanın bir hissəsiyik..." adlı kitabımı, təbii, məhz babama, onun əziz xatirəsinə ithaf etdim. Ön sözümə vurğulayırdım ki, "peşə seçimimdə məhz O, müəyyənləşdirici rol oynayıb, məhz O, məni fəaliyyətimdə yönəldib, "tənqidçi (mən isə əlavə edərdim ki, insan) vicdanımın əyildiyi anı xatırlamıram",- söyləyən O, mənim üçün həyatda nüsxə olub". Buradaca mən bəzi şübhələrimi oxucularımla bölüşərək yazırdım ki, az-çox elədiklərimi bu böyük alimin adı ilə bağlamağa haqqım, görəsən, çatırmı?

İndi 2014-cü ildir. Babamın artıq 110 yaşı tamam olub və mən onun haqqında düşüncələrimi, pərakəndə xatirələrimi qələmə ala-ala şairin müdrik misralarını xatırlayıram: "Sifət aydın görünməz üz-üzə dayananda, /Nəhəng olan uzaqdan daha aydın görünər". İllər ötür və mən M.Arif şəxsiyyətinin böyüklüyünü, onun gördüyü işlərin miqyasını, əhəmiyyətini daha aydın anlayır və daha çox heyrlənirəm. Həm də qürur duyuram ki, belə bir insanın ailəsində - pak amallar, doğma ədəbiyyat naminə təmənnəsiz zəhmət, kinsizlik, saxtakarlıqdan büsbütün uzaq bir atmosferdə boya-başa çatmışam, onu gündə görmüşəm, asta səsi ilə söylədikləri hikmətli, ibrətamiz fikirləri eşitmişəm. Gör mən necə də xoşbəxt olmuşam! Son zamanlar işıq üzü görən arxiv materiallarını, məsələn, M.Arifin "Dədə Qorqud" dastanının qorunmasında rolunu açıqlayan tədqiqatı, repressiyaya məruz qalmış ədiblər barədə yazdığı bəraət məktublarını oxuduqca qürurum birə on artıb, söz, sənət bilicisi Ə.Həsənzadənin aşağıdakı fikri yadıma düşüb. "Ədib yalnız o zaman Yazıçı olur ki, onun yaradıcılığını konkret bir Əməl bəzəyir. Heç bir kitab yazıçı şəxsiyyəti barədə onun həyatda gerçəkləşdirdiyi əməl qədər məlumat vermək iqtidarında deyil. Və yalnız o zaman ədibin yazdıqları tamam başqa rəngə boyanaraq oxucuya daha güclü təsir göstərir".

Zənnimcə, Məmməd Arifin yazdıqlarını tərəvətli rənglərə boyayan həm də onun xeyirxah, nəcib əməlləridir. O səbəbdən də alimin şəxsiyyətinə, elmi yaradıcılığına maraq illər ötdükcə nəinki sönməyəcək, əksinə, get-gedə artacaq, öz orbitinə yeni-yeni nəsilləri cəzb edəcəkdir.

"Zirvədə qalan səs" - Azərbaycan televiziyasında Məmməd Arif haqqında çəkilmiş film belə adlanır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin gəmisini sualtı qayalardan, zamanın fırtınalarından virtuozcasına, nadir məharət və müdrikliklə keçirə bilmiş, özündən sonra neçə-neçə dəyərli tədqiqat işi qoymuş, onlarla tələbə yetişdirmiş bu insanın- vətənpərvər alimin, müəllimin, əsil Azərbaycan ziyalısının səsi - gur, xaric intonasiyadan kənar, bülbur tək saf -həmişə zirvədən gələcək.

Zümrüd DADAŞZADƏ

◆ D e b ü t

Hədiyyə ŞƏFAQƏT

SƏNİ SEVİRƏM

Bir az gizli adam
Bir az sirr adam
Həsrəti, ümidi bəlli olmayan
Ay çətin məsələ,
Həlli olmayan
Nifrəti, qəzəbi içində adam
Sevinci, kədəri dərinliyində,
Çözə bilmədiyim biçimdə adam-
Səni sevirəm....

...Qoy qoyum başımı
Köksünə,
Susum
Dillənsəm xəyallar diksinər,
Susum...
Sən ey sükut adam
Sən ey ruh adam
Bütün dincliyimi qaçıran adam
Sən ey doğma adam,
Sən ey yad adam
"Öy" adam, çöl adam
Uçurum adam-
Səni sevirəm...

MİNNƏTDARAM HƏR ŞEY ÜÇÜN

Sən
Heç durdunmu yoxluqda,
"Sondur!"-deyə düşündünmü?
"Bütün hər nə varsa dağıt,
Yandır!"-deyə düşündünmü?

Düşündünmü-
 Bir əl olsa
 Tutsa aparsa da səni
 Çırpındığın dar qəfəsdən
 Alıb qoparsa da səni?
 ...Heç ağac oldunmu,
 Ağac
 Gözlədinmi yol üstündə?
 Döyündümü dəli könlün
 O ağacın sol üstündə?
 ...Bir gecənin saçlarını
 Dağıtdınmı yastığına,
 Sığındınmı öz sinənə
 Ağladınmı için-için?
 Pıçıldadınmı Tanrıya
 "Minnətdaram hər şey üçün
 Minnətdaram...
 Hər şey üçün"....

İLAHİ, NƏ OLUB MƏNƏ

Tufan qopub
 Yer yarılib
 Cığır itib,
 Yol daralıb
 İlahi, nə olub mənə?
 İlahi, gözüüm qaralıb...
 Alıb başını göy gedib
 Buludlar hara köç edib?
 Adamlar məni heç edib
 Tanrı da çoxdan unudub
 Əlim səmədan asılı
 Bəxtim sinəmə qısıli
 Baqlı otağın qıfılı
 Çoxdan bağlanıb, bağlanıb
 ...İçimdəki yarımçığı
 Özgələr bütöv göstərir
 Mən çoxdan çilik-çilikəm-
 Güzgələr bütöv göstərir.

BÜTÜN XATİRƏLƏR...

Bütün xatirələr qəmlidir dostum
 Bütün xatirələr gözü yaşlıdır
 Bütün xatirələr payızı sevir
 Bir az yağışlıdır
 Bir az üşüdür
 Bir az da dumanlı-cənlidir dostum...

Bütün xatirələr incidir dostum
 Bütün xatirələr
 Ağrı-acıdır
 Bütün xatirələr yetimdir bir az
 Bütün xatirələr artıqlıq edir
 Bütün xatirələr üzü gülməyən
 Qəbul edilməyən sevgidir dostum..

TANRI

Tanrı, özümdən doymuşam,
Dağıt məni, təzədən qur
Bir dəfə ki, bacarmısan?-
Unut məni, təzədən qur
Əllərimi çiçək elə
Saçlarımı külək elə
Bir az mənə kömək elə
Yarat məni, təzədən qur..
Ürəyimdə daş ağrısı
Gözlərimdə yaş ağrısı
Bir dönük sirdaş ağrısı
Sağalt məni, təzədən qur...
Nə yalan, nə həqiqətdir
Məndəki mən müsibətdir
De ki, belə məsləhətdir-
Aldat məni, təzədən qur...
Toxu, toxu dilək-dilək
Sına, sina mələk-mələk
Ayır yerdən, yanına çək
Qat-qat məni, təzədən qur...
Sən anlarsan bu seçimdən
Bezdim daha bu biçimdən
Tanrı, yorulmuş içimdən
Çıxart məni, təzədən qur...

NƏ QƏRİBƏ GÖRÜŞDÜ?...

Nə qəribə görüşdü?
Əl uzatdıq-sıxmadıq
Göz-gözəydik-baxmadıq
Bir yer vardı-getmədik
Bir göy vardı-çıxmadıq...
Nə qəribə görüşdü?....
Bilinmədi gözləyən
Bilinmədi gələn kim
Bu dünyayadı,
O dünya?
Sağ qalan kim,
Ölən kim?...
Daşları daş deyildi
Rəngləri rəng deyildi
Qatışmışdı yerə göy
Heç nə yalan deyildi
Heç nə gerçək deyildi...
...Nə qəribə görüşdü?
Doğrudanmı görüşdük?...

ALLAH, NECƏ GÖRÜNÜRƏM...

Allah,
Necə görünürəm
Sənin dayandığın yerdən?

Durub-oturduğun yerdən,
Yatıb-oyandığın yerdən...

Çiynimdəki mələklərin
Ağırdır hansının yükü?
Başımdan yuxarı dərdim
Ayağım altına çöküb...

Necə görünürəm ordan,
Mən-mən ola bilirəmmi
Adam ola bilirəmmi,
Bəndən ola bilirəmmi?...

Biçdiyin ömür əynimə
Olurmu Allah, olurmu?
Göz yaşlarım ovucuna
Dolurmu Allah, dolurmu?

Çırpırsanmı əllərini
Bir dizinə,
Bir başına?
Hər gün ölüb-dirilməyim
Gələ bilirmi xoşuna...

...Allah,
Umacığın nədir
Gedib-qayıtdığın yerdən?
Gəl gör necə görünürsən
Məni unutduğun yerdən.

QAYIDASAN BİR AXŞAM

Qayidasan bir axşam
Öz evinə yad kimi
Qorxa-qorxa basasan
Öz qapının zəngini
Səslənməyə o taydan
Kimin kimsənin səsi
Düşünəsən-Bu evin
Hara gedib yiyəsi?...
Bir az durub eləcə
Bitkin, yorğun, yuxusuz
Götürüb zəng edəsən-
"Mən gəlmişəm,
Yoxsunuz"...
Qapının gözlüyündən
Baxa, baxa qonşular
Görələr nəşə olub
Səsə çıxma qonşular...
Ərinəsən açarçün
Cibini axtarmağa
Dönüb, çıxıb gedəsən
Evini axtarmağa...

«TƏZƏDƏN DOĞULUR ŞAİR ÖLƏN GÜN...»

Atası güllələnəndə o, iki aylıq uşaq idi. Qafar Əliqulu oğlu Babayev o zaman (1925-ci ildə) Naxçıvan Muxtar Respublikasının daxili işlər komissarıydı. Ondan əvvəl də hərbi komissar, fəvqəladə komissiyanın sədri vəzifələrində çalışmışdı və mənsub olduğu bolşevik partiyasına, Lenin ideyalarına sədaqətli idi. Amma uydurma sənədlər və üzünə duran adamların yalançı ifadələri əsasında Qafar Babayevi ölümə məhkum etdilər. İyirminci illər repressiya tufanının ilk zərbəsinə düşər olanlardan biri idi o komissar. Yalnız otuz ildən sonra - 1956-cı ildə Qafar Babayevə bəraət verdilər.

O iki aylıq uşaq - gələcəyin istedadlı şairi Adil Babayev isə anası Xeyransa xanımın qayğısı, mehri-məhəbbətiylə böyüdü, yaşa doldu. Adil Babayev Naxçıvanda yeddiillik məktəbi, Tbilisidə orta məktəbi bitirdi. Orta məktəbi bitirəndən sonra elə Tbilisidə ikiillik müəllimlər institutuna daxil oldu. Ədəbi yaradıcılığa da elə o illərdə başladı. İlk şeirləri «Yeni qüvvə» jurnalında, «Sovet Gürcüstanı» qəzetində və «Gənc nəsil» almanaxında dərc edildi. Tbilisidə yaşayarkən «Sovet Gürcüstanı» qəzetində ədəbiyyat şöbəsinə rəhbərlik elədi. Sonra Bakıya köçdülər. Yenə mətbuatda çalışdı. Daha sonra İncəsənət institutunun teatrşünaslıq fakültəsini bitirdi.

Və günlərin bir günü «Çinar» şeirini yazdı. Bu şeirdə Vətənə dönmə bir qürbətçinin duyğularını ifadə edirdi. O qürbətdən dönmə qoca üzünü cavanlara tutub gənclik illərini yada salır:

*O anı öz gənclik macərasını,
Deyir, oğlanlarım, şirindir vətən.
Ondakı hər soyuq daş parçasını,
Minlərlə gövhərə dəyişməyəm mən.*

*Mən də cavan idim, mən də sevirdim,
Zərif bir afətin gülüşlərini.
Min şirin xəyala dönərdi dərdim,
Onunla gəzdikcə dağ döşlərini.*

*Daddıqca aləmin hər nemətini,
Dilbər guşələrdə ötdüsə ömrüm.
Dünyanın ən böyük səadətini
Bu boylu çinarın altında gördüm.*

Bu şeiri oxuyan ustad Səməd Vurğun onun təsiri altında «Mənim arzum» şeirini qələmə aldı və 20-21 yaşlı cavan şairi ürəkdən alqışladı:

***Şair, nə incədir rübabin sənin,
Uçurdu ruhumu çaldığın o saz!
Vətən torpağında bitən gülşənin
Yarpağı saralıb, çiçəyi solmaz!***

Səməd Vurğunun bu cavan şairə belə ehtiram və qayğısı Adil Babayevin həyatında bir dönüş nöqtəsi oldu. Hansı cavan şair istəməzdi ki, ustad Səməd Vurğun onun haqqında söz deməsin?! Adil Babayev tezliklə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul olundu, amma tərcümeyi-halında atasını inkar etmədi, güllələndiyini gizlətmədi. Atasına bəraət alandan sonra isə Sov.İKP üzvlüyünə qəbul olundu.

Daha rahat nəfəs almaq olardı. Artıq üzərindən «xalq düşməninin oğlu» nəzərləri götürülmüşdü.

Adil Babayevin şəxsiyyəti ilə şeirləri arasında heç bir ziddiyyət yox idi. Təbiətə saf, təmiz, işıqlı bir insan idi və bu xasiyyət onun şeirlərində də gözə çarpırdı, nə yazırdısa, səmimi yazırdı, onun şair səciyyəsi barədə hamının gəldiyi qənaət bu idi ki, Adil Babayev lirik şairdir. Akademik Kamal Talıbzadə deyirdi: «Onun şair rübabinin sədələri rəngarəngdir. Həyatın, təbiətin hər hadisəsi şair könlünü həyəcana, rıqqətə gətirir. Onun üçün böyük, kiçik hadisə yoxdur. O, Vətəndən də, onun yollarından da, xalqlar dostluğundan da, evlərin qabağında ucalan qarağacdən da, göydəki ulduzlardan da eyni hərarətlə söz açırdı. İnsan şairin ölçü vahididir».

Oğlu Etibar Babayevin tərtib etdiyi və ön söz yazdığı «Fəsilər dəyişəndə» (1990) kitabına nəzər yetirirəm. Ön sözdə Etibar yazır: «B.Adilin ilk şeiri on dörd yaşı olanda, 1939-cu ildə Tiflisdə çıxan «Yeni qüvvə» jurnalında, sağlığında son şeiri vəfatı günü-1977-ci il avqust ayının 21-də «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində çapdan çıxıb. Bu illər ərzində isə maneələrə, çətinliklərə baxmayaraq, o, hey işlədi, yazdı: poemalar, pyeslər, məqalələr, şeirlər, teatr sənətinə aid monoqrafiyalar, rus və Avropa klassiklərindən, qardaş xalqlar ədəbiyyatından bədii tərcümələr. Mən bu kitabı tərtib edərkən Adil Babayevin şeirlərini bir daha nəzərdən keçirdim və bir daha əmin oldum ki, onun sevinci də, kədəri də, bir insan kimi bütün mənəvi aləmi, mənəvi dəyəri də onun poeziyasında öz əksini tapıb».

Başqa cür də ola bilməzdi. Hər bir şair şeirlərində ilk növbədə, özünü ifadə edir, bu özünüifadədə onun mənsub olduğu xalqın da, yaşadığı dünyanın da, keçib gəldiyi ömür yolunun da izləri görünür. Bu misralara diqqət yetirək: «27 yanvar-Təqvimin adı bir günü. Bir uşaq o gün açdı dünyaya gözünü, o gün başladı ömrünü...Sonra Əvəz etdi bir-birini illər, Əsdi körpənin üstündən qara yellər. Düşdü yetimlik seline, qayğı qəhətliyinə....O gündən başladı Fırtınası. Ancaq ...o ömrün sahibi Əyilmədi, sınımadı». Bu misralar Adil Babayevin ömürlüyünü, kimliyini və bir insan kimi dözümlüyünü, əyilməzliyini ifadə edir. Onun «Ağır illər» silsiləsindən qələmə aldığı şeirlərini də həyəcənsiz oxumaq olmur. «Yad çörəyi»ndə atası, anası ölmüş bir uşağı təzə qonşusu öz evinə aparır, bir dolu süfrə açır ona. Amma uşaq o süfrəyə əl uzatmır: «Gözümə yaş doldu, qəlbimə zəhər...Əlimi o saat çəkdim süfrədən».

Adil Babayevin Azərbaycana, onun gözəl təbiətinə, qurub-yaradan insanlarına, sevgiyə, dünyada baş verən hadisələrə, həyatda rast gəldiyi, heç cür barışmadığı mənfiliklərə həsr etdiyi şeirləri çoxdur və bir yazıda bütün bunlar haqqında söz açmaq qeyri-mümkündür. Ancaq onu deyə bilərəm ki, hansı mövzuda yazırsa-yazsın, Adil Babayev Azərbaycan dilinin gözəlliyini, obrazlı ifadə çalarlarını, səlisliyini şairə gətirirdi. Onun şeirlərdə fikir aydın,

fikrin ifadəsi isə poeziya dilində idi. Onun poetik məramını bu misralarda aydın görürük:

*Hər gül yarpağında bir şeir yatır,
Hər bulaq səsinə bir incə nəğmə.
Əslində sənəti həyat yaradır,
Şair onu tapıb verir aləmə.*

*Çağırın, aparın dağlara məni,
Olsun gül ətrindən sözlərim xumar.
Axtarın çəmənini, gəzin düzəni,
Hər yerdə qəlbimin parçaları var.*

*Şeir var yurdumun hər sal daşında,
Hər eldə, oymaqda mənim yerim var.
Ana şəfqətində, qız baxışında,
Hələ yazılmamış sətirlerim var.*

*Hardasa bir nəğmə məni gözləyir,
Könlüm o nəğmənin sorağındadır.
Gəzirəm...yəqin ki, o təzə şeir
Doğma Azərbaycan torpağındadır.*

Adil Babayevin şairlik istedadı onun «Dan yeri sökülür», «Ölməyə Vətən yaxşı», «Qartıl qanadları», «Memarın məhəbbəti», «Babəkdən sonra» və s. poemalarında da nəzərə çarpır. «Eloğlum» poemasını o, həyatdan tez köçən, amma bir rəssam kimi gözəl əsərlər yaradan Bəhruz Kəngərliyə, «Memarın məhəbbəti»ni isə Əbubəkr Əcəmiyə həsr etmişdi. «Qartal qanadları» Azərbaycan səhnəsinin sönməyən ulduzu Hüseyn Ərəblinskinin faciəli ölümündən söz açırdı. Bu poemalarda lirik səhnələrlə dramatik səhnələr paralel gedirdi, A.Babayev təkcə təsvir etdiyi obrazların hiss və həyəcanlarını, duyğu və düşüncələrini deyil, onların həyatında baş verən dramatik və faciəvi anları da qələmə alırdı.

Adil Babayevdən, onun yaradıcılığından söz açanda SONET janrı yada düşür və bu söz olmadan ümumiyyətlə, ondan danışmaq yarımçıq təsir bağışlayar. Qətiyyətlə deyə bilərəm ki, Azərbaycan ədəbiyyatında sonetin, Qərb ədəbiyyatının (italyanların, ingilislərin, fransızların) bizim ədəbiyyatımıza «təşrif» buyuran bu şeir formasının poeziyamızda özünəməxsus yer tutmasında, «milliləşməsində» Adil Babayevin xidmətləri böyükdür. Hərçənd ki, Azərbaycan poeziyasında sonet janrı artıq XX əsrin əvvəllərində təşəkkül mərhələsi keçirmişdi, 1920-1950-ci illərdə axtarış mərhələsinə qədəm qoymuşdu. Filologiya elmləri doktoru Hüseyn Həşimlinin «Azərbaycan poeziyasında sonet və terset» (Bakı, 2003) monoqrafiyasından öyrənirik ki, Azərbaycan ədəbi mühitinə sonet bir janr kimi XX əsrin əvvəllərində vəsiqə almışdır. İyirminci-əllinci illərdə isə A.Şaiq, S.Rüstəm, S.Vurğun, A.Əlirza, M.Müşfiq, A.Yıldırım, Ə.Cəmil, Ə.Kürçaylı - biri az, biri çox- sonetlər yazıblar. Amma Azərbaycan soneti altmışıncı illərdən başlayaraq hərtərəfli yüksəliş yoluna qədəm qoyur və onun ən məhsuldar yaradıcısı Adil Babayev olub. Adil Babayev bir müsahibəsində deyir ki, mən İtaliyada Petrarka, Dante, İngiltərədə Şekspir, Rusiyada Puşkin, Fet, Bryusov kimi böyük sonet ustalarının yaradıcılıq təcrübəsindən bəhrələnərək öz poeziyamızda bu formanın yeni nümunələrini yaratmağa çalışdım.

Adil Babayev 240-a yaxın sonetin müəllifidir. Bunların böyük bir qismi italyan soneti formasındadır (iki katren- hər biri dörd misra və iki terset- hər biri

üç misra). Müəyyən sxemə, quruluşa tabe olsa da, sonetdə şairin söz deməyə, fikrini poetik şəkildə ifadə etməyə imkanları çoxdur. Adil Babayevin şairlik istedadı buna yetirdi və Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə bir məqaləsində qeyd etmişdi ki, Adil Babayevin sonetləri Avropa sonetinin qaydalarını saxlasa da, Şərq qəzəli ruhundadır, bir növ, sonetlə qəzəl sintez olunur. Adil Babayev Qərb şeiri şəklinə yeni ruh gətirmişdir.

Onun sonetlərini mövzular üzrə nəzərdən keçirsək, şairin daha çox bu formanın fəlsəfi məzmununa, həyat, ölüm, ömür yolları, dünya, zaman, sevgi haqqında düşüncələrinə diqqət yetirdiyinin şahidi olarıq. Sonet də vəsf və tərənnüm də var, təbiət mənzərələri də öz əksini tapır, sevgi də tərənnüm olunur, amma fəlsəfi ahəng onun başlıca xüsusiyyətlərindən biridir.

***İnsan gəlir dünyaya, yaşayır, bir gün köçür,
Sağ ikən ölən də var, ölüb sağ qalan da var.
Günlərin əllərindən gah şirin şərbət içir,
Gah acı zəhər içir dünyada yaşayanlar.***

***Mənə də bəxş edilib adi bir insan ömrü,
Ya tez, ya gec, bir gün çatacaq sona.
Ana torpaq bəlkə də dərinə köks otürüb,
Alacaq övlad kimi məni də öz qoynuna.***

***Ölüm müdhiş deyildir, yaşamaq çətin işdir,
Onun hər dəqiqəsi enişdir, yüksəlişdir.
Gəlin, əziz dostlarım, yaşamağı öyrənək.***

***Əlçatmaz üfüqlərə toxunsun qanadımız,
Coşğun nəğmələr kimi səslənsin həyatımız,
Öləndə də yaşayaq ölümsüz nəğmələrtək!***

Adil Babayevin bütün sonetlərinin qəhrəmanı şairin özüdür və o öz dünyasından böyük dünyaya boylanır, XX əsr insanının duyğu və düşüncələrini izhar edir. Və onun sonuncu sonetinin iki terseti belə bitir:

***Qoy yapışsın əlimdən günəşin şəfəqləri,
Yenə qalxım ayağa, seyr edim üfüqləri.
Çağlasın varlığında işıq dolu bir ilham.***

***Mən ömür istəmirəm riya, xəyanət üçün;
Yurduma gərək olan söz üçün, sənət üçün-
Ömürdən doymamışam, həyatdan doymamışam.***

«Ömürdən doymamışam, həyatdan doymamışam» deyən Adil Babayevin təəssüflər ki, ömrü qısa oldu, cəmi əlli iki il yaşadı. Amma bir şair kimi unudulmadı. Onun sonet yolu elə sağlığında və ölümündən sonra poeziyamızda davam etdirildi.

«Təzədən doğulur şair ölən gün»--bu misra da Adil Babayevindir və onun ölümündən ötən bu 38 il ərzində o, həmişə bizim üçün təzədən doğulub. Çünki əsl şairlər ölümlərindən sonra dönə-dönə doğulurlar...

Vaqif YUSİFLİ

◆ Y e n i t ə r c ü m ə l ə r

YUQRANIN ŞEİR HAVASI

Bu ilin baharında Yuqrada - Ob və İrtiş nəhrlərinin qovuşduğu yerdə - soydaşlarımızın da sakin olduğu Xantı-Mansiysk şəhərində ənənəvi şeir şöləsinə qatılarda məlum oldu ki, minə qədər üzvü olan Yuqra Yazıçılar Birliyi rəhbərliyinin məndən umacağı var: istəyirlər ki, Bakıda - Azərbaycan dilində Yuqra yazıçı və şairlərinin almanaxını çap etdirməkdə onlara yardımçı olum.

Tüməndə yaşayıb-yaradan və artıq bütün Rusiya federasiyasında bir yazar kimi özünü tanıdan Nefteyuqansk şəhərinin fəxri vətəndaşı Knyaz Qoçaq da bu ideyanı dəstəkləyəndə və deyəndə ki, şeir nümunələrinin tərcüməsini öz boynuna götürür, mən öz imkanlarımı ölçüb-biçdim və sonra da öz-özümə belə bir sual verdim: görəsən, axı, Yuqra yazarlarının Azərbaycan dilində almanaxına maraq hardan doğub?

Xantı-Mansiyskdə qaldığım bir həftə ərzində, artıq əksəriyyəti Rusiya mətbuatında geninə-boluna çap olunan Yuqra yazarları ilə əyani tanış olandan, dostlaşandan sonra hiss elədim ki, onların çoxusu Azərbaycan ədəbiyyatına kifayət qədər bələddilər. Klassiklərimiz öz yerində, Anarı, İbrahimbəyov qardaşlarını, Elçini, Çingiz Hüseynovu, Çingiz Abdullayevi, Kamal Abdullanı, Bəxtiyar Vahabzadəni, Fikrət Qocanı, Məmməd İsmayılı, Ramiz Rövşəni, Vəqif Cəbrayılzadəni, Salamı oxuyublar və oxuyurlar.

Ümumiyyətlə, Yuqrada duyduğum şeir ab-havası, sözün açığı, məni heyrləndirdi. Ən xırda qəsəbələrdə belə, şeir dərnəkləri fəaliyyət göstərir. Xantı-Mansiysk şəhər kitabxanasında demək olar ki, hər gün kitab təqdimatı keçirilirdi və Knyaz zərəfatla mənə deyirdi: «Qadam, burda da Azərbaycanda olduğu kimi, yazan yazmayandan çoxdu».

Budur, Knyaz mənə bir topa əlyazması göndərüb: Yuqra şairlərindən etdiyi tərcümələrdi. Hətta Voronejli İvan Şelokovdan etdiyi tərcümələri də onların arasına qoyub. Yeri gəlmişkən, İ.Şelokov 2014-cü ilə Yuqra poeziya festivalının beş qalibindən biridir. Düzdür, üzürlü səbəbdən şeir şöləsinə gəlməmişdi, amma hətta mənə də öz yeni kitabını göndərmişdi.

Knyazın əlyazmalarını oxuyandan sonra qərara aldım ki, mənə daha maraqlı görünən bəzi tərcümələri «Azərbaycan»ın oxucularına təqdim edim.

Məmməd KAZIMOĞLU,
Yuqra Beynəlxalq mükafatı laureatı

İvan ŞELOKOV

SUAL

Bir tanış alimdən soruşdum ki mən:
-Səbəbi nə,
İnsan daim ümidlə boylanır keçmişinə,
Gələcəkdənsə qorxur?
Soruşdum ki, nədəndi
Külə çöp uzadanda,
Külü qarışdıranda
Xəfifcə gülümsəyir,
Tonqal alovlananda
O, möcüzə gözləyir?

Sonra mən bu alimə
 Daha bir sual verdim:
 -Nə üçün məqsəd qoyur
 İnsan öz qarşısına
 Sonda məqsəd naminə
 Mütləq əl atacaqsa
 Patrondaşa, patrona...
 Bir xeyli eynəyinin
 Şüşələrini sildi
 Sonra cib dəsmalını
 İri, enli alınının
 Qırışında gəzdirdi
 Boylandı sola, sağa
 Başladı hörümçək tək
 Sözdən tor toxumağa...
 Amma bu zaman, birdən
 Qəfil tufan başladı
 Göylərdən dolu yağış
 Ələndi qurşun kimi...
 Bax beləcə bu hava
 Sözlə tor toxumaqdan
 Xilas etdi alimi:
 Göylərin bu yağmuru
 Məni də xilas etdi
 Mən bu tanış alimin
 Naşı cavablarını
 Dinləyəsi olmadım
 Sakitcə vidalaşıb
 Mən ondan aralandım
 O getdi öz işinə
 Mən getdim öz işimə.

* * *

Qanadı bərkiməmiş quşlar
 Uçur cənuba
 Qanadı bərkiyənlər Şimala tələsirlər
 -Hardadı etibarlı, ən sadıq dostun?
 -Ata ocağında o itib-batıb
 Qanadı bərkiməmiş quşlar
 Hamıya və hamıya
 İradə göstərirlər
 Qanadı bərkiyənlər-ancaq iradəsizlik.
 -Hansı istəklərlə çırpınır qəlbin?
 -İnamla. Ümidlə. Məhəbbət ilə.

Qanadı bərkiməmiş quşlar uçdular Şərqə
 Qanadı bərkiyənlər üzü Qərbə yön aldı
 -Hanı sənin Vətənin? Ucalt səsinə, oğlum!
 -Mən onun qoxusunu unutmuşam coxdandı
 Qanadı bərkiməmiş quşlar Cənuba uçur
 Qanadı bərkiyənlər tələsirlər Şimala

-Hardadı etibarlı, ən sadıq dostun, oğlum?
-Ata ocağındadı, başında da min bəla...
Qanadı bərkiməmiş quşlar göy üzündədir
Qanadı bərkiyənlər göy üzündən qorxdular..
-De, indi hansı istəklə çırpınır qəlbin oğlum?
-Ürəyimdə məhəbbət, ümid, bir də inam var!

* * *

Yuri Polyakova

Sezilmir bu gecədə
Nə kədər, nə yamanlıq
Biçənəkdən əsir meh-
Yazın nəfəsi ilıq.

Yaltaqlıq, saxtakarlıq
Bu gecədə sezilmir
Təbiətlə savaştan
Bu can əsla üzülmür.

Bəlkə biz yanırlıq
Bu gecəni öyəndə?
Yalan da var, yaman da,
Bu gecənin içində.

MƏNİM QUBERNİYAM, YAZ!

Mənim quberniyam, yaz,
Bizə nə verilərsə,
Hamısını sözə düz.
Əclaflarla dahilər
Necə şərab gillədir
Əyləşərək üzbəüz.

Diplomuna tüpürmüş
Eynəkli oğlanların
Gizlicə -orda-burda
Nəşə çəkməsini yaz

Əcnəbilərlə birgə
Hər cür alver eləyən
Cavan madonnaların
Nazı-qəməzsini yaz.

Sən yaz, atam balası
Ağrıdan ürək şişir
Sələflərin savaşı
Yenə də gerçəkləşir.

Bizim xətrimizə yox
Onların naminə yaz-

Onlar sual, onlar sirr,
Gözəl Rusiya, kimə
Hazırlayır bu əsr?

* * *

İrina RİYABİ

«ADAMSIZ MƏKANIN AZADLIQ SƏPİCİSİ»

A.İ.Soljenitsina

Bu yeni səpici bacarar, əlbət
Bu yeri bələmiş tufan, qar ilə.
O daşın üstünə səpib toxumu
Cücərti gözlədi intizar ilə!

Kölələr sevindi, səpindən sonra
Elə bildilər ki, dünya düzəldi!
Bəs sənə nə oldu səpici qardaş?
Sən səpən toxumu bitirərmisən daş?

Nə səma lazımdı, nə də möcüzə,
Tamaşa gərəkdi onlara ancaq-
Axı hansı yağmur göyərdib daşı?
Çörəksiz qalanda, susuz qalanda
Döyüşə bilməzsən yalana qarşı...
Heç nə dəyişəmməz bu təbiəti,
Bu şair sözüdür, deyilib qəti.
Yenə də «Otlayın, sülhsevər xalqlar»,
Axı təbiətin öz qanunu var.

SÜRGÜN OLUNMUŞA MƏKTUB

*...Və İosifi İsmaililərə
İyirmi gümüşə satdılar
Varlıq 3725-3813
İosif Brodskiyə*

Xoş gördük, İosif, əziz qardaşım,
Nahaq görməmişən gələcək anı.
O zamandan, o payız ötüşəndən,
Dəyişib rəngləri bütün dünyanın.
Yazırsan ki, əzabsız yaşayırsan,
Yazırsan ki, «nə tələs, nə yaltaqlan»,-
İndi heç bilirsən nə qədər çoxdu,
Sənin taleyinə həsəd aparan?!
Bir deyən də yoxdu: ayaq saxla, dur!
Ölkəni satırlar burada indi,
Ağzına su alıb insanlar susur...
Dolub əcnəbiylə hər tin, hər dalan

Ağıl bir noxtalı eşşəyə dönüb
Ağıllı eşşəyi kimdi axtaran!
Qardaşım, hanı bəs Allahın rəhmi?
Bibliya ruhunu bizdən kim alıb?
İosifin hekayəti müəmma-
Allahın özü də cavabsız qalıb.

RUS YAZIÇISI

Köhnə qaydasıyla yaşayır bu gün
Çernillə, qələmlə xətt sala-sala
Nə kluba gəlir, nə maşın sürür
Nə Parisə gedir dərdi dağıla...

Belləyir, suvarır öz bostanını
Tərəvəz becərir hirs soyusun-
İstəkli dostları, əziz dostları
Onun becərdiyi kartof soğanı
Parisə aparır muzeyə qoysun.

Dmitri MİZQULİN

* * *

Nə adın yadımda, nə də ki üzün,
Yağışı, gecəni xatırlayıram...
Səni astanada xeyli gözlədim,
Yəqin gələcəksən, mən elə bildim.

Papağım, plaşım yaş oldu tamam
Hardansa hənirti duydum elə bil
Bu soyuq yağışda od tutub yandım,
Mən nələr düşündüm, mən nələr andım?

Gəlmədin, ayrıldı demək yolumuz
İstəyim nə idi lal sükunətdən?
Gərək ayılaydım, çıxıb gedəydim
Amma ki hələ də gözləyirəm mən.

* * *

Yenə sevgi çapar kimi
Gəlib keçib, sovuşacaq
Köç eləyən quşlar kimi
Röyalara qovuşacaq.

Uçacaq bir an içində,
Könülləri isidərək
Yelə dönüb millənəndə
Yox olacaq pərvanətək.

Eşqə nə var, qayğısızdır,
Parıltısı qamaşdırır,

Ayrılığı sayğısızdır,
 Arxasında tələş durur
 Ayın-günün üfünündə
 Qalxar zilə, düşər bəmə
 Səninlə yol gedə-gedə
 Hey vuracaq sarı simə.

* * *

Hər şey aydın, məhrəm idi,
 Ayın üzü xürrəm idi,
 Pıçıldayan ləpə döyən
 Nur yağırdı üfüqlərdən.
 İşarırdı uzaqlarda
 Qərrib ölkər, parlaq ölkər
 Anlamırdıq o çağlarda
 Məsud idik biz nə qədər.

* * *

Heç nədən söz açma danışma mənə
 Sadəcə qısılaq çiyin-çiyinə
 Olub keçənləri qurdalamayaq
 Gəl bax beləcə də dinməzəcə susaq.

İndi izahata, sözə nə həcət
 İnsanın haqqıdır sevgi, məhəbbət
 Qaranlıq, ulduzlar, yerdə bəyaz qar
 O qarın altında gizlənib bahar

Şaxtalı havada ay donub qalıb
 Dünyanı sükunət başına alıb
 Amma inanıram elə bu sabah
 Keçər suçumuzdan rəhmdil Allah

Ulduz işartılı lal sükunət tər
 Şübhələr savaşı, şübhələr bitər
 Döysə də tufanlar, yağış qar dolu
 Başa vurmaliyiq şəksiz bu yolu

Keçilməz olsa da yolun çoxusu
 Bizim günahımız deyil, axı, bu.
 Həm də nəyə lazım məhkəmə qurmaq
 Atalar da deyib: qızıldı susmaq.

Pavel SERKAŞİN

Hökkular silsiləsi

Sehrbazdı zaman:
 Bir badya süd var idi
 Bir bax-döndü qatığa

* * *

Daha gecələr eşidilmir
Qurbağaların dedi-qodusu
Gölməçədə quruyub su.

* * *

Fikirlər isə
Təsadüfi notlar kimi gəlir
Gah şeirə, gah nəzmə çevrilir.

* * *

Şokolad misallı;
Ağlatdı məni
Şahpalıd balı

* * *

Qu quşları havalanır
Qanadları sanki yanır-
Alov saçır qar.

* * *

Uzaqda qalan uşaqlığım
Günəşli ömrümün yaddaşında
Ayaqyalın şıltaqlığım.

* * *

Ötüb keçən yay çağları
Biçənəkdə tayaların
Rayihəli rüyaları.

* * *

Ulduzlar da göylərin qoynunda
Ölümlüdür, deyirəm,
Onda bizlərə nə qəm.

* * *

Giləmeyvə tamı adamı çaşdırır
Həm şirin dadır
Həm dişi qamaşdırır.

* * *

Sağsağan ardımızca söylənir
Sussana, qadası!
Yoxsa, olmusan evin qarısı!

* * *

Buludlarla yaşmalanır günəş
İçində paylanır atəşin həvəs
Qəm yeməyə dəyməz.

* * *

Torpağın qış kürkünü
Əriyən qarın axar suları
Dəlib deşir hər günü.

* * *

Ətir saçır ulduzların gülüstanı
Gül qoxuyur kəhkəşan da
Şər qarışanda

* * *

Qurbağalar, qiybət qırın qırıl-qırıl
Göl quruyar, gölməçə də
Son qoyular bu qiybətə.

* * *

Ayaqyalın, dırnaq üstə
Dolanıram ev içində asta-asta
Yarım yatıb şirin-şirin.

* * *

Qulaq kəsil, batma qəmə
Şam ağacı -qədim dastan
Pıçıldayır ilmə-ilmə.

* * *

Vağzal mətbəx sayağı-
Qovan kim, ayrılan kim,
Bu yer tale qovşağı.

* * *

Yazıq küçük
Gətintiyə qaldı umsuq
Döşəməyə baxır beli bükük.

Tərcümə edənlər:
Siyavuş MƏMMƏDZADƏ,
Knyaz QOÇAQ

◆ Xatirələr, duyğular

Şəkillər

Birinci şəkil:

Əli Kərim və intonasiyaları

Deyirlər, Əli Kərimin kiçik bir işi düzəlmə kimi deyirmiş: “Həyat gözəlləşir”. Əli Kərim həyatı gözəl görmək istəyirdi. Amma həyat heç də həmişə gözəl deyildi...

Əli Kərim ağacların kefini belə soruşurdu: “Məşəbəyi, ağacların kefi necədir?”

Əli Kərim hər şeyi qulağın, gözün alıbmadağı tərzdə başlayırdı.

Əli Kərim deyirdi: “Sənin ayağınla yeriyir məhəbbətim”. Təzə səsə, təzə nəfəsə öyrəşməyənlər etiraz edirdilər. Əli Kərim yenə ədəbi tullantıların acığına deyirdi: “Əllərimi yandırır saçlarının həsrəti ” Yenə etiraz, yenə tənqid.... Amma Əli Kərim neyləyə bilərdi, dəyişə ki bilməzdi.

İsa İsmayılzadə mənə danışdı ki, biz (Ələkbər Salahzadə və o) çap üçün Əli Kərimə şeir gətirirdik. Şeir Əlinin xoşuna gəlməyəndə “itirirdi”. Bir-iki aydan sonra yanına gələndə qalın qovluqları uzun - uzadı axtarırdı, sonra qayıdıb bizə deyirdi, o şeirin sizdə ayrı nüsxəsi qalmayıb ki?!

Deyirlər ki, Əli Kərim çox danışan deyilmiş. Hər sözə, hər tənəyə təbəssümlə cavab verirmiş... Amma təbəssüm də təbəssüm olub ha... İndi ədəbiyyatda Əli Kərimi xatırladan çox ünvanlar var: Əli Kərim təbəssümü, Əli Kərim kədəri, Əli Kərim həsrəti, Ölümün Nəsimi zirvəsi, söz yamacı, ölümün polyar qışı və sair...

Əli Kərimin şeirlərində çətinliklə hiss olunan klassik aşiq şeirində olduğu kimi “vücutnamə” var, sanki şeirlər oxucunun yaş mərhələlərinə uyğun yazılıb. Məsələn, mən gənclik illərində Əlinin ən çox “İki sevgi” şeirini və “İlk simfoniya” poemasını sevirdim. Sonra yaşa dolduqca Əli Kərimin başqa şeirlərini sevdim... Əli Kərim 20, 30, 40, 50, 60 yaşın şeirlərini yazıb. Elə şeirlər var ki, hələ qarşıdadır, məni gözləyir. Ona görə də axtarıram. Əli Kərimin şeirləri yol nişanlarıdır, gəlib ona çatırsan, dönürsən, qayıdırsan və şeirlər səni həmişə fikrin getdiyin yere aparıb çıxarır.

Əli Kərim bütün şeirləri ürfan yolunda səni qarşılayan və sənə həqiqətlərin yerini xəbər verən düşüncələrdir. Bəzən belə duyğuları forma baxımından Şərq şeir üslubunda axtarırlar. Əli Kərimin Qərbdən və xusussən Moskvadan “gələn” şeirlərində bu duyğuları axtarmağa qadağan işarəsi qoyulub. Harda insan varsa və xusussən şair varsa, hamısı ürfan yolundadır.

Əli Kərimin çəkdiyi “əzab” cəmiyyətdən gəlmirdi, əslində, bu, istedadın ağrısı idi; M. Füzuli demişkən, Haqdan ayrılıb dünyaya gəlməyinin ağrısı idi. Əli Kərimin şeir forması min illik heca şeiridir və yaxud sərbəst şeirləri heca şeirinin içidir,

sadəcə fərqlidir, hər misra, hər yeni bir şeir, yeni intonasiya ilə başladığından bəzən təcrübəsiz oxucu üçün həzm edilməsi çətin olur.

Əli Kərimin "Heç - heçə" şeiri var; ölüm gəlir bir nəfərin canını almağa - hesab 0 - 0 olur. Çünki ölümün apardığı insan da heçlik imiş... Amma Əli Kərim ölümə 10-0 hesabı ilə qalib gəldi. Şair Kələntər Kələntərli deyirdi: "Qəbrin üstə gül qoymağa əlim gəlməz, Əli Kərim"

Əli Kərimin, deyilənə görə, ən çox sevdiyi şairlərdən biri də Orxan Vəli olub. Hətta onun şərəfinə kiçik oğlunun adını Orxan qoyub. Amma Əli Kərimin heç bir şeiri Orxan Vəlinin şeirinə bənzəmir və Azərbaycan ədəbiyyatında heç kəs Əli Kərimi təqlid edə bilmir, hətta davamçısı belə ola bilmir. Əlbəttə, bu, Əli Kərim istedadının bənzərsizliyidir.

Mənə elə gəlir ki, ən gözəl şeir intonasiyadan başlayır və Əli Kərim intonasiyalar şairidir. Onun hər bir şeiri yeni bir intonasiya ilə başlayır. Fikir verin:

***Nə xoşbəxt imişəm bir zaman, Allah,
Xəbərim olmayıb bu səadətdən.
Nə xoşbəxt imişəm, xoşbəxt, nə xoşbəxt,
Bu gün eşitmişəm bunu həsrətdən.
(İntonasiyaya bax!)***

Açıq hecalar navalçalar kimi oynayır. Elə bil yağışın altına açılmış əllərdir. Aşağıdakı şeir isə başqa bir intonasiyadır.

***Mən belə bilsəydim könlümün dəli,
Sərsəri vaxtında atardım səni.
Dəlini aldatmaq çətin deyil ki,
Deyərdim gəl ataq bu nəzəni.
(Yenə fərqli bir intonasiya!)***

Və yaxud:

***Həkim ki girdi
Xəstənin qılığına,
Nəsə pıçıldadı
Qohumlarının birinin
Qulağına,
Onda həkim
Salam - Əleykim!
(Bu da fərqli bir intonasiya!)***

Yenə:

***Nə bu dərdlərdir uşaqlar üçün,
Nə də aramızda bu narazılıq.
Biz dərdin, kədərin özündən belə,
Onlara səadət yaratmalıyıq.
(Bu da ayrı bir intonasiyadır!)***

Nəinki şeirlərində, hərəkət və davranışlarında, məqalələrində, fikirlərində, danışqlarında, və nəhayət, iri həcmli nəsr əsərlərində belə, Əli Kərimin həmişə özünə məxsus intonasiyası olub.

Deyirlər, Əli Kərim öləndə deyirmiş: "Yaman ölürem".

Bu da yeni bir intonasiyadır.

Əli Kərim bu günün yox, gələcəyin şairidir.

Biz böyük intonasiyalar şairinə, Əli Kərimə doğru yol gedirik. Amma o da yol gedir bizdən qabaqda...

Qəşəm NƏCƏFZADƏ

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Nərgiz CABBARLI

Yeni yaradıcılıq təmayülləri, ədəbi qruplar və avanqard poeziya

XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində meydana çıxan yeni yaradıcılıq təmayüllərinin yetişməsi üçün üç əsas amilin mövcudluğu şərt idi:

1. İctimai-siyasi və sosial mühitin xotik vəziyyəti və onun doğurduğu inkarçılıq hissi;

2. Qloballaşma prosesinin başlaması nəticəsində cəmiyyətdə milli-ənənəvi dəyərlərlə kosmopolit düşüncənin qarşı-qarşıya gəlməsi;

3. Dünya ədəbiyyatında gedən proseslərlə təmasın aktivləşməsi;

Araşdırdığımız tarixi mərhələ həm geniş miqyasda dünyada, həm sosialist respublikalarında, həm də Azərbaycanda baş verən hadisələr təfəkkürlərdə siyasi-ideoloji dönüş yaratmaqla bərabər estetik düşüncə stereotiplərinin ləğvi, dağılması, yeniləri ilə əvəzlənməsi üçün real şərait yaratmışdı. Yeni avanqard meyllərin, və yaradıcılıq təşkilatlarının, klassik AYB-yə alternativ qrupların meydana çıxması, cəmiyyəti, əvvəlki estetik yanaşmaları inkar edən təmayüllərin yaranması günün tələbi idi. "İtirilmiş" və ya "İtirilməkdə olan ədəbi nəsil" vardı ki, onların yaradıcılıqlarının əhəmiyyətli dövrü siyasi proseslərin dinamik inkişafı və müharibənin qarışıq zamanı ilə üst-üstə düşmüşdü. İstər yaradıcılıq, istər mənəvi-psixoloji, istərsə də sosial-iqtisadi təminatlılıq bu ədəbi nəsilə cəmiyyətə də, ədəbi mühitə də, artıq formalaşmış və təmin olunmuş, yaradıcılığını təsdiqləmiş ədəbi nəsilə də aqressiv münasibətə səbəb olmuşdu. Cəmiyyətin inqilabi ab-havası və senzurasızlıq mühiti bu prosesin yetişməsində əhəmiyyətli rol oynadı. Əgər mühitdə siyasi-ideoloji cəhətdən azadlıq və inqilabi əhval-rühiyyə olmasaydı, bu təmayüllər öz varlığını elan edə bilməyəcəkdi.

Avropa, Rusiya, Qərb ədəbiyyatında avanqard təmayüllər XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində meydana çıxıb. Azərbaycanda isə XX əsrin əvvəllərində təbii olaraq başlayan proses milli azadlıq ideyası ilə birlikdə boğulmuş, yaranmaqda olan sosialist quruluşunun ideoloji basqısına məruz qalmışdı; sovet dövründə belə bir prosesin baş qaldırması isə mümkün deyildi. Bir çox ölkələrdə bu, "qeyri-rəsmi ədəbiyyat", "dərc olunmayan ədəbiyyat", "özünüdərc ədəbiyyatı" kimi müşahidə edildi. Məsələn, Rusiyada XX əsrin ilk onilliyində baş qaldıran avanqard təmayüllər, bir də "ikinci avanqard dalğası", "neoavanqard" şəklində 1970-ci illərdə meydana çıxdı (12, 18; 10, 296). Azərbaycanda da belə bir hərəkatın rus ədəbiyyatı və ədəbi mühiti ilə xüsusi təması olan şairlər tərəfindən başlandırılması qanunauyğun haldır. Ölkəmizdə yalnız 1970-ci illərdə - siyasi senzuranın "yumşalma" dövründə "qeyri-rəsmi" ədəbiyyat kimi formalaşan yeni yaradıcılıq istiqamətləri qismən görünməyə, poeziyada (həm də ədəbiyyatda) modernist yaradıcılıq təmayülü şəklində təzahür etməyə, 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən isə cəmiyyətdəki senzurasızlıq şəraitində artıq var olduğunu elan etməyə başladı.

1992-cı ildə mövcudluğunu bəyan edən ilk qrup avanqard poeziyaya meyli "Baca" idi. Bir çox ədəbi qrupların, özünü "cərəyan" adlandıran birliklərin yaranmasına baxmayaraq, avanqard cərəyan məhz bu qrupun üzvlərinin və onlara sonradan qoşulan başqa şairlərin yaradıcılığı əsasında formalaşdı. O, Azərbaycan ədəbiyyatında və poeziyasında postmodernizmin ilk təzahürlərinin meydana çıxması üçün də zəmin hazırlaya bildi. Amma bir neçəsi istisna olmaqla digər ədəbi qrupların və birliklərin əksəriyyəti manifestasiya səviyyəsini adlaya bilmədilər. Xüsusilə də o səbəbdən ki, məqsəd eyni idi. Manifestlər "yenilik", "hər şeyin bozluğa büründüyü, sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni həyatımızda təbəddülatların hökm sürdüyü bir vaxtda ədəbiyyata, sözə xidmət etmək, "ədəbi mühiti canlandırmaq, biganəliklər mənəşəsində sıxılan cavan yazarları bu bələdan qurtarmaq", "bu cür tünlük, qarışıq və mürəkkəb mühitdə yazıçı dünyasını qoruyub saxlamaq" v. s. kimi yaxın məqsədlər üzərində qurulmuşdu. Başqa bir səbəb isə estetik konsepsiyanın olmaması, yaxud qeyri-müəyyənliyi idi.

Fərqli görünən "Baca" qrupu isə başladığı prosesi inkişaf etdirə bildi. Hələ 1990-cı ildə "Xəzər" jurnalının 2-ci sayında qrupun yaranması ilə bağlı ilk rüşeymlər görünür. Rasim Qaraca "Bir dəqiqəlik səs küy" məqaləsi ilə "Gəlin avanqard ədəbiyyat haqqında danışaq" deyir: "Ona görə yox ki, yaxın bir-iki ilə qədər bu haqda danışmaq yasaq idi, ona görə ki, bu gün avanqard ədəbiyyata doğrudan da ciddi ehtiyac var. Cəmiyyətin həyatında gedən yeniləşmə prosesi <...> ədəbiyyata, o cümlədən poeziyaya zəmanə ilə ayaqlaşmaq əmrini pıçıldayır, yaradan adamdan tələb edir ki, bir qədər çevik olsunlar" Psixoloji çeviklikdən danışan müəllif bunun üçün real zəminin - xaoslu mühitin mövcudluğuna işarə edir. Çünki avanqard poeziya xaoslu cəmiyyətin doğurduğu etiraz ovqatıdır. "Avanqard cərəyanların bədii konsepsiyasının əsas müddəələrindən biri müasir insan cəmiyyətinin əsas qanunu olan xaos, iğtişadır. (Bu zaman) incəsənət dünya nizamsızlığını öyrənən xaosologiyaya çevrilir. Bütün avanqard cərəyanlar həm yaradıcı, həm də mənimsənilmə prosesində şüurlu olan şeyləri qarışdırır və şüuraltı məsələləri isə həddindən artıq şişirdirlər. Bu cərəyanlar kütləvi mədəniyyətə və şəxsiyyətin idrakının təşəkkülü problemlərinə böyük diqqət ayırırlar".

Üç şairdən ibarət "Baca" da öz sələfləri, məsələn, rus avanqardçıları "Puşkinləri dənizə atmaq istədikləri" kimi, klassikləri tənqid edir, klassik ədəbiyyatı inkar edirdilər. Eyni zamanda da yeni düşüncə tərzini aşılamağa çalışırdılar, "...dünyaya və insanlara daha yığcam və kəsə, zamanın sürətinə daha uyğun münasibət bəsləməyi", "sənət meydanında avanqardçı olaraq" hər cür köhnəliklə əks cəbhədə dayanmağı" təklif edirdilər. Bu, təxminən tarixdən bildiyimiz "İctimai zövqə şapalaq" manifestini, "Tənəzzülün səbəbləri və müasir rus ədəbiyyatında yeni cərəyanlar haqqında", "Simvolizm dünyaduyumu kimi" və s. manifestləri xatırladır.

1990-cı ildə dərc olunan məqalədə cərəyanın estetik konsepsiyasının ilkin başlanğıcı kimi diqqət çəkən düşüncələr 1992-ci ildə manifest halını aldı və üç şair - R. Qaraca, A. Yaşar və İ. Bayramoğlu "Baca" qrupunda birləşirlər. Əhəmiyyətli fakt ondan ibarətdir ki, sonradan "Avanqard" adlı başqa bir ədəbi qrup öz varlığını elan etsə də, "EQO" yaradıcılıq ordenində birləşənlərin həm yaradıcılıqlarında, həm manifestlərində avanqard təmayül olan eqofuturistlərin ənənələrinin davamına və izlərinə rast gəlinərsə də, avanqard poeziyanın yaradıcıları əsasən bu üçlüyün ətrafında qruplaşmış oldular.

"Baca"dən sonra ədəbi qruplar ardıcılıqla sıralanırlar. "Ağ yol", "Qar çiçəyi", "Avanqard" cərəyanı, "2+" ("2+2=5"-i xatırlayaq), daha sonralar

“EQO” yaradıcılıq ordeni (eqofuturistlər yada düşür), “Pərvanə”, “Şəm”, YYSQ, DGTYB və s. kimi qrup halında təqdimatlar, birləşmələr ortaya çıxdı. Məlum olduğu kimi, adətən yaradıcı qruplarda toplaşanları estetik tələblər, yaradıcılıq üslubları, təsvir obyektinə münasibət - “necə yazmaq” sualına cavabda yaxınlıq bir araya gətirir. Amma 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən yaranmaqda olan ədəbi birliklər haqqında bu fikri söyləmək mümkün deyil. Çünki “Baca”, AYO, “Ağ yol”, “EQO” yaradıcılıq ordeni, qismən “2+” və “Nəfəs” istisna olunarsa, digər qruplar əsasən ədəbi məclis funksiyasını daşıyırlar - şairlərin bir yerə toplaşdığı, şeir oxuduğu, müzakirə etdiyi məkan, müstəvi kimi.

“Ağ yol”da (1992-1994) Xanəmir, Mir Şahin, Dəyanət Osmanlı, Qurban, Fəxri Uğurlu, Orxan Fikrətoğlu, Qulu Ağsəs, Məmməd Aslanbəyli, Salam, Rüstəm Kamal, Hafiz Nəzirli, Alqış Həsənoğlu və s. kimi qələm adamları toplaşırlar. Lakin bu şairlərin yaradıcılığında avanqard nəfəsdən daha çox modernizm havası duyulur. Avanqardçıların inkarçılıq, ajiotaj, diqqət çəkmək üçün “şapalaq” effektinə üz tutulması, “zərbə yazı” effektinə qaçması (ifadə E.V.Tırışkinanıdır) bu şairlərin yaradıcılıqlarında daha sakit, daha təmkinli xarakterə transformasiya edilir. Və bu ədəbi birlikdə təmsil olunanlar öz ideyalarını, düşüncələrini bir qədər də inkişaf etdirərək “EQO” Yaradıcılıq Ordeninə daşıyırlar. Ordenin sıralarında yaradıcılıqlarını birlikdə təqdim edən modernist şair və yazıçılar toplaşmışdılar. Onların tutduqları istiqamət eqofuturistlərin - dünyaya “MƏN” prizmasından yanaşan şair və yazıçıların yaradıcılıq konsepsiyasını müəyyən mənada təkrarlayırdı.

Digər bir qrup - “2+” ədəbi cərəyanı ilk dəfə manifestini “Yol” qəzetinin 1993-cü il 4-cü sayında dərc etdirir.

Özünü “cərəyan” adlandıran bu qrup bir tərəfdən klassik Şərq ədəbiyyatından - sufilikdən gələn xüsusiyyətləri, Tanrı ilə qovuşmaq, bütünləşmək, ona aparan yolda yürümək məqsədini ifadə edirdisə, digər tərəfdən də bu ifadənin modern formasını, vasitə və üsullarını arayırdı.

O da təsadüfi deyil ki, qrup özünü mistik cərəyan olaraq bəyan etmişdi. Dekadans ovqatla yanaşı bu şairlərin ilk şeirlərində zülmət mənzərələri məcaz bolluğu ilə “soyundurmaq” ustalığı, fərdi-subyektiv yaşamlarına uyğun mənalara axtarışı aşkar idi” Simvolizm meyli həqiqətən də bu şairlərin yaradıcılığında mövcud idi. Amma əsaslı deyildi. Həmçinin avanqard təmayüllü bir cərəyan kimi nəzərdə tutulan qrup əsrin əvvəllərində mistikaya meyl edən avanqard birləşmələrlə ideya yaxınlığına malik olsa da, onların da fəaliyyəti və yaradıcılığında qarşıya qoyulan məqsədin reallaşdırılmaması, təsdiqini tapmaması müşahidə olunur. Bu qrup da çox az davam gətirir və axtarış prosesi Dəyanət Osmanlı 1996-cı ildə “Avanqard” birliyini yaratmağa təhrik edir. Amma bu birlikdə də avanqard estetika güclü deyildi. Modernist yanaşma və ifadəetmə daha çox görünürdü.

“Avanqard manifestlər “mənəmlik” manifestləridir. Bu “mən” özünü dünyanın mərkəzi hesab edir, o özü özüne səbəbdir, özü özüne nəticə, qanunlar onlar üçün yaranmayıb (Bontempelli), çünki onların yaşadıkları dünya allahlardan təmizlənib”, - yazan R.Qaraca ümumilikdə bir sıra avanqard cərəyanların - sürrealizm, dadaizm, futurizm, eqofuturizm, ekspressionizmin vacib müddəalarını, tələblərini özlərinə əsas kimi götürdüklerini bəyan edirdi. Bizim avanqard qruplar məsələn, eqofuturistlərin “mən” konsepsiyasını, “biz öz zamanımızın simasıyıq” yazan D.Burlyuk, V.Mayakovski, V.Xlebnikovun “Puşkini, Dostoyevskini,

Tolstoyu... müasirliyin paroxodundan atmaq lazımdır" inkarçılığını, yenə də futuristlərin "biz sintaksisi laxlatmış" iddiasını, "biz yeni mövzuların - gərəksizlik, mənasızlıq, hakim heçliyin sirri - hakimyyəti altındayıq" etirafını qəbul edərək poeziyada yenilik etməyə çalışırdılar. Onlar üçün də hələ XX əsrin əvvəllərində futuristlərin səsləndirdiyi iddia aktual idi: "Bizim zamanımız və bizim ruhumuz üçün söz sənətinə və ifadə vasitələrinə tamamilə fərqli bir yanaşma vacibdir" (Burlyuk). Əlbəttə, prosesin rus ədəbiyyatı ilə müqayisə aparılması qüsurlu hesab edilə bilər. Amma unutmayaq ki, Azərbaycan ədəbi prosesində dünya ədəbiyyatında baş verənlərlə təmas məhz rus dili və ədəbiyyatı vasitəsilə baş verirdi. Bu tədqiq etdiyimiz dövr üçün aktual idi.

Azərbaycan avanqardçılarının dilə münasibət məsələsi də sələflərindən fərqlənirdi: "Bizə qədər dilə qarşı bu tələblər irəli sürülürdü: aydın, təmiz, düzgün, ahəngdar, qulağa xoş gələn, ifadəli. <...> biz isə düşünürük ki, dil ilk növbədə dil olmalıdır və əgər o nəyisə xatırlatmaldırsa, o zaman mişara, ya da vəhşinin zəhərlənmiş oxuna bənzəməlidir" (A.Kruçenix, V.Xlebnikov, "Söz özü özlüyündə" Yaxın fikirləri bizim avanqardçılar da ifadə edirdi, məqsədlərini "dilimizin yeni sözlərlə zənginləşməsindən, sintaksisin cavanlaşmasından" başlayırdılar". Onların dilin sintaksisinə təsir etmək iddiaları ifadə və təsvir vasitələrində yeni, fərqli, özünəməxsus kombinasiyalar yaratma bacarığında hiss olundu. Bundan başqa, yazı qaydalarına münasibətdə də sələflərinin atdığı addımı təkrarladılar - böyük hərflərdən və durğu işarələrindən imtina edildi.

Əlbəttə, avanqardçıların kəskin və birmənalı şəkildə klassikaya qarşı çıxması, ənənəvi poeziyanı bitmiş, tamamlanmış hesab etməsi konkret bir dünyaduyum, müasir insan və müasir cəmiyyətin ovqatını ifadə etmə baxımından qəbul edilən və anlaşılan ola bilər. Lakin ənənəvi ədəbiyyatda "rəngsizlik və materiyasızlıq" iddiaları və öz yaradıcılıqlarında rəng və materiya, hətta qoxu, dad və s. yarada biləcəkləri iddiası şişirdilmişdi.

Avanqard poeziyanın yaradıcılarının nəyə nail ola bildiklərinin göstəricisi kimi bu gün belə yaşamaqda olan AYO-dan, dərgiləri və internet jurnalı olan "Alatoran"-dan başqa, həm də yaradıcılıqlarına əsaslanmaq lazımdır. Məsələn, onların yaradıcılığı üçün də günün tələbinə çevrilmiş Ölüm mövzusu aktualıq kəsb edirdi. Amma ölümü bir fakt kimi təsvir və ifadə etməkdə fərqlilik ilk baxışdanca hiss olunur. Hətta avanqardçılar formanı məzmunundan üstün tutaraq bütün mətnin forma kimi görünməsi və qəbul olunması ideyasına üstünlük versələr də, onların şeirlərində Ölümün məzmununu, anlayışı, İsmayıl Bayramoğlunun adlandırdığı kimi "tərif" daha önə keçir:

**ölüm - yıxılmaqdır
yıxılmaq - havadan tutmaq
əllər boşa çıxır hər dəfə....
bir qatar da bizziz düzəldi yola
qarşısında ümid
bir arzumıza da məzar qazıldı
bir az da dərin
bir günü də itkisiz bitirəmmədik
bir günü
bir güllə də açıldı ürəyimizə
....bir daha göstərdilər yerimizi
bilməyənlər bilsin**

***bir qıfıl da vuruldu dilimizə
bir qıfıl
bir yaylım atəşi də açıldı sinəmizə
genişdir sinəmiz
bir imtahan dan da çıxdıq...***

Bu bədii mətnə avangard düşüncə və ifadə tərzinin mövcudluğu danışılmazdır. Cəmiyyətə, sosial mühitə qarşı etiraz hissinin ifadəsi ölümün tərifinin belə qarşısına keçir. Ölümün "yıxılmaq", "yıxıldığı an havadan tutmaq" olması kimi bir assosiativ təsvirindən sonra daha alt qata, şüuraltına enilir. "Yıxılarkən havadan tutan" bu fərd "biz" deyər təqdim olunur. Bir qrup, bir dəstə, bir zümrə adından danışılır. "Bir daha göstərdilər yerimizi", "bir qıfıl da vurdular dilimizə", "bir arzumuz da məzar qazıldı bir az da dərin" fikirləri yalnız poetik qəhrəmanın nəzərində ölümün psixoloji təsirinin, metafizikasının təsviri üçün istifadə edilmiş ifadələr deyil. Burada onun yaşadığı və mübarizə apardığı cəmiyyətdəki mövqeyi, vəziyyəti, düşdüüyü mənəvi-psixoloji durum təsvir olunur. Eyni fikir "yazıçıların qruplar təşkil etməsi adətən onların mənsub olduğu ədəbiyyatın qeyri-sağlam olduğundan irəli gəlir və çox zaman belə qruplar son nəticədə həmin ədəbiyyatı xilas etmək qayəsi daşıyır" - deyən, klassik və ənənəvi ədəbiyyatı "qeyri sağlam" elan edən Azad Yaşarın şeirləri haqqında da söylənə bilər. Məsələn, "Məzarlıq" şeirinə nəzər salaq:

***bir mənzil ki, gedən qayıtmaz,
bir yol ki, özgə ayaqlarla gedilər çiyinlərdə
bir torpaq ki,
çiçək deyil, ağac deyil, duyğu deyil
başdaşı bitər insan əkilən yerdə.***

Manifestlərində özlərindən əvvəlki ədəbiyyat haqqında "Bu poeziya hisslər haqqında sözdür. Sözlərin öz növbəsində hiss doğurduğu unudulub. ...Burada hər şey rəngsizdir, görmək üçün heç nə yoxdur. Əllə toxunmaq, dadmaq, iyləmək üçün heç nə yoxdur. Təkcə eşitmək diqqəti ilə həyatda yaşamaq mümkün olmadığı kimi, bu sığmaq poeziya ilə də yaşamaq mümkün deyil", fikirlərinin təsdiq üçün nergizlər uğurlu seçim ola bilər. Amma acı reallığın, gerçəkliyin təsviri bir qədər dekadans ovqatla süslənib. İlk təqdimatda verilən digər şeirlərdə də bu hiss olunur. Məsələn, Rasim Qaracanın qismən romantik ruhlu bu şeirinə nəzər salaq:

***İçimdə bir mahnı çalınmadan
Yaşayacam bu gündən
Qabarmadan
çəkilmədən
divarlarına çırpılmadan
yığacağam nömrəni
döyəcəyəm qapını
çəkəcəm adını
İçimdə bir mahnı çalınmadan
payız gələcək
yay ötəcək
yenə saçımı ay öpəcək
İçimdə bir mahnı çalınmadan***

**qaranlıqda gecə yarı
kölgəmdən də tüstü çıxır
düşünürəm ötən günləri
içimdə bir mahnı çalınmadan.**

“Ay” kimi ənənəvi obrazla eyni anda “içində mahnı çalınmadan” dolaşan poetik qəhrəmanın kədərini, ağrısını başqa bir təsvir - “saçdan öpən ay”ın təsviri tamamlayır. “Qabarmadan, çəkilmədən” sözlərilə ifadə olunan nəsnənin (məsələn, dənizin) abstrakt obrazı, “kölgədən çıxan tüstü” sözləri ilə təsvir olunan mənzərənin yaratdığı qeyri-müəyyən təəssürat şeiri “ötən günləri düşünən romantik qəhrəman” ab-havasından çıxara bilmir. Amma etiraz ruhu öndədir: “yaşayacam, yığacam, döyəcəm” nidaları bu etirazın ifadəsi, poetik qəhrəmanın qarşıdurmasıdır. Və “kölgədən çıxan tüstü” “içində mahnı çalınmadan” yaşamağı olan və yaşayacaq poetik qəhrəmanın duyduqlarına vurulan son nöqtə kimi orijinal səslənir.

Rasim Qaraca başqa bir şeirində yazır:

**Ay üzür buludların arasıyla
Bizim evimizin arxasıyla
Yazısızdır göyün varaqları
Orada nə il var, nə ay, nə gün,
Nə də saatlar qovur bir-birini
Pəncərəmin yaxınlığından keçəndə
Əlimlə toxunuram aya
Hərdən isti olur, hərdən soyuq
Hərdən də iti bir bıçaq kimi
Doğrayır əlimi
Lakin axsa da qanım
Bir damla da incimirəm
Hər axşam soyunub dərdlərimi
Ay işığında çimirəm
Ay üzür buldların arasıyla
Çinarların arxasıyla.**

Burada isə “əl uzadıb aya toxunmaq” olmasa da, “ayla əl qanatmaq”, “yazısız olan göyün varaqları” ifadələri avanqard poeziyada istifadə edilə biləcək yeni ifadə vasitələri hesab oluna bilər. Amma bu şeirlər hələ ki, öz mənası, məzmunu və ifadələri baxımından tam anlamı ilə avanqard şeir sayıla bilməz. “Soyunub dərdləri” nisbətən yeni, “ay işığında çimmək”, “ayın buludların arasıyla üzməsi” romantik pozisiyaya xas “köhnə” ifadələrdir. Yeni manifestdən mətnə adlama tam anlamında baş verməyib.

Çağdaş poeziyada Allahla “danışan”, ona dualar ünvanlayan (V.Səmədoğlu, R.Rövşən, Səhər, Z.Yaqub və s.), məqamı gələndə onunla “oyun oynayan” (R.Rövşən), onu “cığal” adlandıran (Q.Ağsəs) şair avanqard şeirdə onu öldürür. Onunla “cinsi əlaqəyə girir” (N.Kamal). İnkarçılığını ona belə tətbiq etməyə başlayır. Və bu, xaoslu cəmiyyətdə inancın ölümü, dəyərlərə yanaşmanın tənəzzülə uğraması demək idi. M.Epşteyn “Avanqard sənəti və dini idrak” məqaləsində avanqardçıların bu marağı haqqında belə bir fikir yürüdür: “Avanqardizmin bizim dövrün şeytaniliyi ilə birbaşa əlaqəli olması, ondan iblasənə soyuq və əxlaqsızlıq havası gəlməsi barədə şübhə haradan yaranır? Səbəb budur: avanqard əsərlərdə absurd ağıl üzərində hökmranlıq edir, sima qarmaqarışq formalarda təsəvvür olunur. Parçalanmış, əyri-üyrü ülgüclərlə bölünmüş individ özü özünə düşməndir və o, hansısa insanın deyil, bitkinin, molekulun <...> xüsusiyyətlərini özündə daşıyır”.

Özünə də, cəmiyyətə də acıqlı olan avanqard şair bu düşmənçiliyin ifadəsində istənilən müqəddəsliyə belə əl ata bilir. Aqressiya bu poeziyanın əsas xüsusiyyətlərindən birinə çevrilir. Kinin, qəbullanmamanın açıq şəkildə etirafı görünür. Məsələn, Aqşinin şeirlərinə nəzər salaq. Burada artıq "Allah qatili" deyil, "insan qatili" üsyan qaldırır. Şəxsiyyətin daxili qarşıdurması ondakı mənəvi küdurəti qan tökməklə azaltmağa hesablanır:

**Sabahdan mən də Bakı küçələrində qan tökəcəyəm
Cibimdə qətlə yetirəcəyim adamların siyahısı
Artıq üstümdə qansız bir bıçaq gəzdirirəm
Adam öldürəcəm və bir daha sübut edəcəyəm ki
Pis adamlar heç vaxt yaxşı ölmürlər!
Ölməməlidirlər də!!!
Sabahdan bütün cinaytkarlar mənəm!.**

Burada artıq ölümə bir fakt olaraq münasibət dəyişib. Göz yaşı, mütəəssirlik, qorxu, yağı - bu kimi hissləri inkarçılıqdan və inaddan doğan "qatil olmaq istəyi" əvəz edib. Və bu təsadüfi deyil. Psixoloji faktdır. Mənəvi dəyişimdir. Ətrafdan alınan mənfi enerjinin, ətrafa duyulan inkarçılıq və barışmazlıq hissinin mənəvi-psixoloji qatda dağıntı apararaq poetik qəhrəmanı "qatillik" mərhələsinə doğru itələməsidir.

Klement Qrinberq "Avanqard və kitç" məqaləsində yazır ki, "Avanqardın əsl və vacib funksiyası "eksperiment" etməkdə yox, ideoloj çaxnaşma və zorakılıq zamanında mədəniyyətin inkişafı üçün yol axtarmaqdadır". Azərbaycan avanqardçıları da daxil olmaqla bütün avanqardçılar üçün bu yol həm də forma axtarışından keçirdi. Məsələn, R.Qaraca "Birlər" adlı şeir silsiləsi yaradır ki, burada təəssüratın ifadəsinin və təsvirinin bir cümlə, bir ifadə daxilində çatdırılmasına cəhd edilir. Bəzi şairlərin müraciət etdiyi bu forma öz strukturu və ahəngi etibarilə bir qədər aforizmləri, atalar sözlərini xatırladır. Amma burada ahəngdən, daxili ritmdən, formadan daha çox mənənin alt qatında, özülündə aforizmdən uzaqlaşma, ənənənin diqtə etdiyinə əksinə çıxma var. Məsələn,

**qopduğunuz budaqları unudun getsin
pərişan xəzəl qardaşlarınızı
əsla (R.Qaraca).**

Halbuki, genetik məntiqin həm də "qopduğunuz budaqları unutmayın" deməsi göərəkdir. Burada isə əksinə, məzmun etibarilə inkarçılıq xüsusiyyəti duyulur. Forma etibarilə də bitkinlik və tamlıq var. Yaranan obrazların yeni xüsusiyyətlərlə süslənməsi də diqqət çəkən çalardır. Məsələn, "ölüm" və "şorgöz" sözləri bir araya gətirilərək tamamilə fərqli, ənənədən seçilən bir obraz yaradılır.

**İstər sarı saçlı, istər qara,
Ölüm -
O şorgöz toxunacaq onlara (R.Qaraca).**

Yaxud

**Üzündə yaltaq təbəssüm
Şişman qarınli ay -
batıb çıxmaq kimi
bir ikiüzlülüüyü var (R.Qaraca).**

Bu şeirdə həm Ayın fərqli obrazı yaradılır. Fərqliliyi idə "şişman qarınli ay" ifadəsinin yaratdığı qeyri-adi assosiativ görüntü təmin edir. Bu ifadə vasitəsilə eyni zamanda "ay doğması" prosesinə işarə vurulur. Ayın batıb-

çıxma verdiyi isə şeir tənqidi üçün tamamilə yeni olan "ikiüzlülük" təyininə transformasiya edilir.

Qafiyələnmə sisteminə avangardçıların və modernistlərin hər zaman maraqlı nəticələr əldə etdikləri tarixdən və dünya ədəbiyyatından da bəllidir. Onlar bəzən çox fərqli sözləri həm qafiyə kimi müəyyən edə bilirlər. Məsələn,

**Unutma,
"könlüm" kəlməsində də
Bir "ölüm" var.**

Avangardçıların forma axtarışının, şeirdə formaya daha çox üstünlük verməsinin, yeni təsvir vasitələri axtarışının, yeni obrazlar yaradıcılığının və bu obrazların gözəllik haqqında ənənəvi təsəvvürləri alt-üst etdiyinə müxtəlif nümunələrdə təsdiqi mövcuddur.

Avangard poeziya daha bir xüsusiyyəti - cəmiyyətə, kütləyə yaxınlığı, onların problemlərinə doğmaliği və bu problemlərdən qaynaqlanan aqressiyasıdır.

Avangard poeziya zamanın simasıdır. Bu sima misralarda özünü olduğu kimi təqdim edir. Dövrün şairi həqiqətən də sosial-iqtisadi çətinliklərin mənəşəsində bu ovqatı, bu mənəvi-psixoloji sarsıntıları yaşayır, hətta nəinki yaşayır, onu şeirdə deyilən şəkildə realizə də edirdi. Bu səbəbdən 1990-cı illərin lap əvvəllərində yaranmağa başlayan avangard poeziya haqqında tarixi avangardla bağlı deyilən fikirdə təkrarlana bilər: "Avangardizm hər zaman fərqli sənət yaradır, onun vastələrini deyil, onun predmetini yeniləyir. Bu prinsiplər - daha doğrusu, nümayişkarənə, əksər hallarda da aqressiv radikalizm <...> qeyri-ənənəviliklərin əsas əlamətidir".

Bizim avangardçıların yaradıcılığında daha bir xüsusiyyət - vizual şeir effektindən yararlanmaq istəyi də müşahidə edildi. Əsrin əvvəllərində rus avangardçısı Burlyuk Apolloni, Rodoski, Kallimaxın "yazılanların kağız üzərində vəziyyəti"ni vacib hesab etdiyini yazaraq güldən, lira, qılınç kimi şeir formalarının yeni olmadığını vurğulayırdı. Bizim avangardçılarda da, buna meyl yeni hesab edilə bilməz. Amma maraqlı nəticələri mövcuddur. Xüsusilə Azad Yaşarın yaradıcılığında bu cür nümunələrə daha tez-tez rast gəlinir:

**Orada
Otağın küncündə
Köhnə kresloda oturan və
Bərəlməmiş gözlərini tavana zilləyən adam
Gözlərini tavandan ayıra bilməyən adam
Baxışlarından asıb özünü
Tavandan asıb özünü
Asıb özünü
asıb**

Bu mətndə yalnız vizual görüntü deyil, səs, söz təkrarları da əhəmiyyətli rolə malikdir. Sözlərin sırasını artırma, bir əskiltməklə yaranan assosiativ təsir də əlavə olunmaqla belə bir formayaradılır. Onun "Ağac", "Gözlərin zinası", "Uşaq kimi tanrı" və s. şeirlərində də bu cür hesablamə müşahidə edilir.

Çağdaş şeirdə novatorluq naminə vizual effekti ilə diqqət çəkən şeirlərdən başqa, səs assosiasiyası, ayrı-ayrı sözlərin və ya bir neçə ifadənin təkrarı ilə şeir yaratmaq cəhdləri də diqqət çəkir. Amma təəssüf ki, bu cür cəhdlər yalnız eksperiment xarakteri daşıdı və uğurlu nəticələr vermədi. Məsələn,

da-da-da-da-da
dam! dam! daraaaaamm!!!
əyil aşağı əyil!
dam! dam!
ay ana!
nə oldu sənə
....da-da-da-da
əlvıda
əlvıda
əlvıda!

Bu parça Şərif Ağayarı «Səngər» adlı şeirində götürülüb və müharibə-döyüş səhnəsi effektinin yaradılması üçün uğurlu səs effektinə nail olunsada, bu fikri ümumilikdə şeirə aid edə bilmirik.

Avanqard poeziyadan danışarkən Efq Yaradıcılıq Ordeninin də adı mütləq çəkilməlidir. 1999-cu ildə yaranan qrupda dövrün ən istedadlı gəncləri toplaşmışdılar (O.Fikrətoğlu, Fəxri Uğurlu, Salam, Murad Köhnəqala, Qulu Ağsəs, Qurban, Elçin Hüseynbəyli, Pərviz, Rafiq Tağı, Həmid Herişçi). Amma yaradıcılığın qrup halında təqdimatına nail olan bu qələm adamları apardıqları eksperimentlərə baxmayaraq avanqardın üst qatda ənənəni və klassikanı inkarçılıq tələbindən də, epatajından da uzaq idilər. Onların arasında M.Köhnəqala, H.Herişçi öz yaradıcılığında avanqard, daha sonra postmodernist eksperimentlər etsələr də, digərləri - Salam, Q.Ağsəs və s. fərqli yaradıcılıq istiqaməti tutmuşdular. Beləliklə də, «EQO təklərin birliyi» (Salam) deyimi öz təsdiqini yaradıcılıqda da, həyatda da tapdı.

Ədəbi qrupların 2000-ci ildə də yaranması faktına rast gəlinir. Məsələn, «Nəfəs» qrupunun sıralarında avanqard təmayüldə adı hallanan Aqşin, Zahir Əzəmət, Xalid Şürük, Elsevər kimi şairlər toplanmışdı. Bu qrup da digərləri kimi çox az müddət mövcudluğunu qoruya bildi. Onların sırasında yaradıcılığında avanqard poeziyanın nümunələrinə rast gəlinən Aqşini çıxmaqla, digərləri haqqında bu iddianı irəli sürə bilmərik.

Avanqard poeziya yaradıcılarını da, qrupları da artıq keçilmiş mərhələ adlandırma bilərik. Tənqidçi T.Əlişanoğlu yazır: «1990-cı illərin ikinci yarısı ədəbi birlik və qrupların intensiv yarandığı dövrüdür. Amma əvvəlki illərdən məhz onunla fərqlənir ki, avanqard meyillər arxa plana keçir, yeni ədəbi qüvvələr poetik özünütəsdiqi estetik müstəvidən ümdə ideya-mündəricə planında axtarırlar. Başlıca önəmini klassik dəyərlərin qorunub saxlanması bürüzə verən qocaman Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin himayəsinə sığınmaları da əsasən bununla izah olunur: Avanqard (1996), YYSQ (Aydın Xan) - 1998, DGTB (Ə.Qoşalı) - 1998, Sözün divanı (E.Mirzəbəyli) - 1998, qadın yazarların ədəbi məktəbi «Şəm» (S.Nüsrətbəyli) - 1998, «Xatun» - (F.Hacıyeva) - 1998... Ədəbi klub (Əjdər Ol) - 1997, Pərvanə (Q.Nəcəfzadə) - 1999, «Nöqtələr» - 1997 (Bilal Alarlı - Cəlilabad)». Həqiqətən də bu qrupların hər birinin Azərbaycan şeirinin inkişafında rolu olsa da, bu onların tərkibində olan şairlərin yaradıcılığı əsasında müəyyənləşir və fərdi xarakter daşıyır. Avanqard poeziyanın yaradıcıları istisna edilməklə...

♦ K i t a b l a r , r ə y l ə r

CƏNUBİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI TARİXİ

Eyni adlı nəşrin ikicildliyi haqqında qeydlər

Qədim və zəngin tarixi olan Azərbaycan-türk ədəbiyyatı minillər boyunca dünyanın müxtəlif regionlarında və müxtəlif dillərində yaranaraq ümumşərq - müsəlman və umumtürk bədii mədəniyyətinin inkişafına xidmət etsə də, harada və hansı dildə yazılmasından asılı olmayaraq, özünün qövmi-etnik ruhunu, xəlqi-milli özünəməxsusluğunu, xüsusilə, "səbki-Azərbaycaniliyini", və "buyi-türkiliyini" həmişə hiss etdirmişdir. Xüsusilə, Vətən-torpaq istilaya, xalq əsarətə məruz qaldıqda milli ruh, qövmi özünüdərk daha qüvvətli olmuş, bədii təfəkkürdə qlobalıq lokallığa çevrilmişdir. Farsdilli Xaqani və Nizami də, ərəbdilli Xətib və Şəhəvat da, üçdilli Nəsimi və Füzuli də dar mənada Azərbaycan ədəbiyyatının yox, ümummüsəlman və umumtürk mədəniyyətinin zirvəsində dayanırdılar. Onların əsərlərində adı çəkilən Gəncə, Şamaxı, Kərbəla, Təbriz mədəni dünyanın tərkib hissəsi, elmi və poetik mərkəzlərindən idi. XVIII əsrin sonlarından başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatı artıq başlıca olaraq doğma ərazilərdə yaranır. Türkmənçay bağlaşmasından sonra Azərbaycan xalqının tarixi taleyində olduğu kimi, mədəni-siyasi taleyində də köklü dəyişiklik əmələ gəldi; tarix Azərbaycanın Quzeyində və Günəyində iki müxtəlif məcrada - fərqli siyasi-inzibati və coğrafi şəraitdə davam etdi. Mürəkkəbləşən ictimai-siyasi durum, artan iqtisadi təzyiqlər təsərrüfat, dolanışq qayğıları xalqın mənəvi dünyasına, bədii mədəniyyətinə də təsirsiz qalmadı. Dəyişən ictimai-tarixi şərait söz sənətinin məzmununa da yenilik gətirdi və XIX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq ədəbiyyatın inkişafı həm Şimalda, həm də Cənubda təzə yön alaraq bir-birindən seçilməyə başladı; Günəydə bədii fikir daha çox klassik ənənələrə söykənərək inkişaf edirdi; Quzeydə modern ədəbi düşüncə, yeni bədii-estetik idrak və inikas üsulları formalaşır, M.F.Axundzadənin təmsalında orijinal yazıçı tipi, təzə ədəbi növ və janrlar meydana gəlirdi. Lakin mənəviyyatdakı və etnik psixologiyadakı bütövlük parçalanmır, əksinə, daha da möhkəmlənirdi. Bakı, Şamaxı, Gəncə, Qarabağ, Lənkəran tacirləri müxtəlif yollarla tez-tez Arazın o tayına gedib-gəlir, ərzaq, geyim, bəzək, məişət əşyaları alıb-satırdılar. Şah məmurları ilə toqquşanlar, doğma kəndlərində ailələlərini dolandıra bilməyənlər, maddi səfalət içində yaşayanlar iş dalıyca Bakıya, Naxçıvana, Dərbəndə, Gəncəyə, Şəkiyə gəlir, çar Rusiyasının qanun-qaydaları və tələbləri ilə razılaşmayanlar ailəsini götürüb Qaradağ, Səlmas, Xoy, Mərənd, Marağa və başqa yerlərə gedirdilər. Ədəbi-mədəni, siyasi əlaqələr də kəsilməmişdi. Rəsmi səfərlərdən başqa şair və yazıçıların şəxsi gediş-gəlişi, ədəbi məclislər də mədəni, etnik bütövlüyü dil, din birliyini qoruyub-saxlayır və möhkəmləndirirdi.

Belə birliyin, ittifaqın və ittihadın nəticəsi idi ki, Arazın həm bu, həm də o tayında milli-demokratik dövlətin yaranması təxminən eyni vaxtda baş verdi: Quzeydə M.Ə.Rəsulzadənin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918), Gənəyde Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin başçılığı ilə milli hökumət - Azadistan Türk Dövləti (1919) yaradıldı. Çox az yaşamasına baxmayaraq bu hadisələrin Azərbaycanın siyasi-dövlətçilik və mədəni quruculuq tarixində çox böyük əhəmiyyəti olmuş, bədii fikrin inkişafına, ədəbiyyatda yeni mövzuların yaranmasına da təsir göstərmişdir.

Dünyanın siyasi tarixində "Cənubi Azərbaycan" adlı tarixi, inzibati, coğrafi məkan olmayıb. "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı" isə XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Azərbaycan türklərinin İran ərazisində yaratdığı şifahi və yazılı söz sənətidir. Təxminən 150 illik tarixi olan bu sənətin müxtəlif inkişaf mərhələləri, görkəmli yaradıcıları olmuşdur. Həmin mərhələlərin tarixi hədudlarını, estetik özəlliklərini, bütövlükdə Azərbaycanın cənubundakı ədəbi-tarixi gedişatın Şimaldakı proseslərdən fərqi, xalqın ictimai-siyasi və mədəni-əxlaqi tərəqqisində, azadlıq və ictimai gözəllik uğrunda mübarizədə bu ədəbiyyatın rolu, onu yaradan şəxsiyyətlərin: şair, nasir, dramaturq və publisistlərin sənətkarlıq fərdiyyətini, bədii düşüncə tarixində mövqeyini təyin etmək üçün xüsusi ədəbiyyat tarixinə möhkəm ehtiyac vardı. Bu ehtiyacı AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin əməkdaşları ödəmişlər. Onların ağır zəhmət bahasına hazırlayıb çağdaş ədəbi-elmi ictimaiyyətin ixtiyarına verdiyi ikicildlik "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabı təxminən 35-40 illik bir elmi fəaliyyətin məhsuludur. "Tarix" in yazılmasına XX əsrin 80-ci illərində başlanmış, onun plan-prospektini mərhum akademik, xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov hazırlamış, əsər XXI yüzilin əvvəlində professor Teymur Əhmədov və professor Rəhim Əliyevin ciddi səyi sayəsində işıq üzü görmüşdür.

"Tarix" in birinci cildi 2009-cu ildə "Nurlar" nəşriyyatında çapdan çıxmışdır. Cildin müəllifləri arasında imzaları ədəbi-elmi ictimaiyyətə yaxşı tanış olan Teymur Əhmədov, Xeyrulla Məmmədov, Arif Hacıyev, Hüseyn Kürdoğlu, Əflatun Məmmədov, Rəhim Əliyev, Mirəli Mənafi, Əbülfəzl Hüseyni, Məmmədli Məsəddiq - təcrübəli mütəxəssislərlə yanaşı Nazim Rizvan, Xuraman Quliyeva, Rəfiqə Qasımova kimi gənc tədqiqatçılar da vardır. Təbii ki, bu müxtəliflik kitabdakı oçerk və icmalların ümumi səviyyəsində, ədəbi-tarixi faktlara yanaşmanın və onları qiymətləndirmənin nəzəri-metodoloji prinsiplərində, elmi təhlillərin məzmununda, fikirlərin ifadəsində aydın hiss olunur. Redaksiya heyəti etiraf edir ki, bu cildə "bir sıra qüsurlar" vardır: bəzi fikirlərin boyatlığı, təhlillərin təcrübəsizlikdən doğan səthliliyi, yeni araşdırmalardan az istifadə olunması və s. Lakin, məncə, bu etirafda görülən işə ciddi yanaşmadan, bu işin məsuliyyətini və şərəfini dərk etməkdən meydana gələn böyük təvazö, alim mədəniyyəti də vardır...

"Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin birinci cildi XIX əsri əhatə edir. Məlum olduğu kimi həmin yüzil dünya ədəbi prosesinin yarandığı və Azərbaycan ədəbiyyatının tamam milliləşərək bu prosesə qoşulduğu dövrdür. Bu yüzildə Azərbaycan ədəbiyyatı yeni bir təkamül prosesi keçirərək həm fəlsəfi-estetik məzmun, həm də bədii forma baxımından zənginləşir: milli bədii fikirdə bir tərəfdən divan ədəbiyyatı ənənələri Nəbat, Nigari, Raci, Seyid Əzim və b. ustad şairlərin əsərləri təmsalında ciddi şəkildə davam edərək təzə, tərəvətli poetik məziyyətlər qazanır. İkinci tərəfdən ədəbiyyatda "perspektivli keyfiyyət dəyişikliyi baş verir" (Elçin), yeni ədəbi növ - dramaturgiya, müasir tipli nəsr, fəlsəfi publisistika, ümumiyyətlə sənətə, bədii sözə, onun cəmiyyətdə roluna, funksiyasına dair təzə baxış bucağı vüsət alır, ədəbi əlaqələr genişlənir və

M.F.Axundzadənin yaradıcılığı ilə "Avropa tərz" Azərbaycan bədii fikrinə nüfuz edir və bu nüfuz milli bədii düşüncəni xeyli təkmilləşdirir.

XIX əsr - ədəbiyyatda milli-etnik özünüdərk qüvvətləndiyi dövrdür. Təkcə bunu demək bəs edir ki, həmin dövrün mətbuatında "Azərbaycan", "azərbaycanlı", "Qafqaz türkləri", "Azərbaycan tatarları" kimi söz və ifadələrə tez-tez təsadüf edilir, həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyatda tərənnüm olunan gözəllər konkret yeri, yurdu, milli-etnoqrafik əlamətləri ilə təqdim edilir. Qarabağ, Şirvan, Muğan, Şəki, İrəvan, Təbriz və s. toponimlər, habelə Azərbaycanın təbiəti: müxtəlif dağlar, qayalar, meşələr, çaylar, bulaqlar, yaylaqlar, ölkənin flora və fauna aləmi, xalq məişəti, əhalinin yaşam tərz, təsərrüfat həyatı bədii fikirdə canlı, real əksini tapır: "İrəvanda xal qalmadı", "Mən aşiqəm Qarabağ, Şəki, Şirvan, Qarabağ", "Mən aşığam Salyana", "Gəncədən gəlirəm, yüküm xurmadı", "Mən aşiq Ordubada", "Təbriz üstü Miyana", "Salyana gəmi gəldi", "Ağ dəvə düzdə qaldı, Yüku Təbrizdə qaldı", "Bu gözəl kimdi ki, Şirvana gəlib" (Seyid Əzim), "Nə əcəb dövlət imiş seyri-şikari-Qarabağ", "Qərbiyyəsi Göyçə, şahı-xuban, Şərqiyyəsi Badikubi-Şirvan" (Nigari), "Tapmaq olmaz, gəzəsən Gəncə, Şəki, Şirvanı" (Zakir), "Bir yerdi Mərağə çox ucuzluq, nə aclıq olur və nə susuzluq" (Şükuhi) və s. misralarda qeyd olunan yer adları təsadüfi olmayıb, milli-etnik özünüdərk əlamətidir ki, birinci cildin icmallarında əsaslandırılmışdır. Bu icmalları mərhum şair-tədqiqatçı Hüseyn Kürdoğlu ("XIX əsrdə Cənubi Azərbaycanda folklor"), Rəhim Əliyev ("XIX əsrin birinci yarısında ədəbi-mədəni proses"), M.Mücri (XIX əsrin ikinci yarısında ədəbi-tarixi mühit, mədəniyyət və xalq sənəti"), Teymur Əhmədov (M.F.Axundovun ədəbi prosesə təsiri. M.F.Axundov məktəbinin Cənubi Azərbaycanda davamçıları"), Xeyrulla Məmmədov ("XIX əsrin sonlarında Cənubi Azərbaycanda maarifçi ədəbiyyat") və Arif Hacıyev ("Ədəbi əlaqələr") yazmışlar. Əhatəli tədqiqat əsasında yazılmış bu icmallarda Arazın cənubunda yaranmış Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı, özəlliklə dastanlar və bayatılar, İranda və Cənubi Azərbaycanda babilik və bəhailik hərəkatı, bu hərəkatın ictimai-siyasi mahiyyəti, məşhur nümayəndələri, ədəbiyyata təsiri, M.F.Axundzadənin yeni ədəbiyyata dair fikirlərinin cənublu müasirləri arasında yayılması və ədəbi təcrübədən keçirilməsi, poeziyada maarifçilik ideyalarının intişarı, ədəbi əlaqələrin inkişafı və s. məsələlər təhlil olunur. Təqdirəlayiqdir ki, hər yerdə Cənubi Azərbaycanda yaranan ədəbiyyatın özəl xüsusiyyətlərini nəzərə çatdırmağa diqqət yetirən müəlliflər bu hadisəni ümumazərbaycan mədəniyyətinin tərkib hissəsi hesab edir, geniş müstəvidə qiymətləndirirlər. Lakin təhlillər çox vaxt konkret fakta əsaslanmadığından fikirlər havadan asılı qalır. "XIX əsrin birinci yarısında ədəbiyyat" icmalında Qürrətüleyin haqqında verilən məlumat nə qədər maraqlı və yeni olsa da, onun şairliyi haqqında heç bir təsəvvür yarada bilmir. İcmal müəllifi isə iki salxaq beytin sətri tərcüməsinə söykənərək onu "dini əqidə şairi olmaqla yanaşı hikmətamiz, fəlsəfi düşüncə tərzinə meyil edən mütəfəkkir bir qələm sahibi" (s. 65) adlandırır. İcmalda müxtəlif mənbələrdən, əsasən də Məhəmmədli Tərbiyətin və Cavad Heyətin kitablarından götürülmüş onlarca müəllif adı çəkilir ki, onların şair, yaxud yazıçı olması məlum deyil...

"Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin ikinci cildi ("Qanun" nəşriyyatı, 2014) XX əsri əhatə edir. Bu dövr dünya tarixində inqilablar, qanlı müharibələr, siyasi mübarizələr, planetin güclü dövlətlər arasında yenidən bölünməsi, dünyanın siyasi xəritəsində təzə inzibati-coğrafi sərhədlərin yarandığı, Yer üzündə bir sıra ölkələrin və xalqların müstəmləkə zülmündən qurtulub müstəqilliyə və milli azadlığa qovuşduğu, eyni zamanda mədəniyyətin, bədii-estetik düşüncənin sürətlə inkişaf etdiyi, təzə ədəbi metod və üslubların

yarandığı, bədii təcrübədə plüralizmin vüsət aldığı əsrdir ki, müəyyən əlamətləri Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif tarixi mərhələlərinə məxsus ideya-məzmun və forma qatında aydın görünür.

Kitabda bölgüyə uyğun olaraq hər mərhələnin ictimai-tarixi və ədəbi səciyyəsi verilmiş, yaradıcılığı həmin mərhələyə düşən şairlərin əsərləri təhlil olunmuşdur. İcmalları və "Məhəmmədəli Tərbiyət", "Məmmədlu Abbasi", "Məmmədəli Fərzanə" oçekrlərini Rəhim Əliyev, başqa oçekrləri Teymur Əhmədov, Asif Rüstəmli, Vüqar Əhməd, İslam Qəribli, Fərman Xəlilov, Zəhid Əkbərov, Esmira Şükürova, Özbək Nadirov, Sabir Əmirov, Sədaqət Məmmədova, Fikrət Süleymanoğlu, Pərvanə Məmmədli, Mahmizər Mehdibəyova yazmışlar. Onlar, haqqında bəhs etdikləri ədiblərin bioqrafiyasını və yaradıcılıq yolunu tam əhatə etməyə, ədəbi şəxsiyyətin elmi portretini bütöv göstərməyə səy etmiş, çox vaxt məqsədlərinə nail olmuşlar. Lakin onların "varın verən utanmaz" prinsipinə əməl etmələri bəzi oçekrlərin səthiliyinə, strukturda əyintilərə səbəb olmuşdur. Cildə ilk icmaldan sonra verilən birinci oçerk "Hacı Rza Sərraf"dır (1853-1907). Əslində isə Sərraf XIX əsr şairidir. Onun şeirlərinin böyük qismi - əsas hissəsi XIX əsrdə yazılmışdır. Buna görə "Hacı Rza Sərraf" oçerki "Tarix"in birinci cildində yer alsaydı, daha düzgün olardı. Bayraməli Abbaszadə (1859-1931), Səid Səlməsi (1878-1909), Mirzəli Möcüz (1874-1934), Məmmədəli Manafzadə Sabit (1888-1940), Həməzə Fəthi Xoşginabi (1923-89) və Məhəmməd Biriyan (1914-85) icmalda kifayət qədər danışıldıqdan sonra onlar haqqında xüsusi oçerkin verilməsi təkrardır. Belə təkrarlar faktların qarışdırılmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, Səid Səlməsinin doğum tarixi icmalda 1889, oçerkdə 1887; Bayraməli Abbaszadənin doğum tarixi icmalda 1859, oçerkdə 1869 göstərilir. Kitabın bir səhifəsində (s. 123) Möcüzün 1873-cü ildə, başqa səhifəsində (s. 157) isə 1874-cü ildə doğulduğu qeyd edilir ki, ədəbiyyat tarixində bioqrafik faktlara belə etinasız yanaşmaq yolverilməzdir.

Əslində müvafiq icmallarda Səid Səlməsi, Ş.M.Xiyabani, Məmmədəli Manafzadə haqqında verilən yığcam, ümumiləşdirici məlumatdan sonra onlar haqqında xüsusi portret-oçerkin verilməsinə ciddi ehtiyac yox idi. Əgər ayrıca oçerk verilirdisə, onda icmalda həmin sənətkardan söz açmaq lazım deyildi. Çünki müəlliflər dərin, əhatəli tədqiqat aparmadan faktları sadalamaq, yaxud təsvir etməklə kifayətlənmiş, nəticədə həmin sənətkarların yaradıcılıq portreti yarımçıq çəkilmişdir. Bu əlamət "Şeyx Məhəmməd Xiyabani" oçerkində lap aydın görünür. Xiyabani Azərbaycanın ictimai-siyasi fikir, dövlətçilik, qəhrəmanlıq tarixində böyük yeri olan görkəmli xadim, milli azadlıq, müstəqillik uğrunda yorulmaz mübariz və şəhid olaraq Azərbaycan xalqının, bütün azərbaycanlıların iftixar yeridir. O, XX əsr Azərbaycan tarixinin çox nadir simalarındandır və siyasi tarix kitablarında yer tutmağa layiq bir şəxsiyyətdir. "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında Xiyabani həm də görkəmli alim, mütəfəkkir, natiq, publisist kimi təqdim edilir. Ancaq oçerk müəllifi Xiyabaninin elmi fəaliyyəti və publisistikası haqqında heç bir ciddi söz, yaddaqalan fikir söyləyə bilmir. "Təcəddüd" qəzeti və Xiyabaninin Bakıda çap olunmuş "Azərbaycan və Azərbaycanın demokratik qüvvələri" (1961) kitabı haqqında deyilənlər isə elmi təhlil yox, adi məlumatdır. Oçerk müəllifi Xiyabaninin publisistikasını tipoloji baxımdan "bədi publisistika" hesab edir, lakin həmin bədiiliyin həddləri qeyd olunmadığından fikir izahsız qalır.

Cilddəki oçekrlərin yazılış qaydasında vahid prinsip yoxdur. "Şeyx Məhəmməd Xiyabani", "Məmmədəli Manafzadə Sabit", "Səid Cəfər Pişəvəri", "Bayraməli Abbaszadə", "Mirzə Əli Möcüz", "Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar",

“Kərim Məşrutəçi Sönməz”, “Haşım Tərən”, “Əli Daşqın” oçerklərində sənərkərlərin ədəbi-bədii irsinin öyrənilməsinə müəyyən yer ayrıldığı halda, başqa şairlərə belə iltifat göstərilməmişdir. “Həbib Sahir”, “Mirzə Hüseyn Kərimi”, “Gəncəli Səbahi”, “Səməd Behrəngi” oçerklərində şairlərin həyatı ilə yaradıcılıqları qarışıq verilmişdir. Cildin “İran İslam İnqilabından sonra ədəbiyyat” adlanan on birinci - sonuncu fəslə icmalsız olduğundan həmin fəsil natamam görünür və s.

Lakin bu qeydlər ikicildlik “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin ədəbi-elmi məziyyətləri önündə çox balaca görünür və təmiz bulaq yatağındakı suyun üzərinə düşmüş xırda yarpaqları xatırladır; ona görə qeyd etdim ki, ağılabatan olanları yeni nəşrlərdə nəzərə alınsın. Bütövlükdə “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitablarının nəşri ölkənin ədəbi-ictimai həyatında unikal hadisədir. Bu hadisənin elmi və siyasi əhəmiyyəti böyükdür: ilk dəfə olaraq dünya görür ki, Cənubi Azərbaycan xalqının - İran türklərinin də yaratdığı söz sənətinin yaşı 200 ilə çatan zəngin bir tarixi var və bu tarix dünyanın müxtəlif yerlərində və müxtəlif dillərində yaranan ümumazərbaycan ədəbiyyatının ayrılmaz hissəsidir.

Zaman ƏSGƏRLİ

On ilin ədəbi-tənqidi düşüncələri

**Vaqif Yusifli. “Ədəbi həyat”.
“Vektor” Nəşrlər evi, Bakı, 2014**

“Ədəbi həyat”. Bu kitab müasir Azərbaycan ədəbi tənqidinin tanınmış simalarından biri - filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusiflinin sayca 24-cü kitabıdır.

Fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində Vaqif Yusifli Azərbaycan ədəbi mühitində baş verən proseslərə, yaranan poetik nümunələrə biganə qalmamış, vaxtında münasibət bildirmiş, ədəbi-tənqidi düşüncələrini oxucularla bölüşmüşdür. Bu xüsusiyyət onu, eyni zamanda, çevik və məhsuldar tənqidçi kimi xarakterizə edir.

“Ədəbi həyat” Vaqif Yusiflinin son on ildə ərsəyə gətirdiyi ədəbi-tənqidi məqalələri (təbii ki, bunlar heç də hamısı deyil) əhatə etməklə bir sıra yazıçı və şairlərimizin yaradıcılıqları, eləcə də, ədəbiyyatımızın çağdaş durumu ilə bağlı ümumi şəkildə bilgi almaq imkanı yaradır. Kitabda onlarla yazarın adı çəkilir, həyat və yaradıcılıqlarının ayrı-ayrı məqamları araşdırılır, konkret illər üzrə ədəbi mühitin ümumi mənzərəsi ortaya qoyularaq mülahizə və qeydlər, müşahidə olunan inkişaf və çatışmazlıqlar diqqətə çatdırılır. Elə kitabın ilk səhifəsində də çağdaş poeziyamızın durumu ilə bağlı reallığı əks etdirən obyektiv tənqidçi yanaşması ilə qarşılaşırıq. Vaqif Yusiflinin təxmini hesablamalarına görə məmləkətimizdə şair kimi tanınan, yaxud tanınılan 3000 şair yaşayır. Amma bu “3000 şairin içərisində əsl Poeziya yaradanlar

var ki, onların sayı 100-ü keçəmməz. Təxminən bundan iki dəfə, üç dəfə artıq sayda müəlliflər də var ki, onlar heç də pis yazmırlar, amma böyük poeziya yarada bilmirlər. Qalır böyük sayda müəlliflər ordusu... Onlar sadəcə nəzmkarlıqla məşğuldurlar. Yazdıqlarının içində bircə obrazlı fikir tapa bilməzsən..."

Doğrudan da bu fakt - əsl Poeziya hesab ediləcək örnəklərin kəmiyyət etibarilə barmaqla sayılacaq dərəcədə olması son illərin Azərbaycan poeziyasında müşahidə etdiyimiz təəssüf doğuran acı həqiqətdir.

"Ədəbi həyat"da ilk baxışda diqqəti çəkən məqam müxtəlif nəsilləri təmsil edən (təbii ki, XX-XXI yüzilliklər kontekstində) sənətkarlara müraciətdir. Belə ki, burada Azərbaycan sovet dövrü ədəbiyyatının Mirzə İbrahimov, Mir Cəlal Paşayev, Mehdi Hüseyn, İlyas Əfəndiyev, Ənvər Məmmədخانlı kimi böyük şəxsiyyətləri və "altmışıncılar" nəslinin Yusif Səmədoğlu, Fərman Kərimzadə, İsi Məlikzadə, Vaqif Səmədoğlu kimi orijinal yazı tərzinə malik görkəmli söz ustalarının yaradıcılıq portretləri ilə yanaşı, müasir ədəbi gəncliyin yaradıcılıq axtarışları da öz əksini tapmışdır.

Vaqif Yusiflinin tədqiqata cəlb etdiyi sənətkarların yaradıcılıqlarını onların şəxsiyyətlərinin fonunda araşdırmağı maraqlı məqam kimi diqqəti çəkir. Tədqiqatçı bu yanaşma tərzilə insanın cəmiyyət içərisində tutduğu mövqedən asılı olmayaraq, həqiqi İnsan və Şəxsiyyət olmasının vacibliyi fikrini vurğulamaq istəmişdir. Məsələn, müəllif Mirzə İbrahimovla bağlı ədəbi portretində yazır: "Mirzə İbrahimov Şəxsiyyət idi. Azərbaycan ziyalılığını təmsil edən bu böyük insana qiymət verərkən onun hansı partiyanın üzvü olduğunu, hansı böyük vəzifələrdə işlədiyini yox, yalnız böyük insanlığını və şəxsiyyətini göz önünə gətirmək lazımdır.

O, çox təmkinli idi. Ömrünün müdriklik çağlarından dönüb arxaya boylananda bəlkə nəyəsə təəssüflənməyi olub, amma heç vaxt özünə xas olan təmkinini pozmayıb. Həmişə çalışıb ki, tərəflər arasında sülh yaratsın. Humanizm, barışdırıcı mövqe onun ictimai fəaliyyətinin başlıca xüsusiyyətlərindən biri idi. Onun təmkinli müdrikliyi ilə qoşa addımlayırdı".

Kitabda iyirminci yüzillik Azərbaycan nəsrində lirik-psixoloji təmayülün yaradıcılarından olan Ənvər Məmmədخانlının daxili azadlığını, bəzi prinsipial məsələlərdə cəsarət və haqsızlığa dözümsüzlüyünü bəlləndirən məqamlar da diqqətimizi çəkir. Bu baxımdan onun 1980-ci ildə Yazıçılar İttifaqının "Nətvən" klubunda təşkil edilmiş müzakirədə "Dəyirman" povestinə görə Mövlud Süleymanlıni kəskin tənqid atəşinə tutanlara qarşı səsləndirdiyi fikirlər maraq doğurur: "Burada çıxış edənlərin bir çoxu yazıçı kimi deyil, müstəntiq kimi danışdılar. Nə tez unuduldu o məşum illər. Bəsdir daha, yığışdırın bu oyunları, o məşum illərin oyunlarını oynamayın, siz o illəri qaytara bilməyəcəksiniz. Mən sizdən heç vaxt qorxmamışam".

Bu kiçik epizod Ənvər Məmmədخانlının fərdi insani kefiyyətlərinə diqqəti cəlb etməklə onun şəxsiyyəti haqqında konkret fikir formalaşdırır.

Vaqif Yusifli yurd həsrəti, torpaq nisgili, ev-eşiklərindən didərgin salınmış el-oba dərdi ilə ilk şəhid yazıçımız kimi dünyadan köçmüş Fərman Kərimzadəni xatırlayarkən onu insan kimi səciyyələndirən bu başlıca xüsusiyyəti - vətən və millət sevgisini ön plana çəkir. Bu təqdimat, həm də Fərman Kərimzadənin yaradıcılığında aparıcı xətt olan milli kimlik, tarixi keçmişimizə, mənəvi dəyərlərimizə hörmət və ehtiram kimi məsələlərin inikası kontekstində yazıçının səmimiyyətinə inamı ortaya qoyur.

Tənqidçinin daxilə nüfuz etmə bacarığı ilə Sənətkar və Şəxsiyyət amilini qarşılıqlı təhlildə təqdimi sözügedən sənətkarların şəxsiyyətləri ilə tanışlıq imkanı yaradır, onların kimliyini ortaya qoyur. Təbii ki, bu halda gərək sənətkar

da, eyni zamanda, həqiqi şəxsiyyət olsun ki, tənqidçi də araşdırmanı sözügedən istiqamətdə qura bilsin.

“Ədəbi həyat”da Vaqif Yusifli Sənətkar və Zaman amilini bir-birindən təcrid etməmiş, əlaqəli şəkildə izləmişdir.

Hər bir dövrün həmin zaman kəsiyi üçün ədəbi mühitin qarşısına müvafiq tələblərin qoyduğu şübhəsizdir. Çətin və mürəkkəb dövr kimi səciyyələnən iyirminci yüzilliyin siyasi-ideoloji, sosial-iqtisadi və s. proseslərlə çulğalanmış hər bir mərhələsi ədəbiyyata da öz təsirini göstərmiş, yaranan ədəbi nümunələr hər şeydən əvvəl başlıca olaraq ideya-məzmun baxımından uyğun istiqamətdə fərqlilik nümayiş etdirmişlər. Bu baxımdan Vaqif Yusiflinin iyirminci yüzillikdə yaşayıb-yaratmış bir sıra sənətkarların həyat və yaradıcılıqlarını qanunauyğun hal kimi Zaman amili ilə qarşılıqlı təhlildə götürməyi onların həm şəxsiyyətlərinə, həm də yaradıcılıqlarına doğru-düzgün qiymət verməyə imkan yaradır.

Emosiyalardan kənar, soyuq başla düşünüldü gələn nəticələr həmişə ədalətli olur. Bu baxımdan konkret şəxsiyyətlərlə bağlı müəllifin fikir və qənaətləri maraq doğurur. Burada tənqidçinin “mühakimələri” cavabsız qalmır, bu “mühakimələr” və suallar elə tənqidçinin özü tərəfindən də cavablandırılır. Məsələn, Kommunist Partiyasının üzvü olan Mirzə İbrahimovun sona qədər bu partiya inamını itirməməsi haqda söhbət açarkən Vaqif Yusifli fikirlərini xalq yazıçısı Anarın sözləri ilə qüvvətləndirir: “Mirzə İbrahimov öz dövrünü təmsil edirdi. Onun ömür yolu və şəxsiyyəti parlaq bir şəkildə Vaxtın ifadəsiydi - Vaxtın miqyaslarını, aldanişlarını, sərt və amansız oyun qaydalarını əks etdirirdi. O, bu miqyasları duya bilirdi, o, bu aldanişları paylaşırdı, o, yad bir yetimi Prezident məqamına qədər yüksəldə bilən sistemin dəyərlərinə səmimi surətdə inanırdı”. Deməli, Mirzə İbrahimovun bu inamının mənbəyi onun şəxsi taleyindən qaynaqlanırdı. O tale ki, hələ Cənubi Azərbaycanın Evə kəndində yaşayarkən iqtisadi böhranın tüğyan etdiyi dəhşətli bir ildə 7 yaşlı kiçik Mirzəyə əvvəlcə ana və bacı itkisini, bir parça çörək pulu qazanmaq üçün Bakıya köçdükdən sonra isə atasının və özündən cəmi iki yaş böyük qardaşının ölümünü görmək acısını yaşadacaqdı. Və bu acı tale ilə təkbaşına qalan kimsəsiz və kiçik Mirzə öz zəhmət və bacarığı, istedadı nəticəsində daha sonralar böyük Mirzə İbrahimova çevriləcəkdı.

Bu qəbildən olan məsələləri araşdırmaya cəlb etməklə Vaqif Yusifli “bütün yaradıcılığı və şəxsiyyəti ilə XX əsr Azərbaycanını təmsil edən” Mirzə İbrahimovun sadəcə “inandığı ideyalar”a xidmət göstərməsi fikrini diqqətə çatdırmaq istəmişdir. Eləcə də Mehdi Hüseyni bütün yaradıcılıq parametrlərinə görə öz dövrünün, zamanının yazıçısı kimi xarakterizə edən müəllif onun nasir, dramaturq və tənqidçi kimi danılmaz xidmətlərindən ətraflı şəkildə bəhs etmiş, diqqəti Mehdi Hüseyn yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə yönəlmişdir.

“Ədəbi həyat”da müəllifin bəzi yazarlara tənqidçi-alim yanaşması ilə bərabər, eyni zamanda, xüsusi rəğbət hissi də müşahidə olunur. Sözügedən insanların həyat və yaradıcılıqlarına bu və ya digər dərəcədə bələd olan oxucu Vaqif Yusiflinin səmimiyyətinə inanır və onunla razılaşır.

Kitabda toplanmış ədəbi-tənqidi məqalələr bir istiqamət üzrə deyil, ədəbiyyatın hər üç sahəsini - poeziya, nəsr, dramaturgiya - çevrələməklə mövzu əhatəliliyini ortaya qoyur ki, bu da onun əhəmiyyətini bir qədər də artırmış olur.

Burada hər bir sənətkarın fərdi yaradıcılığı əsərlərinin bədii məziyyətləri, ideya-məzmun istiqaməti, dil, üslub imkanları və s. baxımından araşdırılaraq səciyyəvi xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Müəllif M.S.Ordubadi, Əbülhəsən, S.Rəhimov, Y.Vəzir, M.Hüseyn, Ə.Vəliyevlə birgə XX əsr Azərbaycan romanının təməl daşlarını qoyanlardan olan Mir Cəlal Paşayevin ədəbi irsini tədqiq edərkən onu xarakter ustası, əsərlərində həyat həqiqətlərini ifadə edən son dərəcə realist yazıçı kimi səciyyələndirir: "Bu gün belə onun əsərlərini oxuduqda təsvirlərin canlı və reallığına heyrət edirsən. Elə bil ki, həyat hadisələri, insanlar, heç yazıçı müdaxiləsi olmadan birbaşa bədii əsərə köçürülüb. Amma belə deyil, Mir Cəlalın bədii nəsrindəki gerçəklik yazıçının bədii qüdrətiylə yaradılan gerçəklikdir".

Vaqif Yusifli lirik-psixoloji üslub və müasirlik duyğusunun əsas məziyyət təşkil etdiyi İlyas Əfəndiyev yaradıcılığını həm də XX əsr azərbaycanlı obrazını təqdim etmək baxımından dəyərləndirir.

Müəllif görkəmli tənqidçimiz Yaşar Qarayevin "səkkizinci "Qarabağname"" adlandırdığı İlyas Əfəndiyevin Qarabağ mövzusunda yazdığı əsərlərini bu qədim yurduvuzu daha dərinləndirən duymaq və sevmək üçün etibarlı mənbələrdən biri kimi xarakterizə edir. "Çünki Qarabağ dünyası İ.Əfəndiyevin yaradıcılığında həm qədimlikdir, ululuqdur, zəngin tarixi keçmişdir, həm bənzərsiz etnoqrafik dünyadır; səssiz, musiqidir, şəiriyət aləmidir, həm Azərbaycan bəyliyinə, ağa-xan-tacir görümünün mücəssiməsidir, simvoludur, həm gözəlliyin bütün əlvanlığı və rəngarəngliyi ilə göz oxşayır, həm də ən başlıcası, milli-mənəvi dəyərlərimizin göstəricisidir".

Vaqif Yusifli yazıçı mədəniyyəti, əsərlərində təsvir üsulunun özünəməxsusluğu və rəngarəngliyi ilə seçilən Yusif Səmədoğlunu xarakterlər ustası və yeni Azərbaycan romanının yaradıcısı kimi təqdim edir. Müasir Azərbaycan povestinin yaradıcılarından olan İsi Məlikzadəni əsərlərində insanın mənəvi-əxlaqi dünyasının təsvirini ön plana çəkən, fərdi deyim tərzini olanüstə nasir, Fərman Kərimzadəni isə yaradıcılığının əsas aparıcı xəttinə uyğun olaraq tarixi romanlar müəllifi kimi xarakterizə edir. Tənqidçixalq yazıçısı Elçinin çoxşaxəli yaradıcılıq fəaliyyətini izləyir, orijinal yazı manerası və bədii təfəkkürə malik sənətkar kimi ədəbi irsinin əsas məziyyətlərini müəyyənləşdirir. Burada nəsrdə yalnız ona məxsus bədii sintaksis, təhkiyənin sərbəst şəkildə ifadəsi, psixoloji effektin, emosional boyaların xeyli güclənməsi, təsvir olunan obrazların mənəvi-sosial portretinin canlandırılması və s. xüsusiyyətləri Elçinin epik növdə yazdığı əsərlərin əsas bədii məziyyəti kimi dəyərləndirilir, real və irreal obrazların, təsvirlərin, ayrı-ayrı səhnələrin, simvolik, rəmzi ifadə vasitələrinin bir-birilə uyumu, sintez təşkil etməsi bu əsərlərin özəl və başlıca əlaməti kimi göstərilir. Eyni zamanda, diqqəti çəkən məqam kimi, Elçinin yaradıcılığı boyu mövzu seçməndə daxili azadlıq və sərbəstliyi məsələsinə də toxunulur.

Vaqif Yusiflinin XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində böyük əhəmiyyəti olan əsərlər haqqında fikir və qənaətləri ümumilikdə ədəbi tənqidimizin həmin əsərlərə verdiyi dəyəri ifadə edir. Bu kontekstdə Fərman Kərimzadənin "Qarlı aşırım" və Yusif Səmədoğlunun "Qətl günü" romanlarının adlarını çəkmək istərdik. Vaqif Yusifli "Elə bir cəmiyyət bu romanı kifayətdir Fərmanı yaşatmağa" ifadəsində nəzərdə tutduğu "Qarlı aşırım" romanını "Azərbaycan tarixi romanında yeni səhifə" adlandırmışdır. Həmçinin, "Şərq epik romanına məxsus monumentallıqla Qərb romanlarına xas olan polifonizm" in vəhdət təşkil etdiyi, "ənənə üstündə yaranan, ancaq bu ənənəni fəvqəladə dərəcədə, misilsiz bədii ustalıqla novatorluq səviyyəsinə yüksəldən "Qətl günü" nün iyirminci yüzillik Azərbaycan ədəbiyyatındakı əhəmiyyətinə diqqəti çəkməklə ədəbi ictimaiyyətin sözügedən romana verdiyi yüksək dəyəri bir daha sərgiləmişdir.

Kitabda Əhməd Cəmil, Balaş Azəroğlu, Əliağa Kürçaylı, Cabir Novruz, Vaqif Səmədoğlu, Adil Cəmil, Adil Rəsul və başqa bu kimi şairlərin yaradıcılıqları poetik məziyyətləri, ideya-məzmun istiqaməti, dil, üslub imkanları, mövzu seçimi, təsvir obyektı, fikrin bədii ifadə forması və s. baxımından araşdırılmış, bu kontekstdə fərdi sənətkarlıq xüsusiyyətləri diqqətə çatdırılmışdır.

Kitabda gənc yazarlardan Kəramət Böyükçöl, Cavid Zeynallı, Qaraqan, Natiq Məmmədli, Emin Piri, Mətləb Ağ, Pərvin, Nuranə Nur, Arzu Nəhrəmlı və digərlərinin ədəbi fəaliyyətlərinə tənqidçi-alim yanaşması ortaya qoyulmuş, əsərləri təhlilə cəlb edilərək mövzu axtarışları, uğurları, bəzi qüsurlar və çatışmazlıqları və s. müəyyənləşdirilmiş, əsas diqqət isə onların nisbətən daha tutarlı poetik nümunələrinə yönəldilmişdir.

Yeri gəlmişkən, kitabda diqqətimizi çəkən məqamlardan biri də son vaxtlar ədəbiyyat aləmində istedadlı ilə özünə yol açan gənc yazar Emin Piriyə Vaqif Yusiflinin sərgilədiyi münasibətdir: "Mətbuatda yüzlərlə şairin şeirlərini oxuyuruq, amma bu yazıların böyük bir qisminin şairlik sənətinə, poeziya aləminə heç bir dəxli yoxdur. Şeirimizi yaşadan, ona yeni qollar, budaqlar artıran istedadlar isə kütləvi şəkildə deyil, tək-tək gəlirlər ədəbiyyata və belə istedadlardan biri də EMİN PİRİdir". Vaqif Yusiflinin yeni səs, yeni nəfəs adlandırdığı bu gənc şairin adını böyük hərflərlə yazması ona verilən tənqidçi qiymətinin ifadəsidir. Vaqif Yusifli Emni öz yolu və fərdi üslubu ilə seçilən, bədii təzadlarla işləməyi sevən, ənənəvi mövzularda təzə söz deməyi bacaran, poetik fikri aydın, təsirli və konkret şəkildə çatdırıb bilən gənc şair kimi xarakterizə edir. Tənqidçi Emin Pirinin əksər şeirlərində müşahidə olunan düşüncələrin poeziya dililə özünəməxsus şəkildə ifadəsi, fəlsəfi çalar kəsb etməsi, əqillə hissiyyatın, rasionallıqla emosionallığın vəhdəti və başqa bu kimi xüsusiyyətləri onun keyfiyyət göstəricisi kimi səciyyələndirir və müəllifin gələcəyinə böyük ümidlər bəslədiyini vurğulayır.

Göründüyü kimi, Vaqif Yusifli ədəbi gəncliyin istedadlı nümayəndələrinin bu sahədəki fəaliyyətlərini, yaradıcılıq axtarışlarını, poetik uğurlarını eyni həvə və məsuliyyətlə, ayrı-seçkilik salmadan, eyni yanaşma tərzi ilə izləyir, araşdırır və ədəbi ictimaiyyətə təqdim edir. "Ədəbi həyat"da gənc yazarlara ayrıca bölmə ayrılması da bu mənada təqdirəlayiqdir. Bütün bunlar onu göstərir ki, oxucu və tənqidçi-alim Vaqif Yusifli üçün yaşından və mövqeyindən asılı olmayaraq əsas meyar - İstedaddır.

Aynur XƏLİLOVA

◆ “ İ s t i - i s t i ”

Hörmüz - Əhriman və yaxud Xeyir və Şər modelinin transformasiyası

Bu yaxınlarda “Azərbaycan” jurnalının on birinci nömrəsində yazıçı Anarın yeni əsəri - “Göz muncuğu” povesti dərc olunmuşdur. Etiraf edim ki, əsəri oxuyub başa çatdırdıqdan sonra müəllif tərəfindən yekun olaraq verilən qısa haşiyyə məni əsərə yenidən qayıtmaq və onu bir daha oxumaq zərurəti ilə qarşılaşdırdı. Əsər on səkkiz fəsildə müxtəlif başlıqlarla ehtiva olunmuşdur. Hər bir fəslə giriş xarakteri daşıyan, epigraflar kimi dini kitablar, tanınmış müfəkkirlər, filosoflar, şairlər, ayrı-ayrı cərəyan təmsilçiləri, tarixi simalar tərəfindən irəli sürülmüş kəlamlar, ümumiləşdirici nəzəri fikirlər əsərin ideya-məzmunu, onun içərisində qoyulacaq məsələlər, problemlər və onların fəlsəfi mahiyyəti haqqında istiqamətləndirici bilgi verir və yazıçı qayəsinin təsdiqinə yönəlir. Başlıqda “Qurani-Kərim”, U.Şekspir, F.M.Dostoyevski, C.Rumi, F.Nitsşenin fikirlərinə istinad edən yazıçı toxunacağı problemin mahiyyətini açır, ilk fəsildə Yunis İmrə, fransız filosofu Blez Paskal, Danimarka filosofu Şoren Kyerkeqordan ölüm məqamı, həyat həqiqəti, o biri dünya, qəbir əzabı ilə bağlı fikirlərlə diri-diri torpağa gömülmüş, ayıldandan sonra yaddaşı və düşüncəsinin ağrısını hiss edən qəhrəmanın yaşantılarını əks edir. Əsər mənə, heç bir məzmun və forma oxşarlığı olmasa da, niyəsə, bir neçə il əvvəl oxuduğum fransız yazıçısı Patrik Züskendin “Ətriyyatçı” romanını xatırlatdı. Yazıçı XVIII əsr Fransız mühitini o qədər diri, parlaq təsvir etmişdi ki, uzun müddət həmin canlı təsvirlərlə yanaşı, burnumdan balıq satan qadının iyi, qoxusu çəkilməmişdi. Eyni hissi Anarın “Göz muncuğu” povestinin ilk fəslindən duydum. Yazıçı düşdüyü vəziyyətdə nicat yolunu yalnız gerçək ölümü gözləməkdə görən, “məzar havasını” yaşayan qəhrəmanın yerini, hərəkətlərini, davranışını, yaşantılarını o qədər canlı şəkildə təsvir edir ki, az qala bütün sümüklərində, qol və ayaqlarında bir ağırlıq hiss edirsən, həmin əzabı yaşayan əsərin qəhrəmanına çevrilirsən. “Ağrı... dəhşətli, dözülməz ağrı... Bədənimin, sifətimin hər qarışına köz basırlar. Ağrıdan qışqırmaq...səsim çıxmır. Ağrı...qaranlıq...Zil-zülmət qaranlıq. Göz gözü görmür. Gözlərim heç nə görmür. Gözlərim qapalıdır...

Göz qapaqlarına güc verib ağır yük qaldıran kimi qaldırdı. Zil-zülmət qaranlıq... Bu - qapalı gözlərin içində çəhrayı, sarı, yaşıl dairelər oynayan qaranlıq deyildi, açıq gözlərin qaranlığı idi. Bütün aləmə çökmüş qaranlıq... Heç yerdən iyne ucu boyda işıq gəlmir. Elə qatı qaranlıq idi ki, göz heç vaxt

buna alışıb nəyisə seçə bilməyəcək.

Nə qədər baxırsan - bax, ətrafdakı əşyaların cizgilərini bir-birindən ayıra bilməyəcəksən. Əslində, ətrafda heç bir əşya da yoxdur. Ətrafın özü də yoxdur. Dar qaranlıq bir torbanın içindəydi sanki.

Ana bətninin qaranlığı... bayır dünyanın rəngləri haqqında heç bir təsəvvür olmayan vaxtın qaranlığı. Ya da dünyaya, işığa çıxmısansa, yenə də anadangəlmə korun qaranlığı içindəsən”.

Əsərlə bağlı təəssüratlarıma keçməzdən əvvəl bir neçə məqamı nəzərə çatdırmaq istəyirəm. İlk növbədə, qeyd edim ki, povest tam mənası ilə müasir nəsrin tələbləri səviyyəsində yazılıb. Əsərin süjeti daim insanı düşündürən, yaranışdan bəri onun beynini, aqlını məşğul edən əbədi problemlər -- Xeyir və Şər, biz hansının hökmran olduğu dövrdə, zamanda yaşayırıq, yaşadığımız zamanda bu qüvvələrdən hansı daha aparıcıdır, yenilməzdir, məğlubedilməzdir; doğrudanmı Xeyir hər zaman qalib gələ bilər? Bəs onda nə üçün şər, bədxah əməllər bu qədər çoxdur və s. - üzərində qurulmuşdur. Mövzu yeni olmasa da əsər boyu onun çözülməsi tam müasirliyi ilə diqqəti cəlb edir. Çünki, burada xeyirlə şərin mübarizəsi, xeyir mütləq şəkildə qalib gəlməlidir kimi stereotipləşmiş bir düşüncə modeli yoxdur. Həmin qüvvələrin qarşı-qarşıya vuruşunun isə, tək bir insanın aləmində, fikirlərində, düşüncəsində cərəyanı da yenidir. Mövzunun bu cəhətdən müasirliyi ilə yanaşı, əsərin süjeti, kompozisiyası hadisə və olayların məntiqi ardıcılığı, ideya-məzmun komponenti baxımından da yenidir. Belə ki, ölçülüb-biçilmiş, trafaret həyat lövhələri, ideal insan konsepsiyası, oxucu fəhmi ilə müəyyən olunma mümkünlüyünə malik süjet və hadisələr, bir-birini tamamlayan, əlaqəli gedişətlər müasir nəsrin strukturunda, demək olar ki, özünü doğrultmur. Oxucuya təsvir etmək deyil, təqdim etmək, onu düşündürmək, məntiqini gücləndirmək, fikrini, düşüncəsini, diqqətini daim nəzarətdə saxlamaq müasir nəsrin əsas xüsusiyyətlərindən biridir ki, bunun ən bariz nümunəsini “Göz muncuğu” povestində görmək mümkündür. Digər bir maraqlı məqam Anar nəsrinə xas olan qəhrəman seçimi və onun təqdimidir. Seçilən qəhrəmanın bütöv şəkildə -- müsbət və mənfilikləri, çatışan və çatışmayan, xeyirxah və bədxah, gözəl və naqis keyfiyyətləri ilə canlandırılmasıdır. Çox zaman zəif təsəvvür yaradan insan Anar yaradıcılığında dərinə nüfuz etdikdə, mahiyyətə vardığında, əslində, bütöv insandır. Yazıçı üçün mükəmməllik anlayışı yoxdur. Qəhrəman bütöv xarakteri, yaxşı, pis xüsusiyyətləri ilə mükəmməldir. Bu xüsusiyyət mənə məşhur psixoloq Pol Breqqin fikirlərini xatırlatdı: “Allah xatirinə, insanlarda mükəmməllik axtarmayın. Hətta ən pis insanda bir çox yaxşılıqlar, ən yaxşımızda bir çox pisliklər olduğundan, kimin yaxşı, kimin isə pis olduğunu söyləmək çətindir”. Əgər insandırısa, yaradılışdan sağ və sol çiynlərində Xeyir və Şər əməlləri yazan mələklər vardırısa, deməli, onda xeyir də vardır, şər də. Məhz buna görə də Anarın yaradıcılığında insan bu cəhətləri ilə bütövdür və çox zaman əsərlərindəki qəhrəmanlar haqqında bitib-tükənməyən mübahisələr, fərqli yanaşma və münasibətlər də bununla əlaqədardır.

“Göz muncuğu” povestində vaxt ölçüsü də yoxdur. Sadəcə, insanın yaşadığı, Xeyir və Şər daşıyıcısı olan bəşəriyyətin, insanlığın mövcud olduğu zaman anlayışı var. Sürət, həyatdan qırıq-qırıq, dağınıq fraqmentlər xeyir əməllər, bəd əməllər, tale, mühit, şərait bu zamana sığdırılmış, montaj olunmuş insan ömrünün səhifələridir. Burada “...Allah, nəydi günahım? Sənə inanmamağım? Vallah, ürəyimin dərinliyində inanırdım, intəhası, mühit, şərait elə idi ki, “inanmıram deməliydim” kimi sovet ideologiyasının

qurbanına çevrilən, müəyyən qəlibə salınmış insanın məcburən yaşadığı günahlar və yaxud “Bütün əbavü-əcdadımız, binayi-qədimdən bu qəbiristanlıqda ömür sürüb. Babam mollalıq da edərdi, amma sovetin vaxtında qorxdu, oldu qəbirqazan, hərdən gizləndə yasin oxuyardı. Yaxşı səsi vardı. “Süz görək” kimi sovet mühitində insani faciələr, itmiş milli dəyərlər, hər gün başına yuxarıdan əndərilən suya lal-dinməz dayanmağa məcbur olan, çünki, “özündən qat-qat cüssəli, güclü, qolu zorlu, adına hamının qoçu dediyi, həm də rəis oğlu Nəsibə kim gözün üstə qaşın var deyə bilərdi? Kimə şikayət edəcəkdə? Hansı müəllim onun sözünə inanardı, inansaydı belə, kim bu işə baş qoşub pis düşmək istərdi? Nəsib bütün məktəbin erköyünüydü, hətta bəzən müəllimləri də atasının maşınına mindirərdi” kimi ətrafın, mühitin onunla oynadığı oyuna sürüklənən yeni zamanın insanının qəlb sızıltıları, faciələri dayanırdı. Əsərin ilk səhifəsindən sonuna kimi fikir yalnız bir sualla yüklənir. Kimdir ölən, diri-diri torpağa gömülən? Xeyirdimi, Şərdimi, Hörmüz, yoxsa Əhriman və yaxud da sadəcə qəhrəman Əhliman?

Əsərdə başlığa çıxarılan, bütün əsər boyu diqqətdə saxlanılan gözün də müxtəlif yozumları var. Belə ki, göz dəymək, göz muncuğu gəzdirmək, insan üçün önəmli və dəyərli olan bəzi yerlərdən göz muncuğu asmaq, gözə getmək qorxusu və s. folklordan bu günümüzdə qədər inanc sistemində özünə yer alan əsas məsələlərdən biridir. Povestdə gözlə bağlı bir neçə məqam diqqətimi cəlb etdi. Əhlimanın kiçik yaşlarından göz qurbanına çevrilmiş rəis oğlu Nəsibin faciəsindən tutmuş, yeniyetməliyində yaxınlıq etdiyi qadınlardan kiminin qəza nəticəsində uşağını itirməsi, kiminin xərçəng xəstəliyinə tutulması, kiminin isə həbs olunmasının, Əhlimanın müdafiəsindən sonra əleyhinə səs verənlərin acı aqibətlərinin, əslində, Əhlimanın gözündəki enerji ilə heç bir əlaqəsi yox idi. Bu insanı daim incidən, alçaldan, aşağılayan, onun hissiylə oynayan, öz mənəm-mənəmliyi ilə digərinin məhvini səbəb olan insanların pis, naqis əməllərinin cəzası idi. Göz qurbanlarına çevrilən bu insanların faciəsinin əsas səbəbkarı kimi günahlandırılan Əhliman elə gözlərindəki tam əks, qeyri-adi ifadəyə görə Diri Babanı cəlb etmiş, onu Hörmüzd adlandırmışdır. Digər bir məqam: hər zaman aşağılanan, uşaqlığından başına əndərilən soyuq su, əndamını üşüdən yalın əyin, atasının yumruqları, kəmərinin bədənində qoyduğu dərin zolaqlar, yeniyetməlik illərində ələ salınması, təhqir olunması, daim qarşılaşdığı qeyri-səmimi insanlar, təbii ki, bu gözdə Xeyirə yozulacaq, yönələcək müsbət bir əlamət formalaşdırma bilməz. Yəni də mühit, şərait. Əsər boyu düşünürsən. Kimdir güclü? Xeyir, yoxsa Şər? Kimdir məhv edən, Xeyir, yoxsa Şər? Əsərin ilk səhifəsindən başlayaraq cərəyan edən hadisələr, olaylar, qəhrəmanın adının hətta Şər Allahının adına yaxın olması bütövlükdə Şərin tərəfindədir. Onun üstünlüyünə hesablanıb. Müəllif Şərə qalib gəlmək üçün müxtəlif priyomlardan, vasitələrdən istifadə edir. Hətta yenə göz muncuğu ilə bağlı digər maraqlı bir məqam. “Diri Baba əlini uzadıb divardan iri bir şey götürüb mənə uzatdı, baxdım ki, göz muncuğudu. Heç vaxt bu yekəlikdə göz muncuğu görməmişdim.

- Evində asarsan. Zərdüşt babamızın əyyamından nəsil-nəsil gəlib mənə yetişib. Bu göz muncuğu səni Əhrimanın fitnələrindən qoruyacaq. Sən də insanları Əhrimandan qoruyacaqsan”.

Göz muncuğunun müqəddəslərdən ötürülməsi Əhlimanı və insanları qoruya bilirmi? Bunun cavabını müəllif əsərin sonlarında verir. Bu da hardasa əsərdə müəyyən müəmmaların açılmasına imkan yaradır. “Arxaya çevrildim. Divardakı iri göz muncuğu tən ortadan çatlayıb paralanmışdı,

yarısı divarda qalmışdı, yarısı yerə düşüb çilik-çilik olmuşdu”. Əlbəttə, yox! Göz muncuğunun paralanması, çilik-çilik olması simvolik xarakter daşıyır. Hardasa əsərin ideyasının, müəllif idealının təsdiqinə xidmət edir. Diri Babanın insanı qorumaq üçün Əhlimana verdiyi bu göz muncuğu pisliyin, bədxahlığın hakim olduğu mühitlə hesablaşa bilmir. Yazıçı nə özünü, nə də oxucusunu aldadır. Dünyanın qarışdığı, millətlər, dövlətlərarası münasibətlərdəki ziddiyyətlər, siyasi iqlimdəki gərginlik, günü - gündən artan qəzalar, bəlalər, cəmiyyətin sürükləndiyi əxlaqi aşınmaların acı aqibəti və s. müqabilində Xeyirin Şər üzərindəki qələbəsinə danışmaq, ən azından, sadələşmələr olardı. Vacib olsa belə! Süjetin məzmununun açılması üçün səkkizinci fəsil - “Diri Baba varmıydı, yoxmuydu?” fəslə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əsərin sonlarına doğru Əhliman da dəyişir, başqalashır, içindəki əsl Əhlimanı meydana çıxarır. İstər kim tərəfindənsə reallaşdırılan və yaxud özü tərəfindən ölümə atılan addım - intihar, əlbəttə ki, Xeyrin əməli deyil. İnsanı bu məqama sürükləyən Şərin, şər qüvvələrin əməlidir. Lakin sonda qəhrəmanın ölüm səhnəsi - özü ilə qarşı-qarşıya durmuş Əhlimanın ölümü, mənə elə gəlir ki, şərin bəis olduğu, lakin Xeyirin Şərdən qurtulmağı üçün atdığı son addım olur. Şərlə bacara bilməyən, hər zamanın ona hesablandığını gören Xeyirin başqa çıxış yolu yoxdur. Yalnız intihar. Lakin onun ölməməsi, diri qalması da rəmzi xarakter daşıyır. Bu mübarizənin uzun müddət davam edəcəyi, yenidən doğulan Xeyirin Şər üzərində nə vaxtsa qələbə çalacağına inam hissi yaradır.

Əsərdə diqqətimi cəlb edən məsələlərdən biri də yazıçının sadə üslubu, zəngin dil materialına əsaslanmasıdır. Povestdə leksikonumuza daxil olan yeni sözlərlə yanaşı, “ağrı hoyutqayıb canından çıxandan sonra”, “şüuru damla-damla, qətrə-qətrə, misqal-misqal qımıldanmağa başlayırdı”, “üzü-gözü qan hörrəsindən tanınmaz olmuş Nəsinin cəsədini çıxarırdılar” və s. kimi danışq dilinə məxsus söz və ifadələr əsərin dilinə canlılıq, təbiiyyət gətirir. Qısa, tutumlu cümlələr, obrazlı fikir yürüşləri, eyni səslərin fonetik səs çalarları əsərdə axıcılıq, dinamiklik yaradır. “Ağrı...dəhşətli, dözülməz ağrı... Yavaş-yavaş yaddaşım oyanır... Yüksəklik. Çoooox-çoooox uca yüksəklik. Dağ zirvəsi? Yox, deyil. Qarşımda dibi görünməz uçurum... Uçuram...”.

Son dövrün poetik nümunələrində nəsr elementlərinə tez-tez təsadüf olunur. “Göz muncuğu” povestində də poetik çalarlar, obrazlı ifadələr yetərincədir. “... Qürub çağı dənizə tərəf sürdüyüm üstü açıq maşın. Buludlar badımcən rəngindədir... Qərib Abşeron axşamının kövrək qüssəsi... Külək yanımda oturan gözü qəm dolu qızın qumral saçlarını üzümə çırpır, saçlar yanaqlarımı döyəcəkdir, ağzımın içinə dolur... Ən böyük istəyim... kaş bu yol heç vaxt bitməsin, kaş dəniz uzaqlaşdıqca - uzaqlaşsın, kaş gecə düşməyincə - düşməsin...”.

Bir sözlə, əsər hər bir cəhətdən yanaşdıqda dolğun, maraqlı əsərdir. İnanıram ki, yazıçının digər əsərləri kimi “Göz muncuğu” povesti də geniş oxucu kütləsinin diqqətini cəlb edəcək və maraqlı diskussiyalar, ziddiyyətli fikirlər, polemikalar, təhlillərlə ədəbi aləmdə geniş əks-səda doğuracaq.

Günay QARAYEVA

◆ Naməlum abidələrimizdən soraqlar

Mirzə Saleh Təbrizi

Azərbaycan dilini ictimai həyatın bütün sahələrində yaymağa, dövlət dili səviyyəsinə qaldırmağa çalışan Şah İsmayıl Xətəidən sonra da Səfəvilər dövlətində türk dili ən yüksək dairələrdə öz nüfuzunu kifayət qədər saxlamışdı. Doğrudur, ardı-arası kəsilməyən Osmanlı-Səfəvi hərbi toqquşmaları nəticəsində Azərbaycan XVII əsrdə Səfəvilər dövlətinin siyasi-iqtisadi mərkəzi rolunu itirmiş, paytaxt Şah Təhmasibin (1524-1576) dövründə Təbrizdən Qəzvinə, I Şah Abbasın (1587-1629) dövründə isə, Qəzvindən İsfahana köçürülmüşdü. Buna baxmayaraq, Azərbaycan türkcəsi Təbrizdə və Qəzvinə olduğu kimi, İsfahanda da sarayın və qoşunun işlək dili olaraq qalırdı.

1684 -1685-ci illərdə İranda olmuş alman səyyahı Engelbert Kempfer Azərbaycan türkcəsinin Səfəvilər sarayında rəsmi dil olması haqqında məlumat vermişdir. Azərbaycan alimi Turxan Gəncəyi Avropa səyyahları - Petra della Valle, Adam Oleari, Şevalye Jan Şardən, Şanson və Rafael dü Manın əsərlərini, Şah Səfinin (1629-1642) Avstriya - Macarıstan imperatoru II Ferdinanda və Şah Sultan Hüseynin (1696-1722) Saksoniya hersoqu və Polşa kralı Avqusta məktubunu nümunə gətirərək, Azərbaycan türkcəsinin İsfahandakı Səfəvi sarayında yüksək mövqeyi olduğunu göstərir. Alim 1636-cı ilin noyabrından 1638-ci ilin fevralına qədər İranda yaşamış alman səfiri Adam Olearinin belə bir məlumatından sitat gətirir: "Türk dili İsfahanda o qədər əhəmiyyətə malikdir ki, orada çox nadir hallarda farsca bir söz eşidirsən".

1648-ci ildə İsveç səfirinin başçılıq etdiyi İrana gələn heyətin katibi və həkimi olan alman Engelbert Kempferin yazdıqları isə, həmin dövrdə sarayda yuxarı təbəqənin nümayəndələri arasında fars dilinin üstünlük təşkil etməsi barədə fikirləri tamamilə alt-üst edir:

"Sarayda işlənən türk dili daha çox hakim sülalənin ana dilidir, nəinki sadə camaatın, bu dil saray vasitəsilə əyan-əşraf ailələrində elə geniş yayılmışdır ki, indi imtiyazlı təbəqədən olan hər hansı şəxsin onu bilməməsi utanc gətirən bir haldır".

XVII əsrdə Səfəvilər dövründə ən yüksək vəzifələrə sahib olan, türkcə şeirlər yazan şəxslərin adlarının sadalanması dediklərimizi bir daha təsdiq edir. I Şah Abbas və II Şah Abbasın ana dilindəki şeirləri artıq məlum faktdır. XVII əsrin əvvəlindən sonuna qədər 95 il ömür sürmüş, Şah Süleymanın (1666-1694) hakimiyyəti dövründə dövlətdə ikinci şəxs - sədri-əzəm, baş vəzir olmuş Vəhid Qəzvininin Berlin Dövlət Kitabxanasında saxlanan türkcə divanı tərəfimizdən geniş ön sözlə çap etdirilmişdir. Farsca divanında ana dilində şeirləri aşkar edilmiş Müsahib Gəncəvi II Şah Abbasın sarayında eşikağasıbaşı, şahın nədimi-müsahibi, Qum şəhərinin darğası, Gəncə-Qarabağ vilayətinin bəylərbəyi olub. Ana dilində divan müəllifi, "Zəfər" təxəllüslü Mürtəzaqulu xan Şamlu Şah Səfi və II Şah Abbasın dövründə eşikağasıbaşı, divanbəyi, qorçubaşı, Kerman vilayəti valisi, Şeyx Səfiəddin türbəsinin mütəvəllisi, Ərdəbil vəziri olmuşdur. Türkcə kiçik həcmli divanının əlyazması Tehran Universiteti Kitabxanasında saxlanan Səfiqulu bəy Səfi Məşhəd valisi, Herat bəylərbəyi vəzifələrini icra edib. Mürtəzaqulu Sultan Şamlu Şah Süleyman taxta çıxarkən (1666) qorçubaşı, sonralar Qumun hakimi təyin edilmişdir.

XVII əsrdə anadilli ədəbiyyatımızın inkişafında müəyyən rol oynamış iki şair - Mövci Əhəri və Mirzə Saleh Təbrizi yüksək rütbəli din xadimi-şeyxül-islam olmuşlar. Mirzə Salehin bu yaxınlarda əldə etdiyimiz farsca divanında onun türkcə şeirləri də vardır.

Qeyd etmək istədik ki, Mirzə Salehin divanının surətini Tehranın Məclis Kitabxanasında saxlanan əlyazmasından çıxararaq bizə göndərən Almaniya da yaşayan həmvətənimiz Məhəmmədəli Hüseynidir.

Mirzə Saleh Təbrizi barədə bildiklərimiz çox azdır. Vəliqulu bəy ibn Davudqulu Şamluh. 1072-ci ildə (m.1661) bitirdiyi "Qisəsül-xaqani" adlı təzkirəsində şair haqqında yazır: "Mirzə Saleh Təbrizin şeyxül-islamıdır. O, bəzən Füzuli təbiətlidir və Nəvai kəlamının ardınca gedir... Bu alimin doğulduğu yer Təbrizdir.... O, cənabın türkcə və farsca şeirlərinin cənnətnişan ölkəmiz çox böyük şöhrəti var".

Göründüyü kimi, Vəliqulu bəy şairin Füzuli ədəbi məktəbinin davamçısı olduğunu qeyd etmişdir.

2008-ci ildə M.Hüseyni ilə birlikdə tərtib etdiyimiz "XVII əsr Azərbaycan lirikası" antologiyasında Mirzə Saleh Təbrizin Məclis kitabxanasında saxlanan Azərbaycan dilindəki bir neçə şeirini nəşr etdirmişik. Bu yaxınlarda şairin Tehranın Məclis kitabxanasında saxlanan divanının surətini bütövlükdə əldə etmişik. Şairin əsasən farsca şeirlərinin toplandığı bu topluya onun türkcə əsərləri də daxil edilmişdir.

M. S. Təbrizin divanına salınmış anadili əsərlərindən "Yeriməz salık olan rahi-rizadən qeyri" misrası ilə başlanan 10 beytlik qəzəli Füzulinin şeirinə nəziredir. Əsərində Füzulinin "Qeyri" rədifli üç qəzəlinin ("Yar qılmazsa mənə cövrü cəfadən qeyri", "Nə görər əhli-cəfa məndə vəfadən qeyri", "Hasilim yox səri-kuyində bəladən qeyri" misraları ilə başlanan 7 beytlik qəzəllər) qafiyə sözlərini təkrar etdiyinə əsasən deyə bilərik ki, Mirzə Saleh dahi şairin hər üç şeirini oxumuşdur.

Mirzə Salehin anadilli şeirlərində nəzərə çarpan əsas cəhətlərdən biri danışq dilinin söz və ifadələrindən, atalar sözü və məsələlərdən istifadə etməsidir. Onun şeirində "kərə" mənasında işlənən "kərəz" sözü dövrün ədəbi dilinin, tarixi leksikasının öyrənilməsi baxımından maraq doğurur:

***Ola, yarəb, bir kərəz yarım bəni yad eyləyə,
Afəti-qəm görməsin hər kim bəni şad eyləyə.***

Mirzə Salehin müasirləri-Sadiq bəy Əfşar, Saib Təbrizi və Məczub Təbrizin də anadilli şeirlərində rast gəlinən bu söz Cənubi Azərbaycanın Maku bölgəsində indi də işlənərkəndir.

Mirzə Saleh Təbrizin surətini yeni əldə etdiyimiz divanı. İnanırıq ki, şairin XVII əsr ədəbiyyatımızdakı mövqeyini müəyyənləşdirməyə kömək edəcəkdir.

Mirzə Salehin bir neçə şeirini oxucuların diqqətinə çatdırırıq.

Paşa ƏLİOĞLU

Mirzə Saleh TƏBRİZİ

*Yeriməz salık olan rahi-rizadən qeyri,
İstəməz arif olan cövrü cəfadən qeyri.*

*Varıdır hər nə gerek mehrü vəfadən qeyri,
Yoxudur, istəməyin cövrü cəfadən qeyri.*

*Görmədim mehr təriqində sitəmdən özgə,
Gəlmədi eşqdə başıma bəladən qeyri.*

*Görgəc ol xosrovi-xubanı nə əfğanlar edim,
İti söz kimsə deməz şahə gədadən qeyri.*

*Yardan başqa dü aləmdə muradım yoxdur,
Nə gerek dərdi olan canə dəvadən qeyri.*

*Könlüni saf elə xəlq iləvü asudə diril,
İstəməz ayinə heç kimsə səfadən qeyri.*

*Əhli-məal nəvü mehri nəvü kini nə ola,
Saymadım heç kimi mövcud Xudadan qeyri.*

*Qədü baləvü gözü qaşılə yox bazarım,
Könlümü seyd etməz imiş hüsn ədadən qeyri.*

*Qapı çox gəzdimü göz yaşımı bica tökdüm,
Yox imiş dadə yetən kimsə Xudadan qeyri.*

*Salehi mən edərlər meyü məşuqindən,
Bana heç kim sitəm etməz Salehadan qeyri.*

* * *

*Mehrü vəfa sözünü heç kimsədən inanmaz,
Yəğmadən əl götürməz, bidaddən usanmaz.*

*Can vermişəm yolunda yüz bin xəcalət ilə.
Bilməm nəçün demişlər, varın verən utanmaz.*

*Vaiz, sənün kəlamün hər biri neştər olsa,
Hər kimi basdı qəflət, ta diridir, oyanmaz.*

*Mən çərxə atmışam taş, mən eşqi etmişəm faş,
Mərd etdüyünü söylər, ər dedüyünü danmaz.*

*Töhmət deyər özinə, nə söylər özgəsiçün,
Utanmiyəni özündən heç kimsədən utanmaz.*

*Hirsilə etmə möhkəm qəsri-əməl binasın,
Seyli-qəza önində çərxi-bərin dayanmaz.*

*Göz həqq yolından örtən tənbihi həqqə lazım.
Ağır olan yuxusi, oyatmasan, oyanmaz.*

*Saleh, nə kibriyadur ol nazlu dilrubadə,
Heç xəstəsini sormaz, heç aşiqini anmaz.*

* * *

*Sən dərd duymamış nə sölərsən dəvasını,
Hər nəstə bilməyə, deyə kimsə vabaldır.
Ya mehr, ya sitəm, birini səndən istərəm,
Lütfün əgər həram isə, qanım həlaldır.
Dünyanın alu yaşılı bir-birə yaraşür,
Gər qövr ilən nəzər edəzən, vari aldır.
Küsməkdən özgə söz söləməz şahr vaizə.
Bir taş ürəkli, odlu ağız, bikəməldir.*

* * *

*Ola, yarəb, bir kərəz yarım bəni yad eyləyə,
Afəti-qəm görməsin hər kim bəni şad eyləyə.*

*Bu könül abad ikən viranə oldı hicrdən,
Şimdi vəqtidür ki, bu virani abad eyləyə.*

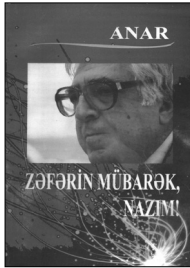
*Rəhm qalxubdur aradən, göz dutım qan ağlaya,
Dadinə kimdür yetən, könlüm dutım dad eyləyə.*

Təbriz şəhəri

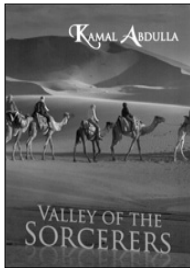
♦ K i t a b r ə f i

ANAR
ZƏFƏRİN MÜBARƏK, NAZIM!
Bakı, "Vektor" nəşrlər evi, 2014

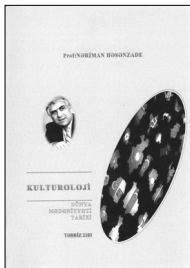
Xalq yazıçısı Anarın "Zəfərin mübarək, Nazım!" sənədli povesti görkəmli türk şairi Nazım Hikmətə, onun yaradıcılıq dünyasına, Azərbaycanla bağlılığına həsr olunub. Müəllif Nazım Hikmətlə görüşlərini, onun ədəbiyyata, sənətə münasibətini əks etdirən fikirlərini maraqlı faktlarla nəzərə çarpdırır. Kitabda Nazım Hikmət yaradıcılığına və şəxsiyyətinə aid dünya söz korifeylərinin fikirlərinə də istinad olunur.

Kitabın redaktoru prof. Dr. Elçin İsgəndərzadədir.

KAMAL ABDULLA
SEHRBAZLAR DƏRƏSİ (ingilis dilində)
ABŞ, "STRATEGIC BOOK PUBLISHING AND RIGHT CO"
nəşriyyat evi, 2014

Yazıçı Kamal Abdullanın "Sehrbazlar dərəsi" romanı Amerika Birləşmiş Ştatlarında işıq üzü görüb. Kitab Azərbaycan dilindən ingilis dilinə Anne Thompson tərəfindən tərcümə edilib. Daha əvvəl bu nəşriyyat müəllifin "Yarımqıç əlyazma" romanını çap etmişdi. Kitabda müəllif haqqında verilmiş qısa məlumatda Kamal Abdullanın tanınmış azərbaycanlı yazıçı və alim olduğu, dilçilik, kulturologiya, mifologiya haqqında elmi araşdırmalar apardığı, dünyanın bir sıra dillərinə çevrilmiş romanlar müəllifi olduğu qeyd edilir.

NƏRİMAN HƏSƏNZADƏ
KULTUROLOJİ. Dünya mədəniyyəti tarixi
Təbriz, 2013

Xalq şairi, professor Nəriman Həsənzadə uzun illərdir pedaqoji fəaliyyətlə də məşğul olur. Onun Təbrizdə, ərəb əlifbası ilə çap olunan "Kulturoloji. Dünya mədəniyyəti tarixi" kitabı bu sahədə çox az nəzərə çarpan dərslikdir. Kitabda dünya mədəniyyətinin yaranması, formalaşması və müasir sivilizasiya səviyyəsinə gəlib çatması şərh olunur.

Əsəri ərəb əlifbasına doktor Hüseyn çevirmişdir.

NİZAMI CƏFƏROV
HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOVUN YARADICILIĞI
VƏ YA ƏDƏBİ TƏRCÜMEYİ-HALİ
Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2014

Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü, professor, əməkdar elm xadimi Nizami Cəfərovun bu monoqrafiyası, adından da görün-düyü kimi, tanınmış yazıçı-publisist Hüseynbala Mirələmovun həyat və yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Akademik İsa Həbibbəylinin ön sözü ilə başlayan monoqrafiya "Giriş", "Hekayələr", "Povestlər", "Romanlar", "Dramaturgiya", "Yazıçının siyasi publisistikası", "Yazıçının dil-üslub

texnologiyaları" fəsilərindən ibarətdir. Müəllif H.Mirələmovun hər bir əsəri üzərində ayrıca dayanır, onların ideya-bədii xüsusiyyətlərindən söz açır, ədibin özünəməxsus yazıçı fərdiyyətini, üslubunu müəyyənləşdirir.

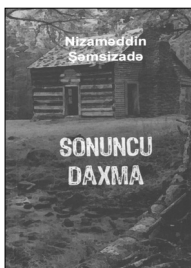
Kitabın elmi redaktoru akademik İsa Həbibbəyli, redaktoru Dəyanət Osmanlıdır.

İSA HƏBİBBƏYLI
BÜTÜN YÖNLƏRİ İLƏ YARADICI
 Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2014

Akademik İsa Həbibbəylinin bu monoqrafiyası tanınmış şair-publisist Rəşad Məcidin əsasən şeir və nəsr yaradıcılığına həsr edilmişdir. Kitab aşağıdakı fəsillərdən ibarətdir: "Lirizm+Epik notlar", "Roman" və poetikası", "Dastan"a doğru", "İdealın bədii təcəssümü", "Nasirlik səlahiyyəti" və s.

Kitabın elmi redaktoru filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Məmməd Əliyev, redaktoru filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Ağahüseyn Şükürovdur.

NİZAMƏDDİN ŞƏMSİZADƏ
SONUNCU DAXMA; SƏMA;
MÜDRİKLƏR BUNLARI DEMƏYİB
 Bakı, "Proqres", 2014

Tənqidçi, ədəbiyyatşünas-alim kimi tanınmış professor Nizaməddin Şəmsizadə həm də bədii yaradıcılıqla məşğul olur.

Müəllifin "SONUNCU DAXMA" kitabında onun hekayələri, esseləri, "SƏMA" kitabında müxtəlif illərdə yazdığı və müxtəlif mövzuları əhatə edən poeziya nümunələri, "MÜDRİKLƏR BUNLARI DEMƏYİB" kitabında isə həyat, zaman, insan, məhəbbət, dostluq haqqında fikirləri toplanıb. Bu kitablar N.Şəmsizadənin anadan olmasının 60 illiyinə ən yaxşı töhfədir.

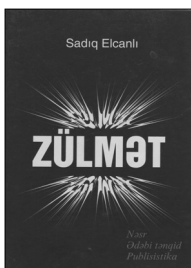

VAQİF YUSİFLİ
ƏDƏBİ HƏYAT
 Bakı, "Vektor" nəşrlər evi, 2014

Filologiya elmləri doktoru, tanınmış tənqidçi Vaqif Yusiflinin "Ədəbi həyat" kitabında müəllifin son 10 illik ədəbi-tənqidi yaradıcılığından seçmə nümunələr toplanmışdır. Kitab aşağıdakı bölmələr üzrə qurulub: "Ədəbi mənzərə", "XXI əsr ədəbiyyatı", "Ədəbi gənclik", "Anım". Müəllifin bu kitabında əsas yeri portret

yazılar, resenziyalar və xatirələr tutur.

Kitabın redaktoru akademik İsa Həbibbəylidir.

SADIQ ELCANLI
ZÜLMƏT
 Bakı, "Şur" nəşriyyatı, 2014

Maraqlı nəsr, publisistika və tənqidi əsərləri ilə diqqəti cəlb edən Sadiq Elcanlının bu kitabında onun mifoloji-fantastik janrda yazdığı "Zülmət" romanı, telepripitçaları, ədəbi-məntiqi məqalələri və müxtəlif mövzularda qələmə aldığı publisistik yazıları təqdim olunur. Bu yazılarda milli-mənəvi dəyərlərimiz işıqlandırılır, xalqımızın dünənindən, keçmişindən ibrətli səhnələr canlandırılır, günümüzün realıqları əks olunur.

Kitabın nəşri və redaktoru Musa Ələkbəridir.

FİRUZ MUSTAFA
ÖLÜ DİLDƏ SEVGİ MƏKTUPLARI
 Bakı, "Zero" nəşriyyatı, 2014

Firuz Mustafanın imzası geniş oxucu və tamaşaçı kütləsinə yaxşı tanışdır, əsərləri rus, alman, fransız, ingilis, fars dillərinə tərcümə olunub. "Zero" nəşriyyatının "Cib kitabı" seriyasından çap etdiyi bu kitabda yazıçının müxtəlif illərdə qələmə aldığı hekayələri toplanıb. Bu hekayələrin qəhrəmanları bizim günlərin adi insanlarıdır - dərin psixologizmi, zərif lirizmi ilə seçilir.

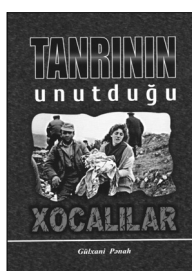
Toplunun redaktoru şair Zahir Əzəmətdir.

NOVRUZ NƏCƏFOĞLU
ATÜSTÜ BİR NAĞİL...
 Bakı, "Mütərcim", 2014

"Atüstü bir nağıl..." yazıçı Novruz Nəcəfoğlunun oxucularla yeni görüşüdür. Povest ucqar bir dağ kəndində baş verən hadisələrdən söz açır. Əsərin qəhrəmanları həyatda çox çətinliklərlə üzləşir, amma bu maneələri iradəlikləri, dözümlülükleri ilə aradan qaldırırlar. Povest 70-ci illərin nəslindən olan Murad Qaraş oğlunun xatirəsinə həsr olunmuşdur.

Kitabın redaktoru professor Telman Vəlixanlı, rəssamı isə Ədalətdir.

GÜLXANİ PƏNAH
TANRININ UNUTDUĞU XOCALILAR
 Bakı, "UniPrint", 2014

Gülxani Pənah 1974-cü ildən mətbuatda şeir, hekayə, poema, elmi-publisistik yazılarla çıxış edir. Onun bu vaxta qədər iyirmidən çox bədii, elmi, tənqidi, publisistik kitabları - "Yurd yangısı", "Oğuz şəhidləri, itkinləri", "Bura Vətəndir", "Qarabağ dərdi", "Fələk belə qismət yazmaz, Xocalı" və s. hərbi-vətənpərvərlik mövzusunda kitabları nəşr edilmişdir. "Tanrının unutduğu xocalılar" sənədli povestində müəllif öz doğma ocağından didərgin düşən xocalıların taleyindən söz açır.

Kitabın redaktorları Tural Məzahiroğlu və Şəbnəmdir.

BAHAR BƏRDƏLİ
MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN POEZİYASI
 Bakı, "Elm və təhsil", 2014

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Bahar Bərdəlinin bu monoqrafiyası müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasının tədqiqinə həsr olunub. Müəllif bu məqsədlə Qabilin, Balas Azəroğlunun, Söhrab Tahirin, Hökumə Billurinin, Əli Tudənin poeziyasına müraciət edir, müstəqillik arzuları ilə yaşayan şairlərimizin həm sovet dönməndə, həm də müstəqillik illərində qələmə aldıkları şeir və poemalarda diqqəti cəlb edən mövzuları tədqiq edir.

Kitabın elmi redaktoru filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusiflidir.

SONA XƏYAL
HACI MAIL HİKMƏTİ
 Bakı, "MBM", 2014

Hacı Mail Əliyev Füzuli irsinin, klassik ədəbiyyatın tədqiqatçılarından biri idi, özü də qəzəl yazırdı. Şair-tədqiqatçı Sona Xəyalın bu kitabı Hacı Mailin bir şair, mətnşünas, folklorçu-alim kimi keçdiyi ömür və sənət yolunu işıqlandırır.

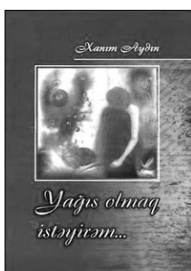
AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Əzizə Nəcəfzadə kitabın redaktoru və "Ön söz"ün müəllifidir.

MÖVLUD TEYMUR
İSTİ ADAMLAR
 Bakı, "Sabah" nəşriyyatı, 2014

Mövlud Teymur bir neçə ədəbi-bədii, publisistik, uşaq şeir kitablarının müəllifidir. Şairin bu yeni kitabına onun görkəmli ədəbiyyat, incəsənət, sənət adamlarına həsr etdiyi, isti-duzlu şeirlər daxil edilmişdir. Sevgi, vətənpərvərlik, sədaqət, böyüycə hörmət, təbiət gözəlliklərinin tərənnümü müxtəlif zamanlarda qələmə alınmış poeziya nümunələrinin əsas qayəsini təşkil edir.

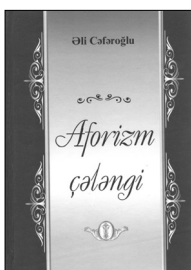
Kitabın redaktoru alim-şair Hikmət Mahmuddur.

XANIM AYDIN
YAĞIŞ OLMAQ İSTƏYİRƏM...
 Bakı, "Apostrof", 2014

Xanim Aydının son illərdə qələmə aldığı, insan qəlbinin kövrək hiss və duyğularının poetik ifadəsi olan bu şeirlər toplusu istər forma, istərsə də deyim orijinallığı ilə seçilir. Şeirlərinə bir çox mahnılar bəstələnib. "Yağış olmaq istəyirəm..." onun oxucularla ilk görüşüdür.

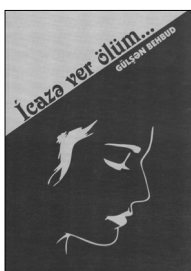
Kitabın redaktoru və "Ön söz"ün müəllifi yazıçı-publisist Saminə Hidayətqızıdır.

ƏLİ CƏFƏROĞLU
AFORİZM ÇƏLƏNGİ
 Bakı, "Zərdabi LTD" MMC, 2014

"Aforizm çələngi" kitabı Ağstafada yaşayan yazıçı Əli Cəfəroğlunun sayca 6-cı kitabıdır. Bu kitabda onun müxtəlif illərdə qələmə aldığı aforizmləri toplanmışdır. Aforizmlərdə doğma yurda məhəbbət, vətənpərvərlik, tarixi keçmişə və milli-mənəvi dəyərlərə sevgi hissləri öz əksini tapır.

Kitabın redaktoru yazıçı-tərcüməçi Arifə Arifqızıdır.

GÜLŞƏN BEHBUD
İCAZƏ VER ÖLÜM...
 Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2014

"İcazə ver ölüm..." Gülşən Behbudun oxucularla dördüncü görüşüdür. Onun bundan öncə "Taleyim alınımda qara yazırdı", "Könül pıçıltıları" və "Qarabağın qarabəxtliləri" işıq üzü görüb. Yəni kitabında təqdim olunan hekayələr, esselər və şeirlərin əsas mövzusu Qarabağla bağlıdır.

Xalq şairi Fikrət Qoca, şair-publisist Əli Aslanoglu və tənqidçi Vaqif Yusifli kitaba ön söz yazmışlar.